

RĪGAS STRADIŅA
UNIVERSITĀTE

SOCRATES

2021, NR. 1 (19)

Rīgas Stradiņa universitātes
Juridiskās fakultātes
elektroniskais juridisko
zinātnisko rakstu žurnāls

Rīga Stradiņš University
Faculty of Law
Electronic Scientific
Journal of Law

Socrates: Rīgas Stradiņa universitātes Juridiskās fakultātes elektroniskais juridisko zinātnisko rakstu žurnāls = Rīga Stradiņš University Faculty of Law Electronic Scientific Journal of Law. Rīga: RSU, 2021, Nr. 1 (19). 201 lpp.

Galvenais redaktors

Profesors, *Dr. iur.* Andrejs Vilks,
dekāns, Juridiskā fakultāte, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Zinātniskā redaktore

Lektore, *Ph.D.* Karina Palkova,
pētniece, Juridiskā fakultāte, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Redkolēģijas sekretāre

Agnese Reine, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija,
e-pasts: agnese.reine@rsu.lv

Visi žurnālā ievietotie raksti ir recenzēti, izmantojot dubultaklu salīdzinošu novērtējumu. /
All journal articles are reviewed in a double-blind peer review.

Citējot atsauce uz izdevumu ir obligāta. /
Upon citing the journal article, reference to the journal is mandatory.

Autoru viedoklis var nesaskanēt ar redkolēģijas viedokli. /
Opinion of authors may not coincide with the editorial views.

Par faktu pareizību atbild autori. /
The authors are held responsible for the truthfulness of the facts.

IPD-992

Redaktori / Editors: Inga Lievīte, Ināra Mikažāne (latviešu valodā), Jānis Zeimanis (angļu valodā)
Datorgrafiķe / Layout: Ilze Stikāne

© Rīgas Stradiņa universitāte, 2021
Dzirčiema iela 16, Rīga, LV-1007, Latvija

ISSN 2256-0548

Redkolēģija

Aldis Lieljuksis – asoc. profesors,
Dr. iur., Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Ando Lepss (*Ando Leps*) – profesors,
Dr. habil. iur., *EuroAcademy*, Igaunija

Alvīds Šakočs (*Alvydas Šakočius*) – profesors,
Dr. iur., Lietuvas Militārā akadēmija, Lietuva

Olena Agapova – profesore, *Ph.D.*,
Profesora M. S. Bokariusa v. n. Harkovas
Tiesu ekspertīžu pētniecības institūts, Ukraina

Inga Kudeikina – docente, *Dr. iur.*,
Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Jaceks Zeljinskis (*Jacek Zielinski*) –
profesors, *Dr. habil. sc. pol.*, Sedlces Dabas
un humanitāro zinātņu universitāte, Polija

Jānis Grasis – asoc. profesors, *Dr. iur.*,
Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Marianna Petrova – docente, *Dr. iur.*,
Veliko Tarnovas Universitāte, Bulgārija

Svitlana Hiļuka (*Svitlana Khyliuk*) – *Ph.D.*, Ļvovas
Ivana Franko Nacionālā universitāte, Ukraina

Uldis Ķinis – asoc. profesors, *Dr. iur.*,
Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Tenis Nigulis – Izdevniecības un poligrāfijas nodaļas
vadītājs, Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Valters Kego (*Valter Kego*) – *Ph.D.*, Zviedrijas
Drošības un politikas attīstības institūts, Zviedrija

Vladimirs Eminovs (*Vladimir Eminov*) –
profesors, *Dr. habil. iur.*, Maskavas Valsts
juridiskā universitāte, Krievija

Vitālijs Paškovs (*Vitaly Pashkov*) – profesors,
Dr. iur., Poltavas Tiesību institūts, Jaroslava Gudrā
Nacionālā juridiskā universitāte, Ukraina

Alessio Reali (*Alessio Reali*) – profesors,
Ph.D., Karlo Kataneo universitāte, Itālija

Tiago Mota Leite Maçado Marizs (*Tiago Mota
Leite Machado Mariz*) – profesors, *Ph.D.*,
Administratīvo tiesību arbitražas centrs, Portugāle

Natālija Kužņecova (*Natalia Kuznetsova*) –
profesore, *Dr. iur.*, Ukrainas Nacionālās juridisko
zinātņu akadēmijas akadēmiķe, Tarasa Ševčenko
Nacionālā universitāte, Ukraina

Džons M. Garons (*Jon M. Garon*) – profesors,
Dr. iur., Nova Dienvidaustrumu universitātes
Šeparda Brouda tiesību koledža, ASV

Ēriks Hāns (*Eric Hahn*) – profesors, *Dr. iur.*,
Zittau / Görlitz Lietišķo zinātņu universitāte, Vācija

Dominika Eva Harasimjuka (*Dominika
Ewa Harasimiuk*) – asoc. profesore, *Dr. iur.*,
Lazarska Universitāte, Polija

Kristi Džoamets (*Kristi Joamets*) – *Ph.D.*,
Tallinas Tehnoloģiju universitāte, Igaunija

Viktors Justickis (*Viktoras Justickis*) – profesors,
Dr. iur., Mikola Romera universitāte, Lietuva

Zinātniskā padome

Jānis Gardovskis (padomes priekšsēdētājs) –
profesors, *Dr. habil. med.*,
Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Andrejs Vilks – profesors, *Dr. iur.*,
Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Andželo Viglijanisi Feraro
(*Angelo Viglijanisi Ferraro*) – profesors,
Dr. iur., Kalabrijas reģiona
Vidusjūras universitāte, Itālija

Ketevana Kuhanidze
(*Ketevan Kukhianidze*) – profesore, *Ph.D.*,
Kutaisi Universitāte, Gruzija

Lolita Vilka – asoc. profesore,
Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Natālija O. Gutorova (*Nataliya O. Gutorova*) –
profesore, *Dr. iur.*, Jaroslava Gudrā
Nacionālā juridiskā universitāte, Ukraina

Sandra Kaija – profesore, *Dr. iur.*,
Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

Vlads Tumalavičus (*Vladas Tumalavicius*) –
profesors, *Ph.D.*, Ģenerāļa Jonasa Žemaiša Lietuvas
Militārā akadēmija, Lietuva

Franks Ditrihs (*Frank Diedrich*) – profesors,
Dr. iur., Hanoveres Universitāte, Vācija

Saturs / Contents

Priekšvārds	6
Foreword	10
<i>Silvia Kaugia, Annika Lall, Aelita Zīle. Identification of Papillary Patterns in Human Fingers and Toes on the Basis of General Characteristics</i>	14
<i>Oleg Kurdes. Current Trends in Training Forensic Experts in Ukraine</i>	25
<i>Nataliia Filipenko, Hanna Spitsyna, Ihor Shynkarenko, Vitalii Tsymbalistyi. Implementation of Preventive Activity; Foreign Experience in Criminological Work of Forensic Science Institutions</i>	32
<i>Andrejs Vilks, Aldona Kipāne. Criminology as Trends in the Development of Science</i>	39
<i>Aldis Lieljuksis. Pacientu autonomijas krimināltiesiskā aizsardzība Latvijā: vai nepieciešama jauna norma Krimināllikumā?</i>	49
<i>Criminal Law Protection of Patient Autonomy in Latvia – a Need for a New Regulation in the Criminal Law (Abstract)</i>	64
<i>Allars Apsītis, Osvalds Joksts. Abigeatus – mājlopu zādzība jeb aizdzīšana – kā noziedzīgs nodarījums pret īpašumu romiešu tiesībās</i>	67
<i>Abigeatus – Cattle Stealing or Rustling – as Criminal Offence Against Property in Roman Law (Abstract)</i>	74
<i>Valdis Voins. Terorisma tiesiskā regulējuma problēmas</i>	76
<i>Problems of Legal Regulation of Terrorism (Abstract)</i>	88
<i>Uldis Ķinis, Ņikita Sinkevičs. Automatizētās datu apstrādes sistēmā esošo datu kontrole (Kriminālprocesa likuma 219. pants): nacionālie un starptautiskie piemērošanas aspekti</i>	90
<i>Control of Data Located in Automated Data Processing Systems: National and International Application Aspects (Abstract)</i>	106

<i>Ivars Kronis. Likumības princips civilprocesā: formālas lietu vešanas kārtības pamats civillietās</i>	110
Principle of Legality in Civil Procedure: Basis for Formal Conduct of Civil Cases (Abstract)	117
<i>Inga Eglīte, Osvalds Joksts. Galveno interešu centru noteikšanas un izvērtēšanas problemātika fizisko personu pārrobežu maksātnespējas procesos</i>	120
Problems Associated with Identifying and Evaluating Main Interest Centres within the Context of Cross-Boarder Insolvency of Natural Persons (Abstract)	128
<i>Ingrīda Veikša. Parodiju veidošana kā autora tiesību ierobežojums</i>	130
Creating Parodies as a Restriction of Copyright	136
<i>Liene Vindele. Intelektuālā īpašuma aizsardzības loma valstu ekonomikas izaugsmē</i>	139
Role of Intellectual Property Protection in the Growth of National Economies (Abstract)	149
<i>Sanita Vanaga. Tiesiskā regulējuma analīze aizgādības tiesību ierobežošanas jautājumos</i>	152
Legal Framework Analysis of Restriction of Custody Rights (Abstract)	163
<i>Lidija Rozentāle. Partnerattiecības un homofobija: tiesiskās problēmas Latvijas Republikā</i>	166
Partnership and Homophobia: Legal Problems in the Republic of Latvia (Abstract)	175
<i>Olena Prykhodko. Influence of Business on State Policy within the Framework of Constitutional Economics</i>	178
<i>Sindija Damberga. Homeward trends Latvijas Republikas tiesu praksē</i>	184
Existence of Homeward Trend in the Case Law of the Republic of Latvia (Abstract)	192
<i>Jetta Abgaryan, George Chakhvadze, Levan Jakeli, Jānis Grasis. Reconciling Conflicting Interests of Coastal and Riparian States: The Hard Case of Black Sea Straits</i>	195
Autoru alfabētiskais rādītājs / Alphabetic List of Authors	201

Priekšvārds

Socrates kārtējā izdevumā ir iekļauti raksti, kas veltīti daudzveidīgām tiesiska rakstura problēmām. Izdevuma apjoms ir plašs, kas liecina par to, ka rakstu autori ir dziļi iedziļinājušies analizējamās tēmās. Izdevuma nozīmīgums ir saistīts ar to, ka rakstu autori pārstāv dažādas valstis un analizē tiesisko regulējumu un juridisko praksi plašā starptautiskā ietvarā.

Latvijā dažādu iemeslu dēļ ir maz pētītas tēmas, kuras saistītas ar kriminālistiku. Ir patīkami, ka šajā *Socrates* krājumā ir vairāki raksti, kuros apskatītas atsevišķas noziedzīgo nodarījumu atklāšanas metodes un formas. Igaunijas Tartu Universitātes pētniece **Silvia Kaugia**, Igaunijas policijas bijusī amatpersona **Annika Lall** un RSU Juridiskās fakultātes lektore **Aelita Zīle** ir pētījušas roku un kāju pirkstu nospiedumu papillārlīniju identifikācijas problēmas. Pētījumā autore ir izmantojušas unikālu empīriskās izziņas metodi, kura ļāvusi iegūt ļoti specifiskus un inovatīvus rezultātus par papillārlīniju īpatnībām.

Profesora M. S. Bokariusa Ukrainas Kriminālistikas institūta doktorants **Oļegs Kurdess** savā rakstā apskata tiesu ekspertu apmācības stāvokli un pašreizējās tendences Ukrainā. Autors akcentē, ka jāpievērš uzmanība tam, lai valsts un citu struktūru tiesību eksperti tiktu apmācīti pēc vienotiem juridiskajiem un administratīvajiem standartiem. Atšķirīgā apmācības sistēma dažādo ekspertu secinājumus, kas neapmierina tiesībsargājošo iestāžu prasības.

Ukrainas Nacionālās kosmiskās aviācijas universitātes “Harkovas Aviācijas institūts” (“KhAI”) pētnieki – **Nataliia Filipenko**, **Hanna Spitsyna**, **Ihor Shynkarenko** un **Vitalii Tsymbalistyi** – ir analizējuši starpdisciplināru tēmu, t. i., preventīvo darbību veikšanu kriminoloģiskā kontekstā kriminālistikas institūta praksē. Jāatzīst, ka atbilstošas kriminālistiskās aktivitātes noziedzības prevencijā ir pētītas salīdzinoši maz, kaut arī kriminālistiskajai pieejai var būt liela nozīme noziedzības novēršanā.

Nedaudz līdzīgas problēmas apskatam esam pievērsušies mēs, RSU Juridiskās fakultātes zinātnieki **Andrejs Vilks** un **Aldona Kipāne**. Rakstā ir sniegts ieskats kriminoloģijas kā zinātnes pašreizējās attīstības tendencēs. Kriminoloģijas transformācijai ir objektīvi noteikts pamatojums – noziedzība mainās kvalitatīvi un kvantitatīvi, kriminalitāti nosakošie faktori ir kļuvuši daudzveidīgāki, to prevencija ir kļuvusi tehnoloģiskāka, ar jaunām inovatīvām iezīmēm. Veidojas jauna modificēta noziedzības un ar to saistīto elementu izziņas joma – digitālā kriminoloģija.

RSU Juridiskās fakultātes asociētais profesors **Aldis Lieljuksis** ir iedziļinājies komplicētas problēmas – pacienta tiesību aizsardzība krimināltiesībās – izpētē. Autors

analizē Latvijas un arī ārvalstu tiesisko regulējumu, tai skaitā Krimināllikuma normas, kurās paredzēta ārstniecības personu atbildība par ārstniecību bez pacienta piekrišanas.

Visnotaļ specifiska noziedzīgā nodarījuma izpēti ir veikuši tiesību zinātnieki **Allars Apsītis** un **Osvalds Joksts**. Mājlopu zādzība vai to “aizdzīšana” kā noziedzīgs nodarījums pret īpašumu romiešu tiesībās tika uzskatīts par bīstamāku un smagāku nodarījumu, salīdzinot ar vienkāršu zādzību. Par minēto noziegumu izdarīšanu vainīgajām personām tika piemēroti smagāki atbildības veidi. Romiešu tiesībās minētajam nodarījumam bija specifisks nosaukums – *abigeatus*.

Tiesību doktora **Valda Voīna** pētnieciskā darbība galvenokārt ir saistīta ar teorētiskā un praktiskā aspektā nozīmīgas terorisma problēmas izpēti. Šajā *Socrates* izdevumā autors lasītāju uzmanību pievērš terorisma tiesiskā regulējuma aspektiem. Neapšaubāmi, ka terorisma draudi pēdējos gados ir pieauguši un kļuvuši daudzveidīgāki. Laika gaitā gandrīz katrā pasaules valstī ir izveidojusies sava krimināltiesību un kriminālprocesa tiesību sistēma terorisma apkarošanai. Tajā pašā laikā ir svarīgi izveidot starptautiskus tiesiskos instrumentus, lai aizsargātu ES iedzīvotājus no teroristiska rakstura apdraudējumiem.

Tiesību doktors, RSU asociētais profesors **Uldis Ķinis** un doktorants **Ņikita Sinkevičs** rakstā “Automatizētās datu apstrādes sistēmās atrodošos datu kontrole: lietojuma nacionālie un starptautiskie aspekti” vērš uzmanību uz to, ka Latvijas kriminālprocesa regulējums ir saistīts ar Kibernozieģumu konvencijas 19. pantu, kurā dalībvalstīm par pienākumu ir noteikts pieņemt tādus tiesību aktus, kas atvieglo datu meklēšanu sistēmās, kas atrodas to teritorijā. Autori skata iespējas atteikties no nacionāli teritoriālās piemērošanas klauzulas pantā, kas ierobežo policijas iespējas iegūt pierādījumus kriminālprocesā situācijās, kad citā datorsistēmā glabātie dati atrodas ārpus Latvijas teritorijas.

Viens no būtiskākajiem procesuālajiem principiem ir likumības princips. Tiesību zinātnieks **Ivars Kronis** ir apzinājis likumības principa ievērošanu civilprocesā, kas ir procesa mērķis un pamats formālas lietu vešanas kārtībai civillietās. Ar likumības būtību autors saprot tādu sabiedrības dzīves stāvokli, kurā tiesiskajā regulējumā nav loģisku pretrunu un kurš kopumā atbilst šīs sabiedrības fizisko un juridisko personu objektīvām vajadzībām un cieņai, kā arī ievēro pieņemtās tiesību normas.

Specifiskas civiltiesiska rakstura problēmas analīzei ir pievērsušies profesors **Osvalds Joksts** un jaunā tiesību zinātniece **Inga Eglīte**. Juridiskajā praksē nākas saskarties ar fizisko personu pārrobežu maksātnespējas procesiem. Autori salīdzina vairāku fizisko personu maksātnespējas procesus par parādnieku galveno interešu centru. Nekļūdīga galvenā interešu centra noteikšana ļauj pareizi interpretēt normatīvo aktu tiesību normas un likumdevēja gribu un atvieglo tiesu darbu.

Biznesa augstskolas “Turība” profesore **Ingrīda Veikša** autortiesību jomā ir pievērsusies tēmai par parodiju veidošanu kā autora tiesību ierobežojumu. Autore rosina – lai maksimāli izvairītos no neatbilstošu parodiju vai karikatūru radīšanas, Latvijas Autortiesību likumā būtu ieteicams veikt grozījumus, kas noteiktu kritērijus līdzsvaram

starp autora tiesībām uz viņa darba cieņpilnu izmantošanu un sabiedrības tiesībām uz vārda brīvību un cenzūras nepieļaujamību.

RSU doktorante **Liene Vindele** analizē intelektuālā īpašuma aizsardzības nozīmi valsts ekonomikas izaugsmē. Autore atzīst, ka uzņēmumi, kuri savā darbībā plaši izmanto intelektuālo īpašumu, ir ekonomiski konkurētspējīgāki. Tā rezultātā paaugstinās arī valsts konkurētspēja. Pamatots ir autores secinājums, ka inovāciju un ekonomiskās izaugsmes veicināšanai ir nepieciešama intelektuālā īpašuma tiesiskā regulējuma pilnveidošana.

Tiesiskā regulējuma problēmas aizgādības tiesību ierobežošanas aspektā savā rakstā analizē RSU doktorante **Sanita Vanaga**. Bērniem līdz 18 gadu vecuma sasniegšanai trūkst rīcībspējas, un viņu aizgādības tiesības īsteno bērna dabiskie aizbildņi – vecāki. Autore īpašu uzmanību pievērš aizgādības tiesību ierobežošanas veidiem un to ietekmei uz bērna tiesību un interešu nodrošināšanu.

Tiesību zinātniece **Lidija Rozentāle** pēta visnotaļ diskutablu tēmu – partnerattiecību un homofobijas tiesiskās problēmas Latvijas Republikā. Raksta oriģinalitāte ir saistīta ar to, ka autore sniedz empīriski pārbaudītus argumentus par to, ka viendzimuma partnerattiecību likuma ieviešana var novest pie attieksmes izmaiņām pret gejiem vai lesbietēm. Tomēr jāatzīst, ka geju un lesbiešu tiesiskajās attiecībās joprojām ir dažas problemātiskas jomas, tostarp viendzimuma pāru atzišana un viņu kā vecāku tiesības, dibinot ģimeni.

Starptautiskie preču pirkuma–pārdevuma darījumi balstās uz ANO Konvenciju par starptautiskajiem preču pirkuma–pārdevuma līgumiem (*CISG*), kā arī uz nacionālo tiesisko regulējumu. Darījumu domstarpību gadījumus skata tiesas. RSU doktorante **Sindija Damberga** analizē atbilstošu darījumu Latvijas Republikas tiesu praksē. Savdabīga pieeja ir starptautisko tiesību normu interpretēšanā, izmantojot nacionālo tiesību normu prizmu. Starptautisko tiesību profesors Džons Hannolds šādu pieeju nodēvējis par “Homeward” trendu. Raksta autore analizē minētā trenda izmantošanu Latvijas tiesiskajā praksē.

Ukrainas Nacionālās tiesību akadēmijas zinātniece **Olena Prykhodko** ir pētījusi uzņēmējdarbības biznesa ietekmi uz valsts konstitucionālo politiku. Jautājums par valsts un uzņēmējdarbības mijiedarbību ir gana aktuāls. Uzņēmumiem un valstij ir nepieciešama pastāvīga mijiedarbība, kas nosaka sadarbības efektivitāti. Šādas mijiedarbības pamatā var būt arī ekonomiskie principi, kas noteikti konstitucionālā līmenī. Autore atzīst, ka konstitucionālajai kontrolei pār ekonomisko tiesību ievērošanu ir liela nozīme un valsts iestāžu atbilstošu mehānismu uzlabošana uzņēmējdarbībā ir mūsdienu konstitucionālisma realitāte.

Starptautisks autorkolektīvs – **Jetta Abgaryan** (Armēnija), **George Chakhvadze** un **Levan Jakeli** (Gruzija), un **Jānis Grasis** (Latvija) – ir pētījuši Melnās jūras piekrastes valsts konfliktējošo interešu saskaņošanas problēmu. Autori saistībā ar Melnās jūras piekrastes konfliktiem izdala juridisko un politisko aspektu. Rakstā tiek sniegts ieskats Montrē konvencijā, kas varētu tikt uzskatīta par būtisku Melnās jūras šauruma statusa tiesiskā regulējuma avotu. Auroti analizē arī citus juridiskos avotus, tai skaitā Turcijas pieņemtos vienpusējos noteikumus, kuriem ir specifisks regulējuma saturs.

Elektroniskā juridiskā žurnāla *Socrates* 19. izdevumā ir ietverti raksti par dažādām tiesību zinātnes apakšnozarēm ar daudzveidīgiem autoru pētījumiem un to rezultātu interpretācijām. Starptautiskā un nacionālā tiesiskā regulējuma un juridiskās prakses analīze var būt noderīga gan profesionāliem juristiem, kā arī studējošajiem. Žurnāla raksti var būt pamats diskusijām un konstruktīvai polemikai pastāvīgi evolucionējošā tiesību zinātnē.

Dr. iur. ANDREJS VILKS,
RSU Juridiskās fakultātes profesors

Foreword

The current edition of *Socrates* includes articles on a wide range of legal issues. The volume of the publication is diverse, which is an indication that the authors of the articles have delved deeply into the studied topics. The importance of the publication lies in the fact that the authors represent different countries and analyse the legal framework and legal practice in a broad international context.

In Latvia, due to various reasons, topics related to forensics have been little studied. It is gratifying to have this *Socrates* collection contain a number of articles that look at some of the methods and forms of detecting crime. **Silvia Kaugia**, a researcher at the University of Tartu in Estonia, **Annika Lall**, a former Estonian police officer, and **Aelita Zile**, a lecturer at the RSU Faculty of Law, have studied the problems of identifying the papillary lines of fingerprints. In the study, the authors have used a unique method of empirical cognition, which has allowed to obtain very specific and innovative results on the peculiarities of papillary lines.

In his article, **Oleg Kurdess**, a doctoral student at the Ukrainian Institute of Criminalistics of Professor M. S. Bokarius, discusses the state of training of forensic experts and current trends in Ukraine. The author emphasises need to train legal experts of state and other bodies according to uniform legal and administrative standards. The different training systems lead to different expert opinions that do not meet the requirements of law enforcement agencies.

Researchers from the Kharkiv Aviation Institute (KhAI) of the National Space Aviation University of Ukraine – **Nataliia Filipenko**, **Hanna Spitsyna**, **Ihor Shynkarenko** un **Vitalii Tsymbalistyi** – have studied an interdisciplinary topic, i.e., performance of preventive activities in a criminological context in the practice of a forensic institute. Admittedly, relevant forensic activities in crime prevention have been relatively little studied, although forensic approaches can play an important role in crime prevention.

Andrejs Vilks and **Aldona Kipāne**, scientists of the RSU Faculty of Law, have addressed a slightly similar problem. The article provides an insight into the current development of criminology as a science. There is an objectively determined justification for the transformation of criminology – crime has qualitative and quantitative changes, the factors determining crime have become more diverse, their prevention has become more technological with new innovative features. A new modified field of cognition of crime and related elements is emerging – digital criminology.

RSU Faculty of Law, Associate Professor **Aldis Lieljuksis** has delved into the study of complex problems – protection of patients' rights in criminal law.

The author studies the Latvian and foreign legal regulations, including the norms of the Criminal Law, which provide for the liability of medical personnel for treatment without the patient's consent.

Allars Apsītis and *Osvalds Joksts*, legal scholars, have investigated a very specific criminal offense. Abigeatus – the offence of cattle stealing or “rustling” as a criminal offense against property was considered a more dangerous and serious offense than a simple theft under the Roman law. The perpetrators of these crimes were subject to more severe forms of liability.

The research work of *Valdis Voins*, Doctor of Laws, is mainly related to the study of the problem of terrorism, which is important from a theoretical and practical point of view. In this edition of *Socrates*, the author draws readers' attention to aspects of the legal framework for terrorism. Without doubt, the threat of terrorism has increased and diversified in recent years. Over time, nearly every country in the world has developed its own system of criminal and criminal procedural law to combat terrorism. Meanwhile, it is important to establish international legal instruments to protect EU citizens from terrorist threats.

Doctor of Law, RSU Associate Professor *Uldis Ķinis* and a doctoral student *Ņikita Sinkevičs* in their article “Control of Data Located in Automated Data Processing Systems: National and International Application Aspects” draw attention to the fact that Latvian criminal procedure regulation is related to Article 19 of the Cybercrime Convention, according to which, the member states have the obligation to adopt legislation that facilitates the search of data in the systems located in their territory. The authors see the possibility of waiving the national-territorial application clause in an article that restricts the police's ability to obtain evidence in criminal proceedings in situations where the data stored in another computer system is located outside the territory of Latvia.

One of the most important procedural principles is the principle of legality. Legal scientist *Ivars Kronis* has identified observance of the principle of legality in civil proceedings, which is the aim of the proceedings and the basis for formal proceedings in civil cases. By the essence of legality, the author understands a state of society in which there is no logical contradiction in the legal regulation and which, generally, corresponds to the objective needs and dignity of natural and legal persons of this society, as well as observes the adopted legal norms.

Professor *Osvalds Joksts* and the young law scholar *Inga Eglīte* have addressed the analysis of a specific civil law problem. In legal practice, one has to deal with cross-border insolvency proceedings of natural persons, the outcome of which depends on where (in the country) the debtor's main centre of interests is located. The correct determination of the main centre of interests allows for the correct interpretation of the legal norms of regulatory enactments and the will of the legislator, and facilitates the work of courts.

Ingrīda Veikša, a Professor of the School of Business Administration “Turība”, in the field of copyright has addressed the topic of creating parodies as a restriction

of copyright. The author suggests that in order to avoid creating inappropriate parodies or cartoons to the extent possible, it would be advisable to make amendments to the Latvian Copyright Law that would establish criteria for the balance between the author's right to dignified use of his work and society's right to freedom of expression and censorship.

RSU doctoral student **Liene Vindele** studies the importance of intellectual property protection within growth of national economies. The author acknowledges that companies that make extensive use of intellectual property in their operations are more economically competitive. Thus, the country's competitiveness also increases. The author's conclusion that improvement of the legal framework of intellectual property is necessary for the promotion of innovation and economic growth is justified.

In her article, RSU doctoral student **Sanita Vanaga** studies the problems of legal regulation in the aspect of restriction of custody rights. Children under the age of 18 lack legal capacity, and their custody is exercised by a child's natural guardians – parents. The author pays special attention to the ways of restricting custody rights and their impact on ensuring the rights and interests of the child.

Law researcher **Lidija Rozentāle** researches a very debatable topic – legal problems of partnership and homophobia in the Republic of Latvia. The originality of the article is related to the fact that the author provides empirically proven arguments that the introduction of the law on same-sex partnerships can lead to changes in attitudes towards gays or lesbians. Nevertheless, it must be acknowledged that there are still some problematic areas in gay and lesbian legal relations, including the recognition of same-sex couples and their rights as parents when starting a family.

International sales are based on the UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods (*CISG*) as well as on national legislation. Transaction disputes are heard by courts. RSU doctoral student **Sindija Damberga** studies a corresponding transaction in the court practice of the Republic of Latvia. Using the prism of national norms takes a peculiar approach in the interpretation of norms of international law. John Hannold, a professor of international law, has called this approach the "Homeward" trend. The author of the article analyses the use of the mentioned trend in Latvian legal practice.

Olena Prykhodko, a scientist at the National Academy of Law of Ukraine, has studied the impact of business on state constitutional policy. The issue of the interaction between the state and business is quite topical. Businesses and the state need constant interaction, which determines the effectiveness of cooperation. Such interactions may also be based on economic principles established at the constitutional level. The author acknowledges that constitutional control over the observance of economic rights is of great importance and the improvement of appropriate mechanisms of state institutions in business is a reality of modern constitutionalism.

An international group of authors – **Jetta Abgaryan** (Armenia), **George Chakhvadze** and **Levan Jakeli** (Georgia), and **Jānis Grasis** (Latvia) – have studied

the problem of reconciling the conflicting interests of the Black Sea coastal and riparian states. The authors distinguish between the legal and political aspects of the Black Sea coastal conflicts. The article provides an insight into the Montreux Convention, which could be considered an important source of legal regulation for the status of the Black Sea Strait. The study also includes other legal source analysis, including unilateral rules adopted by Turkey, which have a specific regulatory content.

The 19th edition of the electronic legal journal *Socrates* contains articles on various sub-disciplines of law with a variety of author studies and interpretations of their results. Analysis of international and national legal framework and legal practice can be useful for both professional lawyers and students. The published articles can provide a basis for discussion and constructive controversy in the ever-evolving jurisprudence.

Dr. iur. ANDREJS VILKS,
Professor at the Faculty of Law
of Rīga Stradiņš University

<https://doi.org/10.25143/socr.19.2020.1.014-024>

Identification of Papillary Patterns in Human Fingers and Toes on the Basis of General Characteristics

Dr. iur. Silvia Kaugia

ORCID: 0000-0001-6988-5458

University of Tartu, Estonia

silvia.kaugia@ut.ee

Dr. iur. Annika Lall

ORCID: 0000-0001-8907-5057

Retired Police Lieutenant Colonel, Estonia

annika.lall@gmail.com

Mg. iur. Aelita Zīle

ORCID: 0000-0002-4378-738X

Rīga Stradiņš University, Faculty of Law, Latvia

Aelita.Zile@rsu.lv

Abstract

The article gives a brief overview of the types of papillary ridge patterns of the skin, their location on the digits of fingers and toes. In this study, the authors of the article aimed to determine whether the papillary ridge patterns of a person's fingers and toes on the hands and feet of the same side are identical in terms of general characteristics. The methods used were the printing ink imprints on dactyloscopic maps and Microsil® impressions, and the comparison of the obtained impressions.

Keywords: papillary ridge patterns of the skin, general features, fingers, toes, Microsil®, comparison.

Introduction

Individuality of the papillary ridge pattern of the skin is manifested in the fact that the papillary folds form very diverse and complex shapes. Individuality and relative stability of the structure of the skin without papillary ridge pattern is related to

the anatomical structure of the dermis (Lindmäe, 1976). Based on the shapes formed by papillary folds, it is possible to classify papillary ridge patterns in a definite way.

Depending on the presence and number of delta, all papillary ridge patterns are classified into three types: looped, whorl and arch patterns, which in turn are classified as simple, complex, false (center consists of the main element of one type and the primary details of element types that belong to another pattern), rare, anomalous and differently shaped, and groups (Anishchenko, 2013).

According to the literature, about 65 % of all papillary ridge patterns on human fingertips are looped, 30 % have whorls and about 5 % are arches (Toporkov, 2015). Papillary patterns are distinguished by general and special characteristics. The general characteristics are the type and category of papillary ridge pattern, the direction of the papillary ridges and location of the delta, the wrinkles and bends in the papillary ridge patterns on the palms, fingers, soles of the feet and toes, which form in the tracks left in the bending and wrinkling areas. The special characteristics are the peculiarities of wrinkles and bends, as well as the details of the papillary ridge patterns, their shape, size and position.

Human footprints occur as either footwear tracks or bare footprints. In this case, the prints left by bare human feet are analysed. The bare foot imprint is formed by the toes, the ball of the foot, middle section or the longitudinal arch of the ball of the foot and heel. In most cases, the big toe protrudes further than other toes, in some cases, the second toe is the longest. Like with fingers, the bare foot has a papillary ridge pattern that is individual and permanent in shape.

The shape and location of the flexor muscle, the size of the ball of the foot, its length, its maximum width, the minimum width of the arch of the ball of the foot, the width of the section of the ball of the foot can all be considered to be anatomical differences. Features that characterise the ball of the foot include the configuration of the toes, the size of the toes, their relative position to each other.

The papillary ridge pattern of the skin on the sole of a person's foot has special characteristics because the ball of the foot and the digits of the toes have a more complex structure than the rest of the sole. The area of the ball of the foot that is adjacent to the toes has a three-beam pattern, i.e. triangles, on which sometimes loop patterns are located with the head of the loop towards the heel.

I. A. Anishchenko has written that the papillary ridge pattern on both the fingers and the toes falls under three types, but the whorl pattern is less common on the toes than the loop pattern, and the loop pattern is less common than the arch pattern. For example, big toes usually have loop patterns and rarely whorl patterns (Anishchenko, 2013).

On the surfaces of the toe joints, complex papillary ridges form, which vary, similarly as on the finger joints, in terms of type and category. This usually includes the large toe; its papillary ridge forms in the imprint; the imprint of the other toes has a distinguishable upper border pattern of the toe, which usually resembles an arched furrow in shape. As on the palms and fingers, there are elements of the skin of the ball of the foot

and toes that fall into a special category (scars, warts, amputations, blisters, sponge-like growths, scar tissue, malformations).

Aim of the Study, Methods and Material

The authors of this article aimed to determine whether the papillary ridge patterns of human fingers and toes on the hand and foot pairs on the same side are identical in terms of general characteristics. The objects of the analysis are comparable finger- and toeprints: the big toe and the thumb on the same side, the index finger and the second toe, the middle finger and the third toe, the ring finger and the fourth toe and the little finger and the little toe.

Fingerprints were transferred on dactyloscopic cards using black ink. Toeprints were partially printed on the dacto-cards (dacto-cards for the deceased). Most impressions were obtained using Microsil®: white, brown, gray and black. The need to use Microsil® was due to the relatively poor quality of imprints obtained with ink. A postmortem record strip holder used to obtain the ink prints; however, that did not allow the necessary access to all the toes. As a result, some of the toe imprints were only partially transferred: the upper border was formed, but the center part and the lower border patterns were lost. Because the Microsil® is elastic, its use made it possible to include all five toes and, in part, the ball of the foot, to obtain an impression. In a later examination, the elasticity of the Microsil® allowed the impression to be bent when examining it with a magnifying glass, and to obtain more detailed information about the traces formed.

Despite various anomalous manifestations, the gray, white, brown and black Microsil® gave very good results when storing toe impressions, considering the anatomical structure of the toe and the position of the toes in relation to each other, their length, the gap between the toes.

Good results were obtained for imprints created with black Microsil®. When examining them with a magnifying glass and in incident light, the reflection due to the gloss of the surface had to be taken into account. The results were very good with brown and gray Microsil® and the use of white Microsil® yielded excellent results. In the case of white Microsil®, soot powder had to be applied later to tint the imprints. The soot powder gives good contrast to the papillary lines formed on the white Microsil®.

The use of Microsil® has well highlighted the bending line on the big toe, which appears in the footprints as intervertebral folds; traces of folds between the folds of other toes are rare and may be related to pathology. The figures in the appendix illustrates the results obtained with Microsil®, whereas figure 1 shows imprints of toes stored in black Microsil®, in which the position of the toes relative to each other is clearly visible – the toes are partially behind the previous toe.

Figure 2 shows white Microsil® tinted with soot powder, both digits of the toe are visible (there are usually three on the fingers), which are compressed relative to each

other. The size of the toes is well distinguished and the digits with nails have a distinct papillary ridge pattern.

Figure 3 depicts imprints of toes stored in gray Microsil[®], showing toe spacing, length and position in relation to each other very clearly.

In Figure 4 the imprint has been created using brown Microsil[®], which shows the length of toes and their location behind each other.

Thus, it can be stated that by using Microsil[®], it is possible to distinguish the shape of the folds of the toe flexor muscles, their location; to estimate the size of the ball of the foot – maximum width; to evaluate the size, configuration and location of the toes.

Figure 1. Toes of the right foot recorded with black Microsil[®]

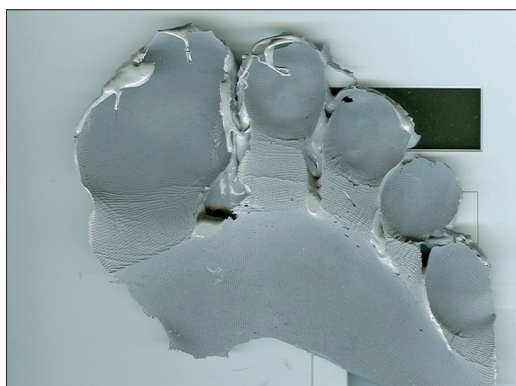

Figure 3. Toes of the right foot recorded with gray Microsil[®]

Figure 2. Toes of the right foot recorded with white Microsil[®], lightly tinted with soot powder

Figure 4. Toes of the right foot recorded with brown Microsil[®]

The cadets of the Police and Border Guard College of the Estonian Academy of Internal Affairs and the full-time undergraduate and postgraduate students of the Faculty of Law of the University of Tartu were included in the study. Participation in the study was voluntary and anonymous (N-woman, M-man were marked on the dacto-card; people could also sign their cards voluntarily).

The study involved 93 people, 55 of whom were men, 32 women and 6 people did not indicate their gender; thus they were treated as unidentified. Examination of the fingerprints and toes of the study participants revealed that 50 of the 55 male imprints were eligible for the statistical study; 5 men did not provide toe imprints; however, they did provide finger imprints. Of the 32 women, 23 were eligible for the statistical study; 9 women gave their fingerprints but did not provide toe prints. Data from 5 unidentified persons were eligible for statistical study, one had not provided their toe impressions. The current article does not present data on unidentified persons in a separate block, but presents the results of analysis carried on data provided by 50 men and 23 women.

Results of the Analysis

The study looked at men and women's data separately. The frequency of correspondence of papillary ridge patterns on the fingers and toes of men is shown in Table 1. Based on the results in the table, the following conclusions can be drawn:

- 1) **For the thumb and big toe**, the correspondence was 48 % on the right hand and foot, and 44 % on the left hand and foot. Of these, loop pattern was present in 38 % and 40 % of the cases; whorl pattern in 10 % and 4 % of the cases. Arch pattern, which is least common on the thumb and the big toe of the same arm and leg, was not identified;
- 2) **When comparing the index finger and the second toe** (right hand and foot), the match was 34 %, and on the left hand and 42 % on the foot. Of these, loop patterns occurred in 10 % and 22 % of the cases; whorl pattern in 14 % and 10 %, respectively. While no arch pattern was observed on the thumb and the big toe, the arch pattern was present in 10 % of the cases in both hands and feet on the index finger and second toe;
- 3) **When comparing the middle finger and the third toe** on both the right and left hand and foot, the correspondence ratio was 26 % and 24 %, respectively. The loop pattern occurred on the right hand and foot in 4 % of the cases, and on the left – 6 %, respectively; whorl pattern in 18 % and 16 %, and the least common arch pattern, in 4 % and 2 % of the cases;
- 4) **When comparing the ring finger and the fourth toe** on both the right and left hand and foot, the match was 30 % and 24 %, respectively. The loop pattern on the right hand-foot was 12 % and on the left – 14 %, respectively; whorl pattern 14 % and 8 % and arch pattern 4 % and 2 %;

5) **The correspondence ratio of the little finger and the fifth toe** on both the right and left hand-foot was 20 % and 14 %, respectively. Of these matches, 8 % were loop patterns on the little finger and fifth toe of the right hand, and 6 % on the little finger and fifth toe of the left hand. Whorl pattern was not detected on little fingers and toes. Arch pattern occurred on the right hand-foot in 12 % of the cases and on the left, correspondingly, in 8 % of the cases.

Thus, it can be seen that no arch pattern was detected on the thumbs and big toes of both hands and feet. Also, no whorl pattern was detected when comparing the little fingers and toes of both hands and feet. In contrast, the incidence of the arch pattern of the middle finger and third toe and the ring finger and fourth toe was of equal value.

The correspondence ratio of papillary ridge patterns of women's fingers and toes has been represented in Table 2.

Table 1. Frequency of correspondence of papillary ridge patterns on the fingers and toes of men (number of persons and % of the sample)

Right hand and right foot	Correspondence ratio (%)		Left Hand and Left Foot	Correspondence Ratio (%)	
Thumb and big toe	24	48	Thumb and big toe	22	44
<i>loop pattern</i>	19	38	<i>loop pattern</i>	20	40
<i>whorl pattern</i>	5	10%	<i>whorl pattern</i>	2	4
<i>arch pattern</i>	0		<i>arch pattern</i>	0	
Index finger and the second toe	17	34	Index finger and the second toe	21	42
<i>loop pattern</i>	5	10	<i>loop pattern</i>	11	22
<i>whorl pattern</i>	7	14	<i>whorl pattern</i>	5	10
<i>arch pattern</i>	5	10	<i>arch pattern</i>	5	10
Middle finger and the third toe	13	26	Middle finger and the third toe	12	24
<i>loop pattern</i>	2	4	<i>loop pattern</i>	3	6
<i>whorl pattern</i>	9	18	<i>whorl pattern</i>	8	16
<i>arch pattern</i>	2	4	<i>arch pattern</i>	1	2
Index finger and the fourth toe	15	30	Index finger and the fourth toe	12	24
<i>loop pattern</i>	6	12	<i>loop pattern</i>	7	14
<i>whorl pattern</i>	7	14	<i>whorl pattern</i>	4	8
<i>arch pattern</i>	2	4	<i>arch pattern</i>	1	2
Little finger and the little toe	10	20	Little finger and the little toe	7	14
<i>loop pattern</i>	4	8	<i>loop pattern</i>	3	6
<i>whorl pattern</i>	0		<i>whorl pattern</i>	0	
<i>arch pattern</i>	6	12	<i>arch pattern</i>	4	8

Table 2. Correspondence ratio of papillary ridge patterns of women's fingers and toes
(number of persons and % in sample)

Right hand and right toe	Correspondence ratio (%)		Left hand and left foot	Correspondence ratio (%)	
Thumb and big toe	11	48	Thumb and big toe	11	48
<i>loop pattern</i>	9	39	<i>loop pattern</i>	9	39
<i>whorl pattern</i>	1	4	<i>whorl pattern</i>	0	
<i>arch pattern</i>	1	4	<i>arch pattern</i>	2	9
Index finger and the second toe	12	52	Index finger and the second toe	10	43
<i>loop pattern</i>	7	30	<i>loop pattern</i>	4	17
<i>whorl pattern</i>	1	4	<i>whorl pattern</i>	2	9
<i>arch pattern</i>	4	17	<i>arch pattern</i>	4	17
Middle finger and the third toe	7	30	Middle finger and the third toe	13	56
<i>loop pattern</i>	2	9	<i>loop pattern</i>	4	17
<i>whorl pattern</i>	3	13	<i>whorl pattern</i>	5	22
<i>arch pattern</i>	2	9	<i>arch pattern</i>	4	17
Index finger and the fourth toe	6	26	Index finger and the fourth toe	7	30
<i>loop pattern</i>	2	9	<i>loop pattern</i>	4	17
<i>whorl pattern</i>	2	9	<i>whorl pattern</i>	2	9
<i>arch pattern</i>	2	9	<i>arch pattern</i>	1	4
Little finger and the little toe	6	26	Little finger and the little toe	6	26
<i>loop pattern</i>	3	13	<i>loop pattern</i>	4	17
<i>whorl pattern</i>	0		<i>whorl pattern</i>	0	
<i>arch pattern</i>	3	13	<i>arch pattern</i>	2	9

The following conclusions can be drawn from the study:

- 1) **For the thumb and big toe**, the correspondence ratio was 48% on the right hand and foot, and 48% on the left hand and foot. Of these, loop pattern was present in 39% and 39% of the cases; whorl pattern on the right foot – in 4% of the cases and none was found on the left hand-foot. Arch pattern occurred on the right hand and foot in 4% and on the left hand and foot in 9% of the cases;
- 2) **When comparing the index finger and the second toe** on the right hand and foot, the match was 52%, and on the left hand and foot – 43%. Of these, loop patterns occurred in 30% and 17% of the cases; whorl pattern – 4% and 9%, respectively. The arch pattern was detected in 17% of the cases in hand and foot pairs;
- 3) **When comparing the middle finger and the third toe** on both the right and left hand and foot, the correspondence ratio was 30% and 56%, respectively. The loop pattern occurred on the right hand and foot in 9% of the cases, and on the left – 17%, respectively; whorl pattern – 13% and 22%, yet the least common was arch pattern by 9% and 17%;

- 4) **When comparing the ring finger and the fourth toe** on both the right and left hand and foot, the match was 26 % and 30 %, respectively. The loop pattern on the right hand and foot was 9 % and on the left – 17 %; whorl pattern – 9 % and 9 %, and arch pattern – 9 % and 4 % in hand and foot pairs;
- 5) **The correspondence ratio of the little finger and the fifth toe** on both the right and left hand and foot was 26 % and 26 %. Of these, 13 % were loop patterns on the little finger and fifth toe of the right hand, and 17 % on the little finger and fifth toe of the left hand. Whorl pattern was not detected on little fingers and toes. Arch pattern was detected on 13 % of the right hand and foot and 9 % on the left hand and foot pairs.

Consequently, the correspondence between the thumb and big toe papillary ridge patterns on the right hand and foot and the left hand and foot were the same for the eleven women in the study, which equals 48 %. Out of these cases, loop patterns occurred in nine individuals, i.e. 39 % of the women in the study. The correspondence of the little finger and the little toe patterns was observed in six women.

Papillary patterns with whorls were not detected neither on the right or left hand and foot.

Comparing the data of men and women, it is interesting to note that women had more frequent correspondence in the patterns of papillary ridge patterns of fingers and toes than men. The largest differences were in the middle finger and third toe: while men had a 26 % match for the right hand and foot and 24 % for the left hand and foot, women had matches of 30 % and 56 %, respectively. There was also a big difference between men and women's index finger and second toe: while men had a 34 % match between the right hand and a foot, for women this figure was 52 %. There was also a significant difference between the little finger and little toe: while men had a correspondence of 20 % on the right hand and foot and 14 % on the left hand and foot, for women these values were 26 % and 26 %. The highest correspondence in the data for men and women was found for the thumb and big toe papillary ridge pattern matches – both for the right hand and foot (48 % for both men and women) and for the left hand and foot (44 % for men, 48 % for women).

Table 3 provides general data for all study participants.

The following conclusions can be drawn from the analysis:

- 1) **For the thumb and big toe**, the correspondence was 47.9 % on the right hand and foot, and 45.20 % on the left hand and foot. Of these, loop pattern was correspondingly present in 38.3 % and 39.72 % of the cases. Corresponding whorl pattern values were 8.2 % and 2.74 %. Arch pattern occurred on the right hand and foot in 1.4 % of the cases, and on the left hand and foot in 2.74 % of the cases;
- 2) **When comparing the index finger and the second toe** on the right hand and foot, the match was 39.7 %, and on the left hand and foot 42.4 %. Of these, loop patterns occurred in 16.43 % and 20.5 % of the cases; whorl pattern – 10.95 % and 19.58 %, respectively. Arch pattern was detected in 12.32 % of the cases on both sides;

Silvia Kaugia, Annika Lall, Aelita Zile. Identification of Papillary Patterns in Human Fingers and Toes on the Basis of General Characteristics

- 3) **When comparing the middle finger and the third toe** on both the right and left hand and foot, correspondence was 27.39 % and 23.24 %, respectively. The loop pattern occurred on the right hand and foot in 5.48 % of the cases, and on the left – 9.58 %; whorl patterns – 16.43 % and 17.81 %, and the least common was arch pattern by 5.48 % and 6.85 %;
- 4) **When comparing the ring finger and the fourth toe** on both the right and left hand and foot, the match was 28.76 % and 26.02 %, respectively. The loop pattern on the right hand and foot was 10.95 % and on the left 15.06 %; whorl patterns – 12.33 % and 8.22 % and arch patterns – 5.48 % and 2.74 %;
- 5) **The correspondence ratio of the little finger and the fifth toe** on both the right and left hand and foot was 21.91 % and 17.80 %. Of these, 9.58 % were loop patterns on the little finger and fifth toe of the right hand. Whorl pattern was not detected on little fingers and toes. Arch pattern was detected on 12.33 % of the right hand and foot and 8.22 % on the left hand and foot.

Table 3. Correspondence frequency of papillary ridge patterns on fingers and toes of 73 subjects (number of subjects and % of the sample)

Right hand and right toe	Correspondence ratio (%)	Left hand and left foot	Correspondence ratio (%)
Thumb and big toe	35 47.9	Thumb and big toe	33 45.20
<i>loop pattern</i>	28 38.3	<i>loop pattern</i>	29 39.72
<i>whorl pattern</i>	6 8.2	<i>whorl pattern</i>	2 2.74
<i>arch pattern</i>	1 1.4	<i>arch pattern</i>	2 2.74
Index finger and the second toe	29 39.7	Index finger and the second toe	31 42.4
<i>loop pattern</i>	12 16.43	<i>loop pattern</i>	15 20.5
<i>whorl pattern</i>	8 10.95	<i>whorl pattern</i>	7 9.58
<i>arch pattern</i>	9 12.32	<i>arch pattern</i>	9 12.32
Middle finger and the third toe	20 27.39	Middle finger and the third toe	25 34.24
<i>loop pattern</i>	4 5.48	<i>loop pattern</i>	7 9.58
<i>whorl pattern</i>	12 16.43	<i>whorl pattern</i>	13 17.81
<i>arch pattern</i>	4 5.48	<i>arch pattern</i>	5 6.85
Index finger and the fourth toe	21 28.76	Index finger and the fourth toe	19 26.02
<i>loop pattern</i>	8 10.95	<i>loop pattern</i>	11 15.06
<i>whorl pattern</i>	9 12.33	<i>whorl pattern</i>	6 8.22
<i>arch pattern</i>	4 5.48	<i>arch pattern</i>	2 2.74
Little finger and the little toe	16 21.91	Little finger and the little toe	13 17.80
<i>loop pattern</i>	7 9.58	<i>loop pattern</i>	7 9.58
<i>whorl pattern</i>	0	<i>whorl pattern</i>	0
<i>arch pattern</i>	9 12.33	<i>arch pattern</i>	6 8.22

Therefore, it can be noted that the correspondence of papillary ridge patterns fingers and toes on the right and left hand varies from 2 to 5 %. The fingers and toes with loop patterns have most correspondence, for hands and feet on both sides. The proportion of whorl pattern is lower for the left hand and foot, it should be also noted that whorl pattern was not detected on little fingers and toes on either side. The percentage of the arch pattern was relatively equal on all fingers and toes.

Summary and conclusions

For the 73 study participants, the correspondence between the papillary ridge patterns on the thumb and big toe on the right hand and foot and the left hand and foot is for more than 45 % of the cases; loop patterns have been detected on hands and feet on both sides for less than 40 %. Whorl pattern occurs on the right hand-foot approx. 3 times more than on the left, arch pattern on the left hand-foot approx. twice as much.

The correspondence of the papillary ridge patterns of the index finger and the second toe is less than 40 % on the right hand and foot, while the same value is 2.4 % higher on the left hand and foot. The proportion of the loop pattern for the left hand is about 4 % higher than for the right. However, in the case of the whorl pattern, the difference is not significant, and the arch pattern occurs at an equal ratio.

With regard to the middle finger and the third toe, it should be noted that the correspondence of the papillary ridge patterns is about 7 % higher for the left hand-foot pair than for the right side. The proportion of the loop pattern is also about 5 % higher on the left hand and foot compared to the right. However, the incidence of whorl and arch patterns are almost the same for hands and feet on both sides, differing by one percentage point.

In the case of the ring finger and the fourth toe, there is a difference of about 2.5 % between the right hand and the left hand, in favour of the right. However, the incidence of ridge patterns varies. The loop pattern dominates the left hand-foot pair by about 5 % compared to the right side. In the case of the whorl pattern, however, the correspondence is about 4 % higher for the right hand-foot pair, compared to the left. The arch pattern is more represented on the right hand-foot, to the extent of about 2.5 %.

With regard to the little finger and toe, it should be noted that the correspondence of the ridge patterns on the fingers and toes of the right hand is about 4 % greater than that of the left hand-foot pair. The loop pattern occurs equally on the right and left hand and foot. Whorl pattern was not observed on either hand-foot pairs and the proportion of arch pattern is about 4 % higher on the right hand.

From the results of the study, it can be concluded that the participants in this study had more whorl patterns on the third toe than loops and no whorl patterns were detected on the small toe. I. A. Anishenko's claim that the whorl pattern is less common on the toes than the loop pattern was also confirmed in the comparison of the left and right toes of the study participants. Regarding the relationship between the loop pattern and the arch pattern, it was noticeable that the little toes (both left and right foot) had

a more dominant arch pattern. For the other toes, the loop pattern was prevalent. In this respect, the authors must also concur with the corresponding claims by I. A. Anishenko.

Regarding finger analysis of both hands, it must be concluded that for the study participants loop pattern dominated, followed by the whorl pattern and then the arch pattern, which appeared several times less frequently than loop and whorl pattern on both hands.

In the footprints of the sole of the foot, the upper sections of the ridges that have formed can be traced and in which the most noticeable papillary ridges have an arch pattern. The study revealed that the thumb and the big toe have mostly developed a loop ridge pattern, less frequently a whorl pattern and minimally an arch pattern.

In several cases, it was observed that the pattern of the papillary ridges was the same on four or three fingers of both hands, based on common features (e.g., the loop pattern on four fingers and the whorl pattern on one). No matches were found for the same hand and foot – there were differences in the patterns of papillary ridge patterns of individual toes (for example, if four fingers on the right hand had a loop pattern and one finger a whorl pattern, the corresponding toes of the same foot did not have the same papillary ridges). Therefore, it can be concluded that the participants in this study did not show identical traces of papillary ridges on the fingers and toes.

However, the authors do not claim the absolute truth of this study that such coincidences could not occur in some people, on the basis of the general characteristics of papillary ridges of the skin. It should be noted that while the general characteristics are elements of identification, the special characteristics of the papillary ridges are more significant. As the aim of this study excluded identification of specific features of the papillary ridges, no such study was performed.

As a result of the study, it can be stated that based on the analysis of general characteristics, the patterns of the fingers and toes of the matching hand-and-foot pairs did not have a 100 % correspondence.

Bibliography

1. Anishchenko, I. A. (2013). *Daktiloskopiya i daktiloskopicheskaya ekspertiza*. (Eng. Dactyloscopy and dactyloscopic examination). 2-e izdanie. Moskva: Yurlitinform.
2. Ashbaugh, D. R. (1999). *Quantitative-Qualitative Friction Ridge Analysis: An Introduction to Basic and Advanced Ridgeology*. CRC Press.
3. Daluz, H.M. (2014). *Fundamentals of Fingerprint Analysis (Volume 2)*. CRC Press.
4. Kudinova, N.S. (2018). *Kriminalistika: osnovi sovremennoi daktiloskopii* (Eng. Forensic science: the basics of modern dactyloscopy). Saratov: Saratovskij socialno-ekonomicheskij institut (filial) RJeU im. G.V.Plehanova.
5. Lindmäe, H. (1976). *Kriminalistika tehnika*. (Eng. Forensic technology). Tallin: Eesti raamat.
6. Reinhardt, M. (2016). *Guide To Fingerprint Identification and Classification*. Online Business Education.
7. Toporkov, A. A. (2015). *Kriminalistika*. (Eng. Forensics). Moskva: Yusticiya.

<https://doi.org/10.25143/socr.19.2020.1.025-031>

Current Trends in Training Forensic Experts in Ukraine

Oleg Kurdes

Ph.D student, National Scientific Center

“Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute”, Ukraine

oleg700615@ukr.net

Abstract

The system of forensic expert training in Ukraine has been considered in detail. Particular attention is devoted to the need to bring the training of state forensic experts and forensic experts who are not employees of state forensic science institution to uniform administrative and legal standards, as well as to existence of outdated norms on training forensic experts, and gaps in legislation that leads to insufficient meeting of the needs of law enforcement agencies and court in objective and high-quality forensic expert conclusions.

Analysis of administrative legislation of Ukraine in terms of forensic expert training has allowed to formulate proposals to improve the activity. The focus is the need for further administrative and legal settlement of the issue of international cooperation of state specialised forensic science institution in terms of exchange of trainees with forensic science institutions of other states.

Keywords: forensic science institution, forensic expert, staff training, advanced training.

In the near future, most technologies used currently will become obsolete, and the education received more than ten years ago no longer satisfies the stated requirements. Continuous updating of knowledge and improvement of skills becomes the life rule. The issues of professional training and advanced training of forensic experts are currently relevant both for employees of state forensic science institutions and for employees who are not full-time employees of these institutions. Due to the change in forensic expert generation, training of new employees is of paramount importance. Improving methods of conducting forensic examinations and the related complexity requires centralised training of new staff, regardless of whether the forensic expert works in states forensic

science institutions or he is not a full-time employee of these institutions. The expert employment form should not affect his training.

Such scientists as E. B. Simakova-Yefremian, I. A. Petrova, N. M. Tkachenko, O. V. Agapova and S. He. Hasparian dealt with the issue of training forensic experts in Ukraine. They have made a significant contribution to construction of modern directions for development of training and retraining of forensic experts. The agenda is focused on further improvement of this activity, improvement of tactical direction of professional expert training.

Thus, E. B. Simakova-Yefremian and his colleagues draw attention to the fact that state law enforcement system is extremely interested in “training highly qualified forensic experts” considering both domestic and foreign experience. Interesting is their opinion that “effective form of international cooperation is the conduct of mutual internships of forensic experts and scholars in forensic science institutions of other states” [1, 175, 177].

N. M. Tkachenko emphasises that “training of forensic experts is one of the most important means of expert support of justice in the state, as only a professional of high scientific level is able to provide an objective conclusion based on the use of specific expertise in any type of legal proceedings” [2, 203].

I. A. Petrova was one of the first to raise the issue of the need to recreate in a new capacity a centralised system of forensic expert training and improve their skills, to create units for advanced training based on the research forensic institutions of the Ministry of Justice of Ukraine. In addition, she pointed out that such training should be mandatory for all forensic experts, regardless their work in state forensic science institutions or in business structures [3, 19]. She also formulated the necessary requirements for a forensic expert as a “specialist of high scientific qualification who can develop new creative expert methods” [4, 79].

Having studied scholar opinions for determining the features of administrative and legal regulation in the field of education, O. V. Agapova concludes that “public relations that are the subject of administrative law, are regulated by means of administrative and legal regulation”. At the same time, she emphasises that “education field covers a wide range of public relations, which are regulated by the norms of administrative law, as they arise in the process of exercising executive power; it is in providing educational services that public administration entities meet public needs in the education field, indicating the administrative and legal nature of such relations”. She proposes to “consider regulations that are the basis of administrative and legal regulation of training of highly qualified scientific personnel by research institutions of forensic examinations” [5, 58–59].

It should be noted that I. A. Petrova drew attention to the system of stimulating forensic expert work and argued that “next to the material component should be the intangible that will determine the ability and desire of an employee for the professional development by gaining new knowledge and skills”. It is impossible to disagree with her opinion about the benefits of the forensic institution “investing in human capital” that “will

form the necessary level of staff skills” so that in the future “guarantees of sustainable development” will be provided for this institution [6, 216].

S. He. Hasparian determined “the need for serious organisational and methodological changes in the training of forensic expert staff”. In addition, she considers “the main condition for such training [to be the] formation of a new round in the field of forensic science” and includes “regulations, organisational and structural elements of education, methodological and technological standards of education, standards and technology of initial control theoretical knowledge and practical skills of forensic experts” [7, 286].

The fundamental provisions for training of forensic experts in Ukraine are regulated by the Law of Ukraine: *On Judicial Examination*. Thus, in accordance with Article 8 of this Law, the management of scientific and methodological support of forensic activities and organisational and managerial principles of state specialised institutions are entrusted to ministries and other central executive bodies the management of which includes state specialised institutions performing forensic science activity [9]. From the content of this norm, it can be concluded that organisation and training of forensic experts is entrusted to the Ministry of Justice of Ukraine, the Ministry of Health of Ukraine, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Ministry of Healthcare of Ukraine, Security Service of Ukraine and the State Border Guard Service of Ukraine. state specialised institutions that perform forensic science activity.

In addition, Article 10 of the Law of Ukraine: *On Judicial Examination* provides that forensic experts may be persons who have the necessary knowledge to provide a conclusion on the issues under investigation. According to this article, forensic experts of both state specialised institutions and forensic experts who are not employees of these institutions may be persons who have the appropriate higher education, educational and qualification level not lower than *specialist*, trained in state specialised institutions. Ministry of Justice of Ukraine has been certified and qualified as a forensic expert in the respective specialisation [9].

In accordance with the requirements of Articles 10 and 21 of the Law of Ukraine: *On Judicial Examination*, training of forensic experts is carried out by higher education institutions by obtaining the higher educational qualification level not lower than a specialist and further obtaining the appropriate specialisation, as well as training, workshops in special institutions of relevant ministries and other central executive bodies. It should be noted that Article 21 of this Law establishes uniform requirements for training of forensic experts of state specialised institutions and professionals who are not employees of these institutions [9].

Professionals who are not employees of state specialised institutions and majoring in forensic science, except for those who have a scientific degree, according to Article 21 of the Law once every three years should undergo training in state specialised institutions of the Ministry of Justice of Ukraine according to the specialisation and confirm the level of their professional knowledge [9].

S. He. Hasparian draws attention to the fact that “the most advanced system, from basic education to further specialisation was introduced by the Ministry of Health of Ukraine for forensic and forensic psychiatric experts” [8, 179] who are majoring in forensic science or mental state examination (MSE) after internship.

Some professionals in the field of forensic science of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine are trained differently. Thus, in the institutions of higher education of this ministry, there are faculties for training of criminalists and forensic experts. Upon graduation, graduates receive a diploma of higher education and a special permit to conduct criminalistics' examinations.

Training of forensic experts of the Ministry of Justice of Ukraine is regulated by the following regulations: the Law of Ukraine: *On Judicial Examination*; regulations on attestation of researchers, approved by the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No 1475 dated on August 13, 1999; regulations on the Central Expert Qualification Commission under the Ministry of Justice of Ukraine and certification of forensic experts approved by the order of the Ministry of Justice of Ukraine No 301/5 dated on March 3, 2015; procedure for assigning qualification grade of forensic experts to employees of research institutions of forensic examinations of the Ministry of Justice of Ukraine approved by the order of the Ministry of Justice of Ukraine No 3660/5 dated on December 30, 2011.

Regulations on the Central Expert Qualification Commission under the Ministry of Justice of Ukraine and attestation of forensic experts determine the procedure for training and internship of professionals intending to obtain or confirm the forensic expert qualification, and the procedure for attestation to assign and confirm the forensic expert qualification in this commission [10].

The main tasks of the Central Expert Qualification Commission (hereinafter referred to as CEQC) concerning the training of forensic expert staff, are:

- 1) approval of training programmes (internships) for employees of forensic science institutions of the Ministry of Justice of Ukraine (hereinafter referred to as FSI) and professionals who are not employees of state specialised institutions;
- 2) resolution of issues related to training of FSI employees, professionals who are not employees of state specialised institutions and intend to obtain (confirm) forensic expert qualification;
- 3) attestation in order to determine the level of professional training of FSI employees, professionals who are not employees of state specialised institutions and intend to obtain or confirm the forensic expert qualification;
- 4) consideration of the issue of assigning a forensic expert skill category to FSI employees;
- 5) regulating the issues of the revocation of a certificate of forensic expert qualification [10].

Training (internship) of FSI employees intend to obtain or confirm that the forensic expert qualification is carried out according to the training programme on theoretical,

organisational and procedural issues of forensic examination by FSI or the Institute of Law and Postgraduate Education of the Ministry of Justice of Ukraine; according to the training programmes in the relevant forensic expert specialisation by FSI. Training (internship) of professional who are not employees of state specialised institutions and intend to obtain and/or confirm the forensic expert qualification is carried out according to the programme of training on theoretical, organisational and procedural issues of forensic science by Institute of Law and Postgraduate Education of the Ministry of Justice of Ukraine and FSI, who have the appropriate license to carry out educational activities in the field of advanced training according to the training programmes in relevant expert specialisation by FSI [10].

Certification of FSI forensic experts in order to assign a forensic expert skill category is carried out in accordance with “Procedure for assigning skill categories of forensic experts to employees of forensic science institutions of the Ministry of Justice of Ukraine” [11].

The Law of Ukraine: *On Judicial Examination* (Article 24) provides the right to state specialised institutions that perform forensic examinations to exchange trainees with forensic science institutions, etc. of other states [9]. An example of a successful reform of the system of training forensic experts is the creation of National Scientific Center “Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute” (hereinafter referred to as NSC “Hon. Prof. M. S. Bokarius FSI”) of a separate structural unit – the Department of Continuing Professional Development (hereinafter referred to as Department), whose main tasks are the organisation of advanced training of forensic experts in the field of postgraduate education for people with higher education in the field of *08 Law* majoring in *081 Law Theoretical, organisational and procedural issues of forensic examination* and training (internship) of experts in the relevant forensic expert specialisation. The department collects and verifies accuracy of documents for training, management of settlements of non-residents, sending relevant documents to the Central Expert Qualification Commission at the Ministry of Justice of Ukraine to address the issue of forensic expert qualification. In addition, Department of Continuing Professional Development of NSC “Hon. Prof. M. S. Bokarius FSI” together with another structural unit of NSC “Hon. Prof. M. S. Bokarius FSI” namely the Department of International Relations, issues invitations to study and ensure the stay of foreigners and stateless persons in Ukraine on legal grounds.

However, lack of unified administrative norms for the organisation of training directly in the state specialised institutions of the Ministry of Justice of Ukraine and document management has a negative impact on the management of the area and hinders its development. In addition, in order to improve the organisation of training and retraining of forensic experts, it is considered appropriate to work on the creation of an appropriate training manual for immediate participants in this procedure.

Conclusions

Training of forensic experts in Ukraine in the legal context complies with administrative legislation. Professional development, retraining and advanced training are not possible without a clear regulation of the relevant legislation. In addition, given that training should be provided not only to forensic experts of state forensic science institutions and professionals who are not their full-time employees but perform the functions of forensic experts, existence of administrative law governing relations between sub authorities and citizens is mandatory.

It is currently relevant to separate from the *Regulations on the Central Expert Qualification Commission under the Ministry of Justice of Ukraine and certification of forensic experts'* rules on training (internships) and development with further approval by the Ministry of Justice of Ukraine of a separate *Regulations on forensic expert training*. It has been emphasised that further administrative and legal settlement of the issue of international cooperation of state specialised forensic science institutions in terms of exchange of trainees with forensic science and criminalistics institutions and of other states is needed.

Bibliography

Journals

1. Simakova-Yefremian, E. B., Derecha, L. M., Miasoiedov, V. V. (2018). Aktualni problemy spivrobitnytstva z orhanizatsiiamy inozemnykh derzhav u sferi sudovo-ekspertnoi diialnosti. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky: zb. nauk. prats.* Kharkiv: Pravo. 18, 175–184.
2. Tkachenko, N. M. (2018). Udoshkonalennia profesiinoi pidhotovky sudovoho eksperta – vazhlyvyi faktor rozvytku ekspertnoi dydaktyky. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky: zb. nauk. prats.* Kharkiv: Pravo. 18, 203–214.
3. Petrova, I. A. (2018). Shliakhy vdoshkonalennia systemy pidhotovky sudovykh ekspertiv v Ukraini. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy ta kryminalistyky: zb. mater. mizh nar. nauk.-prakt. konf., prysviachenoj 95-richchiu stvorennia Kharkivskoho naukovo-doslidnoho instytutu sudovykh ekspertyz im. Zasl. prof. M. S. Bokariusa.* Kharkiv: KhNDISE. 17–19.
4. Petrova, I. A. (2017). Naukova skladova u formuvanni sudovoho eksperta. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy ta kryminalistyky: zb. mater. mizh nar. nauk.-prakt. konf., prysviachenoj 100-richchiu vid dnia narodzhennia doktora yurydychnykh nauk, profesora, zasluženoho diiacha nauky i tekhniky Ukrainy M. V. Saltevskeho.* Kharkiv: KhNDISE. 78–79.
5. Ahapova, O. V. (2019). Osvitnia diialnist naukovo-doslidnykh ustanov u sferi ekspertnoho zabezpechennia pravosuddia: aktualni pytannia administratyvno-pravovoho rehuliuвання. *Visnyk KhNUVS.* 2(85), 56–65.
6. Petrova, I. A. (2018). Shliakhy motyvatsii spivrobitnykiv sudovo-ekspertnykh ustanov Ukrainy. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky: zb. nauk. prats.* Kharkiv: Pravo. 18, 214–221.

7. Hasparian, S. H. (2018). Shliakhy pidvyshchennia yakosti pidhotovky kadriv dlia sudovo-ekspertnykh ustanov Ministerstva yustytzii Ukrainy. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kriminalistyky: zb. nauk. prats.* Kharkiv: Pravo. 18, 281–287.
8. Hasparian, S. H. (2019). Mistse administratyvno-pravykh norm u pravovomu rehuliuванні kadrovoho zabezpechennia sudovo-ekspertnykh ustanov Ukrainy. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kriminalistyky: zb. nauk. prats.* Kharkiv: Pravo. 20, 175–187.

Internet resources

9. Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrainy vid 25.02.1994 r. № 4038-KhII (zi zminamy ta dopovnenniamy). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 1994. № 28. Available from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> [07.01.2021].
10. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Tsentralnu ekspertno-kvalifikatsiinu komisiuu pry Ministerstvi yustytzii Ukrainy ta atestatsiiu sudovykh ekspertiv. *Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy.* Vid 03.03.2015, № 301/5. Available from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/z0249-15> [07.01.2021].
11. Pro zatverdzhennia Poriadku prysvoiennia kvalifikatsiinykh klasiv sudovykh ekspertiv pratsivnykam naukovykh doslidnykh ustanov sudovykh ekspertyz Ministerstva yustytzii Ukrainy. *Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy.* Vid 30.12.2011, № 3660/5. Available from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0002-12> [07.01.2021].

<https://doi.org/10.25143/socr.19.2020.1.032-038>

Implementation of Preventive Activity; Foreign Experience in Criminological Work of Forensic Science Institutions

Nataliia Filipenko

ORCID: 0000-0001-9469-3650

n.filipenko@khai.edu

Hanna Spitsyna

ORCID: 0000-0002-6677-6915

Ihor Shynkarenko

ORCID: 0000-0001-5524-2259

Vitalii Tsymbalistyi

*National Aerospace University "KhAI",
Ukraine*

Abstract

This article considers the issue of using modern foreign experience of preventive activity in criminological work of forensic science institutions of Ukraine. Peculiarities of main organisational forms of forensic activity have been analysed through special institutions (forensic science institutions) and through specific professionals: forensic experts (for example, practice of witness institution: professionals who took the oath or obtained a license for forensic examination conducting), international standards used in forensic science. The position of necessity of legislative introduction of international standards in conducting forensic examination is revealed and substantiated.

Keywords: forensic science, forensic expert, international standards, criminological activity, prevention, forensic science institutions.

Introduction

In recent years, interest in studying foreign experience in combating crime among domestic scientists is constantly growing, which indicates an attempt to study the best preventive practices of individual countries and implement them in Ukraine. However,

Nataliia Filipenko, Hanna Spitsyna, Ihor Shynkarenko, Vitalii Tsybalisty. Implementation of Preventive Activity; Foreign Experience in Criminological Work of Forensic Science Institutions

today there is a lack of research on the direct study of preventive activities of forensic institutions in foreign countries, which increases the relevance of the chosen direction and provides prospects for identifying effective practices to improve this activity by the subject.

Literature Route

Some aspects of foreign practice of crime counteraction by special subjects were studied in the research papers of such domestic and foreign scientists as O. M. Bandurka, Yu. D. Bluvshstein, V. V. Golina, I. M. Danshin, O. M. Dzhuzha, N. I. Klimenko, O. M. Kliuiev, V. V. Litvinov, N. M. Tkachenko and others. The need issue for preventive work of experts and expert institutions was covered in their works by criminologists of Bulgaria, Latvia, Poland and Germany, in particular V. Moshinskaya, R. Zelvyanskyi, A. Solash, K. Rote, J. Dimov, Z. Bernachek, K. Shpindler and others.

Scientists point out that experts should note the circumstances identified while forensic examination that facilitated the commission of offenses and may develop preventive recommendations for the prevention of certain crimes [1, 61].

Aim

The purpose of this article is to assess the use of modern foreign experience of preventive activities in the criminological activities of forensic science institutions of Ukraine.

Main Content Presentation

Each country has its own features in organisation and functioning of forensic science activity influenced by legal system of such a country and history of its development. Research on domestic scientists indicate that in European countries there are two main organisational forms of forensic science activities: through special (forensic science institutions) and through specified ones: professionals – forensic experts (for example, there is a practice of the expert witness institution, i.e. for examinations involve professionals who took the oath, or experts who have obtained a license for the right to conduct a forensic examination) [2]. Researchers predominantly focus on the main organisational and procedural issues of forensic examination during the creation of special (expert) institutions in foreign countries, namely, study the departmental affiliation of forensic institutions, strengthening control in the field of forensic science, the nature of centralisation (association of all forensic institutions in a single institute of forensic examinations under a single management in one of the departments) and decentralisation (dispersion of institutions in the relevant departments) [3].

In many European countries, forensic science institutions in cooperation with police organisations under the jurisdiction of the Ministry of the Interior. For example,

in the United Kingdom: The Forensic Service (FSS) operates within the Ministry of the Interior. The FSS is an important body in the work of the British police to investigate, detect and prevent crime. FSS officers are involved in investigation and investigative activities, perform examinations and research for the regional police units of England, as well as the Royal Public Prosecutor's Office, customs and excise services and other law enforcement agencies. The service provides services to private companies both domestically and abroad. To perform specific types of examinations (for example, forensic examination of documents) involves involvement of specialists from private forensic laboratories. The United Kingdom is a country that has undergone the abolition of the "monopoly" on forensic examinations by state forensic science institutions [4].

Contrariwise, in some countries the forensic service is part of the Ministry of Justice (in Portugal and the Netherlands).

In France, forensic service is part of the armed police forces (National Gendarmerie and National Police) and reports to the Ministry of Defense. The National Gendarmerie includes a unique forensic science institute working closely with police, investigators, prosecutors and judges. In Spain and Poland, forensic laboratories report to the Ministry of Justice in addition to forensic laboratories under the Ministry of the Interior. In Spain, forensic laboratories have two separate departments: The Ministry of Interior and the Ministry of Justice [5, 136].

In Poland, there is a Central Forensic Laboratory and 17 regional laboratories under the Police command. Forensic laboratory experts participate in site inspections, apply the latest research methods in various fields, collect, accumulate and use DNA databases and fingerprint records, exchange these databases between the member states of the European Union to search for persons for administrative offenses or criminal offenses. In order to systematically control migrants in Europe, the Central Police Laboratory of Poland and other EU countries use the *Eurodac* system allowing not only to monitor migrants but to check their involvement in committing offenses in these countries by placing fingerprints in its database that is a mandatory requirement when crossing the border for entry or exit. This system is also used for data exchange between EU countries.

Simultaneously, within the framework of the Horizon 2020 Programme in the European Union, the issue of integration of DNA profile databases and fingerprint accounting with the possibility of posting additional information (photographs, images, weapons, etc.) is being addressed. DNA profiles are registered in the National DNA Database in accordance with the decision of law enforcement agencies (police, prosecutors, the Internal Security Agency, the Border Guard Service, the military police, the Central Anti-Corruption Bureau, the Customs Service) or the court investigating a particular criminal case. Experience in the use of new advances in science and technology, a high level of logistics, the exchange of forensic information, including fingerprint data, and DNA profile data is important for solving forensic tasks, in particular Expert service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Nataliia Filipenko, Hanna Spitsyna, Ihor Shynkarenko, Vitalii Tsybalisty. Implementation of Preventive Activity; Foreign Experience in Criminological Work of Forensic Science Institutions

It is of scientific interest and experience of Arab world in development of preventive activities of forensic and forensic units. For example, the most technically equipped and with the highly qualified personnel is the forensic laboratory of the Dubai City Police (UAE) [6, 110]. It consists of seven departments: forensic, chemical, biology and DNA identification, fires and explosions, technical examination of documents, ballistics and traces of tools and mechanisms, computer science. The Dubai Police seeks to be recognised as the most progressive of all Arab police organisations. IT was the first to use automated fingerprint and DNA identification methods and GPS capabilities to search for stolen cars. In addition, it was the first police organisation to establish a human rights department.

Recently, the role of international cooperation in the field of forensic science has been steadily growing. The main purpose of state forensic institutions is to protect the interests of the state, the rights and freedoms of citizens and the rights of legal entities by conducting objective, scientifically sound forensic examinations and expert research. International cooperation of forensic institutions is important for the implementation of the rule of law improving forensic activities and improving forensic science quality as one of the main forms of using specific expertise in modern justice, as well as the formation of preventive recommendations for law enforcement agencies. Active activity in the field of international integration of our country into the world legal space puts before the state forensic institutions a wide range of tasks to establish international cooperation and expand cooperation with foreign specialised forensic science institutions.

One of the main directions of work of all public authorities in Ukraine on its integration into the European and world community is the preparation of proposals on international legal relations and Ukraine's accession to international treaties and conventions, signing agreements on legal cooperation with relevant foreign bodies and international organisations, interaction with them within their powers, etc. That is why the current trend is to expand the participation of forensic science institutions in such international cooperation, increasing their role in the development of theory and practice of forensic science and criminalistics [7].

Analysis of the state and dynamics of international forensic cooperation allows us to identify the following three groups of major trends in this area:

- 1) main trends in international forensic cooperation management (strengthening of regional cooperation in the field of forensic science, creation of international forensic teams, improvement of means and methods of communication between forensic science institutions, creation of joint databases and data banks);
- 2) main trends in development of international cooperation in the field of scientific support of forensic science (intensification of exchange of scientific achievements in forensic science, joint efforts of the international forensic community in developing current issues of forensic science, increasing interest in the general

Nataliia Filipenko, Hanna Spitsyna, Ihor Shynkarenko, Vitalii Tsybalisty. Implementation of Preventive Activity; Foreign Experience in Criminological Work of Forensic Science Institutions

theory of forensic science, development of human rights issues while forensic examination);

- 3) main trends of international cooperation in the field of methodological support of forensic science activities.

However, the area related to strengthening the preventive activities of forensic institutions is not mentioned or highlighted as a priority that is, in the authors' opinion, an incomplete reflection of the criminological potential of these entities.

It should be noted that the European Union recognises the leading role in provision of judicial assistance by ENFSI, in particular in December 2011 at a meeting of the Council of Europe on Justice and Home Affairs adopted Decision on the Strategy for European forensics until 2020 providing for a single space European forensic science development of forensic science infrastructure in Europe [8].

Thus, it should be noted that the international community is constantly interested in the field of forensic science and the use of its capabilities in combating crime and ensuring the administration of justice. In order to exchange information, improve expert methods, form common standards of forensic expertise, solve practical problems of law enforcement, train and improve staff skills and solve other important tasks, today more than thirty international organisations are successfully operating.

The next thing to pay attention to is the fact that both in Ukraine and in foreign countries it is important to introduce the latest information technologies in the preventive activities of forensic institutions (due to digitalisation procedures).

In forensic science activities, use of the advanced information technologies (hereinafter referred to as IT) and computer technology, advances in various sciences: mathematics, semiotics, modelling theory, algorithm theory, use in expert research of integrated automated data banks (hereinafter referred to as ADB), intelligent interactive (dialogue) information systems and the formation of automated information systems (hereinafter referred to as AIS) of the new generation allow timely receipt and processing of relevant information, record illegal activities of individuals and organised criminal groups, prevent illegal activities of criminal "authorities" and "leaders", organise work on active search of criminals and other persons, identify and eliminate the causes and conditions that contribute to the commission of crimes, thereby effectively implementing the requirements of current legislation to protect the rights and interests of people, society and the state as a whole from criminal encroachment [9].

Effective crime counteraction can be only under the condition of further development of special scientific knowledge, development of effective methods and scientific and technical means of obtaining, processing and analysis of evidence.

Current stage of development of forensic examination is characterised by high dynamism, active influence on its development of scientific and technological progress, purposeful and active search for effective ways to improve expert practice on a fundamental theoretical basis. The main features of forensic research at the present stage include its high science intensity, use of cybernetics integrating into forensic science and

criminalistics are a catalyst for further development of its traditional tools and methods based on achievements of natural, technical and human sciences. Information technologies in forensic activities are defined as an organised set of information, information processes and information systems to solve specific tasks.

For example, today in Ukraine various databases on specific forensic science objects have already been created and functioned:

- 1) the *TAIC*, automated information retrieval ballistic system and *Ricochet* laser automated ballistic system in ballistic examination;
- 2) the *Vzuttia*, automated investigative system to determine characteristics of the soles of shoes in their footsteps while trace evidence analysis;
- 3) the *Marka*, automated investigative system used during examination of paints and coatings. Its database contains information about the characteristics of several hundred reference samples of paint, which is necessary to solve classification and identification problems. With the help of *Marka* automated investigative system comes establishment of generic (brand) and group (within the brand) belonging to the enamel. Information on the quantitative characteristics of the elemental composition of the mineral part of all brands of car enamels used by car plants in Ukraine, Russia and European countries is used as a feature. The search is performed by comparing the main features of the unknown car enamel with the features of the known car enamels (standards) contained in the system data bank;
- 4) the *Provoloka*, automated investigative system used in the examination of metals and alloys and others.

Given what has been said about international cooperation and the development of forensic science, it is advisable to specify certain areas of use of results (opportunities) of forensic science institutions while crime counteraction.

Conclusions

Summarising the above, it can be noted that Ukrainian international cooperation in the field of forensic science should develop in general areas, which include intensifying contacts and encouraging strengthening cooperation between forensic experts and forensic institutions of different countries, creating a common information space in the field of international forensic science, expert cooperation, support for establishment of international and regional forensic networks, development of scientific cooperation, participation in the work of international academies of forensic sciences and participation in the development and implementation of international standards in the field of forensic science.

Specialised strategic directions of international cooperation in the field of scientific research and methodological support of forensic examinations are the creation using domestic, international and foreign experience of scientific, methodological and organisational principles of forensic prevention (which is part of criminological activities of these

Nataliia Filipenko, Hanna Spitsyna, Ihor Shynkarenko, Vitalii Tsybalisty. Implementation of Preventive Activity; Foreign Experience in Criminological Work of Forensic Science Institutions

institutions) and investigation of terrorism and crime in the field of information technology, in particular with the illegal use of other people's personal data; transnational and international financial crimes; illicit trafficking in narcotic drugs and pharmaceuticals (especially during the spread of the COVID-19 coronavirus pandemic); environmental crimes and crimes against wild flora and fauna; crimes that encroach on cultural values; development of international cooperation in the field of development and production of forensic research equipment and materials; international exchange of achievements in the field of general theory of forensic science, etc.

Bibliography

1. Melnyk, P. V. & Dankovych, N. O. & Fridman, I. YA. (2011). Profilaktyka pravoporushen' (kryminolohichni ta ekspertno-kryminalistychni aspekty) [Prevention of offenses (criminological and forensic aspects)]: monohrafiya. *Irpın'*: Nats. un-t DPS Ukrainy. [in Russ.].
2. Romanenko, L. M. (2012). Rozvytok orhanizatsiyi sudovo-ekspertnoyi diyal'nosti v Ukraini z urakhuvannyam dosvidu deyakyykh zarubizhnykh krayin [Development of the organization of forensic activities in Ukraine, taking into account the experience of some foreign countries]. *Pravo ta upravlinnya*. № 1. Pp. 444–452. [in Ukr.].
3. Skrypnyk, M. (2019). Myrovoy opyt v sudebno-ekspertnoy deyatel'nosti. Ékspertno-ysledovatel'skaya sluzhba Ukrainy [World experience in forensic science. Expert Research Service of Ukraine] (05.02.2019). Available: <https://ua-expert.com/news/svitoviy-dosvid-u-sudovo-ekspertniy-diyalnosti/> [in Russ.]. [07.03.2021].
4. Lopata, O. A. (2017). Mizhnarodne spivrobitnytstvo ekspertnoyi sluzhby MVS Ukrainy [International cooperation of the expert service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]: dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Kyiv. [in Ukr.].
5. Khazyev, S. N. (2014). Sudebnaya ékspertyza y sudebno-ekspertnye uchrezhdenyya v stranakh arabskoho myra [Forensic examination and forensic institutions in the Arab world]. *Teoriya y praktyka sudebnoy ékspertyzy*. 2014. No 1(33). [in Russ.].
6. Dmytriyeva, K. S. (2020). Aktual'ni napryamy rozvytku mizhnarodnoho sudovo-ekspertnoho spivrobitnytstva [Current trends in international forensic cooperation]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. 2020. No 1, S. 288–291. Available: http://lsej.org.ua/1_2020/73.pdf DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-1/71> [in Ukr.]. [07.03.2021].
7. 3135th Council meeting Justice and Home Affairs Brussels, 13–14 December 2011. Available: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_11_491 [in Engl.]. [07.03.2021].
8. Korneev, S. M. (2015). Suchasni problemy rozvytku sudovoyi ekspertyzy v aspekti yevrointehratsiyi Ukrainy [Modern problems of forensic development in the aspect of European integration of Ukraine]. *Sudovo-ekspertna diyal'nist': suchasnyy stan ta perspektivy rozvytku: zb. mater. kruhloho stolu*. Kyiv. Navchal'no-naukovyy in-t pidhotovky fakhivtsiv dlya ekspertno-kryminalistychnykh pidrozdiliv Nats. akad. vnut. sprav, 2015. 444 p. Available: <https://www.naiu.kiev.ua/news/sudovo-ekspertna-diyalnist-suchasnij-stan-ta-perspektivi-rozvitku.html> [in Ukr.]. [07.03.2021].
9. Filipenko, N. Y. (2018). Informatsiyi systemy v sudovo-ekspertniy diyal'nosti [Information systems in forensic science]. *Teoriya ta praktyka sudovoyi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 18. Kharkiv: Pravo, S. 271–281. Available: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2018_18_33 [in Ukr.]. [07.03.2021].

<https://doi.org/10.25143/socr.19.2020.1.039-048>

Criminology as Trends in the Development of Science

Dr. iur. Andrejs Vilks

ORCID: 0000-0002-5161-0760

Andrejs.Vilks@rsu.lv

Dr. iur. Aldona Kipāne

ORCID: 0000-0001-6408-3456

aldonakipane@inbox.lv

Rīga Stradiņš University, Faculty of Law, Latvia

Abstract

Criminology has a special place and is of special significance in law science. It does not always examine substantive or procedural rules and case law. The authors of the article emphasise criminology as a science of social law, the dominant object of cognition of which is socially significant phenomena (crime, drugs, corruption, prostitution, etc.), as well as the processes related to their combating and prevention.

Crime is the product of various contradictions that evolve in society, a negatively directed function of society that reflects its resulting state of moral and social “health”. Dynamic social, economic, political, legal, administrative, organisational and other factors determine the constant cognition of socially undesirable and negative phenomena, improvement of research tools and approaches. Crime is transforming alongside social changes, in some cases even accelerating them. Despite the unjustified discounting of the significance of criminology as an independent science, it continues to develop. In the social science system criminology functions as a mission, creating an uncompromising attitude towards crime.

Under the current circumstances and in line with the intense invasion of modern technologies crime is taking on new forms and shapes. It successfully moves to the virtual environment, increasing its latency level and significantly complicating the magnitude and negative effects of damage detection. A new modified field of cognition of crime and its related elements arising – digital criminology. It could play an important role in the qualitative analysis and forecasting of crime, in identifying the determinants of crime, and in determining their impact on crime. Digital methods of examination of persons,

including the use of positron emission tomography (PET) of brain scanning, would make it possible to identify persons with pronounced criminal inclinations. Digital technologies could be used in correctional institutions and establishments to help those who have served prison sentences related to deprivation of liberty, in their rehabilitation, as well as in the implementation of virtual deprivation of liberty and replacing of expensive and inefficient prisons with digital detention facilities.

Keyword: digital criminology, criminology, criminality, society.

Introduction

Implementation of appropriate values is ensured, inter alia, by the legal system, the stability of the regulatory framework, sufficient uniform application of norms and a sound legal culture in society. Much of the exercise of these functions should be ensured by the family of lawyers. Specialist sources have raised the question of the lawyer's mission. It is recognised that lawyers in the community have a special role, not only professional, but also ethical (Stradins, 2000). In essence, the mission of lawyers is to ensure justice in society. A prominent US lawyer, Roscoe Pound, has pointed out that his work is also a source of daily bread. However, the use of knowledge skills in the public interest is a major task of the profession (Pound, 1953). There is no doubt that there is need for qualitative development and application of rules that can build public confidence in the legal system (Medina & Salinieka, 2020). Criminology and criminologists have a special place within the sub-branch of law specialisation and law.

Criminology has now occupied a prominent position in social and legal sciences. First of all, it is related to the increase of different types of potential and actual threats (including crime) or corresponding threats. As an example, we can now see that the world is facing a new socially unfavourable phenomenon, the coronavirus, which has a global impact on all spheres of civilisation, including the legal. The emergence and rapid spread of "Covid-19" may be attributed to human neglect, disregard of social and legal standards. Various views are expressed on the evolution, duration and consequences of a pandemic. High risk conditions create the most favourable soil for criminal manifestations.

Second, criminologists are highly socially active, sufficiently creative and integrative in their professional competences. The criminological approach, by studying the formation of Covid-19, its prevalence, effectiveness of its prevention measures, can provide new information and insights in mitigating the effects of the global crisis.

Third, there should be an objective need in society, especially during inclusion of the prospect of new potential criminal realities with unpredictable and also negative consequences. A physicist and writer Paolo Giordano emotionally describes the present by acknowledging that "now a time of anomaly is, and we must learn to live in it and recognise this anomaly... It is in our own interest to learn from them" (viruses) (Giordano, 2020). There should be an objective need in the society, especially in crisis and post-crisis

periods, to model a promising model of development, taking into account new potential criminal realities that are difficult to predict, as well as negative consequences.

One of the most prominent US security experts Henry Kissinger concludes that the reality is that the post-coronavirus world will never be what it was (Kissinger, 2020). COVID-19, as a pronounced socio-epidemiological phenomenon, is undoubtedly a criminological assessment. The political and economic consequences of the coronavirus will be felt for generations to come.

Crime and Criminology in the Context of Modern Dynamic Processes

Today's rapid economic development, dynamic and highly contradictory technological processes that characterise the current global environment make demands for counter-crime one of the most pressing priorities. As Professor Vitold Zahar rightly writes: "Crime is one of the most important indicators of public social health (more precisely, the term "health"). It is a serious impediment to democracy, security and development." (Zahar, 2018). When thinking of crime, man is a being prone to dishonesty, selfishness and cruelty. Investigating personality of the offender, along with crime prevention, is one of the major trends in criminology. Man is a complex combination of biological traits that are prerequisites for individual development and as a result of which they develop under the influence of the social environment.

It should be borne in mind that in today's urbanised world, there are ultra-marginalised, excluded, dominant groups (such as convicted persons; migrants, drug addicts, low-educated people, Roma people, etc.) both within and outside cities, who are predisposed to criminal behaviour. According to the Russian scientist Mikhail Gernet (*Михаил Николаевич Гернет*), the main causes of crime are unemployment, poverty, unequal access to education and careers, feelings of being deprived of life (Гернет, 2005). Organised crime, terrorism, economic crime, drug criminality, trafficking in human beings, cybercrime, etc. are increasingly being seen in the international community. One must agree that "crime is a shadow of civilization. Its distribution and size therefore depend on the form and system of societal development" (Bhusal, 2009).

Crime in any society is an objectively socially driven phenomenon. Crime has always been a public concern. Ways to influence this negative social phenomenon have been sought since ancient times. Crime has become a transnational phenomenon with geopolitical and macroeconomic features, the unrestricted use of modern technology. Determinants of crime and other anti-social phenomena are not only interrelated with the sublimating resultant effect. The impact of multifactorial factors that cannot be controlled and thus prevented (unemployment, poverty and inadequate income, alcoholism, the effects of new psychoactive substances and addictive processes, etc.) should be acknowledged. As V. Tumalavičius rightly acknowledges, modern crime reflects political, economic, social and demographic tendencies of a particular era (Tumalavičius, 2016).

Crime is the product of diverse societal contradictions, a negative function of society that reflects its resulting state of moral and social “health”.

Criminology is of particular importance in the legal system, theoretical knowledge and practical fields of activity. Nowadays, it is not just a science of crime, the personality of a criminal, measures to combat and prevent it, its effectiveness. The authors join those researchers who view criminology as an independent science. It must be recognised that criminology, as a science of social justice, has undergone a difficult and complex period of evolution and development. At this stage of development, the formation of criminological thought, rooted in philosophy, theology, medical paedagogy and other sciences, can be noted.

There is still a serious debate on how to better define the concept of criminology. The content, structure and location of criminology science depend on the traditions of the criminology school, the interests of researchers, and the needs of law enforcement agencies. The authors recognise the importance of criminology in the lives of modern countries. Today, the concept of criminology is different in many countries (worldview, political, social, etc.) for various reasons or circumstances.

For example, the US and the UK are considered a part of sociology; France and Italy – at the circle of natural science. In Germany, criminology is viewed as the biosocial trend. Paul Rock, a British professor of sociology, points out that criminology is a cross-cutting issue in the study of crime. Other authors, on the other hand, point out that criminology has a multidisciplinary structure dominated by crime and justice, since criminology uses the knowledge and methods of other sciences as a science of crime origin, existence and prevention (O'Brier & Yar, 2008). David W. Garland, a professor of law and sociology at New York University, points out that one of the major opportunities for developing criminology today is the extensive (immeasurable) use of other disciplines and ideologies for new ideas. This means that a criminologist uses a variety of other disciplines, especially sociology, psychology, psychiatry, history and anthropology. The fields of biology, geography, economics, and political science, which have become directions of research, can be added to the stated disciplines (Garland, 1997).

In order to prevent the escalation of crime, it is necessary to analyse historical experiences, identify and evaluate current circumstances and look for innovative approaches. Crime research brings together a number of sciences – law, sociology, psychology and social work. One must have the courage to model the future picture of criminogenicity and anticipate ways to prevent it. Without criminological evaluation, it is difficult enough to understand many economic, political, social and other processes. When analysing the phenomenon of the “shadow” economy, it is inevitable that the segments of the criminal economy (trafficking in narcotic drugs and psychoactive substances, forced exploitation and trafficking of human beings, illicit traffic in excise goods, cybercrime, etc.) also have to be taken into account.

From a political point of view, there is the issue of buying voters' voices, manipulation of election results, malpractice in public administration and objects, and so on.

The President of the Republic of Latvia Egils Levits has noted that “.. we have an excessive plutocracy ... when monetary power is in place of, or rather alongside, the people’s power” (Levits, 2019). From a social point of view, regional and individual stratifications are crucial, which can determine criminal patterns and contribute to the motivation to obtain the necessary means of existence through criminal activity (stealing, fraud, robbery). Total deformation of values leads to weakening of the rule of law (Zahars, 2017).

Criminology and Anticriminology

The efforts and activities of criminologists to contribute to the transformation of the legal, criminal and political sphere as a whole, for a more active and effective fight against crime and other anti-social phenomena and processes, have not produced visible and considerable success. As Norwegian sociologist and criminologist Nils Christie once rightly acknowledged – criminologists have never been sufficiently respected. Moreover, recommendations made by criminologists, often based on the results of specific studies, are often not accepted by national authorities.

There is a significant shortcoming in the development of a coherent approach, strategy and programme to reduce the harmful effects of crime and to develop mechanisms to compensate for the harm done (Christie, 2000). The question remains whether this would mean that criminologists would need to reduce their socio-political and legal activities and confine themselves to research, the production of scientific publications and academic activities. The authors’ position is contrary. Criminology must evolve as a public security mission and challenge for the development and implementation of a stable and successive criminal policy. To a certain extent, this is about educating the public, increasing and intensifying its activities and applying security requirements to political authorities.

The mission of criminologists, despite the criminal passivity of the legislature and the executive, should be highly proactive. The criminological approach must be critically constructive, evaluating the current national and regional criminal justice policy, as well as developing rational and feasible projects for reduction of crime and other illegal harm. This leads to supporting Professor J. Teivāns-Treinovskis’ statement that it is important to limit crime, rational use of resources, calculating the effect of crime prevention (Teivāns-Treinovskis, 2009). It is a mission and a challenge that could involve a professional approach from any field of activity; not just criminologists.

At present, it can be observed that criminology as a science of social law is gradually “excluded” from the curricula of law universities. The number of academic hours and lessons provided in the study course is reduced or the course is extended to a group of optional/free choice courses and is not taught. The justifiably valid arguments were chosen in favour of this trend: new study courses appear in the curricula (for example, “Civil and Environmental Protection”, “E-Environmental Rights”, “Proceedings of Administrative Liability”); or the number of credit points and lessons in traditional study

courses (“Civil Law”, “Criminal Law”, “International Law”) is increasing. After the restoration of independence of Latvia, the Center for Criminological Studies, established in 1993, was dissolved after ten years of successful work (in 2003). The Latvian Police Academy suffered a similar fate, where the great importance was given to educating the highly qualified officials of law enforcement authorities, including the police. The curricula included study courses on the identification, investigation and prevention of criminal offences, the study of the determinants of crime as a social phenomenon and their prevention. The LPA was liquidated in 2009. Within the institutional framework, criminological research has been carried out fragmentally and sporadically. Most criminological studies are carried out on the basis of individual research interests in the framework of doctoral dissertations: J. Alfejeva (Alfejeva, 2012); A. Feldmanis (Feldmanis, 2016); A. Kipāne (Kipāne, 2015); A. Kriviņš (Kriviņš, 2014); V. Voins (Voins, 2015).

However, it should be noted that, in the meantime, there is one of the greatest harms in society that causes the greatest damage – crime and criminal offences, so objectively there should be a science that studies their regularities and patterns – criminology. This science is not only related to the study of crime as a social legal phenomenon and its determinants, the personality of the offender, the mechanism of criminal offence, but also to the development of measures to reduce the harm caused by it. By its very nature, criminology as a socio-legal science has an important mission to form perceptions and assessments of crime and other anti-social phenomena in modern society, to define crime as an integral element of civilisation.

Contemporary Realities and Prospects for Development of Criminology

The technological development of modern society determines that not only stereotypes, traditions and values of the behaviour of individuals and social groups change, but also manifestations of their anti-social nature, their types and forms. This also applies to national and transnational crime. It is noted that crime paradigms are changing. The relative stability of crime and even the downward trends are very relative. If the most serious crimes (murder, robbery, extortion, rape, etc.) are not recorded with a clear upward trend, this does not mean that crime does not change qualitatively. Firstly, an invisible, the so-called latent segment of crime is growing. For various reasons victims do not submit applications to law enforcement authorities. The perception that perpetrators and criminals will not be identified often prevails. Secondly, due to the well-known features of the intellectualisation of society and the much wider use of the virtual (the Internet) environment, criminally inclined persons successfully master the digital environment. It is logical that crime is also objectively integrating into the digital environment. Criminal offences are committed not only against property or in connection with property (money laundering), but also against individuals (online sexual violence, blackmail, mobbing, etc.). Crime has successfully mastered new information and

communication technologies and is moving into the digital environment: registering and disclosing criminal offences, conducting investigative activities by using new technologies contributed to the development of digital criminology. At Rīga Stradiņš University, they are also working on the introduction of elements of digital forensics in the relevant study courses of the Faculty of Law.

It is equally important that a new direction of criminology has been forming – digital criminology. It will cover to a greater or lesser extent all elements of the subject of criminology. Even today, the state, structure and dynamics of crime are recorded in digital lines and columns. Trends in crime in general, as well as its types, regional features and peculiarities are identified. Analysis of the digital format of crime will provide opportunities for more accurate forecasting of crime, its types, places and times. The digital criminological approach is not digital criminal statistics. The use of its tools in real time will allow a sufficiently accurate determination of the time and place of new criminal offences, facilitating proactive preventive actions. So, in state of California, the USA, the police use the PredPol software, which is based on a set of incident data that is updated daily and subsequently used to determine police patrol schemes (PredPol programme).

An interesting approach on the use of digital technologies is also identification and study of predisposed persons by profiling criminals. It has already been written about the use of psycho- and neurotechnologies in the context of public safety (Vilks, 2015). Thus, it leads to the agreement with Adriana Raein that the root of the crime should be sought in a person. Early detection of sociopathological abnormalities will allow for timely individual preventive actions (Raein, 2013).

Using positron emission tomography (PET) brain scanning, in which a radioactive marker is used to study the metabolic activity of tissues, pathological segments of the brain of a person are detected, which are highly likely to predict further criminalisation of a person. The obtained data are stored and analysed in a digital format. Transparency of criminal behaviour could potentially contribute to crime prevention and rehabilitation and advance them. In addition, large-format digital data (Big Data) associated with images of people in virtual visual files is used to control the behaviour and routes of movement of these people. The monitoring mechanism is provided by a network of CCTV cameras in cities and towns and relevant databases with software in law enforcement authorities.

Using psychotechnologies, in which then data will accumulate in a digital format, will determine a more accurate profile of a person and predict people's behaviour. The relevant data can also be used in taking decisions on the employment of persons in law enforcement authorities. Experts acknowledge that the development of tools in the field of criminology would be useful in determining the length of a criminal sentence and assessing the risks due to which criminals will remain in prison or be released on the basis of predictions of personal behaviour and possible offenses in the future.

De Montfort University in collaboration with the British Society of Criminology have identified ways to use digital technologies in correctional facilities to help those who have served prison sentences related to deprivation of liberty in their rehabilitation (What is Digital Criminology?).

In the context of digital criminology, the effectiveness of penalties and recidivism is equally important. It has been recognised that the current system of penalties of physical deprivation of liberty for serious crimes does not work. The maintenance of prisons is expensive and ineffective. Rate of repeated crimes is high. Opportunities for virtual prisons and control over the behaviour of digitised people are currently being identified. Virtual prisons, including in the homes of criminals with their usual social environment and GPS control or test calls, will undoubtedly be much cheaper than the total cost to society. The researcher T. Gash believes that prisons have no future and sentences can be carried out virtually (Gash, 2020). This direction is promising in the context of the further development of criminology.

It should be noted that in 2018, A. Powell, G. Stratton and R. Cameron published the book “Digital Criminology: Crime and Justice in Digital Society” (Powell, Stratton, Cameron, 2018). The authors focused on the research of the conceptual, legal, political and cultural framework of crime and the response to formal justice and the informal citizen-led justice movement in a global and digital society. Some studies are devoted to the development prospects, directions and practical application of digital criminology.

Criminogenic processes have a major and increasing entropic impact on society. Studies, compilation of statistics, expert opinions show that in modern conditions: trafficking in human beings and their organs is increasing (infertility is developing); increasing cyber threats and their negative consequences; expansion of the influence of terrorist structures with new forms of violence and the emergence of “lone wolves” as elements of controlled chaos; phenomenon of drug trafficking with new synthesised psychoactive substances is becoming more widespread; immeasurable extent of the proceeds of crime affects political and social processes; illegal migration affects the demographic and social situation in a sufficient number of countries.

It should be noted that the “shadow” economy is a very significant part of the economies of many countries. These and other criminogenic entropic processes influence value systems, change perception and thinking paradigms, transform regulatory frameworks and models of governance in society, including law enforcement agencies. The mentioned and other criminogenic entropic processes have an impact on value systems, change paradigms of perception and thinking, and transform models of norms and regulations and public administration, including law enforcement authorities.

Conclusions

The authors believe that the field of criminology is growing in the context of the criminalisation of world public relations. The help of a criminologist is needed to identify social processes, to guide the innovative process of law-making and its formation. However, criminology science in Latvia can still not be classified as a dynamically developing science. On a critical note, criminology as a branch of law remains secondary and less developed than criminal law.

Similarly, the collective monograph “Legal System of Latvia”, published in 2017, which summarizes, describes and analyses fundamental questions and principles of law, does not give an idea of the science of criminology (Latvijas tiesību sistēma, 2017). The authors regret that the Latvian criminology science does not boast of systematically extensive scholarly works or collections of articles and/or crime research.

Bibliography

1. Alfejeva, J. (2012). *Apdrošināšanas krāpšanas kriminoloģiskie un krimināltiesiskie aspekti*: Promocijas darbs (Eng. Criminological and criminal aspects of insurance fraud. Dissertation). Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte.
2. Bhusal, D. R. (2009). *Economic Crime Law and Legal Practice in the context of Nepal*: Dissertation. Kathmandu (Nepal).
3. Christie, N. (2000). *Crime Control as Industry*. Routledge.
4. Digital Forensics (2017). *Norwegian University of Technology and Science*. Available: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1002/9781119262442.fmatter>
5. Džordano, P. (2020). *Sērgas laikā* (Eng. During the plague). Rīga: Jāņa Rozes apgāds.
6. Feldmanis, A. (2016). *Policijas funkcijas noziedzības novēršanas un apkarošanas kontekstā*: Promocijas darbs (Eng. Police functions in the context of crime prevention and control. Dissertation). Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte.
7. Garland, D. (1997). Of Crimes and Criminals: The Development of Criminology in Britain. In: Maguire, M., Morgan, R., Reiner, R. *The Oxford Handbook of Criminology*. Oxford [England]: Clarendon Press; New York: Oxford University Press, p. 19.
8. Gash, T. (2020). *Forget prisons, the future of punishment will be virtual*. Available: <https://www.wired.co.uk/article/virtual-prisons>.
9. Handbook of Digital Forensics and Investigation (2010). Elsevier.
10. Kissinger, H. A. (2020). *The Coronavirus Pandemic Will Forever Alter the World Order*. Available: <https://www.wsj.com/articles/the-coronavirus-pandemic-will-forever-alter-the-world-order-11585953005>
11. Kipāne, A. (2015). *Seksuālās vardarbības kriminoloģiskās problēmas*: Promocijas darbs (Eng. Criminological problems of sexual violence. Dissertation). Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte.
12. Kriviņš, A. (2014). *Korupcijas novēršana un apkarošana publisko iepirkumu jomā* (Eng. Preventing and combating corruption in public procurement).
13. Latvijas tiesību sistēma (Eng. Latvian legal system) (2017). Rīga: Biznesa augstskolas “Turība” izdevniecība.

14. Levits, E. (2019). *Valstsgriba* (Eng. State will). Rīga, Latvijas Vēstnesis, 545 lpp.
15. Medina, L., un Salinieka, I. (2020). Kāda ir jurista misija (Eng. What is the mission of a lawyer). *Jurista Vārds*. Available: <https://juristavards.lv/doc/275871-juridiskas-izglitibas-kvalitate-kurpejam/>
16. O'Brier, M. & Yar, M. (2008). *Criminology: The Key Concepts*. London and New York: Routledge.
17. Pound, R. (1953). *The Lawyer from Antiquity to Modern Times: With Particular Reference to the Development of Bar Associations in the United States*. St. Paul: West Publishing Company.
18. Powell, A., Stratton, G., Cameron, R. (2018). *Digital Criminology: Crime and Justice in Digital Society*. New York: Routledge.
19. Raein, A. (2013). *Criminologist Believes Violent Behavior Is Biological*. Available: <https://www.npr.org/2013/05/01/180096559/criminologist-believes-violent-behavior-is-biological?t=1595845026159>
20. Stradiņš, J. (2000). Juristi un tiesiskā apziņa mūsu sabiedrībā (Eng. Lawyers and legal awareness of our society). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 11/12, 14.01.2000. Available: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/276>
21. Teivāns-Treinovskis, J. (2009). *Probācijas sistēma Latvijā: tendences, problēmas, perspektīvas*. (Eng. Probation system in Latvia: tendencies, problems, perspectives). Daugavpils Universitāte: Akadēmiskais apgāds "Saule", 14. lpp.
22. Tumalavičius, V. (2016). *Sabiedriskās drošības tiesiskās regulēšanas pilnveidošana globalizācijas apstākļos: Lietuvas piemērs*: Promocijas darba kopsavilkums (Eng. Improving the legal regulation of public security in the conditions of globalisation: the example of Lithuania. Summary of the Doctoral Thesis). Daugavpils Universitāte, 32.–33. lpp.
23. Vilks, A. (2015). Psiho- un neirotehnoloģijas un sabiedriskās drošības problēmas (Eng. Psycho and neuro technologies and public safety problems). *Socrates*, 1 (1). Available: [doi:10.25143/SOCR.01.2015.1.70-77](https://doi.org/10.25143/SOCR.01.2015.1.70-77)
24. Voins, V. (2015). *Terorisma novēršanas un apkarošanas teorētiskās un praktiskās problēmas Latvijas Republikā un Eiropas Savienībā*: Promocijas darbs (Eng. Theoretical and practical problems of preventing and combating terrorism in the Republic of Latvia and the European Union. Dissertation). Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte.
25. *What is Digital Criminology?* (2018). Available: <https://icpa.org/what-is-digital-criminology/>
26. Zahars, V. (2017). *Noziedzības ekonomiskie un sociālpsiholoģiskie determinanti* (Eng. Economic and socio-psychological determinants of crime). Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule".
27. Zahars, V. (2018). *Kriminālpolitika: mūsdienu tendences un procesi*. Monogrāfija (Eng. Criminal policy: modern trends and processes. Monograph). Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule".
28. Gernet, M. I. (2005). *Izbrannoye* (Eng. The Selected). Moskva: Yusticinform.

<https://doi.org/10.25143/socr.19.2020.1.049-066>

Pacientu autonomijas krimināltiesiskā aizsardzība Latvijā: vai nepieciešama jauna norma Krimināllikumā?

Dr. iur. Aldis Lieljuksis

ORCID: 0000-0003-2610-6690

Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte, Latvija

Aldis.Lieljuksis@rsu.lv

Kopsavilkums

Raksts ir turpinājums problēmas izpētei par pacienta tiesību aizsardzību krimināltiesībās. Darbā izpētītas Krimināllikuma normas, kurās paredzēta ārstniecības personu atbildība par ārstniecību bez pacienta piekrišanas. Tikai Krimināllikuma 135. pantā *expressis verbis* paredzēta atbildība par aborta izdarīšanu pret grūtnieces gribu. Citos gadījumos atbildība var iestāties, vienīgi konstatējot ārstniecības procesā prettiesiski nodarītas vismaz vidēji smaga miesas bojājuma sekas. Tiesu nolēmumos jautājums par informētās piekrišanas esamību netiek skarts, tādēļ faktiskā situācija ir neskaidra. Jāatzīmē, ka tiesiskais regulējums ir atšķirīgs no tādām Eiropas valstīm kā Polija, Portugāle un Lihtenšteina, kur paredzēta kriminālatbildība ne tikai par pacientam nodarītu kaitējumu veselības aprūpē, bet arī par to, ja ārstniecība veikta bez pacienta piekrišanas situācijās, kad tā bija nepieciešama, jo tika prettiesiski aizskartas pamattiesības. Autora ieskatā, pētnieciskais darbs ir jāturpina, apzinot citu valstu pieredzi un faktisko situāciju pirms priekšlikumu izvirzīšanas kriminālatbildības paredzēšanai Krimināllikumā.

Atslēgvārdi: Satversme, Krimināllikums, informētā piekrišana.

Ievads

Pasaules Veselības organizācijas Konstitūcijā veselība definēta kā pilnīga fiziska, garīga un sociāla labklājība, ne tikai slimības vai nespējas trūkums [24]. Katrs vēlas būt vesels, taču nav garantijas, ka cilvēks neslimos un nenonāks pacienta statusā, savukārt, lai neslimotu, ir jāvēršas pie ārstniecības personas, lai saņemtu profesionālu palīdzību. Pacienta tiesības iedala sociālajās tiesībās, kas saistītas ar pacienta kā sabiedrības locekļa tiesībām un valsts pienākumu pret saviem iedzīvotājiem, un individuālajās tiesībās:

*Aldis Lieljūsis. Pacientu autonomijas krimināltiesiskā aizsardzība Latvijā:
vai nepieciešama jauna norma Krimināllikumā?*

personas tiesībās uz ārstniecību, tiesībās uz informāciju, informētu piekrišanu, konfidencialitātes un privātuma aizsardzību [21]. Pacienta tiesības uz informēto piekrišanu pirms ārstniecības uzsākšanas ir pacienta individuālās tiesības un nodrošina personas autonomiju un integritāti kā neatņemamu cilvēktiesību vērtību, kas ierobežojama vienīgi likumā paredzētos gadījumos.

Latvijas Republikas Satversme ir Latvijas pamatlikums jeb konstitūcija. Vairākās Satversmes normās ir ielasāmas personas tiesības uz informēto piekrišanu. Pacienta tiesības uz brīvību un neaizskaramību paredzētas Satversmes 94. pantā, un personas nogādāšana psihiatriskajā klinikā bez likumā paredzēta pamata ir personas tiesību uz brīvību aizskārums, savukārt piespiedu terapija un tās maiņa, kas veikta neatbilstoši Ārstniecības likuma XI nodaļā ietvertajam regulējumam, ir tiesību uz neaizskaramību pārkāpums. Satversmes 96. pantā paredzētās tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību ietver tiesības uz personas autonomiju un brīvu izvēli, tādēļ ārstniecība bez informētās piekrišanas personām, kuru brīva izvēle nav ierobežota ar likumu, ir šo tiesību pārkāpums.

Ārstniecība bez informētās piekrišanas dažādos faktiskajos apstākļos var būt saistīta arī ar tiesību aizskārumu, kas paredzētas Satversmes 93. pantā, kur teikts, ka ikviena tiesības uz dzīvību aizsargā likums, vai 111. pantā, kur teikts, ka valsts aizsargā cilvēka veselību un garantē ikvienam medicīniskās palīdzības minimumu.

Pacientu tiesību aizsardzība Latvijas tiesiskajā sistēmā

Atbilstoši Satversmes 89. pantam valsts pozitīvais pienākums ir aizsargāt personas pamattiesības, pieņemot attiecīgas normas, taču tas, vai atbildībai par ikvienu iepriekš minēto tiesību pārkāpumu jābūt paredzētai vienīgi Krimināllikumā, ir pēc būtības jārisina krimināltiesiskās politikas ietvarā. Pēdējais šāds apjomīgs kriminālsoda politikas dokuments Latvijā tika pieņemts, Ministru kabinetam 2009. gadā apstiprinot Kriminālsodu politikas koncepciju, kuras mērķis bija “nodrošināt efektīvu valsts reakciju uz noziedzīgiem nodarījumiem, nodrošināt atbilstību starp valsts vārdā piemērojamo represiju un valsts un individu interesēm, sekmēt personu tiesisku uzvedību un noziedzīgu nodarījumu novēršanu” [12]. Savukārt profesora A. Vilka ieskatā “krimināltiesiskā politikā primārās ir atsevišķa cilvēka intereses un tiesības. To konsekventa ievērošana ir ikvienas stabilas un harmoniski attīstītas valsts pamatā” [23].

Šādai prioritāšu secībai var piekrist, turklāt arī Krimināllikuma 7. pantā, paredzot noziedzīgu nodarījumu klasifikāciju, teikts, ka iedalījuma pamatā ir personas vai sabiedrības interešu apdraudējuma raksturs un kaitīgums. Līdz ar to daļā krimināltiesību normu, kas saistītas ar ārstniecību, paredzēta kriminālatbildība neatkarīgi no sekām, piemēram, par aborta neatļautu izdarišanu pret grūtnieces gribu. Savukārt atbildība ārstniecības personai par pienākumu nepildīšanu vai nolaidīgu pildīšanu iestājas, ja sekas ir vismaz vidēji smagi miesas bojājumi, kas nodarīti aiz neuzmanības. Jebkurā gadījumā Latvijā personai par ārstniecības procesā prettiesiski nodarīto kaitējumu veselībai vai

*Aldis Lieluksis. Pacientu autonomijas krimināltiesiskā aizsardzība Latvijā:
vai nepieciešama jauna norma Krimināllikumā?*

dzīvībai ir tiesības saņemt atbildzinājumu civiltiesiskā kārtībā. Arī administratīvā procesa kārtībā persona var vērsties tiesā, ja viņu neapmierina Veselības inspekcijas aprēķinātais atbildības apmērs no Ārstniecības riska fonda. Atbilstoši Pacientu tiesību likuma 16. panta otrajai daļai atbildība par pacienta dzīvībai vai veselībai nodarīto kaitējumu (arī morālo) nevar pārsniegt 142 290 eiro, savukārt pacienta izdevumi atbildzināmi radīto izdevumu apmērā, bet ne vairāk kā 28 460 eiro.

Krimināllikuma XIV nodaļā, kurā ietverta atbildība par nodarījumiem par pamattiesību un pamatbrīvību aizskārumu, nav speciālas normas, kas paredzētu atbildību par ārstniecību bez informētās piekrišanas. Savukārt Krimināllikuma XIII nodaļā, kurā ietverti nodarījumi pret personas veselību, un Krimināllikuma XV nodaļā, kurā ietverti nodarījumi pret personas brīvību, godu un cieņu, ir paredzētas normas, kas saistāmas ar informētās piekrišanas aspektu [4].

Kopumā jāatzīst, ka līdz šim tiesu nolēmumos krimināllietās tikai vienā lietā ir apskatīts jautājums par informēto piekrišanu un arī tad kontekstā ar personas neinformēšanu par rīcību pēc izrakstīšanas no stacionāra, kur tika veikta ķirurģiska iejaukšanās. Tika pārkāptas Pacientu tiesību likuma 4. panta 6. daļā paredzētās tiesības uz informāciju pēc ārstniecības vai ārstniecības posma pabeigšanas [25]. Līdztekus tam administratīvajā procesā, izskatot pacienta sūdzību, informētās piekrišanas aspekts tiek vērtēts, apzinot un nosakot kompensācijas par nodarīto kaitējumu apmēru.

Latvijas Republikas Augstākā tiesa ir izdevusi divus tiesu prakses apkopojumus par morālā kaitējuma atbildzināšanu civillietās – 2014. gadā un 2016. gadā. Civillietās, izskatot prasību par pacientam nodarīto morālo kaitējumu ārstniecības procesā, informētās piekrišanas aspekts tiek pieminēts vien dažos spriedumos, turklāt detalizēts vērtējums netiek sniegts [26]. Jautājumu par pārmērīgu ietekmi uz pacienta gribu kā prettiesisku rīcību, tās kritērijus un civiltiesiskās sekas risina tiesību zinātniece L. Mazure, piedāvājot nākotnē papildināt Pacientu tiesību likumu ar regulējumu, atzīstot pacienta gribas izteikumu par spēkā neesošu, ja tas izteikts pārmērīgā ietekmē [18]. Nepārprotami šis jautājums ir saistīts ne tikai ar civiltiesisko aspektu, bet arī ar Krimināllikuma 135. panta 4. daļas regulējumu par aborta neatļautu izdarīšanu pret grūtnieces gribu, kur subjekts var būt arī ārstniecības persona, kā arī Krimināllikuma 136. panta regulējumu, kas paredz kriminālatbildību par grūtnieces piespiešanu izdarīt abortu. Līdz ar to, pieņemot šādu regulējumu, jārisina arī jautājums par atbildības veidu nošķiršanu.

Krimināllikuma normas, kur paredzēta kriminālatbildība par prettiesisku ārstniecību, ir blanketas, tādēļ normu dispozīcijas ir nesaraujami saistītas ar citiem tiesību aktiem – likumiem un tiem pakārtotiem Ministru kabineta noteikumiem. Ārstniecība ir definēta Ārstniecības likuma 1. panta 1. punktā: tā ir profesionāla un individuāla slimību profilakse, diagnostika un ārstēšana, medicīniskā rehabilitācija un pacientu aprūpe. Informētās piekrišanas sakarā svarīgākie tiesību akti ir Pacientu tiesību likums (Latvijā stājās spēkā 2010. gada 1. martā), kā arī attiecībā uz pacientiem, kuriem nepieciešama psihiatriskā palīdzība, – arī Ārstniecības likuma (stājās spēkā 1997. gada 1. oktobrī) XI nodaļa “Psihiskās slimības”. Ārstniecības likumā ir definēta “psihiatriskā palīdzība

*Aldis Lieljūsis. Pacientu autonomijas krimināltiesiskā aizsardzība Latvijā:
vai nepieciešama jauna norma Krimināllikumā?*

bez pacienta piekrišanas”: stacionāra diagnostika, ārstēšana, rehabilitācija un aprūpe personai ar garīgās veselības traucējumiem bez šīs personas piekrišanas.

Paralēli ārstniecības procesam pacients var iesaistīties vai arī var tikt iesaistīts (normatīvajos aktos noteiktos gadījumos, kad pats nav spējīgs pieņemt lēmumu) klīniskajos pētījumos. Šādos gadījumos tiek piemērotas Farmācijas likumā un tam pakārtotajos Ministru kabineta noteikumos ietvertās normas, Ārstniecības likuma, kā arī Pacientu tiesību likuma normas. Informētās piekrišanas sakarā Pacientu tiesību likuma 12. panta otrajā daļā paredzēts, ka atteikšanās piedalīties vai piedalīšanās pārtraukšana pētījumā nedrīkst nelabvēlīgi ietekmēt ārstniecības personu attieksmi pret pacienta turpmāko ārstniecību.

Būtisks tiesiskais regulējums attiecībā uz informēto piekrišanu ārstniecībai ir ietverts Pacientu tiesību likuma 4. panta trešajā daļā, kas regulē pacienta tiesības uz informācijas saņemšanu par savu veselības stāvokli, tostarp slimības diagnozi, ārstēšanas, izmeklēšanas un rehabilitācijas plānu, prognozi un sekām, arī slimības radītajiem funkcionēšanas ierobežojumiem, profilakses iespējām, kā arī tiesības pēc ārstniecības gaitā veiktas izmeklēšanas un ķirurģiskās vai cita veida invazīvās iejaukšanās saņemt informāciju par ārstniecības rezultātiem, par iepriekš neparedzētu iznākumu un tā iemesliem [2].

Savukārt likuma 6. pantā definēta informētās piekrišanas būtība, izpaušme gan mutiski, gan arī – pēc pacienta vēlmes – rakstiski, dokumenta saturs, pacienta tiesības, kā arī ārsta rīcība, pacientam atsakoties no ārstniecības pirms tās uzsākšanas, tās laikā vai no izraudzītas metodes, kā arī atsakoties pacientam rakstiski to apliecināt. Savukārt Pacientu tiesību likuma 7. pantā paredzēti apstākļi un regulētas attiecības, kad pacienta vietā lēmumu par ārstniecību vai atteikšanos no tās pieņem citas personas – tuvākie radnieki vai ārstu konsīlijs, ja radnieki nespēj vienoties. Normas 7. daļā regulēta rīcība gadījumos, kad novilcināšanās apdraud pacienta dzīvību un nav iespējams saņemt paša pacienta vai personas, kas pārstāv pacientu, piekrišanu. Tādā gadījumā ārstēšanas plānu apstiprina un lēmumu pieņem ārstu konsīlijs, izņemot gadījumus, kad sniedzama pirmā vai neatliekamā medicīniskā palīdzība. Ārkārtīgi svarīga ir Pacientu tiesību likuma 7. panta devītās daļas norma, kurā paredzēta situācija, kad ārstniecības personai bez pacienta piekrišanas ir tiesības veikt ārstniecību: ķirurģiskās vai citu veidu invazīvās iejaukšanās laikā ārstējošajam ārstam bez pacienta piekrišanas ir tiesības veikt iepriekš neplānotu ārstēšanu, ja pacientam sniedzama neatliekamā medicīniskā palīdzība vai ja neveiktās ārstēšanas dēļ radīsies nesalīdzināmi lielāks kaitējums viņa veselībai.

Attiecībā uz nepilngadīgiem pacientiem jāatzīmē, ka atbilstoši Pacientu tiesību likuma 13. pantam nepilngadīga pacienta līdz 14 gadu vecumam ārstniecība pieļaujama, ja viņa likumīgais pārstāvis par to ir informēts un devis savu piekrišanu. Pacientam ir tiesības tikt uzklašātam un atbilstoši vecumam un briedumam piedalīties lēmumu pieņemšanā. Savukārt no 14 gadu vecuma pacienta ārstniecība pieļaujama, ja saņemta viņa piekrišana. Ja 14 gadu vecumu sasniegusi persona atsakās piekrist ārstniecībai, savukārt ārsts uzskata, ka ārstniecība ir pacienta interesēs, piekrišanu dod nepilngadīgā pacienta likumīgais pārstāvis. Izņēmums ir jau iepriekš minētais 7. panta septītās daļas

*Aldis Lieluksis. Pacientu autonomijas krimināltiesiskā aizsardzība Latvijā:
vai nepieciešama jauna norma Krimināllikumā?*

regulējums. Jāuzsver, ka, pacientam iesaistoties klīniskā pētījumā, informētā piekrišana ir noformējama tikai rakstiski.

Noziedzīgo nodarījumu statistiskie rādītāji

Noziedzīgu nodarījumu, kas saistīti ar ārstniecības personu prettiesisku rīcību, tradicionāli ir maz, vai arī gadiem ilgi nav konstatēts neviens noziedzīgs nodarījums, piemēram, Krimināllikuma 135. pants – aborta neatļauta izdarīšana, Krimināllikuma 136. pants – piespiešana izdarīt abortu. Krimināllikuma 138. pants “Ārstniecības personas profesionālo pienākumu nepienācīga pildīšana” 2019. gadā piemērots, uzsākot sešus kriminālprocesus (trīs pēc Krimināllikuma 138. panta pirmās daļas un trīs pēc otrās daļas). 2018. gadā reģistrēti trīs noziedzīgi nodarījumi, uz kuriem attiecināms Krimināllikuma 138. pants (viens pēc normas pirmās daļas un divi pēc normas otrās daļas).

Vēsturisks ieskats pacientu tiesību aizsardzībā krimināltiesībās Latvijā

Šajā apakšnodaļā tiks apskatīta ārstniecības personu atbildība Sodu likumā, kur jau starpkaru periodā bija paredzēta kriminālatbildība par ārstniecību bez piekrišanas. Šodienas apstākļos, kad informētā piekrišana galvenokārt saistīta ar atsaucēm uz pēckara laikā pieņemtiem starptautiskajiem tiesību aktiem, kā arī Latvijas Republikas Satversmes VIII nodaļu “Cilvēka pamattiesības” normām, Eiropas Cilvēktiesību tiesas nolēmumiem un Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta spriedumiem, var rasties aplams priekšstats, ka prasība pēc pacienta informētās piekrišanas un atbildība par tās neesamību apstākļos, kad tai bija jābūt, ir radusies mūsdienās un tikai tagad attīstās.

Šādu priekšstatu par informētās piekrišanas kā indivīda autonomijas izpausmi un vienu no ētikas pamatprincipa vienīgi mūsdienīgo izcelsmi klievē modernizētais Hipokrāta (ap 460.–370. gadu p. m. ē.) zvērests, ko, absolvējot augstskolu, nodod Rīgas Stradiņa universitātes studenti, nākamie ārsti, un tajā ietvertie vārdi “es respektēšu sava pacienta autonomiju un cieņu”. Pētot pacienta gribas attīstību cauri gadsimtiem, savā promocijas darbā informētās piekrišanas aspektā L. Mazure secina, ka “Hipokrāta zvērests ir vērtējams kā “mācekļa un viņa skolotāja sadarbības līgums”, kur nodalāmas divas daļas: 1) mācekļa apņemšanās savā darbībā pret savu skolotāju; 2) ārsta ētikas pamatprincipi, arī attiecībā pret pacientu” [19].

Informētā piekrišana laika gaitā ieguvusi ne tikai ētisku, bet arī krimināltiesisku dimensiju, un šodien “informētā piekrišana ir uzskatāma gan par medicīnas tiesību, gan arī medicīnas ētikas un bioētikas stūrakmeni” [22]. Informētā piekrišana kā cilvēka autonomijas aizsarglīdzeklis un tiesiskās ārstniecības elements gandrīz gadsimtu ir cieši saistīta ar krimināltiesībām Latvijā. Starpkaru periodā pieņemtā Latvijas Sodu likuma [7] 218. pantā ir paredzēta atbildība par ārstēšanu bez tiesībām to darīt, kā arī ārstēšanu ar indīgām un stipra iespaida vielām vai stipra iespaida līdzekļiem vai par amatveidīgi

*Aldis Lieljūsis. Pacientu autonomijas krimināltiesiskā aizsardzība Latvijā:
vai nepieciešama jauna norma Krimināllikumā?*

mantkārīgā nolūkā nodarbošanos ar dzemdināšanas palīdzības sniegšanu. Savukārt normas otrajā daļā paredzēta atbildība ārstam, kas ārstējis slimnieku bez viņa vai, ja viņš ir nepieskaitīgs, bez vecāku vai to aizvietotāju personu piekrišanas, izņemot likumā vai saistošos noteikumos paredzētos piespiedu ārstēšanas gadījumos, vai ja ārsta iejaukšanās notikusi aiz līdzcietības pret slimnieku. Normas trešajā daļā subjekti ir feldšeri, sanitāri, žēlsirdīgās māsas, slimnieku kopējas un vecmātes, kas bez ievērojama iemesla pārkāpuši viņu darbībai ar likumu vai noteikumiem noliktās robežas. Paredzētais sods – arests uz laiku, ne ilgāk par trim mēnešiem, vai naudas sods, ne augstāk par trīs simti latu. Savukārt Sodu likuma 219. pantā paredzēta atbildība ārstam vai vecmātei, kas nolaidīgi vai sava aroda nezināšanas dēļ nemākulīgi ārstējuši, ja par nodarīto nedraud bargāks sods. Sods – arests uz laiku, ne ilgāk par trim mēnešiem, vai naudas sods, ne augstāk par trīs simti latu [7].

1939. gadā izdotajā profesora P. Minca grāmatā “Krimināltiesību kurss. Sevišķā daļa”, kas atkārtoti izdota 2005. gadā, autors norāda, ka “sodāmība pēc 218. panta pati par sevi atkrīt t. s. “nepieciešamības” apstākļos. Pacienta nepamatotas sūdzības par šķietami nolaidīgu ārstēšanu novērš Kriminālprocesa likumu 1175. panta nosacījums, kas pirms ārsta saukšanas pie kriminālatbildības par ārstniecības likuma pārkāpšanu uzdod pieprasīt atsaukumi no ārstu pārraudzības iestādes (sava veida “administratīva garantija”!)” [20]. Jāpiebilst, ka Sodu likuma 45. pantā, kas pielīdzināms Krimināllikuma 32. pantam “Galēja nepieciešamība”, pirmajā rindkopā attiecībā uz izskatāmo jautājumu paredzēts, ka “nav uzskatāms par noziedzīgu nodarījumu, kas izdarīts, lai glābtu savu vai citas personas dzīvību no briesmām, kuras tajā pašā laikā nav bijušas novēršamas ar citu līdzekli” [7].

Kā redzams, krimināltiesiskais regulējums jau pirmskara Latvijā paredzēja kriminālsodu vienā normā par ārstniecību bez attiecīgām tiesībām un bez piekrišanas, kā arī citā normā – atbildību par nolaidīgu ārstniecību. Šādā veidā vismaz daļēji tiesiskais regulējums ir ietverts arī Krimināllikuma normās, paredzot atbildību Krimināllikuma 137. pantā “Neatļauta ārstniecība” un Krimināllikuma 138. pantā “Ārstniecības personu profesionālo pienākumu nepildīšana”. Lai gan Krimināllikumā tika saglabāta zināma Sodu likuma pēctecība, par ko raksta profesors U. Krastiņš, atskatoties uz Krimināllikuma tapšanu, norādot, ka “šajā jaunajā procesā bija ievērotas Latvijas krimināltiesību teorētiskās iestrādes un netika aizmirstas krimināltiesību tradīcijas, kas veidojās neatkarīgajā Latvijā pagājušā gadsimta divdesmitajos un trīsdesmitajos gados, un tajā pašā laikā tika ņemta vērā arī ārvalstu pieredze krimināltiesību veidošanā” [16]. Taču iepriekš minētās normas, kas paredzēja kriminālatbildību par ārstēšanu bez piekrišanas, netika pārņemtas, lai gan informētās piekrišanas koncepts un prasība saņemt pacienta piekrišanu bija paredzēta gadu agrāk par Krimināllikumu – 1997. gadā pieņemtā Ārstniecības likuma 41. pantā. Turpmāk tiks izskatīts Krimināllikuma un Kriminālprocesa likuma normās paredzētais regulējums, kas saistīts ar ārstniecību un informēto piekrišanu secīgā kārtībā.

*Aldis Lielpuķis. Pacientu autonomijas krimināltiesiskā aizsardzība Latvijā:
vai nepieciešama jauna norma Krimināllikumā?*

Kriminālatbildība

Krimināllikuma Vispārīgā daļa. Vispārīgās daļas III nodaļā “Apstākļi, kas izslēdz kriminālatbildību” ietvertas kriminālatbildību izslēdzošas normas: nepieciešamā aizstāvēšanās, šķietamā aizstāvēšanās, aizturēšana, radot personai kaitējumu, galējā nepieciešamība, attaisnots profesionālais risks, noziedzīgas pavēles un noziedzīga rīkojuma nepildīšana.

Krimināllikuma 33. pantā ietvertā norma “Attaisnots profesionālais risks” paredz:

“(1) Kriminālatbildība neiestājas par kaitējumu, kas nodarīts ar profesionālu darbību, kurai ir noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes, ja šī darbība izdarīta, lai sasniegtu sociāli derīgu mērķi, kuru nebija iespējams sasniegt citādā veidā. Ar šo darbību saistītais profesionālais risks uzskatāms par attaisnojamu, ja persona, kas pieļāvusi risku, ir darījusi visu, lai novērstu kaitējumu tiesiski aizsargātām interesēm.

(2) Risks nav atzīstams par attaisnotu, ja tas ir apzināti saistīts ar vairāku personu dzīvības apdraudējumu vai ar draudiem izraisīt ekoloģisku katastrofu vai sabiedrisku postu.”

Šī norma ir cieši saistīta ne tikai ar ārstniecību un tai piemītošo risku, bet arī pacienta tiesību aizsardzību, tostarp attiecībā uz piedalīšanos klīniskajos pētījumos. Atbilstoši Pacientu tiesību likuma 11. panta pirmajai daļai pacientu iesaista klīniskajā pētījumā, kas apstiprināts atbilstoši kārtībai, kāda noteikta normatīvajos aktos par klīniskajiem pētījumiem, ja ir saņemta viņa rakstveida informētā piekrišana un klīnisko pētījumu veic, vienlaikus pastāvot šādiem nosacījumiem:

- 1) paredzamais risks ir izvērtēts attiecībā uz prognozējamo pacienta, kā arī citu esošo vai nākamo pacientu ieguvumu;
- 2) nepastāv alternatīva, ka salīdzināmu efektu varētu iegūt citādā veidā;
- 3) ārstnieciskais ieguvums, kā arī ieguvums sabiedrības veselības labā attaisno risku, kas varētu draudēt pacientam.

Kā uzsvērts tiesību doktrīnā, tad par sociāli derīgu mērķi ir atzīstama personas dzīvība, veselība, īpašums, sabiedrības labklājība un dažādas citas sabiedriskās un valsts intereses. Turklāt par sociāli derīgu mērķi tiek uzskatīta zinātniskā darbība, kas pati nav virzīta uz svarīgu interešu aizsardzību, bet veikta, lai paplašinātu zināšanas par pasauli. Piemēram, “jaunas vakcīnas injekciju, tikko apgūtas jaunas tehnoloģijas aprobāciju, nule konstruētu lidaparātu izmēģinājumu u. c.” [13]. Personas, kura piedalās pētnieciskajā procesā, tiesiskā aizsardzība ir līdzīga pacienta tiesību aizsardzībai. Tas ir pareizi, jo, piemēram, cilvēkiem paredzēto zāļu izpētes process var notikt vienlaikus ar ārstniecības procesu.

Detalizēta kārtība personas, kura piedalās izpētes procesā, piesaistei, iegūstot personas vai tās pārstāvja informēto piekrišanu, paredzēta Ministru kabineta 2010. gada 23. marta noteikumos Nr. 280 “Noteikumi par zāļu klīniskās izpētes un lietošanas novērojumu veikšanas kārtību, pētāmo zāļu marķēšanu un kārtību, kādā tiek vērtēta zāļu klīniskās izpētes atbilstība labas klīniskās prakses prasībām” [10]. Personai jāsaņem

*Aldis Lieljuksis. Pacientu autonomijas krimināltiesiskā aizsardzība Latvijā:
vai nepieciešama jauna norma Krimināllikumā?*

informācija par izpētes būtību, nozīmīgumu, sekām un risku. Viņa rakstiski apliecina, ka brīvprātīgi piekrīt piedalīties kliniskajā izpētē, norādot laiku, un paraksta sponsora izstrādāto pētāmās personas informēto piekrišanu. Ja attiecīgā persona nespēj rakstīt, izņēmuma gadījumā viņa var sniegt mutisku piekrišanu vismaz viena liecinieka klātbūtnē. Attiecībā uz nepilngadīgo ir nepieciešama arī vismaz viena vecāka piekrišana.

Ārstniecības persona ir tiesīga riskēt, ja vēlamā rezultātu nekad nevar sasniegt bez riska. Kā uzsvērts Rīgas Stradiņa universitātes pētījumā:

“.. vainas prezumpcija nenozīmē, ka ārstniecības persona ir vainojama ikreiz, kad pacientam veselības stāvoklis pasliktinās vai neuzlabojas tā, kā tika sagaidīts. Medicīna ir ļoti riskanta nozare, un tajā rezultāts ir atkarīgs no ļoti daudziem savstarpēji korelējošiem faktoriem, vispirms jau no iedzimtības, kā arī no pacienta vecuma, dzimuma, veselības stāvokļa kopumā, pacienta organisma reakcijas uz atsevišķiem medicīnas tehnoloģijas komponentiem, pacienta līdzestības u. tml. Šī daudzu faktoru pastāvēšana un ietekme medicīnā uztur pastāvīgu risku, no kura nevar izvairīties. Risinot jautājumu par ārstniecības personu atbildību vispār, ne tikai civiltiesisko atbildību, jāatceras Hipokrāta princips: *primum non nocere* (“pirmkārt, – nekaitē”). Tomēr dažās medicīnas nozarēs risks ir pastāvīgi klātesošs, un robeža starp nekaitēšanu un risku, kas var būtiski palīdzēt pacientam, ir netverama” [17].

Latvijas pacientu tiesību doktrīnā tiek uzsvērts, ka

“nav vienotu uzskatu vai vadlīniju, kādā apmērā ir jādod informācija pacientam par riskiem, kas saistīti ar konkrētu procedūru. Svarīgi, ka pacients izprot un spēj izvērtēt riskus, kā arī labumu un neērtības, ko kāda darbība dod pašam pacientam” [22].

Kliniskos pētījumos risks ir augstāks, jo izmantojamās zāles vai tehnoloģijas vēl nav izpētītas tādā līmenī, lai risks un sekas būtu pietiekami skaidri prognozējami, turklāt pacienta reakcija var būt atšķirīga. To apstiprina visai biedējošo iespējamo blakusparādību apraksts pat visparastāko bezrecepšu zāļu lietošanas instrukcijās, piemēram, *Coldrex Maxgrip Lemon* zālēm, kas lietojamas saaukstēšanās vai gripas gadījumā, kā iespējamās blakusparādības ir minēta gan neizskaidrojama asiņošana, gan redzes zudums. Tiesību doktrīnā ir nostiprinājusies atziņa, ka profesionālā riska veicēja, ārstniecības personas, labvēlīga iznākuma iespējai ir jābalstās uz profesionālo prasmi, pieredzi un jaunākajiem sasniegumiem zinātnē un tehnikā [14]. Šis apstāklis arī nosaka nepieciešamību ārstniecības personai patstāvīgi papildināt zināšanas tālākizglītības pasākumos, lai uzturētu profesionālo kompetenci. Jāatzīmē, ka Latvijā nav zināms neviens gadījums, kad šī Krimināllikuma norma būtu praksē izmantota. Situācijās, kad jārikojas operatīvi, sniedzot neatliekamo palīdzību, glābjot pacienta dzīvību vai veselību, anamnēze nav noskaidrojama vai eksistē citi nelabvēlīgi apstākļi un informētā piekrišana nav iegūstama, ārstniecības personai ir jārikojas profesionālā riska situācijā. Šādā gadījumā ārsts rīkojas atbilstoši Pacientu tiesību likuma 7. panta astotajai daļai un lēmumu pieņem ārstu konsīlijs. Savukārt atbilstoši Pacientu tiesību likuma 7. panta devītajai daļai ķirurģiskās vai cita veida invazīvās iejaukšanās laikā ārstējošajam ārstam bez pacienta piekrišanas ir

*Aldis Lieljūsis. Pacientu autonomijas krimināltiesiskā aizsardzība Latvijā:
vai nepieciešama jauna norma Krimināllikumā?*

tiesības veikt iepriekš neplānotu ārstēšanu, ja pacientam sniedzama neatliekamā medicīniskā palīdzība vai ja neveiktās ārstēšanas dēļ radies nesalīdzināmi lielāks kaitējums viņa veselībai.

Krimināllikuma VI nodaļā “Atbrīvošana no kriminālatbildības un soda” ir ietvertas normas, kas paredz, ka personu, kura izdarījusi kriminālpārkāpumu vai mazāk smagu noziegumu, prokurors var nosacīti atbrīvot no kriminālatbildības, savukārt tiesa var atbrīvot no soda izciešanas, ja persona piekritusi labprātīgi ārstēties no alkohola, narkotisko, psihotropo, toksisko vielu vai citas atkarības. Atbilstoši Krimināllikuma 58.¹ panta piektajai daļai un 59. panta ceturtajai daļai sods izpildāms, ja persona tiesas noteiktajā laikā nav uzsākusi ārstēšanos vai pēc tam izvairījies no ārstēšanās. Uz šādām personām nenoliedzami attiecas Pacientu tiesību likuma 6. panta pirmajā daļā paredzētās tiesības dot informēto piekrišanu, kā arī ceturtajā daļā garantētās tiesības atteikties no ārstniecībā izmantotās metodes, neatsakoties no ārstniecības kopumā.

Krimināllikuma VIII nodaļā “Medicīniska rakstura piespiedu līdzekļi” ietverts tiesiskais regulējums attiecībā uz personām, kas izdarījušas Krimināllikumā paredzētu noziedzīgu nodarījumu un sirgst ar psihiskiem traucējumiem vai ir atzītas par nepiešķaitāmām vai ierobežoti piešķaitāmām. Šādām personām tiesa var noteikt šādus medicīniskus piespiedu līdzekļus: 1) ambulatoru ārstēšanu medicīnas iestādē; 2) ārstēšanu vispārēja tipa psihiatriskajā slimnīcā (nodaļā); 3) ārstēšanu specializētā psihiatriskajā slimnīcā (nodaļā) ar apsardzi; 4) ja persona pēc izdarītā nodarījuma rakstura un sava psihiskā stāvokļa dēļ nav bīstama sabiedrībai, tiesa var nodot to tuvinieku vai citu personu, kas veic slimnieku kopšanu, gādībā.

Jāatzīmē, ka pret šādu personu, kas ievietota ārstniecības iestādē, tāpat kā pret personu, kura ievietota ārstniecības iestādē bez viņas piekrišanas, pastāvot Ārstniecības likumā 69.¹ panta 6. daļas nosacījumiem, t. i., gadījumos, kad pastāv tieši draudi, ka pacients psihisku traucējumu dēļ var nodarīt miesas bojājumus sev vai citām personām vai pacients izrāda vardarbību pret citām personām un ar mutisku pārliecināšanu nav izdevies pārtraukt apdraudējumu, psihiatriskajās ārstniecības iestādēs ir tiesības izmantot šādus ierobežojošus līdzekļus:

- 1) fizisku ierobežošanu, izmantojot fizisku spēku pacienta kustību ierobežošanai;
- 2) mehānisku ierobežošanu, pielietojot ierobežojošas saites vai siksnas;
- 3) medikamentu ievadišanu pacientam pret viņa gribu;
- 4) ievietošanu novērošanas palātā.

Ierobežojošo līdzekli var piemērot tikai ārst.

Ierobežojošo līdzekļu piemērošanas kārtību nosaka Ministru kabineta 2016. gada 12. jūnija noteikumi Nr. 453 “Noteikumi par kārtību, kādā ierobežojami pacienti, un priekšmetiem, kurus aizliegts turēt psihiatriskajā ārstniecības iestādē”. Atbilstoši noteikumu 5. punktam, uzsākot pacienta ierobežošanu, ārstējošais ārsts vai dežūrārsts pacientam mutiski izskaidro ierobežojošo līdzekļu piemērošanas iemeslu. Savukārt atbilstoši noteikumu 12. punktam, ja pacientam kā ierobežojošu līdzekli piemēro medikamentu

*Aldis Lieljuksis. Pacientu autonomijas krimināltiesiskā aizsardzība Latvijā:
vai nepieciešama jauna norma Krimināllikumā?*

ievadīšanu pret pacienta gribu, ārstējošais ārsts vai dežūrārsts pārskata pacientam iepriekš ordinēto medikamentozo terapiju. Ja nepieciešams, ārsts veic medikamentozās terapijas korekcijas un izdara par to ierakstu pacienta medicīniskajā dokumentācijā.

Krimināllikuma Sevišķā daļa. Saistībā ar pacientes gribas pārkāpšanu kriminālatbildība ir paredzēta Krimināllikuma 135. panta “Aborta nelikumīga izdarīšana” ceturtajā daļā, kur paredzēta kriminālatbildība par aborta izdarīšanu pret pacientes gribu vai ja aborta neatļauta izdarīšana izraisījusi grūtnieces nāvi vai citas smagas sekas. Sods ir brīvības atņemšana uz laiku no trim līdz divpadsmit gadiem, atņemot tiesības nodarboties ar ārstniecību uz laiku līdz 10 gadiem.

Grūtniecības pārtraukšanas tiesisko pamatu veido: Pacientu tiesību likums, Ārstniecības likums, Seksuālās un reproduktīvās veselības likums [3] un uz likuma pamata izdotie Ministru kabineta 2003. gada 28. oktobra noteikumi Nr. 590 “Grūtniecības pārtraukšanas organizatoriskā kārtība”, kas nosaka ne tikai medicīniskos kritērijus, bet arī pasākumus pirms grūtniecības pārtraukšanas un vispārīgās prasības, kā arī speciālās prasības gadījumos, kad grūtniecība tiek pārtraukta medicīnisku indikāciju dēļ vai kad iestājusies grūtniecība pēc izvarošanas un gadījumos, kad grūtniece nav sasniegusi 16 gadu vecumu.

Normatīvie akti paredz, ka abortu tiesiski var izdarīt tikai ārstniecības iestādē. Jāņem vērā: lai nepieļautu tiesību aktos ietvertu noteikumu pārkāpumu, vienlaikus ir jāvadās no visiem normatīvajiem aktiem, jo atsevišķi aspekti ir ietverti dažādos iepriekš minētajos tiesību aktos. Tā, piemēram, minēto Ministru kabineta noteikumu 6. punktā ir noteikts, kādos gadījumos aborts nav izdarāms dienas stacionārā. Savukārt Seksuālās un reproduktīvās veselības likuma 26. panta ceturtajā daļā papildus paredzēts, ka pārtraukt grūtniecību medicīnisku indikāciju dēļ vai gadījumā, kad tā iestājusies izvarošanas rezultātā, drīkst tikai ginekologs (dzemdību speciālists) stacionārā ārstniecības iestādē.

“Bez tiesiska pamata” ir pamatpazīme, kas ietverta Krimināllikuma normas pirmajā daļā. Pastāvot kaut vienam normatīvajos aktos noteiktam prasību pārkāpumam, ir pamats uzskatīt, ka ir pārkāpts aborta izdarīšanas tiesiskais pamats. Grūtniecības tiesiskas pārtraukšanas saturu laika aspektā atklāj Seksuālās un reproduktīvās veselības likuma VI nodaļas “Grūtniecības pārtraukšana” normas, kā arī iepriekš minēto Ministru kabineta noteikumu otrais punkts. Normas nosaka, ka legāls aborts ir grūtniecības pārtraukšana pēc sievietes vēlēšanās līdz grūtniecības 12. nedēļai (11 nedēļām 7 dienām) ārstniecības iestādē, kas izvērtēta ārstniecības jomu regulējošajos normatīvajos aktos noteiktā kārtībā un atbilst obligātajām prasībām. Savukārt medicīnisks aborts ir grūtniecības pārtraukšana medicīnisku indikāciju dēļ līdz grūtniecības 24. nedēļai (23 nedēļām 7 dienām) vai, ja grūtniecība ir izvarošanas sekas, līdz grūtniecības 12. nedēļai (11 nedēļām 7 dienām) ārstniecības iestādē, kas izvērtēta ārstniecības jomu regulējošajos normatīvajos aktos noteiktā kārtībā un atbilst obligātajām prasībām.

Normas ceturtajā daļā paredzētais apstāklis “pret grūtnieces gribu” ir nenoliedzami saistīts ar normatīvajiem aktiem, kuros noteikta gribas noskaidrošana, fiksēšana un situācijas, kā rīkoties, ja personas gribu nav iespējams konstatēt. “Pret personas gribu” – tiesību

*Aldis Lieljūsis. Pacientu autonomijas krimināltiesiskā aizsardzība Latvijā:
vai nepieciešama jauna norma Krimināllikumā?*

doktrīnā par tādu tiek uzskatīta arī situācija, kad pacients nav bijusi informēta par priekšā stāvošo operāciju [15]. Mazāk smagu seku gadījumā, kad notikusi neatļauta aborta izdarīšana un nav iestājusies nāve vai citas smagas sekas, piemērojama normas pirmā vai otrā daļa atkarībā no panta daļā paredzētajiem citiem apstākļiem.

Ārstniecības personai ir jāņem vērā arī Seksuālās un reproduktīvās veselības likuma 25. panta trešās daļas prasības, ka grūtniecības pārtraukšanu drīkst veikt ne agrāk kā 72 stundas pēc grūtniecības pārtraukšanas norīkojuma izsniegšanas, pirms tam atkārtoti informējot sievieti par grūtniecības pārtraukšanas gadījumā iespējamiem sarežģījumiem. Turklāt pēc 2019. gadā veiktajiem grozījumiem likumā grūtniecei, kura vēlas mākslīgi pārtraukt grūtniecību, valsts nodrošina iespēju saņemt konsultāciju pie ģimenes ārsta vai cita speciālista (ārsta psihoterapeita, ginekologa vai citas ārstniecības personas), kurš ir apmācīts sniegt šādu konsultāciju. Atbilstoši minētā likuma 26. panta trešajai daļai grūtniecības pārtraukšana medicīnisku indikāciju dēļ vai gadījumā, kad tā iestājusies izvarošanas rezultātā, pieļaujama, ja ir ārstu konsīlija apstiprinājums un saņemta sievietes rakstveida piekrišana.

Svarīga ir personas gribas fiksācijas precīza dokumentēšana. Jautājumā par informēto piekrišanu Ministru kabineta 2003. gada 28. oktobra noteikumu Nr. 590 "Grūtniecības pārtraukšanas organizatoriskā kārtība" [11] 6. punkts paredz, ka ārstējošais ārsts vai pacients var pieprasīt piekrišanas noformējumu rakstveida formā, kuru pacients apstiprina ar savu parakstu, norādot datumu un laiku. Laika fiksācija ir svarīga ne tikai no formālā viedokļa, bet arī no pacienta brīvas gribas izvērtēšanas viedokļa, pretenziju gadījumā noskaidrojot, vai persona ir laikus saņēmusi informāciju un apliecinājums nav izteikts, personai jau atrodoties zāļu ietekmē un pilnvērtīgi neizprotot piekrišanas saturu. Tātad – noskaidrojot arī to, vai nav pārkāptas Pacientu tiesību likumā noteiktās prasības par informētās piekrišanas savlaicīguma un brīvas gribas izpaušmi. Saturiski grūtniece rakstiskā apliecinājumā norāda, ka saņēmusi informāciju no ginekologa (dzemdību speciālista) par grūtniecības pārtraukšanas gaitu un iespējamiem sarežģījumiem; izvēlējusies atsāpīnāšanas veidu un saņēmusi informāciju no ārsta anesteziologa par iespējamiem atsāpīnāšanas procedūras sarežģījumiem; ginekologa (dzemdību speciālista) vai ģimenes ārsta informāciju, kas pamatota uz konsīlija atzinuma par iespējamiem sarežģījumiem, ja grūtniecība tiks saglabāta. Konsīlija atzinumu pievieno medicīniskajai dokumentācijai.

Ja persona ir jaunāka par 16 gadiem, Seksuālās un reproduktīvās veselības likuma 27. pantā noteiktas īpašas prasības, kuras jāievēro ārstniecības personām. Vispirms jāuzsver pienākums uz klausīt pacientu, veltot pienācīgu uzmanību personas uzskatiem, ņemot vērā viņas vecumu un brieduma pakāpi. Noteikts pienākums informēt grūtnieces vecākus vai aizbildni par grūtniecības iestāšanos un saņemt vismaz viena vecāka vai aizbildņa rakstisku piekrišanu pirms norīkojuma par grūtniecības pārtraukšanu pēc pacientes pašas vēlēšanās. Ja pacientei, kura ir jaunāka par 16 gadiem, radies strīds ar vecākiem vai aizbildni par grūtniecības saglabāšanu, grūtniecības pārtraukšanai nepieciešams bāriņtiesas lēmums.

*Aldis Lieljūksis. Pacientu autonomijas krimināltiesiskā aizsardzība Latvijā:
vai nepieciešama jauna norma Krimināllikumā?*

Kā starpinstitūciju sadarbības un līdztekus tiesiskais aspekts jāmin tas, ka izvarošanas gadījumā ir nepieciešama tiesībaizsardzības iestādes izsniegta izziņa par izvarošānu. Šeit jāatzīmē, ka izziņas izsniedzēja var būt Valsts policijas struktūrvienība, prokuratūra vai tiesa, proti, institūcija, kas veic nodarījuma izmeklēšanu vai iztiesāšanu.

Ministru kabineta 2003. gada 28. oktobra noteikumos Nr. 590 "Grūtniecības pārtraukšanas organizatoriskā kārtība" norādīts uz atšķirīgām situācijām un konsīlija sastāvu gadījumos, kad sievietei ir iespējami vai radušies sarežģījumi grūtniecības gaitā, un gadījumos, kad sievietei ir iespējami vai radušies augļa attīstības traucējumi. Pirmajā situācijā ārstu konsīlijā piedalās ginekologs (dzemdību speciālists), ģimenes ārsts un attiecīgais speciālists – ambulatorā ārstniecības iestādē; vai ginekologs (dzemdību speciālists), ginekoloģiskās nodaļas vadītājs un attiecīgais speciālists – stacionārā ārstniecības iestādē. Otrajā situācijā – ja sievietei iespējami vai radušies augļa attīstības traucējumi – konsīliju organizē ārsts (ģenētiķis). Šajā gadījumā konsīlijā piedalās ārsts (ģenētiķis), ginekologs (dzemdību speciālists), kā arī ginekologs (dzemdību speciālists), kuram ir sertifikāts ultraskaņas izmeklēšanā dzemdniecībā un ginekoloģijā. Ja aborts veikts kļūdainas diagnozes dēļ, tad jāuzskata, ka aborts veikts bez tiesiska pamata.

Kā redzams no normas ceturtās daļas dispozīcijas, tad kvalificējošie apstākļi ir aborta izdarīšana pret grūtnieces gribu vai neatļauta aborta izdarīšanas sekas ir grūtnieces nāve vai citas smagas sekas. Smagas sekas ir ietvertas likuma Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību 24. pantā: atbildība par Krimināllikumā paredzēto noziedzīgo nodarījumu, kas izraisījis smagas sekas, iestājas, ja noziedzīgā nodarījuma rezultātā izraisīta cilvēka nāve, smagi miesas bojājumi vismaz vienai personai, vidēji smagi miesas bojājumi vairākām personām, mantisks zaudējums, lielāks par 50 minimālajām mēnešalgām, kā arī radīts cits smags kaitējums ar likumu aizsargātām interesēm.

Krimināllikuma 138. pantā paredzēta atbildība ārstniecības personai par profesionālo pienākumu nepildīšanu vai nolaidīgu pildīšanu. Atbildība iestājas, ja atbilstoši normas pirmās daļas dispozīcijai profesionālo pienākumu pildīšanas laikā personai nodarīti vidēja smaguma miesas bojājumi, atbilstoši normas otrajai daļai personai nodarīti smagi vai vidēji smagi miesas bojājumi vai atbilstoši normas otrajai daļai pacients inficēts ar cilvēka imūndeficīta vīrusu, vai B vai C hepatīta vīrusu, vai bijis par iemeslu cietušā nāvei. Jāatzīmē, ka kopš 2018. gada 1. janvāra par miesas bojājumiem tiek uzskatīti ne tikai cilvēka organisma audu, orgānu vai sistēmu anatomiski bojājumi vai funkcionāli traucējumi, kas radušies mehānisku, termisku, elektrisku, akustisku, radiācijas, ķīmisku, bioloģisku vai citu iedarbību rezultātā. Miesas bojājumiem pielīdzināmi arī psihiski traucējumi vai traumas, kas radušās psihisku vai iepriekš minēto iedarbību rezultātā.

Sods par normas pirmajā daļā paredzēto rīcību (darbību vai bezdarbību) ir brīvības atņemšana uz laiku līdz vienam gadam vai īslaicīga brīvības atņemšana (no 15 dienām līdz trim mēnešiem) vai piespiedu darbs (kā pamatsods no 40 līdz 280 stundām vai kā papildsods no 40 līdz 100 stundām) vai naudas sods (no trim līdz tūkstoš minimālajām

*Aldis Lieljuksis. Pacientu autonomijas krimināltiesiskā aizsardzība Latvijā:
vai nepieciešama jauna norma Krimināllikumā?*

mēnešalgām)¹. Ja iestājas otrajā daļā paredzētās sekas, sods ir brīvības atņemšana līdz pieciem gadiem, īslaicīga brīvības atņemšana vai piespiedu darbs, vai naudas sods (no desmit līdz diviem tūkstošiem noteiktajām minimālajām mēnešalgām).

Normas kontekstā jāpievēršas ārstniecības personas kā Krimināllikuma 138. panta nodarījuma subjekta darbības regulācijai, jo norma paredz atbildību par ārstniecības personas profesionālo pienākumu nepildīšanu vai nolaidīgu pildīšanu. Ārstniecības personas atbilstoši Ārstniecības likuma 1. panta 2. punktam ir personas, kam ir medicīniskā izglītība un kas nodarbojas ar ārstniecību. Ārstniecības personas profesionālie pienākumi veselības aprūpē var būt saistīti ar tādu pakalpojumu sniegšanu, kas nav tieši saistīti ar kādas slimības ārstēšanu vai profilaksi, kā, piemēram, neatliekamās medicīniskās palīdzības sniegšana traumas gadījumā, ko veic speciāli sagatavotas un ekipētas ārstniecības personas. Cilvēkiem var rasties nepieciešamība veikt dažādus laboratoriskus izmeklējumus profilaktiskos nolūkos, zobu protezēšanu, estētiski ķirurģiskas operācijas, redzes korekciju, saņemt kosmetoloģiskus pakalpojumus u. c. Tiesībsargājošo iestāžu darbiniekiem ikdienā jāveic likumpārkāpumā iesaistīto personu pārbaude ārstniecības iestādē saistībā ar narkotisko, psihotropo vai toksisko vielu lietošanu. Pirms uzsākt intensīvas sportiskas aktivitātes, vēlams saņemt sporta ārsta rekomendācijas.

Iepriekš minētajos piemēros ir redzams visai plašais veselības aprūpes pakalpojumu klāsts, kuru realizācijas gaitā nav izslēgts, ka iestājas izskatāmajā normā paredzētās sekas, kuru cēlonis ir ārstniecības personas profesionālo pienākumu nepildīšana vai nolaidīga pildīšana. Ārstniecības personu un ārstniecības atbalsta personu (nav normas speciālais subjekts) klasifikators ir ieviests Ministru kabineta noteikumos Nr. 317 [9]. Atbilstoši šiem noteikumiem, piemēram, kosmetologs ir ārsta papildspecialitāte, savukārt solārija darbinieks ir ārstniecības atbalsta persona. Nepieciešams minēt arī situācijas, kad ārstniecības persona vienlaikus ar ārstniecības procesu veic arī klīniskos pētījumus.

Informētās piekrišanas sakarā ārstniecības personas atbildība var iestāties, piemērojot šo normu, ja ārstniecības persona situācijās, kā tas ir paredzēts iepriekš izskatītajās Pacientu tiesību likuma normās, savu pienākumu nav vispār izpildījusi vai izpildījusi nolaidīgi un ir iestājušās kādas no normā paredzētajām sekām. Šāda rīcība vērtējama kā bezdarbība, jo persona nav veikusi ar Pacientu tiesību likumu uzliktos pienākumus. Nenoliedzami, ka informētās piekrišanas aspekts ir būtisks faktiskais apstāklis, jo ārstniecība bez informētās piekrišanas nav tiesiska, tāpēc ikvienā situācijā jāvērtē, kad pacientam nodarīts kaitējums, par kuru paredzēta kriminālatbildība. Kā jau iepriekš minēts, krimināltiesību aspektā nav neviena kriminālprocesa, kur šāda situācija tiktu iztiesāta, līdz ar to iespējams runāt vien teorētiski.

¹ Naudas soda apmērs ir noteikts Krimināllikuma 41. pantā, un tas ir atkarīgs no nodarījuma smaguma. No 2021. gada 1. janvāra Latvijas Republikā minimālā mēnešalga ir 500 eiro.

*Aldis Lieljuksis. Pacientu autonomijas krimināltiesiskā aizsardzība Latvijā:
vai nepieciešama jauna norma Krimināllikumā?*

Modelējot iespējamās situācijas, var secināt, ka iespējami vairāki faktiskie apstākļi.

1. Kļūdas dēļ notikusi ārstniecība nepareizajam pacientam.
2. Ārstniecība notikusi ar pacienta piekrišanu, taču kļūdas dēļ sajaukti orgāni vai notikusi ievaukšanās, ievadot neparedzētus medicīniskos preparātus.
3. Ārstniecības procesā ārstniecības persona bez pietiekama pamata veikusi pacienta piekrišanā neparedzētas (neatrunātas) darbības.
4. Ārstniecības persona veikusi ārstniecību, dodot personai acīmredzami nepamatotus solījumus par pozitīvu rezultātu.
5. Ārstniecība veikta ar pacienta piekrišanu, taču bez faktiskas nepieciešamības.
6. Persona ievietota pret tās gribu un prettiesiski psihiatriskajā ārstniecības iestādē.
7. Pacients nav bijis informēts par riskiem, kas iestājušies ārstniecības procesā, radot Krimināllikuma 138. pantā paredzētās sekas.

Vainas forma attiecībā pret sekām var būt tikai neuzmanība, t. i., atbilstoši Krimināllikuma 10. pantam nodarījums izdarīts noziedzīgas pašpaļāvības dēļ (ja persona ir paredzējusi savas darbības vai bezdarbības kaitīgo seku iestāšanās iespēju, tomēr vieglprātīgi paļāvusies, ka tās varēs novērst) vai noziedzīgas nevērības dēļ (ja persona nav paredzējusi savas darbības vai bezdarbības kaitīgo seku iestāšanās iespēju, kaut gan pēc nodarījuma konkrētajiem apstākļiem tai vajadzēja un tā varēja minētās kaitīgās sekas paredzēt).

Ja ārstniecības persona rīkojusies ar nodomu nodarīt kaitējumu pacienta dzīvībai vai veselībai, tad nodarījumu kvalificē kā nodarījumu pret personas dzīvību vai veselību. Jāpiebilst, ka tādi nodarījumi Latvijā nav fiksēti.

Komplicēti ir gadījumi, kad ārstniecība jāveic psihiatriskajās klīnikās garīgi slimām personām. Situāciju regulē Ārstniecības likuma normas un uz likuma pamata izdotie Ministru kabineta 2016. gada 12. jūnija noteikumi Nr. 453 "Noteikumi par kārtību, kādā ierobežojami pacienti, un priekšmetiem, kurus aizliegts turēt psihiatriskajā ārstniecības iestādē" [8]. Normatīvais regulējums ir atšķirīgs, ja persona brīvprātīgi vēlas saņemt palīdzību, turklāt ambulatorajai un palīdzībai dzīvesvietā ir priekšroka pret stacionāro palīdzību. Tikai tad, ja slimnieka veselības stāvokļa dēļ tas nav iespējams, palīdzība tiek sniegta stacionārā. Stacionēšanai nepieciešama pacienta rakstveida piekrišana, kas tiek pievienota medicīniskajiem dokumentiem. Pret šādām personām nav atļauts piemērot ierobežojošos līdzekļus. Ja pret personu, kura brīvprātīgi iestājusies stacionārā, tomēr nāktos piemērot ierobežojošus līdzekļus, ir jāmaina personai juridiskais statuss un iestājas tiesas kontrole.

Personām, kuras stacionētas ārstniecības iestādē bez viņu piekrišanas, un pacientiem, kuriem ārstniecība psihiatriskajā ārstniecības iestādē noteikta kā medicīniska rakstura piespiedu līdzeklis kriminālprocesā, ir Pacientu tiesību likumā garantētās tiesības, kas *expressis verbis* pateikts Ārstniecības likuma 69.¹ panta pirmās daļas pirmajā punktā. Par šīm tiesībām ārstniecības persona nekavējoties informē pacientu viņam saprotamā formā, ņemot vērā pacienta vecumu, briedumu un pieredzi. Ja nepieciešams, ārstniecības persona minēto informāciju sniedz atkārtoti.

*Aldis Lieljūsis. Pacientu autonomijas krimināltiesiskā aizsardzība Latvijā:
vai nepieciešama jauna norma Krimināllikumā?*

Nelikumīga ievietošana psihiatriskajā slimnīcā. Kriminālatbildība par apzināti nelikumīgu ievietošanu psihiatriskajā slimnīcā paredzēta Krimināllikuma 155. pantā. Atšķirībā no iepriekš analizētajām Krimināllikuma normām šī nodarījuma objekts ir personas neaizskaramība un personiskā brīvība, par ko liecina arī Krimināllikuma XV nodaļas nosaukums “Noziedzīgi nodarījumi pret personas brīvību, godu un cieņu”. Sods ir islaicīga brīvības atņemšana, piespiedu darbs vai naudas sods (no vienas līdz simts noteiktajām minimālajām mēnešalgām). Nelikumīga personas ievietošana psihiatriskajā slimnīcā no objektīvās puses izpaužas kā noteiktās kārtības pārkāpšana.

Psihiatrisko palīdzību bez pacienta piekrišanas sniedz Ārstniecības likuma 68. pantā noteiktos gadījumos un kārtībā, ja pacients

- 1) ir draudējis vai draud, centies vai cenšas nodarīt sev vai citai personai miesas bojājumus vai ir izturējies vai izturas varmācīgi pret citām personām un ārstniecības persona konstatē, ka pacientam ir psihiskās veselības traucējumi, kuru iespējamās sekas varētu būt nopietni miesas bojājumi pacientam pašam vai citai personai;
- 2) ir izrādījis vai izrāda nespēju rūpēties par sevi vai savā aizbildnībā esošām personām un ārstniecības persona konstatē, ka pacientam ir psihiskās veselības traucējumi, kuru iespējamās sekas varētu būt nenovēršama un nopietna personas veselības pasliktināšanās.

Sniedzot psihiatrisko palīdzību bez pacienta piekrišanas iepriekš minētajos gadījumos, pacientam, ja tas ir iespējams, izskaidro šādas psihiatriskās palīdzības sniegšanas nepieciešamību. Pacientam ir tiesības saņemt informāciju par savām tiesībām un pienākumiem. Pacientu izmeklē un lēmumu par pacienta stacionēšanas nepieciešamību un palīdzības sniegšanu psihiatriskās ārstniecības iestādē bez viņa piekrišanas vai tās pārtraukšanu pieņem ārstu konsilijs 72 stundu laikā. Psihiatru konsilijs nekavējoties paziņo savu lēmumu pacientam. Ja psihiatru konsilijs pieņem lēmumu par psihiatriskās palīdzības sniegšanu, par to informē pacienta likumisko pārstāvi. Ja pacientam nav likumiskā pārstāvja, par pieņemto lēmumu psihiatru konsilijs informē pacienta laulāto vai vienu no pacienta tuvākajiem radniekiem (vecākus, pilngadīgos bērnus, brāļus vai māsas), vai pēc pacienta lūguma citu personu. Lemjot par personu, kurai paziņojams lēmums par psihiatriskās palīdzības sniegšanu, pēc iespējas ņem vērā pacienta viedokli.

Ja psihiatru konsilijs ir pieņēmis lēmumu par psihiatriskās palīdzības sniegšanu, psihiatriskās ārstniecības iestāde par to rakstveidā 24 stundu laikā informē rajona (pilsētas) tiesu (atbilstoši psihiatriskās ārstniecības iestādes atrašanās vietai), nosūtot tai lēmuma norakstu un psihiatriskās ārstniecības iestādes rīcībā esošo dokumentu kopijas, kas pamato pacienta ievietošanu psihiatriskās ārstniecības iestādē, kā arī sniedz informāciju par pacienta pārstāvi, ja tāds ir. Ja nav pacienta pārstāvja, tad tiek uzaicināts zvērināts advokāts un sēdē piedalās pacients (ja to pieļauj viņa veselības stāvoklis) un prokurors. Slēgta tiesas sēde notiek ārstniecības iestādes telpās, un tiesneša lēmums nav pārsūdzams.

*Aldis Lieljuksis. Pacientu autonomijas krimināltiesiskā aizsardzība Latvijā:
vai nepieciešama jauna norma Krimināllikumā?*

Nodarījuma subjekts ir ārstniecības persona, bet gadījumos, ja tiesnesis pieņem apzināti nelikumīgu lēmumu par personas ievietošanu bez pietiekama pamata psihiatriskās ārstniecības iestādē, viņš saucams pie kriminālatbildības pēc Krimināllikuma 291. panta “Nelikumīga sprieduma un lēmuma taisīšana”. Nodarījuma subjektīvā puse izpaužas kā tiešs nodoms. Nodarījuma sastāvs pēc uzbūves ir formāls un pabeigts ar personas ievietošanas brīdi psihiatriskajā klīnikā.

Secinājumi

1. Tikai Krimināllikuma 135. pantā *expressis verbis* paredzēta atbildība par aborta izdarīšanu pret grūtnieces gribu.
2. Tiesu nolēmumos krimināllietās pacientu informētās piekrišanas aspekts netiek vērtēts.
3. Situācijās, kad notikusi prettiesiska ārstniecība bez informētās piekrišanas un kad tādai bija jābūt, atbildība pēc Krimināllikuma 138. panta iestātos vienīgi tad, ja sekas būtu vismaz vidēji smagi miesas bojājumi.
4. Ir nepieciešams papildus veikt gan Latvijas un citu valstu praksi informētās piekrišanas aspektā, gan arī citu valstu tiesiskā regulējuma un tiesu prakses izpēti, pirms ieteikt paredzēt Krimināllikumā atbildību par ārstniecību bez informētās piekrišanas, kā tas ir noteikts Polijas, Portugāles un Lihtenšteinas krimināllikumos.

Criminal Law Protection of Patient Autonomy in Latvia – a Need for a New Regulation in the Criminal Law

Abstract

The article is a follow-up to the study on the protection of patients' rights under the criminal law. The article examines the provisions of the Criminal Law which legislates liability of medical practitioners for medical treatment without the patient's consent. Only Section 135 of the Criminal Law '*expressis verbis*' provides for liability for abortion against the will of a pregnant woman. In other cases, liability may only arise in cases where at least moderate bodily injury has been caused during medical treatment. Court judgements do not address the issue of the informed consent, consequently, the factual situation is unclear. It should be noted that the legal framework differs from such European countries as Poland, Portugal and Liechtenstein, where criminal liability is imposed not only for the harm caused to the patient in healthcare, but also for treatment without the patient's

*Aldis Lieljuksis. Pacientu autonomijas krimināltiesiskā aizsardzība Latvijā:
vai nepieciešama jauna norma Krimināllikumā?*

consent in situations where it was necessary because the fundamental rights have been unlawfully infringed.

The author considers that the research should be continued by identifying experience of other countries and the actual situation prior to putting forward a recommendation to impose criminal liability under the Criminal Law.

Keywords: Constitution, Criminal Law, informed consent.

Avoti un literatūra

Tiesību avoti

1. Latvijas Republikas Satversme: Latvijas valsts likums: pieņemta 15.02.1922. un stājusies spēkā 07.11.1922. *Latvijas Vēstnesis*. 43, 01.07.1993.
2. Pacientu tiesību likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 17.12.2009. un stājies spēkā 01.03.2010. *Latvijas Vēstnesis*. 205(4191), 30.12.2009.
3. Seksuālās un reproduktīvās veselības likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 31.01.2002. un stājies spēkā 01.07.2002. *Latvijas Vēstnesis*. 27, 19.02.2002.
4. Krimināllikums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 17.06.1998. un stājies spēkā 01.04.1999. *Latvijas Vēstnesis*. 199/200(1260/1261), 08.07.1998.
5. Ārstniecības likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 12.06.1997. un stājies spēkā 01.10.1997. *Latvijas Vēstnesis*. 167/168, 01.07.1997.
6. Farmācijas likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 10.04.1997. un stājies spēkā 08.05.1997. *Latvijas Vēstnesis*. 103, 21.04.1997.
7. Mincs, P., Lauva, J., sast. 1938. *Sodu likums ar komentāriem*. Rīga: Valsts tipogrāfija, 28.
8. Noteikumi par kārtību, kādā ierobežojami pacienti, un priekšmetiem, kurus aizliegts turēt psihiatriskajā ārstniecības iestādē: Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 453: pieņemti 12.06.2016. *Latvijas Vēstnesis*. 134, 14.07.2016.
9. Ārstniecības personu un ārstniecības atbalsta personu reģistra izveides, papildināšanas un uzturēšanas kārtība: Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 317: pieņemti 24.05.2016. *Latvijas Vēstnesis*. 102, 27.05.2016.
10. Noteikumi par zāļu klīniskās izpētes un lietošanas novērojumu veikšanas kārtību, pētāmo zāļu marķēšanu un kārtību, kādā tiek vērtēta zāļu klīniskās izpētes atbilstība labas klīniskās prakses prasībām: Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 280: pieņemti 23.03.2010. *Latvijas Vēstnesis*. 51/52, 31.03.2010.
11. Grūtniecības pārtraukšanas organizatoriskā kārtība: Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 590: pieņemti 28.10.2003. *Latvijas Vēstnesis*. 153, 31.10.2003.
12. Par kriminālsoda politikas koncepciju: Latvijas Republikas Ministru kabineta rīkojums Nr. 6. *Latvijas Vēstnesis*. 6, 13.01.2009.

Literatūra

13. Judins, A. 2006. *Apstākļi, kas izslēdz kriminālatbildību*. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 192.
14. Krastiņš, U., Liholaja, V. 2015. *Krimināllikuma komentāri. Pirmā daļa (I–VIII¹ nodaļa)*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 320.
15. Krastiņš, U., Liholaja, V. (2016). *Krimināllikuma komentāri*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 320.

*Aldis Lielpuķis. Pacientu autonomijas krimināltiesiskā aizsardzība Latvijā:
vai nepieciešama jauna norma Krimināllikumā?*

16. Krastiņš, U. 2010. Krimināllikumam 10 gadi: tapšana, attīstība un perspektīva. *Juridiskā Zinātne*. Nr. 1, 7., 8. lpp. Iegūts no: https://www.journaloftheuniversityoflatvia.lv/file-admin/user_upload/lu_portal/projekti/journaloftheuniversityoflatvia.lv/No1/U_Krastins.pdf [sk. 25.11.2020.].
17. Liepiņš, A., Vētra, J. Transformācijas process ārstniecības personu civiltiesiskās atbildības regulējumā. *RSU Zinātniskie raksti*. Iegūts no: <https://www.rsu.lv/zinatniskie-raksti/transformacijas-process-arstniecibas-personu-civiltiesiskas-atbildibas> [sk. 29.11.2020.].
18. Mazure, L. 18.08.2020. Pārmērīgas ietekmes civiltiesiskās sekas pacienta gribas izteikumā. *Jurista Vārds*. Nr. 33.
19. Mazure, L. 2011. *Pacienta griba un tās civiltiesiskā aizsardzība: promocijas darbs*. Rīga: Latvijas Universitāte, 9. Iegūts no: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/5100> [sk. 25.11.2020.].
20. Mincs, P. 2005. *Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Ar V. Liholajas komentāriem*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 143.
21. Slokenberga, S., zin. red., 2015. *Medicīnas tiesības*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 294.
22. Slokenberga, S., zin. red., 2019. *Pacientu tiesību likuma komentāri*. Latvijas Vēstnesis.
23. Vilks, A. 2013. *Criminal policy: analysis of discourse and perspectives of developments*. Rīga, 23.
24. World Health Organization. *Constitution of the World Health Organization*. Iegūts no: https://www.who.int/governance/eb/who_constitution_en.pdf [sk. 27.11.2020.].

Tiesu prakse

25. Zemgales apgabaltiesas 2016. gada 26. oktobra spriedums lietā Nr. KA06-136-16, Krimināllieta Nr. 12390000512. Iegūts no: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi>
26. Austākā tiesa. Tiesu prakse morālā kaitējuma atlīdzināšana civilīetās un tiesu prakse morālā kaitējuma apmēra noteikšanā saistībā ar prasītājam nodarīto tiesību aizskārumu, miesas bojājumiem vai tuvinieku bojāeju (tiesu prakse 2011–2016). Iegūts no: <http://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/tiesu-prakses-apkopojumi/civiltiesibas> [sk. 29.11.2020.].

<https://doi.org/10.25143/socr.19.2020.1.067-075>

***Abigeatus* – mājlopu zādzība jeb aizdzīšana – kā noziedzīgs nodarījums pret īpašumu romiešu tiesībās**

Dr. iur. Allars Apsītis

ORCID: [0000-0002-8363-6981](https://orcid.org/0000-0002-8363-6981)

Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

jf@rsu.lv

Dr. habil. iur. Osvalds Joksts

Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

jf@rsu.lv

Kopsavilkums

Rakstā atspoguļoti atsevišķi rezultāti no autoru realizētās romiešu tiesību pirmavotu izpētes saistībā ar tajos atrodamo informāciju par noziedzīgiem nodarījumiem pret īpašumu, kas mūsdienu Latvijā kriminalizēti Krimināllikuma 175. pantā “Zādzība”, 176. pantā “Laupīšana” un 179. pantā “Piesavināšanās”. Apskatīta un analizēta tiesiskā reglamentācija attiecībā uz *abigeatus* – mājlopu zādzību jeb aizdzīšanu, kas tika uzskatīta par bīstamāku un smagāku nodarījumu nekā parasta zādzība (lat. *furtum*) un tāpēc bargāk sodīta. Aplūkoti arī minētā noziedzīgā nodarījuma kvalifikācijas un sodīšanas politikas legālie kritēriji romiešu tiesībās. Saskaņā ar autoru informāciju Latvijas pētnieki šo tematiku visai maz apskatījuši, un pētījums varētu dot zināmu ieguldījumu nacionālās tiesību zinātnes attīstībā, īpaši jautājumā par romiešu tiesību principu ietekmi uz Latvijas Republikas normatīvajos aktos ietvertajiem mūsdienu tiesību institūtiem.

Atslēgvārdi: *abigeatus*, mājlopu aizdzīšana, mājlopu zādzība, romiešu tiesības.

Ievads

Pētījums tapis kā atsevišķs elements no autoru realizētās romiešu tiesību pirmavotu izpētes attiecībā uz tajos atrodamo informāciju par noziedzīgiem nodarījumiem pret īpašumu – svešas kustamas mantas nolaupīšanu un svešas mantas prettiesisku iegūšanu vai izšķērdēšanu, kas mūsdienu Latvijā kriminalizētas Krimināllikuma 175. pantā “Zādzība”, 176. pantā “Laupīšana”, 179. pantā “Piesavināšanās” [7].

Tā kā autoru veiktā pētījuma rezultāti par romiešu zādzības (lat. *furtum*) koncepciju jau tikuši publicēti,¹ šoreiz lasītājiem tiek piedāvāta informācija par *abigeatus* (lat.) – mājlopu zādzību jeb aizdzīšanu, kas, ņemot vērā noziedzīgā nodarījuma priekšmeta īpašo ekonomisko nozīmību seno romiešu tautsaimniecībā un noziedzīgā nodarījuma pastrādāšanai bieži lietoto paņēmieni paaugstināto sabiedrisko bīstamību (mūsdienu Latvijas apstākļos līdzīgu darbību gadījumā citu starpā varētu tikt piemērots Krimināllikuma 21. pants “Organizēta grupa” un 224. pants “Bandītisms” [7]), tika izdalīta kā atsevišķs antikā noziedzīgā nodarījuma paveids.

Saskaņā ar autoru rīcībā esošo informāciju Latvijas pētnieki minēto tematiku ir visai maz apskatījuši. Tādēļ pētījums varētu dot zināmu ieguldījumu nacionālās tiesību zinātnes attīstībā – arī jautājumā par romiešu juridisko principu ietekmi uz moderno, īpaši Latvijas Republikas tiesībās ietverto, tiesisko institūtu attīstību.

Pētījuma gaitā veikta tā sauktās Justiniāna kodifikācijas (pazīstama arī ar nosaukumu “*Corpus Iuris Civilis*”) daļās “*Codex Iustinianus*” (“Justiniāna kodekss”, 534. AD) [4], “*Digesta seu Pandectae*” (“Sakārtojums vai sakopojums”, 533. AD) [5] un “*Institutiones sive elementa*” (“Institūcijas jeb elementi”, 533. AD) [6] ietvertās informācijas izpēti un analīzi, izmantojot induktīvo, deduktīvo un salīdzinošo metodi.

Rezultāti

Abigeatus (lat.) – mājlopu zādzība jeb aizdzīšana² no staļļa³ vai ganībām [2, 338] (arī meža ganībām) un ganāmpulkiem⁴ tika uzskatīta par bīstamāku un smagāku pārkāpumu nekā vienkārša, parasta zādzība (lat. *furtum*)⁵ un attiecīgi smagāk sodīta.⁶

Savukārt noziedzīgā nodarījuma subjekts – mājlopu zaglis / aizdzinējs (lat. *abigeus*, arī *abactor*) [2, 338] – kvalificējas kā zināma veida pārkāpējs profesionālis. Saskaņā ar romiešu juristu viedokli pie mājlopu zagļiem / aizdzinējiem īsteni bija piederoši tikai tie, “kuri liellopus no ganībām vai ganāmpulkiem atšķir un kaut kādā noteiktā veidā nolaupa” (lat. *qui pecora ex pascuis vel ex armentis subtrahunt et quodammodo depraedantur*) “un lopu zagšanas / aizdzīšanas nodarbi gluži kā mākslu / arodu piekopi” (lat. *et abigendi studium quasi artem exercent*), “zirgus no ganāmpulkiem vai govīs / vērsus no bariem projām aizvedot” (lat. *equos de gregibus vel boves de armentis abducentes*; D 47.14.1.1.) [5, 838].

¹ Sk. Apsītis, A., Joksts, O. 2013. Noziedzīgs nodarījums zādzība (*furtum*) romiešu tiesību kontekstā. Administratīvā un Kriminālā Justīcija. 1(62), 7–14.

² *Abigere* (lat.) – aizdzīt, aizvest prom. (Autori izsaka pieņēmumu, ka šeit varētu būt meklējami pirmsākumi mūsdienu profesionāļu žargonā sastopamajai verbālajai konstrukcijai “automašīnas-transportlīdzekļa aizdzīšana”. Virspusēji raugoties, tas, protams, uzskatāms par pārāk tiešu tulkojumu –pārcēlumu no krievu valodas, tomēr minētā apzīmējuma izcelsme būtu dziļākas izpētes vērtā.)

³ Sk. D 47.14.3.1.

⁴ Sk. D 47.14.1.1., D 47.14.3. pr., D 47.14.3.1.

⁵ Sk. D 47.14.1.1.

⁶ Sk. D 47.14.1. pr., D 47.14.1.3., D 47.14.3.1., D 47.14.2.

Allars Apsītis, Osvalds Joksts. Abigeatus – mājlopu zādzība jeb aizdzīšana – kā noziedzīgs nodarījums pret īpašumu romiešu tiesībās

Turklāt, lai sauktos par profesionālu mājlopu zagli, pietika tikai ar viena vienīga zirga vai liellopa aizvešanu – “zirgu, vērsi / govi pat vienu aizdzenot, mājlopu zādzības / aizdzīšanas noziegumu pastrādā” (lat. *equum bovem vel unum abigeatus crimen facere*).

Attiecībā uz romiešu ieskatā ekonomiski mazāk nozīmīgiem mājdzīvniekiem pastāvēja nedaudz pielaidīgāka attieksme. Viss bija atkarīgs no aizdzīto dzīvnieku skaita. Tā, ja kādi ļaundari aizdzina desmit (vai vairāk) aitas (lat. *decem oves*), to uzskatīja par ganāmpulku (lat. *gregem esse putaverunt*) un vaininiekus atzina par tādiem, kas ir mājlopu zādzību / aizdzīšanu pastrādājuši (lat. *abigeum faciunt*). Savukārt, ja aizdzīto aitu skaits izrādījās mazāks par desmit, vainīgie bija pastrādājuši parastu zādzību (lat. *furem*) un kā mājlopu aizdzinēji nekvalificējās. Cūku zagļiem šāds maģiskais skaitlis bija četri – “cūkas pat piecas vai četras aizdzītas (lat. *porcos etiam quinque vel quattuor abactos*)” (D 47.14.3. pr.) [5, 838].

Ja nācās saskarties ar recidīvistiem – tiem, “kuri ļoti bieži / atkārtoti [lopus] zog / aizdzen ..” (lat. *qui saepius abegerunt ..*), mājlopu zādzība jeb aizdzīšana tika kvalificēta jebkurā gadījumā, lai kāds būtu aizvesto dzīvnieku veids vai skaits, – kaut arī ļaundari vienmēr censtos aizvest tikai vienu vai otru no mājlopiem (lat. *unum vel alterum pecus subriperint*), viņus vienalga atzītu par īsteniem minētā nodarījuma subjektiem – “tomēr lopu zagļi / aizdzinēji ir” (lat. *tamen abigei sunt*) (D 47.14.3.2.) [5, 838].

Par mājlopu zādzību jeb aizdzīšanu neatzina bez uzraudzības atstātu vai noklīdušu mājdzīvnieku nelikumīgu piesavināšanu – “.. ja kāds vērsi noklīdušu vai zirgus vienatnē pamestus būtu projām aizvedis” (lat. *.. si quis bovem aberrantem vel equos in solitudine relictos abduxerit*), “[viņš] nav mājlopu zaglis / aizdzinējs” (lat. *non est abigeus*), “bet [ir] drīzāk [parasts] zaglis” (lat. *sed fur potius*) (D 47.14.1.1.) [5, 838].

Tā kā mājlopu zādzība / aizdzīšana (lat. *abigeatus*) romiešu ieskatā bija smagāks nelikumīgs nodarījums nekā parasta zādzība (lat. *furtum*), tad arī piemērojamie sodi bija visai bargi. Teritorijās, kur mājlopu aizdzīšanas netikums bija īpaši izplatīts un acīmredzot radīja izteikti jūtamus zaudējumus vietējai ekonomikai, kā arī sagādāja pastiprinātas problēmas ar sabiedriskās kārtības nodrošināšanu, mājlopu aizdzinējiem piemēroja nāvessodu: “Par mājlopu zagļu / aizdzinēju sodīšanu šādi dievišķais Hadriāns⁷ Bētikas⁸ konsilijam [savā reskriptā] ir atbildējis” (lat. *de abigeis puniendis ita divus Hadrianus consilio Baeticae rescripsit*): “Mājlopu zagļi / aizdzinēji ar vislielāko bardzību sodīti tiek” (lat. *abigei cum durissime puniuntur*), “[tos] ar zobenu notiesāt parasts” (lat. *ad gladium damnari solent*). “Sodīti tiek tomēr ar vislielāko bardzību ne visur” (lat. *puniuntur autem durissime non ubique*), “bet [tikai tur], kur biežāk [nekā citur] ir šāda veida ļauni nodarījumi / ļaundarības [izplatīti / izplatītas]” (lat. *sed ubi frequentius est id genus maleficium*) (D 47.14.1. pr.) [5, 837]. “.. Hadriāns .. sodu [no] zobena noteicis” (lat. *.. Hadrianus .. peonam .. gladii praestituerit*) (D 47.14.1.3.) [5, 838].

⁷ Hadriāns (latviski saukts arī Adriāns; lat. *Publius Aelius Hadrianus Augustus*; 76.–138. AD) – Romas imperators no 117. līdz 138. AD.

⁸ Bētika (lat. *Baetica*) – Romas Impērijas province, kas atradās mūsdienu Spānijas dienvidu daļā.

Allars Apsītis, Osvalds Joksts. Abigeatus – mājlopu zādzība jeb aizdzīšana – kā noziedzīgs nodarījums pret īpašumu romiešu tiesībās

Tāpat visai mežonīgs nāvessods – saplosīšana arēnā – mājlopu zagļiem / aizdzinējiem draudēja gadījumos, kad dzīvnieki tika nolaupīti, izmantojot bruņotu vardarbību: “Protams, [tie], kuri ar zobenu aizved / nolaupa” (lat. *sane qui cum gladio abigunt*), “nav netaisnīgi zvēriem / bestijām [saplosīšanai] pametami” (lat. *non inique bestiis obiciuntur*) (D 47.14.1.3.) [5, 838].

Ja minēto paaugstinātās bīstamības apstākļu nebija, mājlopu zagļus / aizdzinējus mēdza sodīt, piespriežot tiem dažādus darbus: “.. citādi gan uz [piespiedu] darbu .. notiesāti tiek” (lat. *alioquin et in opus .. dantur*) (D 47.14.1. pr.) [5, 837]. Šāda veida sodi varēja nozīmēt gan verdzību antīkajā derīgo izrakteņu ieguves industrijā – raktuvju sodu (lat. *metalli peonam*) –, gan kādus citus spaidu darbus (lat. *operis*) (D 47.14.1.3.) [5, 838]. Sodī varēja būt gan beztermiņa, gan terminēti: “.. dažreiz [arī tikai] uz laiku notiesāti tiek” (lat. *.. nonnumquam temporarium dantur*) (D 47.14.1. pr.) [5, 837].

Tika pieļautas atlaides attiecībā uz sabiedrības augstāko slāņu pārstāvjiem – tie, kas bija nākuši no “godājamākas vietas” (lat. *honestiore loco*) Romas Impērijas sabiedriskajā hierarhijā bija sodāmi nevis ar iepriekšminētajiem sodiem, bet gan pazemināmi vai atceļami / izslēdzami no kārtas (lat. *aut relegandi .. aut movendi ordine*). Minētā privilēģija tomēr neattiecās uz mājlopu zagļiem / aizdzinējiem – bruņotiem laupītājiem, kas jebkurā gadījumā riskēja saņemt nāvessodu – saplosīšanu arēnā (D 47.14.1.3.) [5, 838].

Par vainu pastiprinošu apstākli atzina mājlopu aizdzīšanu no to turēšanai paredzētajām telpām: “Viņu arī vairāk jāapvalda / jāsoda” (lat. *eum quoque plenius coerendum*), “kurš no staļļa nozādzis / aizdzinis pieradinātus liellopus” (lat. *qui a stabulo abegit domitum pecus*), “ne no meža, nedz no ganāmpulka” (lat. *non a silva nec grege*) (D 47.14.3.1.) [5, 838].

Par argumentu soda mīkstināšanai uzskatīja nolaupīto dzīvnieku mazāku ekonomisko nozīmību. Cūku, kazu vai aitu aizvedējs varēja cerēt uz mazāk bargu sodu nekā tas, “kurš lielākus dzīvniekus aizved / nolaupa” (lat. *qui maiora animalia abigunt*) (D 47.14.1.2.) [5, 838].

Arī mājlopu zagļu / aizdzinēju atbalstītāju sodīšanai tika piemērotas visai nopietnas sankcijas – šādu pārkāpēju slēpēji (lat. *receptores abigeorum*) riskēja ar iespējamu deportāciju un dzīves vietas izvēles ierobežojumiem. Slēpējiem draudēja izraidīšana un aizliegums uzturēties Itālijas teritorijā (lat. *extra terram Italiam .. relegarentur*). Minētā tiesību ierobežojuma termiņš – uz desmit gadiem (lat. *decem annis*) (D 47.14.3.3.) [5, 838]. Tādējādi var secināt, ka sankcijas par mājlopu zagšanu / aizdzīšanu bija ļoti bargas.

Salīdzinājumam, ja tika pastrādāta “parasta” zādzība (lat. *furtum*)⁹, tad iespējamo sankciju mehānisms tradicionāli izpaudās kā cietušā tiesības vērsties pret vainīgo tiesā

⁹ Atšķirībā no *abigeatus* (lat.) – lopu zādzības/aizdzīšanas – ar zādzību (lat. *furtum*) saprata visādu veidu piesavināšanos un/vai izšķērdēšanu. Par zādzības objektu neatzina nekustamu lietu – zemes gabalu utt. – piesavināšanu (D 47.2.25. pr.), bet atzina tiesību apdraudēšanu attiecībā uz visu, kas bija no zemes atrauts – piemēram, izraktiem kokiem, patvarīgi paņemtiem akmeņiem, smiltīm, augsni,

Allars Apsītis, Osvalds Joksts. Abigeatus – mājlopu zādzība jeb aizdzīšana – kā noziedzīgs nodarījums pret īpašumu romiešu tiesībās

un pieprasīt kompensāciju – par *furtum manifestum* (lat.) jeb zādzību, kad zaglis pieķerts, pastrādājot noziegumu, – četrkārtīgā, par *furtum nec manifestum* (lat.) jeb zādzību, kuru pastrādājot zaglis nav pieķerts, – divkārtšā nozagtās lietas vērtības jeb nodarītā zaudējuma apmērā (I 4.1.5.) [6, 43].

Tāpat cietušais varēja zagto mantu no jebkura caur tiesu atprasīt, turklāt nebija svarīgi, vai manta atradās pie paša zagma, zagma mantinieka vai kāda cita prettiesiska valdītāja (I 4.6.19.) [6, 48]. Turklāt tika apgrūtināta nozagtās lietas izmantošana civiltiesiskajā apgrozībā. Tā, piemēram, sabiedrības līguma (lat. *societas*) slēgšanas un no tā izrietošās kapitālu apvienošanas gadījumā nebija atļauts prettiesiski iegūtas mantas ieguldījums – “ienākumi no zādzības vai jebkāda cita likumpārkāpuma nebūtu ieguldāmi sabiedrības kopējā mantā, jo sabiedrība attiecībā uz noziegumu ir zemiska un apkaunojoša” (D 17.2.53.) [1, 12]. Atšķirībā no vēl viena līdzīga pārkāpuma – laupīšanas (lat. *rapina*) –, kas nozīmēja svešas mantas atņemšanu – piesavināšanos ar spēka palīdzību (“nekaunīga zādzība”; sk. I. 4.2. tit.) –, zādzība (lat. *furtum*) nesaturēja vardarbības elementu [1, 7].

Savukārt apskatītā *abigeatus* – mājlopu zādzība / aizdzīšana – šādu vardarbības elementu bieži vien saturēja, ar ko cita starpā tika pamatoti bargie un nežēlīgie sodi: “.. Bet tāpēc, ka lielākoties [pie] mājlopu zādzības / aizdzīšanas arī ieroči lietoti ir” (lat. *sed quia plerumque abigei et ferro utuntur*), “ja [vainīgie] pieķerti / notverti tiks” (lat. *si deprehendentur*), “[tad] tāpēc arī smagāk sodīt viņu pastrādāto parasts” (lat. *ideo graviter et puniri eorum admissum solet*) (D 47.14.2.) [5, 838].

Vēl jāpiemin kāda procesuāla nianse: sūdzības par *abigeatus* – mājlopu zādzību / aizdzīšanu – varēja tikt iesniegtas ne vien rakstveidā, bet arī mutiski: “Dzīvnieka zādzības / aizdzīšanas apsūdzība ne tikai vienīgi ar ierakstiem” (lat. *abacti animalis accusatio non solum cum inscriptionibus*), “bet pat bez šo [formalitāšu] ievērošanas iesniegta tiek” (lat. *sed etiam sine ea observatione proponitur*) (C 9.37.1.) [4, 387].

Saistībā ar *abigeatus* – mājlopu zādzību / aizdzīšanu – romiešu tiesību normas cenšas regulēt arī ļoti specifisku, tomēr praktiskajā dzīvē iespējamu situāciju. Proti, kāds ir nozadzis / aizdzinis (lat. *abegit*) cita valdījumā (faktiskā kontrolē ar nodomu paturēt) bijušus mājlopus, kurus uzskata par saviem. Respektīvi, pastāv strīds par īpašuma tiesībām uz minētajiem dzīvniekiem un viena no iesaistītajām pusēm ir mēģinājusi šo piederības strīdu (lat. *proprietate controversiam*) atrisināt ne pārāk likumīgā – patvarīgā – ceļā.

dažādiem dabiskajiem augļiem utt. (D 47.2.25.2.). Tehniski zādzība varēja izpausties, piemēram, kā kāda mājā esošo lietu neatļauta paņemšana un prom aiznešana, dārzkopības vai vīnkopības kultūraugu ražas neatļauta novākšana un piesavināšana (I 4.1.3.), verga (D 47.2.14.5.) vai atsevišķa jūga lopa nozagšana (D 47.2.14.15.), audumu (D 47.2.19.4.) vai apģērba gabalu (D 47.2.14.15.) zādzība, sadzīves priekšmetu – dzeramkausu (D 47.2.21.4.) vai citu trauku (D 47.2.19.1.) – neatļauta paņemšana, dārgmetālu (D 47.2.19.2.) vai naudas – monētu (D 47.2.19.3.) – nozagšana, pārtikas produktu – vīna – zādzība no noliktavas (D 47.2.21.6.), celtniecības materiālu – baļķu – patvarīga aiznešana un piesavināšana (D 47.2.21.9.), citam adresētas vēstules pārtveršana (D 47.2.14.17.), grāmatvedības vai citu dokumentu nozagšana (D 47.2.27. pr., 1–3) u. c. [1, 8].

Allars Apsītis, Osvalds Joksts. Abigeatus – mājlopu zādzība jeb aizdzīšana – kā noziedzīgs nodarījums pret īpašumu romiešu tiesībās

Šādā gadījumā pienācās rīkoties šādi: ja nodarījuma pastrādātājs spēja pierādīt, ka viņam nav bijis nolūka veikt pretlikumīgu mājlopu nolaupīšanu, viņš atradies pārliecībā, ka lopi ir viņa un viņš rīkojas likumīgi: “.. ja neizskatās, [ka] mājlopu zādzība / aizdzīšana iecerēta ir” (lat. *si non color abigeatus quaesitus est*), “bet [apsūdzētais] patiesi domā, [ka] no savām tiesībām izrietoši vadījies” (lat. *sed vere putavit sua iustis rationibus ductus*), tad pastrādātājs par *abigeatus* – mājlopu zādzību / aizdzīšanu – nebija vajājams, savukārt konfliktā iesaistītajām pusēm piekrita iespēja pierādīt savu taisnību tiesā: “.. uz pārbaudi civilu / civiltiesisku atlaižams ir” (lat. *ad examinationem civilem remittendus est*) (D 47.14.1.4.) [5, 838].

Jāpiezīmē, ka minētajā normā ietvertās romiešu juridiskās doktrīnas idejas ir atstājušas ļoti nozīmīgu ietekmi uz mūsdienu krimināltiesību koncepciju. Respektīvi, šeit rodami pirmsākumi domai par t. s. subjektīvo pusi – personas, kas izdarījusi nodarījumu, psihisko attieksmi pret nodarījumu, “pret pašas izdarīto darbību vai bezdarbību un nodarījuma kaitīgajām sekām” [3, 10] – kā vienu no t. s. noziedzīga nodarījuma sastāva obligātajiem elementiem, bez kura pierādāmas esamības nav iespējama saukšana pie kriminālatbildības.¹⁰ Tādēļ romiešiem varam pateikties par ideju attiecībā uz subjektīvās puses nozīmi noziedzīga nodarījuma kvalificēšanā.¹¹

Secinājumi

Abigeatus (lat.) – mājlopu zādzība jeb aizdzīšana – tika uzskatīta par bīstamāku un smagāku pārkāpumu nekā parasta zādzība (lat. *furtum*) un smagāk sodīta. Noziedzīgā nodarījuma subjekts – mājlopu zaglis / aizdzinējs (lat. *abigeus*, arī *abactor*) – kvalificējas kā pārkāpējs profesionālis, kas mājlopu zagšanas / aizdzīšanas nodarbi piekopj gluži kā mākslu vai arodu (D 47.14.1.1.).

Lai pastrādātāju atzītu par mājlopu zagli, pietika ar viena zirga vai liellopa aizvešanu. Attiecībā uz ekonomiski mazāk nozīmīgiem mājdzīvniekiem viss bija atkarīgs no aizdzīto dzīvnieku skaita. Tā desmit (vai vairāk) aitas uzskatīja par ganāmpulku un

¹⁰ Arī runājot par romiešu zādzības (lat. *furtum*) koncepciju, jānorāda, ka tā nepārprotami paredzēja: pastrādātāja apziņa un nodoms ir viens no zādzību raksturojošajiem pamatelementiem – “.. *quia furtum sine affectu furandi non committitur*” (lat.) – “.. jo nav zādzības bez nolūka nozagt” (I 4.1.7.) [1, 11].

¹¹ Jānorāda, ka romiešu tiesību avotos ir stingri proponēta arī mūsdienu krimināltiesībās pārņemtā ideja par noziedzīga nodarījuma kvalifikācijas neiespējamību bez sastāva objektīvo pazīmju esamības. Respektīvi, romiešu izpratnē “.. vienīgi nodoms zādzību pastrādāt [vēl] nav zādzība” – “.. *sola cogitatio furti faciendi non facit furem*” (lat.) (D 47.2.1.1.). Ir nepieciešams, lai būtu notikušas arī attiecīgas darbības – jānotiek lietas faktiskai sagrābšanai (D 47.2.53.19.). Arī pats termins *furtum* esot cēlies no vārdiem, kas apzīmē darbību veikšanu – vārdiem “*fraus*” vai “*ferre*”, kuri nozīmējot “aiznest līdzī”, vai no grieķu vārda “{phor}”, “zaglis”, kas pats cēlies no “{pherein}” – “aiznest līdzī”, “aiznest prom”. Romiešu juristi vārda *furtum* izcelsmi saista arī ar vārdu “*furvum*”, kas nozīmējot “melns”, jo zādzība tiekot pastrādāta slepeni, aizsegā un parasti pa nakti (I 4.1.2.; D 47.2.1. pr.) [1, 11].

to nolaupītājus atzina par mājlopu zādzību pastrādājušiem. Ja aizdzīto aitu skaits bija mazāks, vainīgie par mājlopu aizdzinējiem nekvalificējās, bet bija pastrādājuši parastu zādzību. Cūku zādzības gadījumā šāds skaitlis bija četras vai vairākas nolaupītas cūkas (D 47.14.3. pr.).

Recidīva – atkārtoti pastrādāta nodarījuma gadījumā – mājlopu zādzība jeb aizdzīšana tika kvalificēta vienmēr, lai kāds būtu aizvesto dzīvnieku veids vai skaits (D 47.14.3.2.). Par mājlopu zādzību jeb aizdzīšanu neatzina bez uzraudzības atstātu vai noklaidušu mājdzīvnieku nelikumīgu piesavināšanu (D 47.14.1.1.). Tā kā mājlopu zādzība / aizdzīšana bija smagāks nelikumīgs nodarījums nekā parasta zādzība (lat. *furtum*), arī piemērojamie sodi bija bargāki.

Teritorijās, kur mājlopu aizdzīšanas netikums bija īpaši izplatīts, mājlopu aizdzinējiem piemēroja nāvessodu (D 47.14.1. pr., D 47.14.1.3.). Tāpat nāvessods – nodošana plēsīgiem zvēriem saplosīšanai – draudēja gadījumos, kad mājlopi tika nolaupīti, izmantojot bruņotu vardarbību (D 47.14.1.3.). Ja šādu paaugstinātas bīstamības apstākļu nebija, mājlopu zagļus mēdza sodīt, piespriežot piespiedu darbus (D 47.14.1. pr.) – gan faktisku verdzību derīgo izrakteņu raktuvēs, gan citus spaidu darbus (D 47.14.1.3.). Sodi varēja būt gan beztermiņa, gan terminēti (D 47.14.1. pr.).

Tika pieļautas atlaides attiecībā uz sabiedrības augstāko slāņu pārstāvjiem, kas bija sodāmi ar pazemināšanu pakāpē vai izslēgšanu no kārtas. Minētā privilēģija neattiecās uz mājlopu zagļiem bruņotiem laupītājiem, kas jebkurā gadījumā bija nododami plēsīgiem zvēriem saplosīšanai (D 47.14.1.3.).

Par vainu pastiprinošu apstākli atzina mājlopu aizdzīšanu no turēšanai paredzētām telpām (D 47.14.3.1.). Savukārt par argumentu soda mīkstināšanai uzskatīja nolaupīto dzīvnieku mazāku ekonomisko nozīmību. Cūku, kazu vai aitu aizvedējs varēja cerēt uz mazāk bargu sodu nekā tas, kurš lielākus dzīvniekus nolaupa (D 47.14.1.2.). Arī mājlopu zagļu atbalstītāju sodīšanai tika piemērotas nopietnas sankcijas – pārkāpēju slēpēji riskēja ar deportāciju un dzīves vietas izvēles ierobežojumiem. Terminš – desmit gadu (D 47.14.3.3.).

Salīdzinājumam – ja tika pastrādāta “parasta” zādzība (lat. *furtum*), sankciju mehānisms izpaudās kā cietušā tiesības vērsties pret vainīgo tiesā un pieprasīt kompensāciju (I 4.1.5.). Tāpat cietušais varēja zagto mantu no jebkura caur tiesu atprasīt – nebija svarīgi, vai manta atradās pie paša zagļa, zagļa mantinieka vai kāda cita prettiesiska valdītāja (I 4.6.19.). Turklāt tika apgrūtināta nozagtās lietas izmantošana civiltiesiskajā apgrozībā (D 17.2.53.). Atšķirībā no līdzīga pārkāpuma – laupīšanas (lat. *rapina*), kas nozīmēja svešas mantas atņemšanu – piesavināšanos ar spēka palīdzību (sk. I. 4.2. tit.), – zādzība nesaturēja vardarbības elementu. Savukārt *abigeatus* – mājlopu zādzība / aizdzīšana – vardarbības elementu bieži vien saturēja, ar ko cita starpā tika pamatoti bargie un nežēlīgie sodi (D 47.14.2.).

Procesuālā ziņā sūdzības par mājlopu zādzību / aizdzīšanu varēja tikt iesniegtas ne vien rakstveidā, bet arī mutiski (C 9.37.1.). Ja nodarījuma pastrādātājs spēja pierādīt, ka viņam nav bijis nolūka veikt pretlikumīgu mājlopu nolaupīšanu, bet tas atradies pārliecībā,

ka mājlopi ir viņa un viņš rīkojas likumīgi, tad pastrādātājs par mājlopu zādzību / aizdzīšanu nebija vajājams un konfliktā iesaistītajām pusēm piekrita iespēja pierādīt savu taisnību tiesā (D 47.14.1.4.). Minētajā normā ietvertās romiešu juridiskās doktrīnas idejas atstājušas nozīmīgu ietekmi uz mūsdienu krimināltiesību koncepciju. Šeit rodami pirmās domas par t. s. subjektīvo pusi – personas, kas izdarījusi nodarījumu, psihisko attieksmi pret nodarījumu – kā vienu no noziedzīga nodarījuma sastāva obligātajiem elementiem.

***Abigeatus* – Cattle Stealing or Rustling – as Criminal Offence Against Property in Roman Law**

Abstract

The article deals with the results of research performed on the primary sources of the Roman Law regarding offences against property contemporaneity criminalised in the Criminal Law (Sections 175. Theft, 176. Robbery, 179. Misappropriation) of modern-day Latvia. It describes and analyses the Roman Law legal regulation regarding *abigeatus* – the offence of cattle stealing or “rustling” which was considered as a more dangerous and serious offense than ordinary theft (*furtum*) and therefore more severely punishable. According to the information in the possession of the authors, Latvian researchers have not yet in particular studied the current theme, and the publications in the Latvian language have not been detected yet. Accordingly, the current article could provide certain contributions to the development of the national field of law, especially regarding the impact of Roman legal principles on the development of modern legal institutes incorporated in the law of the Republic of Latvia.

Keywords: *abigeatus*, cattle stealing, rustling, Roman Law.

Avoti un literatūra

1. Apsītis, A., un Joksts, O. (2013). Noziedzīgs nodarījums zādzība (*furtum*) romiešu tiesību kontekstā. *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*. 1(62), 7, 8, 11, 12.
2. Berger, A. (1953, 1991). *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelphia: The American Philosophical Society, 338.
3. Krastiņš, U. (2000). *Noziedzīgs nodarījums*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 10.
4. Krueger, P. (1906). *Corpus Iuris Civilis, Editio Stereotypia Octava, Volumen Secundum, Codex Iustinianus, Recognovit Paulus Krueger*. Berlīne: Weidmannos, 387. Iegūts no: <http://fama2.us.es/fde/ocr/2007/corpusIurisCivilisCodexIustinianus.pdf>, 417 [sk. 06.01.2021.].
5. Krueger, P., & Mommsen, T. (1928). *Iustiniani Digesta. Corpus Iuris Civilis, Editio Stereotypia Quinta Decima, Volumen Primum, Institutiones, Recognovit Paulus Krueger, Digesta, Recognovit*

*Allars Apsītis, Osvalds Joksts. Abigeatus – māļlopu zādzība jeb aizdzīšana –
kā noziedzīgs nodarījums pret īpašumu romiešu tiesībās*

Theodorus Mommsen, Retractavit Paulus Krueger. Berline: Weidmannos, 837, 838. Iegūts no: <http://fama2.us.es/fde/ocr/2006/corpusIurisCivilisT1InstitutionesDigesta.pdf>, 920, 921 [sk. 06.01.2021.].

6. Krueger, P., & Mommsen, T. (1928). *Iustiniani Institutiones. Corpus Iuris Civilis, Editio Stereotypia Quinta Decima, Volumen Primum, Institutiones, Recognovit Paulus Krueger, Digesta, Recognovit Theodorus Mommsen, Retractavit Paulus Krueger.* Berline: Weidmannos, 43, 48. Iegūts no: <http://fama2.us.es/fde/ocr/2006/corpusIurisCivilisT1InstitutionesDigesta.pdf>, 66, 71. [sk. 06.01.2021.].
7. Latvijas Republika. 08.07.1998. Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis. 199/200.* Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums> [sk. 06.01.2021.].

<https://doi.org/10.25143/socr.19.2020.1.076-089>

Terorisma tiesiskā regulējuma problēmas

Dr. iur. Valdis Voins

Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte, Latvija

valdis.voins@rsu.lv

Kopsavilkums

Terorisma draudi pēdējos gados ir pieauguši un kļuvuši daudzpusīgāki, tie ir viens no visnopietnākajiem universālo vērtību – cilvēka cieņas, brīvības, līdztiesības un solidaritātes, cilvēktiesību un pamatbrīvību – pārkāpumiem un viens no visnopietnākajiem uzbrukumiem demokrātijas un tiesiskuma principiem. Teroristiskās vardarbības akti ir noziegumi pret sabiedrisko drošību un mieru. Saut pie atbildības par tiem var saskaņā ar vispārējām krimināltiesiskām normām par slepkavību, sprādzienu organizāciju un citiem vardarbīgiem noziegumiem bez nepieciešamības pierādīt speciālo teroristisko nodomu – tieši iebaidīt iedzīvotājus vai ietekmēt valdību veikt vai neveikt noteiktas darbības. Daudzas personas, kuru izdarīto noziedzīgo nodarījumu pazīmes liecina par vēlmi ietekmēt valdību vai iebaidīt iedzīvotājus, sekmīgi notiesātas, nepiemērojot speciālos antiteroristiskos likumus. Speciālās normas tiek pieņemtas, lai dotu iespēju saukt pie atbildības visu ar teroristisko darbību saistīto personu loku: organizatorus, vadītājus, vervētājus un atbalstītājus.

Laika gaitā katrā pasaules valstī ir izveidojusies sava krimināltiesību un kriminālprocesuālo tiesību sistēma. Nozīmīgākie krimināltiesību attīstību ietekmējošie faktori ir valsts ģeogrāfiskais stāvoklis, vēsture un sabiedrības attīstība, valstu nacionālās īpatnības un specifiskās iezīmes, noziedzības struktūra un tās jaunās izpausmes. Krimināltiesību attīstības virzienus ietekmē starptautisko un reģionālo organizāciju izveide un darbība, kā arī politisko procesu attīstības tendences pasaulē. Ir svarīgi izveidot pienācīgus instrumentus, lai aizsargātu Eiropas Savienības (ES) pilsoņus un visus ES iedzīvotājus un novērstu šādus pārkāpumus efektīvā un samērīgā veidā, kas ir pietiekams, lai risinātu apdraudējumu, ar ko saskaras ES, vienlaikus saglabājot sabiedrības modeli, kurā valda plurālisms, nediskriminācija, tolerance, taisnīgums, solidaritāte un līdztiesība.

Atslēgvārdi: krimināltiesības, vardarbība, terorisms.

Ievads

Terorisma definēšanas problēma nav jauna, un pirmie mēģinājumi rast vairākumam pieņemamu terorisma definīciju sākās ar starptautiskās sadarbības attīstību cīņā ar noziedzību un krimināltiesību jomā. Krimināltiesību unifikācijas ideju nopietni sāka izskatīt Starptautiskās krimināltiesību asociācijas¹ (*International Association of Penal Law*, IAPL) 1926. gada kongresā Briselē (Beļģijā). Krimināltiesību unifikācijas apspriešanai kongresā nodibināja kriminālistu konferenci. Pirmā konference par krimināltiesību unifikācijas jautājumiem notika 1927. gadā Varšavā (Polijā). Pavisam notika sešas konferences: 1928. gadā Romā (Itālijā), 1930. gadā Briselē, 1931. gadā Parīzē (Francijā), 1933. gadā Madridē (Spānijā), 1935. gadā Kopenhāgenā (Dānijā).

ANO regulējums

Pamatprasības terorisma atzīšanai par kriminālnoziedzumu ietvertas ANO konvencijās, protokolos un rezolūcijās. Pēc universālo dokumentu par pretdarbību terorismam ratifikācijas valstīm nepieciešams uzsākt tajos ietverto normu un prasību iekļaušanu nacionālajā likumdošanā. ANO dokumenta "Starptautiskie instrumenti cīņā ar starptautisko terorismu un tā novēršanu" priekšvārdā bijušais ANO ģenerālsekretārs Kofi Annans pieaugošos terorisma draudus starptautiskajai sabiedrībai raksturoja šādi:

"Terorisms dod triecienu tieši Apvienoto Nāciju Organizācijas pamatvērtībām. Tas rada globālus draudus demokrātijai, likuma varas principam, cilvēktiesībām un vispārējai stabilitātei. Globalizācijas apstākļos mums nepieciešams panākt reālu starptautisku sadarbību cīņā ar terorismu visās tā formās un izpausmēs" [2].

Universālie starptautiskie dokumenti cīņā ar terorismu nosaka dalībvalstīm obligāto regulējumu. Ja šie obligātie nosacījumi uzskatāmi par tiesību avotu, tad katrai dalībvalstij pašai jāizlemj, kādi formulējumi un apjomi ir adekvāti iekļaušanai nacionālajā likumdošanā, lai saglabātu loģisku sakarību ar citiem noziedzīgiem nodarījumiem, par kuriem paredzēta atbildība nacionālajās krimināltiesībās. Apvienoto Nāciju Organizācijas Drošības padome 2001. gada 28. septembrī pieņēma Rezolūciju 1373 (2001), ar kuru noteica vispusīgas stratēģijas cīņā pret terorismu un jo īpaši cīņā pret terorisma finansēšanu.

Rezolūcijas 1373(2001) obligātās prasības dalībvalstīm:

- (a) ierobežot un novērst terora aktu finansēšanu;
- (b) noteikt par kriminālsodāmu tišu vai netiešu līdzekļu nodrošināšanu vai iekasēšanu, ko veic valstspiederīgie vai ja darbības notiek to teritorijās ar nolūku, ka līdzekļi tiks izmantoti, lai veiktu terora aktus;

¹ Starptautiskā krimināltiesību asociācija tika nodibināta 1924. gada 14. martā. Tā var tikt uzskatīta par vienu no vecākajām zinātniskajām asociācijām pasaulē. Reizi piecos gados notiek organizācijas kongress.

- (c) nekavējoties iesaldēt to personu līdzekļus un citus finanšu aktīvus vai saimnieciskos resursus, kuras izdara vai mēģina izdarīt terora aktus, piedalās vai veicina terora aktu izdarišanu;
- (d) aizliegt saviem valstspiederīgajiem vai jebkurām personām un organizācijām to teritorijās tieši vai netieši darīt pieejamus jebkādu līdzekļus, finanšu aktīvus vai saimnieciskos resursus, vai finanšu vai citus saistītus pakalpojumus tādu personu labā, kuras izdara, veicina vai mēģina izdarīt terora aktu [2].

Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) Drošības padome savā Rezolūcijā 2178(2014) izteica bažas par pieaugošo apdraudējumu, ko rada ārvalstu kaujinieki teroristi, un visām ANO dalībvalstīm pieprasīja nodrošināt, lai nodarījumi, kas saistīti ar šo parādību, ir sodāmi, pamatojoties uz valstu tiesību aktiem [1]. Saskaņā ar Rezolūcijas 6. punktu ANO dalībvalstīm ir pienākums nodrošināt, ka to valstu tiesību akti paredz, ka nopietni noziedzīgi nodarījumi tiek izmeklēti un sodīti veidā, kas atspoguļo nodarījuma smagumu, un šie nodarījumi ir šādi:

- a) ceļošana vai mēģinājums ceļot uz trešo valsti nolūkā atbalstīt terora aktu veikšanu vai sniegt apmācību vai to saņemt;
- b) šādas ceļošanas finansēšana;
- c) šādas ceļošanas organizēšana vai sekmēšana.

Personas, kas ir ceļojušas uz konfliktu zonām, turpinās radīt paaugstinātu apdraudējumu visām ES dalībvalstīm. Kaujinieki, kas atgriežas, papildus jauniem kontaktiem varētu būt ieguvuši kaujas un operāciju pieredzi, kā rezultātā tie varētu būt spējīgi veikt daudzskaitlīgus uzbrukumus ar lielākām sekām. *Eurojust* savā 2014. gada ziņojumā sadaļā "Terorisms" [8] norāda, ka viena no deviņām personām, kura atgriezies no konflikta zonām, vēlāk iesaistās teroristiskā darbībā.

Starptautiskā radikalizācijas un politiskās vardarbības izpētes centra direktors Pēters Neimanis², 2017. gadā uzstājoties konferencē Londonā ar ziņojumu "Old and New Terrorism: How will Jihadism Evolve?" [11], publicēja viņa rīcībā esošos datus par ārvalstnieku dalību konfliktā Sīrijā un Irākā ISIL pusē. 2013. gadā Sīrijā karoja 600 Rietumeiropas valstu pilsoņu. Visvairāk kaujinieku bija no Lielbritānijas (160), Nīderlandes (100) un Vācijas (40).

2015. gada sākumā teroristu pusē cīnījās jau 20 000 ārvalstnieku, savukārt 2017. gadā skaits pieauga līdz 30 000, t. sk. 4000 no Rietumeiropas (Francijas, Lielbritānijas, Vācijas). Piecsimt Beļģijas pilsoņu piedalījās militārā konfliktā Sīrijā – tas ir proporcionāli lielākais skaits uz iedzīvotāju skaitu valstī.

² Pēters Neimanis (*Peter Neumann*), arī Londonas Karaļa koledžas Militāro studiju katedras drošības pētījumu profesors.

Eiropas Padomes³ regulējums

2015. gada 22. maijā Rīgā tika pieņemts Papildu protokols Eiropas Padomes Konvencijai par terorisma novēršanu, ar ko ievieš atsevišķus ANO Drošības padomes Rezolūcijā 2178(2014) paredzētos krimināltiesību noteikumus.

Papildu protokols paredz kriminālatbildības noteikšanu par šādiem nodarījumiem: dalība apvienībā vai grupā terorisma nolūkos (2. pants), terorisma apmācības saņemšana (3. pants), ceļošana vai ceļošanas mēģinājumi terorisma nolūkos (4. pants), finansējuma sniegšana vai vākšana šādi ceļošanai (5. pants) un šādas ceļošanas organizēšana un veicināšana (6. pants). Tajā arī paredzēts, ka puses pastiprina savlaicīgu informācijas apmaiņu savā starpā (7. pants).

Eiropas Savienības un Latvijas Republikas regulējums

Krimināltiesisko un kriminālprocesuālo regulējumu būtiski ietekmē Eiropas Savienības tiesību attīstība, kas ir vērsta uz tiesību harmonizāciju un pārrobežu sadarbības veicināšanu. Par kriminālpolitikas izveidošanas sākumu nākamajai Eiropas Savienībai pieņemts uzskatīt īpašas koordinācijas institūcijas izveidošanu 1975. gadā. Runa ir par t. s. TREVI grupu, kas sastāvēja no valstu iekšlietu ministriem. Grupas nosaukums ir abreviatūra no franču valodas vārdiem *Terrorisme, Radicalisme, Extrémisme et Violence Internationale* (terorisms, radikālisms, ekstrēmisms un starptautiskā vardarbība) [9].

Māstrihtas līgums⁴ nostiprināja jau esošās saites starp policijas un tiesu iestāžu sadarbību krimināllietās. Ar Lisabonas līguma⁵ stāšanās spēkā atsevišķas ar trešo pilāru saistītās jomas – tieslietas un iekšlietas – ir pārgājušas no dalībvalstu kompetences Kopienas kompetencē: vīzu un bēgļu politika, iebraukšanas un uzturēšanās tiesības trešo valstu pilsoņiem, tiesu sadarbība civillietās.

2019. gadā par teroristiska rakstura noziegumiem 12 ES dalībvalstīs tika nolasīti spriedumi 520 personām (sk. tabulu). Līdzīgi kā pēdējos gados ES dalībvalstīs, lielākā daļa (n = 362) notiesāto personu bija saistītas ar džihāda terorismu. Lielākais skaits notiesājošo spriedumu ES par džihāda terorismu 2019. gadā pasludināti Beļģijas un Francijas tiesās – attiecīgi n = 89 un n = 87, savukārt Nīderlandē – n = 49 un Vācijā – n = 42. Vidējais cietumsoda ilgums par teroristiskiem nodarījumiem ES 2019. gadā bija seši gadi – par vienu gadu mazāk nekā 2015. gadā. Zemākais cietumsods, ko ES dalībvalstīs tiesa

³ Eiropas Padome (angl. *Council of Europe*) – 1949. gadā dibināta starpvalstu organizācija, kuras mērķis ir veicināt ekonomisko un sociālo progresu. Eiropas Padomē ir 47 dalībvalstis (nav Baltkrievijas, Kosovas un Vatikāna).

⁴ Māstrihtas līgums tika parakstīts 1992. gada 7. februārī, stājās spēkā 1993. gada 1. novembrī. Ar Māstrihtas līgumu Eiropas Savienībai bija noteiktas pilnvaras, kas ir sadalītas trijās grupās un parasti tiek sauktas par pilāriem.

⁵ Lisabonas līgums tika parakstīts 2007. gada 13. decembrī. Tajā ir pilnvaru sadalījums attiecībā uz to, kas ir ES kompetencē, kas ir ES dalībvalstu pārziņā, par ko kopīgi atbild ES un tās dalībvalstis.

piesprieda 2019. gadā, bija viens mēnesis un augstākais – mūža ieslodzījums. Beļģijas tiesa 2014. gada maijā ar mūža ieslodzījumu notiesāja vainīgo par uzbrukumu Ebreju muzejam Briselē. Dažos gadījumos personām, kas notiesātas par teroristiskiem nodarījumiem, tika atņemta ES dalībvalsts pilsonība.

Tiesībaizsardzības iestādes ES saskārās ar vairākām praktiskām un juridiskām problēmām saistībā ar ar pierādījumu vākšanu un izmantošanu par ārvalstu kaujinieku izdarītajiem noziegumiem:

- grūti iegūt pierādījumus no kaujaslaukiem Sīrijā un Irākā;
- problemātiski vākt un izmantot pierādījumus, kas balstās uz internetu;
- bieži vien ir vajadzīga pārrobežu tiesiskā palīdzība, lai piekļūtu pierādījumiem (jo notiek ārvalstu kaujinieku tranzīts caur citām valstīm, interneta pakalpojumu sniedzēji varētu atrasties ārvalstīs).

“Eurojust” savā pārskatā [7] norāda, ka reģistrēti 10 notiesāšanas gadījumi uz aptuveni 3000 ES valstspiederīgo / pastāvīgo iedzīvotāju, kas saistīti ar ārvalstu kaujinieku darbību.

Ņemot vērā to, kā ir pieauguši terorisma draudi un juridiskās saistības pret ES un dalībvalstīm saskaņā ar starptautiskajām tiesībām, teroristu nodarījumu, nodarījumu, kas saistīti ar teroristu grupu, un nodarījumu, kas saistīti ar teroristu darbībām, definīcija būtu vēl vairāk jātuvina visās dalībvalstīs, lai tā vispusīgāk aptvertu rīcību, kas saistīta jo īpaši ar ārvalstu kaujiniekiem teroristiem un terorisma finansēšanu. Šāda veida rīcībai vajadzētu būt sodāmai arī tad, ja tā izdarīta, izmantojot internetu, tostarp sociālos plašsaziņas līdzekļus. Lai apkarotu pārrobežu terorismu, vajadzīga spēcīga un koordinēta atbildes rīcība un sadarbība dalībvalstīs un starp tām, kā arī ar un starp kompetentajām ES aģentūrām un struktūrām, tostarp *Eurojust* un Eiropolu. Tāpēc būtu efektīvi jāizmanto pieejamie sadarbības instrumenti un resursi, piemēram, jāveido kopējas izmeklēšanas grupas un *Eurojust* atbalstītas koordinācijas sanāksmes. Terorisms ir globāla parādība, tādēļ ir nepieciešama starptautiska atbilde, liekot ES un tās dalībvalstīm stiprināt sadarbību ar trešajām valstīm. Spēcīga un koordinēta atbildes rīcība un sadarbība ir vajadzīga arī, lai nodrošinātu un iegūtu elektroniskus pierādījumus.

2002. gada Padomes Pamatlēmumā 2002/475/TI4 bija noteikta kriminālatbildība par

- konkrētiem terora aktiem, jo īpaši par terora aktu veikšanu;
- dalību teroristu grupējuma darbībās;
- finansiālu atbalstu teroristiskām darbībām;
- publisku aicinājumu veikt terora aktu;
- teroristu vervēšanu un apmācību;
- teroristu nodarījumu atbalstīšanu un līdzdalību tajos;
- kūdīšanu uz teroristu nodarījumu veikšanu;
- mēģinājumu tos veikt.

Par teroristiska rakstura noziegumiem notiesāto personu skaits Eiropas Savienībā no 2016. līdz 2019. gadam [6]

Valsts	Gads			
	2019	2018	2017	2016
Austrija	40	36	18	26
Beļģija	91	80	85	136
Dānija	4	6	4	8
Igaunija	—	—	2	2
Somija	—	1	2	4
Francija	105	141	122	66
Vācija	53	57	34	30
Grieķija	45	33	19	3
Ungārija	6	3	—	2
Itālija	17	15	23	11
Lietuva	—	10	2	1
Nīderlande	56	37	46	42
Portugāle	1	—	1	1
Slovēnija	—	1	—	1
Spānija	97	120	71	154
Zviedrija	5	1	3	4
Apvienotā Karaliste	—	115	125	89
Bulgārija	—	1	—	—
Čehija	—	7	8	—
Polija	—	—	4	—
Kopā ES	520	664	569	580

Tomēr Pamatlēmumā 2002/475/TI netika skaidri prasīts noteikt kriminālatbildību par ceļošanu uz trešajām valstīm terorisma nolūkā, ne arī par dalību apmācībā terorisma nolūkiem. Tika sagatavots priekšlikums jauna Pamatlēmuma pieņemšanai, kurš aizstātu Pamatlēmumu 2002/475/TI. Priekšlikuma mērķis bija ieviest atjauninātus ES līmeņa tiesību aktus, ar ko nosaka minimālos noteikumus par teroristu nodarījumu, nodarījumu, kas saistīti ar teroristu grupām un teroristu darbībām, definēšanu un sodus šajā sakarā. Priekšlikuma juridiskais pamats ir Līguma par Eiropas Savienības darbību 83. panta 1. punkts. Saskaņā ar šo pantu Eiropas Parlaments un Padome, pieņemot direktīvas saskaņā ar parasto likumdošanas procedūru, var paredzēt noteikumu minimumu noziedzīgu nodarījumu un sankciju definēšanai. 2017. gada 7. martā Eiropas Savienības Vispārējo lietu padomē pieņēma Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu (ES) 2017/541 par terorisma apkarošanu un ar ko aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2002/475/TI par terorisma apkarošanu [4]. Direktīvā ir paredzēti minimālie noteikumi noziedzīgu nodarījumu

un sankciju definēšanai attiecībā uz teroristu nodarījumiem, nodarījumiem saistībā ar teroristu grupu un nodarījumiem, kas saistīti ar teroristu darbībām, kā arī aizsardzības pasākumi, atbalsts un palīdzība terorismā cietušajiem.

Terorisms kā noziegums (noziedzīgs nodarījums) ir daļa no plašākas krimināli sodāmu parādību sadaļas, tāpēc ir būtiski noteikt kopējo un atšķirīgo starp atsevišķiem – varbūt arī līdzīgiem – noziedzīgiem nodarījumiem. Teroristiskais akts un citi noziedzīgie nodarījumi ar terorisma pazīmēm jāatšķir no politiskajām un pasūtījuma slepkavībām, kā arī citiem vardarbīgiem noziegumiem. Pie kriminālatbildības saskaņā ar Krimināllikumu Latvijā ir saucama un sodāma tikai persona, kura ir vainīga noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, tas ir, kura ar nodomu (tiši) vai neuzmanības dēļ izdarījusi Krimināllikumā paredzētu nodarījumu, kam ir visas noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes. P. Mincs⁶ 1934. gadā publicētajā grāmatā noziedzīgu nodarījumu definēja kā “pretlikumīgu, vainojamu, sodāmu cilvēku uzvešanos, kas atbilst vienam no tipiskiem sastāviem” [9].

Izskatīt jēdziena “terorisms” attīstību krimināltiesībās Latvijas teritorijā jāsāk no laika, kad Latvija bija Krievijas Impērijas sastāvā. Krievijas cars Nikolajs II 1903. gada 22. martā apstiprināja Sodu likumus (*Уголовное уложение*, 1903). Vācu militārā vara Pirmā pasaules kara laikā, pakāpeniski okupējot Latvijas teritoriju, Sodu likumus pilnā apjomā, pielāgojot okupācijas režīma vajadzībām, ieviesa spēkā vispirms Kurzemē, bet vēlāk arī Vidzemē. Nākamais politiskais režīms – Latvijas Tautas padome – 1918. gada 6. decembrī atstāja spēkā Latvijā okupācijas varas ieviestos 1903. gada Sodu likumus. Pēc padomju varas padzīšanas Tautas padome ar 1919. gada 5. decembra likumu noteica, ka Latvijā ir spēkā visi Krievijas likumi, kas nav atcelti Latvijā. Latgalē Sodu likumus ieviesa ar 1920. gada 15. marta likumu.

1903. gada Sodu likumi ar Saeimas vēlāk izdarītajiem grozījumiem Latvijas teritorijā bija spēkā līdz 1933. gada 1. augustam, kad tos aizstāja Latvijas brīvvalsts pirmais krimināllikums – Sodu likums –, kurš tika izstrādāts uz 1903. gada Krievijas Sodu likumu bāzes, ņemot vērā Vācijas, Itālijas un citu valstu likumdošanas praksi un jaunākos sasniegumus krimināltiesību teorijā. No jauna bija izveidota 7. nodaļa – Noziedzīgi nodarījumi pret ārvalstīm –, kura noteica atbildību par noziedzīgiem nodarījumiem pret ārvalstu vadītājiem, diplomātiskajiem pārstāvjiem, šo valstu īpašumu utt. Sodu likums bija spēkā līdz 1940. gada 25. novembrim, kad pēc Latvijas okupācijas un iekļaušanas Padomju Savienības sastāvā okupācijas vara Latvijā ieviesa Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas (KPFSR) 1926. gada kriminālkodeksu.

KPFSR 1926. gada kriminālkodekss Latvijā bija spēkā līdz 1961. gada 31. martam, izņemot vācu okupācijas laiku. 1961. gada 6. janvārī Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākā Padome apstiprināja Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas kriminālkodeksu.

⁶ Pauls Mincs (Šmuels Faivls Mincs, 1868–1941) – Latvijas jurists un politiķis, darba ministrs (1920–1921), Latvijas Universitātes profesors, Latvijas Sodu likuma izstrādāšanas komisijas priekšsēdētājs.

Kodeksā ir paredzēta atbildība par teroristiskiem nodarījumiem: 61. pants – “Terora akts”, 62. pants – “Terora akts pret ārvalsts pārstāvi”, 63. pants – “Diversija”.

Pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas Latvijas Republikas Augstākā Padome ar 1991. gada 29. augusta lēmumu “Par Latvijas PSR likumdošanas aktu piemērošanu Latvijas Republikas teritorijā” nolēma uzskatīt Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas kriminālkodeksu par Latvijas Kriminālkodeksu līdz jauna Latvijas Republikas Kriminālkodeksa pieņemšanai.

Pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas pirmā nozīmīgā krimināltiesību reforma tika pabeigta 1999. gadā, kad spēkā stājās Krimināllikums, aizstājot līdz tam esošo Latvijas Kriminālkodeksu. 1991. gada 22. augustā Latvijas Republikas Augstākā Padome pieņēma Latvijas Republikas likumu “Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas PSR kriminālkodeksā un Latvijas PSR kriminālprocesa kodeksā”.

Salīdzinot Latvijas PSR Kriminālkodeksa un Latvijas Kriminālkodeksa normas attiecībā uz noziedzīgo nodarījumu “terorisms”, jāsecina, ka

- 1) Latvijas PSR Kriminālkodeksa 61. pants “Terora akts” Latvijas Kriminālkodeksā pārveidots par 61. pantu “Latvijas Republikas tautas deputāta, valdības locekļa vai citas amatpersonas dzīvības vai veselības apdraudējums”, kaut arī abi paredz atbildību par valsts amatpersonu dzīvības vai veselības apdraudējumu;
- 2) Latvijas PSR Kriminālkodeksa 62. pants “Terora akts pret ārvalsts pārstāvi” pārtapa par Latvijas Kriminālkodeksa 62. pantu “Ārvalsts pārstāvja dzīvības vai veselības apdraudējums”. Abos pantos noteikta atbildība par uzbrukumu (noslepkavošanu) ārvalsts pārstāvim, apdraudot viņa dzīvību vai veselību;
- 3) Latvijas PSR Kriminālkodeksa 63. pantu “Diversija” bez būtiskām izmaiņām iekļāva Latvijas Kriminālkodeksā, kura 63. pantā “Diversija” saglabāti ricības veidi un iespējamie diversijas uzbrukumu objekti;
- 4) piemērojot Latvijas PSR Kriminālkodeksa normas Latvijas Republikas teritorijā, no kriminālās likumdošanas izzuda jēdziens “terora akts”.

1999. gada 1. aprīlī stājās spēkā Krimināllikums, ar kura pieņemšanu būtiskas izmaiņas tika panāktas krimināltiesību vispārīgās daļas noteikumos, kā arī tika pārskatīti Latvijas Kriminālkodeksā ietverti noziedzīgo nodarījumu sastāvi.

Krimināllikuma 88. pantā terorisms skaidrots kā

- spridzināšana;
- dedzināšana;
- cita tiša darbība, kas vērsta uz cilvēku iznīcināšanu, miesas bojājumu vai cita kaitējuma radīšanu cilvēka veselībai;
- uzņēmumu, celtnu, naftas vai gāzes vadu, elektrolīniju, satiksmes ceļu un līdzekļu, telekomunikāciju tīklu, valsts nozīmes jonizējošā starojuma objektu vai citas mantas iznīcināšana vai bojāšana;
- kodolavārija, radiācijas avārija (no 15.06.2000.) [4], masveida saindēšana vai epidēmiju un epizootiju izplatīšana nolūkā kaitēt Latvijas Republikai vai tās iedzīvotājiem.

Salīdzinot Latvijas Kriminālkodeksā definēto diversiju ar Krimināllikuma 88. panta 1. daļā paredzēto terorismu, viegli saskatīt ārējo līdzību. Būtībā Krimināllikuma 88. panta 1. daļā ir paplašināts teroristisko rīcību uzskaitījums un virsraksts “diversija” ir aizstāts ar vārdu “terorisms”. Tomēr mūsdienu izpratnē terorisms ir ne vien darbība, kas apdraud nacionālās intereses, bet arī nodarījums, kas vērsts pret sabiedrisko drošību un mieru neatkarīgi no tā izdarīšanas vietas. 2006. gada 5. janvārī stājās spēkā Grozījumi Krimināllikumā, kuros izteikta 88. panta “Terorisms” jaunā redakcija, kurā terorisms nav tieši saistīts ar kaitējuma nodarīšanu Latvijas Republikai:

“(1) Par šādām darbībām, ja tās veiktas nolūkā iebiedēt iedzīvotājus vai piespiest valsti, tās institūcijas vai starptautiskas organizācijas izdarīt kādu darbību vai atturēties no tās, vai kaitēt valsts, tās iedzīvotāju vai starptautiskās organizācijas interesēm:

- 1) spridzināšana;
 - 2) dedzināšana;
 - 3) kodolieroču, ķīmisko, bioloģisko, bakterioloģisko, toksisko vai citu masveida iznīcināšanas ieroču ražošana;
 - 4) personas nolaupīšana;
 - 5) ķīlnieku sagrābšana;
 - 6) šaujamieroču, šaujamieroču munīcijas, lielas enerģijas ieroču, sprāgstvielu vai spridzināšanas ietaišu neatļautu izgatavošana, remontēšana, iegādāšanās, glābšana, nēsāšana, pārvadāšana, pārsūtīšana, realizēšana, pielietošana;
 - 7) gaisa, sauszemes vai ūdens transportlīdzekļa sagrābšana;
 - 8) tīša darbība, kas vērsta uz cilvēku iznīcināšanu, miesas bojājumu vai cita kaitējuma nodarīšanu cilvēku veselībai;
 - 9) uzņēmumu, būvju, kontinentālajā šelfā nostiprinātu platformu, naftas vai gāzes vadu, elektrolīniju, satiksmes ceļu vai līdzekļu, elektronisko sakaru tīklu, valsts nozīmes jonizējošā starojuma objektu iznīcināšana vai bojāšana;
 - 10) kodolavārija vai radiācijas avāriju izraisīšana;
 - 11) masveida saindēšana;
 - 12) epidēmiju, epizootiju izplatīšana;
 - 13) draudi īstenot šīs daļas iepriekš minētajos punktos paredzētās darbības, ja ir pamats uzskatīt, ka šie draudi var tikt izpildīti.
- (2) Par šā panta pirmajā daļā paredzētajām darbībām, ja tās ir izdarītas personu grupā pēc iepriekšējās vienošanās (teroristu grupu).
- (3) par teroristu grupas vadīšanu” [5].

Salīdzinot iepriekšējo un 2006. gada Krimināllikuma 88. panta redakciju, redzams, ka jaunajā redakcijā iekļautas teroristiska rakstura papildu darbības, par kurām iestājas kriminālatbildība:

- visu veidu masveida iznīcināšanas ieroču izpēte, ražošana un izplatīšana;
- personu nolaupīšana un ķīlnieku sagrābšana;
- šaujamieroču, munīcijas un sprāgstvielu iegādāšanās, izgatavošana, realizācija, izmantošana;
- transportlīdzekļa sagrābšana.

Panta redakcijā izdarīts precizējums: jēdziens “telekomunikāciju tīkls” mainīts uz “elektronisko sakaru tīkli”. Panta 2. un 3. daļā paredzēta atbildība par teroristisko

darbību veikšanu grupā (teroristu grupā) pēc iepriekšējas vienošanās un par teroristu grupas vadīšanu. Nosakot atbildību par darbību noziedzīgā organizācijā (grupā) vai tās vadīšanu, jāņem vērā, ka 2002. gada 23. maijā stājās spēkā Grozījumi Krimināllikumā, kuri papildināja Krimināllikumu ar 89.¹ pantu “Noziedzīga organizācija”:

“(1) Par tādas noziedzīgas organizācijas (apvienības) izveidošanu, kuru sastāvā ir vismaz piecas personas, nolūkā izdarīt sevišķi smagus noziegumus pret cilvēci vai mieru, kara noziegumus, īstenot genocīdu vai izdarīt sevišķi smagus noziegumus pret valsti, kā arī par iesaistīšanos šādā organizācijā vai tās sastāvā ietilpstošā organizētā grupā vai citā noziedzīgā formējumā.

(2) Par noziedzīgas organizācijas vadīšanu vai piedalīšanos šādas organizācijas izdarītajos šā panta pirmajā daļā paredzētajos noziegumos.”

Krimināllikuma 88. pantā “Terorisms” un 88.¹ pantā “Terorisma finansēšana” ir paredzēta atbildība par teroristiska rakstura darbībām grupā, teroristu grupas izveidošanu un vadīšanu un terorisma finansēšanu, ko darījusi personu grupa. Organizētas grupas jēdziens noformulēts Krimināllikuma 21. pantā “Organizēta grupa”:

“(1) Organizēta grupa ir vairāk nekā divu personu izveidota apvienība, kura radīta nolūkā kopīgi izdarīt vienu vai vairākus noziegumus un kuras dalībnieki saskaņā ar iepriekšēju vienošanos sadalījuši pienākumus.

(2) Atbildība par nozieguma izdarīšanu organizētā grupā personai iestājas šajā likumā paredzētajos gadījumos par grupas izveidošanu un vadīšanu, piedalīšanos smaga vai sevišķi smaga nozieguma sagatavošanā vai nozieguma izdarīšanā neatkarīgi no personas lomas kopīgi izdarītajā nodarījumā.” [5]

Aktuālā Krimināllikuma 88. panta “Terorisms” redakcija ir spēkā no 2008. gada 12. janvāra:

“(1) Par spridzināšanu, dedzināšanu, kodolķīmisko, ķīmisko, bioloģisko, bakterioloģisko, toksisko vai citu masveida iznīcināšanas ieroču lietošanu, masveida saindēšanu, epidēmiju, epizootiju izplatīšanu, personas nolaupīšanu, ķilnieku sagrašanās, gaisa, sauszemes vai ūdens transportlīdzekļu sagrašanās vai citādām darbībām, ja tās veiktas nolūkā iebiedēt iedzīvotājus vai piespiest valsti, tās institūcijas vai starptautiskas organizācijas izdarīt kādu darbību vai atturēties no tās, vai kaitēt valsts, tās iedzīvotāju vai starptautiskas organizācijas interesēm (terorisms).

(2) Par valsts teritorijā vai kontinentālajā šelfā izvietotu fizisku objektu, automatizētu datu apstrādes sistēmu, elektronisko tīklu, kā arī citu objektu, kuru mērķis ir nodrošināt valsts drošību, iznīcināšanu vai bojāšanu, ja šādas darbības veiktas šā panta pirmajā daļā paredzētajā nolūkā.

(3) Par šā panta pirmajā un otrajā daļā paredzētajām darbībām, ja tās izdarītas personu grupā pēc iepriekšējas vienošanās (teroristu grupa).

(4) Par teroristu grupas izveidošanu un vadīšanu.” [5]

Panta pirmās daļas dispozīcijā nav iekļautas vairākas terorismu veidojošās darbības, kuras bija norādītas iepriekšējā redakcijā, – kodolieroču un citu masveida iznīcināšanas ieroču ražošana un izplatīšana. Tomēr tajā nav sašaurināta atbildība par terorismu, jo, kaut arī tajā nav terorismu veidojošo darbību izsmelšana uzskaitījuma, taču ir norādīts, ka par

teroristiskām var tikt atzītas arī citādas darbības. Krimināllikuma 88. panta pirmā daļa satur precizētu terorisma nolūka definīciju, kas ir saskaņota ar Padomes Pamatlēmuma 2002/475/TI (2002. gada 13. jūnijs) par terorisma apkarošanu 1. panta prasībām.

“Teroristiskais akts nav pašmērķis, gandrīz vienmēr tas darbojas caur noteiktu sabiedriski politisko rezonansi, un, jo lielāka tā ir, jo plašāk izplatās informācija par to” [11].

Teroristus par šiem noziegumiem var sodīt, izmantojot Krimināllikumā paredzētās sankcijas: par slepkavību, sprādzienu organizēšanu, cilvēku nolaupīšanu un citām vardarbīgām darbībām, izslēdzot nepieciešamību speciāli pierādīt teroristisko nodomu. Atšķirībā no speciālajām normām vispārējās kriminālās jurisdikcijas nepilnība vai vājums kontekstā ar terorismu ilgstoši bija tas, ka vainīgo kriminālvajāšana var sākties, ja darbības, kuras izraisījušas traģiskas vai postošas sekas, ir jau notikušas vai noticis reāls mēģinājums tās realizēt. Turklāt sodītas galvenokārt personas, kuras ir tieši piedalījušās vai veikušas nodarījumu. Tas apgrūtina saukšanu pie atbildības tos, kuri fiziski neatradās nozieguma izdarīšanas vai draudu izteikšanas vietā un tieši nav piedalījušies vardarbības aktā. Teroristi neatkarīgi no viņu ideoloģijas un politiskajiem uzstādījumiem savu mērķi cenšas sasniegt, slepkavojot, nodarot miesas bojājumus, sagrābjot ķīlniekus, iznīcinot īpašumu vai izsakot draudus veikt visas šīs darbības.

2017. gada 7. martā Eiropas Savienības Vispārējo lietu padomē pieņēma Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu (ES) 2017/541 par terorisma apkarošanu un ar ko aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2002/475/TI par terorisma apkarošanu. Direktīva paredz minimālos noteikumus noziedzīgu nodarījumu un sankciju definēšanai attiecībā uz teroristu nodarījumiem, nodarījumiem saistībā ar teroristu grupu, kā arī aizsardzības pasākumus, atbalstu un palīdzību terorismā cietušajiem. Dalībvalstīm bija nepieciešams transponēt to savos tiesību aktos. 2018. gada 26. aprīlī Saeima pieņēma Grozījumus Krimināllikumā, ar kuriem Krimināllikumu papildina ar IX¹ nodaļu “Noziegumi, kas saistīti ar terorismu”, kurā tiek ietverti gan tādi noziedzīgi nodarījumi, kas jau bija Krimināllikumā, gan arī jauni noziedzīgi nodarījumi, iekļaujot likumā Papildu protokolā un Direktīvā paredzētās darbības.

Līdz ar Grozījumu pieņemšanu noziedzīgie nodarījumi, kas saistīti ar terorismu, no nodaļas “Noziegumi pret valsti” pārcelti uz jaunu nodaļu “Noziegumi, kas saistīti ar terorismu” ar sešiem pantiem:

“79.¹ pants. Terorisms.

79.² pants. Terorisma finansēšana.

79.³ pants. Teroristu grupa.

79.⁴ pants. Personas vervēšana, apmācīšana un apmācīšanās terorismam.

79.⁵ pants. Ceļošana terorisma nolūkā.

79.⁶ pants. Terorisma attaisnošana, aicinājums uz terorismu un terorisma draudi.”

Nodaļā “Noziegumi pret valsti” tika ietverti kaitīgi un prettiesiski nodarījumi, kas apdraud Latvijas valsts drošību un neatkarību, un galvenais grupas objekts tajā ir būtiski Latvijas valsts interešu aizskārumi. Terorismam var būt divējādas dabas: vienā

gadījumā teroristu grupa vai individuāls terorists var cīnīties par noteiktas valsts daļas “atbrīvošanu” vai citādu ietekmēšanu, savukārt otrā gadījumā tā var būt politiska kustība, kuras darbības iziet ārpus valsts robežām, un tās mērķis ir iedarboties uz visu pasaules sabiedrību kopumā. Šobrīd pasaulē terorismam nav valstu robežu un tā mērķis ir vērsts ne tikai pret konkrētu valsti, bet arī pret visas pasaules sabiedrību kopumā. Lai aptvertu abus iespējamus apdraudējuma objektus, noziedzīgos nodarījumus, kas saistīti ar terorismu, bija nepieciešams ietvert atsevišķā nodaļā, tādējādi skaidri norādot, ka persona, kas iesaistās terorisma nodarījumos, var apdraudēt ne tikai konkrētas valsts intereses, bet arī starptautisko mieru un drošību.

Nosauktie noziedzīgie nodarījumi ir kriminālsodāmi visās tiesību sistēmās neatkarīgi no tā, vai tajās ir speciālas normas par terorismu. Šādu noziegumu sastāvu elementi ir pierādāmi arī tad, ja nav iespējams nodemonstrēt (pierādīt) tieši teroristiskajai darbībai raksturīgo gribu (nodomu) ar vardarbības aktu iebaidīt iedzīvotājus vai piespiest kaut ko izdarīt valdību. Daudzas personas, kuras ir vainīgas vardarbīgos aktos pret mierīgajiem iedzīvotājiem (turklāt šo nodarījuma raksturs, konteksts un veicēju iepriekšējā darbība ļauj saskatīt tiešu nodomu ar vardarbības palīdzību iebaidīt iedzīvotājus vai izdarīt spiedienu uz valdību) tika sekmīgi sauktas pie kriminālatbildības, neizmantojot speciālas pret teroristisko darbību vērstas normas un nepierādot teroristisko nodomu. Neizmantojot speciālas normas, tika notiesāti vainīgie par nodarījumiem, kuri guva plašu rezonansi sabiedrībā: par sprādzienu 1983. gada jūnijā Orlī lidostā (Francijā) pie turku avioliņiņām, kuru organizēja armēņu teroristiskais grupējums “ASALA”⁷, un japāņu sektas “Aum Shinrikyo”⁸ terorakts Tokijas metropolitēnā 1995. gadā, izsmidzinot zarīna gāzi (bojā gāja 12 cilvēki, un bija gandrīz seši tūkstoši cietuši).

Secinājumi

Valstis veido un attīsta savu krimināltiesību un kriminālprocesuālo tiesību sistēmu. Nozīmīgākie krimināltiesību attīstību ietekmējošie faktori: valsts ģeogrāfiskais stāvoklis, vēsturiskā sabiedrības attīstība, valstu nacionālās īpatnības, noziedzības struktūra un tās jaunās izpausmes. Krimināltiesību attīstības virzienus ietekmē starptautisko un reģionālo organizāciju izveide un darbība, politisko procesu attīstības tendences pasaulē.

Nepieciešams izveidot pienācīgus instrumentus, lai aizsargātu Eiropas Savienības (ES) iedzīvotājus, novērstu pārkāpumus efektīvā un samērīgā veidā, kas ir pietiekams, lai mazinātu apdraudējumu riskus, ar ko saskaras ES, vienlaikus saglabājot sabiedrības modeli, kurā valda plurālisms, nediskriminācija, tolerance, taisnīgums, solidaritāte un līdztiesība. Speciālās tiesību normas tiek pieņemtas, lai dotu iespēju saukt pie atbildības

⁷ ASALA (no angļu val. *Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia*) – Armēnijas slepenā armija Armēnijas atbrīvošanai.

⁸ “Aum Shinrikyo” (japāņu val. – Augstākā patiesība). Sektas vadītājs – *Shoko Asahara (Chizuo Matsumoto)*.

visu ar teroristisko darbību saistīto personu loku: izpildītājus, organizatorus, vadītājus, vervētājus, atbalstītājus.

Saskaroties ar jauniem izaicinājumiem, ES bija nepieciešami saskaņotāki, visaptverošāki un pielāgotāki valstu krimināltiesību noteikumi, lai varētu efektīvi novērst ārvalstu kaujinieku teroristu uzbrukumus un izmeklēt ar tiem saistītos nodarījumus, kā arī atbilstoši reaģēt uz problēmjautājumiem, kas saistīti ar pārrobežu juridiskajiem un praktiskajiem aspektiem. 2017. gada 7. martā Eiropas Savienības Vispārējo lietu padomē pieņēma Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu (ES) 2017/541 par terorisma apkarošanu, ar ko aizstāja Padomes Pamatlēmumu 2002/475/TI par terorisma apkarošanu. Direktīva paredz minimālos noteikumus noziedzīgu nodarījumu un sankciju definēšanai attiecībā uz teroristu nodarījumiem, nodarījumiem saistībā ar teroristu grupu, kā arī aizsardzības pasākumus, atbalstu un palīdzību terorismā cietušajiem.

Latvija ir pilnībā izpildījusi Eiropas Padomes 2005. gada Konvencijas "Par terorisma novēršanu" un Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas (ES) 2017/541 par terorisma apkarošanu ietvertās prasības, ka teroristiskie nodarījumi ir sodāmi saskaņā ar nacionālo likumdošanu.

Problems of Legal Regulation of Terrorism

Abstract

Terrorist threat has grown and evolved in recent years. Acts of terrorism constitute one of the most serious violations of universal values: human dignity, freedom, equality and solidarity, human rights and fundamental freedoms, and they also represent one of the most serious attacks on the principles of democracy and the rule of law. Acts of terrorist violence are crimes against public security and peace.

They can be prosecuted in accordance with the general criminal law provisions on murder, organisation of explosions and other violent crimes, without the need to prove the special terrorist intent to intimidate the population directly or influence the government to take or not to take certain actions.

A large number of people whose criminal characteristics make it possible to see a desire to influence the government or to intimidate the population have been successfully convicted without applying special anti-terrorist laws. The special rules are adopted to enable the entire spectrum of persons involved in terrorist activity to be brought to justice: organisers, managers, recruiters, supporters.

Over time, each country in the world has developed its own criminal law and criminal justice system.

The most important factors affecting the development of criminal law include: geographical location, history and societal development of the country, national specificities and specific features of the country, structure of crime and its new manifestations.

Developments in criminal law are influenced by the establishment and functioning of international and regional organisations and developments in political processes around the world.

It is important to have adequate tools in place to protect EU citizens and all people living in the EU and counter such violations in an effective and proportionate manner, which are adequate to meet up to the threats the EU is confronted with, while preserving a society in which pluralism, non-discrimination, tolerance, justice, solidarity and equality prevail.

Keywords: criminal law, violence, terrorism.

Avoti un literatūra

1. ANO Drošības padome. *Rezolūcija 2178 (2014)*. Iegūts no: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N14/547/98/PDF/N1454798.pdf?OpenElement> [sk. 12.03.2021.].
2. United Nations. Security Council. *Resolution 1373 (2001)*. Iegūts no: [https://undocs.org/en/S/RES/1373\(2001\)](https://undocs.org/en/S/RES/1373(2001)) [sk. 12.03.2021.].
3. United Nations. *International Instruments Related to the Prevention and Suppression of International Terrorism*. Iegūts no: https://www.unodc.org/documents/terrorism/Publications/Int_Instruments_Prevention_and_Suppression_Int_Terrorism/Publication_-_English_-_08-25503_text.pdf [sk. 10.10.2020.].
4. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva (ES) 2017/541 par terorisma apkarošanu un ar ko aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2002/475/TI par terorisma apkarošanu. Iegūts no: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX:32017L0541> [sk. 12.03.2021.].
5. Krimināllikums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 17.06.1998. un stājās spēkā: 01.04.1999. *Latvijas Vēstnesis*.199/200(1260/1261), 08.07.1998.
6. Europol. *EU Terrorism situation and Trend report – 2019 (TE-SAT 2020)*. Iegūts no: <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-union-terrorism-situation-and-trend-report-te-sat-2020> [sk. 01.11.2020.].
7. Eurojust. *Eurojust Annual Report 2019*. Iegūts no: <https://www.eurojust.europa.eu/eurojust-annual-report-2019-0> [sk. 12.03.2021.].
8. Eurojust. *2014. gada pārskats*. Iegūts no: <https://www.eurojust.europa.eu/sites/default/files/Publications/AnnualReport/Annual-Report-2014-LV.pdf> [sk.12.03.2021.].
9. Mincs, P. 2005. *Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 71. lpp.
10. Vilks, A. Eiropas Savienības kopējā krimināltiesiskā politika: ieskats vēsturē un attīstības perspektīvās. *Rīgas Stradiņa universitātes Zinātniskie raksti 2007*. 21.
11. Neumann, P. *Old and New Terrorism: How will Jihadism Evolve?* Iegūts no: <https://www.youtube.com/watch?v=bxQRL7tCEgo> [sk. 10.10.2020.].
12. Boyar-Sazonovich, T. S. 1991. *Mezhdunarodnyj terrorism: politiko-pravovye aspekty*. Kiev, Odessa: Lybid, 119–120.

<https://doi.org/10.25143/socr.19.2020.1.090-109>

Automatizētās datu apstrādes sistēmā esošo datu kontrole (Kriminālprocesa likuma 219. pants): nacionālie un starptautiskie piemērošanas aspekti

Dr. iur. Uldis Ķinis

ORCID: 0000-0002-5573-9887

Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

uldis.kinis@rsu.lv

Mg. iur. Nikita Sinkevičs

ORCID: 0000-0001-5997-1379

Rīgas Stradiņa universitāte, Latvija

nikita.sinkevics@gmail.com

Kopsavilkums

Raksta tapšanas ideja ir saistīta ar Valsts policijas iesniegto priekšlikumu Tieslietu ministrijas Kriminālprocesa ekspertu pastāvīgajai darba grupai par grozījumiem Kriminālprocesa likuma 219. panta otrajā daļā. Kriminālprocesa likuma 219. pants "Automatizētās datu apstrādes sistēmā esošo datu kontrole" būtībā ir analogs Kibernetizācijas konvencijas 19. pantam, kas uzliek dalībvalstīm pienākumu pieņemt tādas tiesību aktus, kas atvieglo to teritorijā esošo sistēmu pārmeklēšanu. Priekšlikuma būtība: atteikties pantā no nacionālās teritoriālās piemērošanas klauzulas, jo tā ierobežojot policijas iespējas iegūt pierādījumus, ja no pārmeklējamās sistēmas ir iespējams likumīgi piekļūt datiem, kas glabājas sistēmās, kas atrodas ārpus Latvijas Republikas teritorijas. Citiem vārdiem sakot, idejas būtība ir mainīt panta piemērošanas jurisdikciju no nacionāli teritoriālās uz pārrobežu.

Diskusija par to, vai vienai dalībvalstij ir tiesības veikt datu sistēmu pārmeklēšanu citā dalībvalstī, notiek jau kopš Kibernetizācijas konvencijas pieņemšanas. Turklāt tā turpināsies vismaz līdz Konvencijas otrā Papildprotokola pieņemšanai, kur būtu jāatrisina jautājumi ar pārrobežu sistēmu pārmeklēšanu un datu izņemšanu. Rakstā tiks analizēts, vai un kā situācija, īpaši saistībā ar jurisdikciju kriminālprocesā, pēc Kibernetizācijas konvencijas un Kriminālprocesa likuma pieņemšanas ir mainījusies, un tiks sniegti priekšlikumi, kā efektīvāk būtu risināma problēma, kuru aktualizējusi Valsts policija.

Uldis Ķinis, Ņikita Sinkevičs. Automatizētās datu apstrādes sistēmā esošo datu kontrole (Kriminālprocesa likuma 219. pants): nacionālie un starptautiskie piemērošanas aspekti

Atslēgvārdi: datu kontrole, automatizētā datu apstrādes sistēma, Kibernetizējamu konvencija, pierādījumi kriminālprocesā, suverenitāte, krimināljurisdikcija, datu pārmeklēšana un izņemšana.

Ievads

Kriminālprocesa likuma (turpmāk – KPL) 219. pants “Automatizētās datu apstrādes sistēmā esošo datu kontrole” sastāv no četrām daļām (Kriminālprocesa likums, 2005). Pirmajā daļā sniegta automatizētās datu apstrādes sistēmā (turpmāk – ADAS) esošo datu kontroles legāldefinīcija, otrajā daļā reglamentēta subjektīvās jurisdikcijas teritoriālās piemērošanas klauzula, trešajā daļā paredzētas procesa virzītāja tiesības pieprasīt nodrošināt pārmeklējamo datu veselumu un nepieejamību citām personām. Savukārt ceturtajā daļā ir noteikta izņemto datu juridiskā kontrole un kārtība.

2020. gadā Valsts policija (turpmāk – VP) vērsās ar priekšlikumu veikt grozījumus Kriminālprocesa likuma 219. panta “Automatizētās datu apstrādes sistēmā esošo datu kontrole” otrajā daļā: “Ja ir pamats uzskatīt, ka meklētie dati (informācija) tiek uzglabāti citā Latvijas teritorijā esošā sistēmā, kurai var piekļūt autorizēti, izmantojot izmeklēšanas tiesneša lēmumā minēto sistēmu, jauns lēmums nav nepieciešams.” VP lūdz izslēgt no panta daļas vārdus “Latvijas teritorijā esošā”. Priekšlikuma iesniedzēji pēc būtības lūdz izslēgt no normas subjektīvās teritoriālās jurisdikcijas piemērošanas klauzulu. Pēc priekšlikuma autoru viedokļa, tieši šī teritoriālās jurisdikcijas piemērošanas klauzula liedzot policijai veikt pienācīgas kvalitātes procesuālās darbības elektronisko pierādījumu iegūšanā no kratišanai pakļautajām ierīcēm, ja piekļuve attālinātiem datiem neatkarīgi no to ģeogrāfiskās atrašanās vietas būtu iespējama bez speciālu drošības līdzekļu izmantošanas.

Krimināltiesību pētnieku vidū diskusija par šo jautājumu jau norit, kopš internets, uzsākot pasaulē savu uzvaras gājieni, radīja globālo informācijas telpu, kas tiek aktīvi izmantota arī dažādu nelikumīgu darbību veikšanai. 1989. gadā tika pieņemta Eiropas Padomes Rekomendācija Nr. 89(9) par datorsaistītiem noziegumiem (*Council of Europe*, 1990) un 1995. gada Rekomendācija R(95)13 par kriminālprocesuālo likumu piemērošanas problemātiku saistībā ar informācijas tehnoloģijām (*Council of Europe*, 1995). Turpinot šo darbu, 1997. gadā Eiropas Padome uzsāka darbu pie Kibernetizējamu konvencijas, kas noslēdzās ar 2001. gada 23. novembrī Budapeštā parakstīto Kibernetizējamu konvenciju (turpmāk – KNK) (*Council of Europe*, 2001), kurai Latvija pievienojās 2007. gadā. KNK līdz šim ir vienīgais starptautiskais līgums, kurš reglamentē kibernetizējamu apkarošanas materiālos, procesuālos, nacionālos un starptautiskās sadarbības aspektus krimināllietās. KNK 19. pants “Uzglabāto datu pārmeklēšana un pārņemšana” ir tiešs priekštecis Kriminālprocesa likuma 219. pantam. Tāpēc tas tika izstrādāts, lai atbilstu KNK 19. pantā izvirzītajām prasībām.

Kopš KNK pieņemšanas ir pagājuši vairāk nekā 19 gadi, tāpēc raksta mērķis ir izpētīt, vai straujā informācijas tehnoloģiju attīstība ir mainījusi to KNK normu, kas saistīta ar elektroniskās vides pārmeklēšanu un tās piemērošanas jurisdikciju. Vai pasaulē

Uldis Ķinis, Nikita Sinkevičs. Automatizētās datu apstrādes sistēmā esošo datu kontrole (Kriminālprocesa likuma 219. pants): nacionālie un starptautiskie piemērošanas aspekti

mainījusies izpratne par jurisdikcijas pamatiem? Kā KNK dalībvalstis gan Austrumos, gan arī Rietumos regulē šo procesuālo instrumentu, un kādas ir šī instrumenta piemērošanas robežas? Vai, ieviešot šo priekšlikumu, tiktu sasniegts tā mērķis: veikt no kratīšanai pakļautās sistēmas ar sistēmā pieejamiem identifikatoriem piekļuvi attālinātiem datiem neatkarīgi no to fiziskās vai virtuālās atrašanās vietas?

Lai izvērtētu šī priekšlikuma būtību, rakstā tiek analizēta tikai Kriminālprocesa likuma 219. panta pirmā daļa – ADAS pārmeklēšanas legāldefinīcija – un šī panta otrā daļa, kas satur tās piemērošanas teritoriālo klauzulu, jo tieši minētās normas ir svarīgas, lai izvērtētu ar VP priekšlikumu saistīto problemātiku un iespējamās sekas. Raksta sagatavošanā analizēti arī citi KNK dalībvalstu kriminālprocesa likumi par ADAS pārmeklēšanu un tās piemērošanas robežām. Tāpat pētījuma sagatavošanā izmantoti citi juridiskās literatūras avoti un ES normatīvie akti. Raksta nobeigumā izvirzīti priekšlikumi šī procesuālā instrumenta efektīvākai piemērošanai.

Raksta sagatavošanā izmantota salīdzinošā tiesību metode un tiesību normu interpretācijas metodes: vēsturiskā, gramatiskā, sistēmiskā un teleoloģiskā metode.

KPL 219. panta vēsturiskā attīstība

“(1) Automatizētās datu apstrādes sistēmas (tās daļas), tajā uzkrāto datu, datu vides pārmeklēšanu un piekļuvi tai, kā arī izņemšanu bez šīs sistēmas vai datu īpašnieka, valdītāja vai turētāja ziņas kriminālprocesā veic, pamatojoties uz izmeklēšanas tiesneša lēmumu, ja ir pamats uzskatīt, ka konkrētajā sistēmā esošā informācija var saturēt ziņas par pierādāmajos apstākļos ietilpstošajiem faktiem.

(2) Ja ir pamats uzskatīt, ka meklētie dati (informācija) tiek uzglabāti citā Latvijas teritorijā esošā sistēmā, kurai var piekļūt autorizēti, izmantojot izmeklēšanas tiesneša lēmumā minēto sistēmu, jauns lēmums nav nepieciešams.”

KPL tika pieņemts 2005. gada 21. aprīlī un stājās spēkā 2005. gada 1. oktobrī, un tajā bija iekļauts 219. pants “Elektroniskajā informācijas sistēmā esošo datu kontrole”. Savukārt ar 2009. gada 12. marta likumu par Grozījumiem Kriminālprocesa likumā minētais pants tika definēts kā “Automatizētās datu apstrādes sistēmā esošo datu kontrole” (Kriminālprocesa likums, 2005). Tomēr, izņemot elektroniskas informācijas sistēmas aizstāšanu ar automatizētu datu apstrādes sistēmu, citi grozījumi panta pirmajā un otrajā daļā netika veikti.

Nepieciešamību ietvert Kriminālprocesa likumā šādu normu noteica gan nacionālā procesuālā nepieciešamība, gan arī Eiropas Padomes Rekomendācijas, kā arī 2001. gadā pieņemtā Kibernetizēto konvencija un tās protokols. Minētie dokumenti rekomendēja dalībvalstīm Kriminālprocesa likumā ieviest instrumentus, kas efektivizētu valstu cīņu pret kibernetizētiem un tai pašā laikā garantētu aizsardzību pret personu pamattiesību nepamatotu ierobežošanu. Par pirmo starptautisko avotu saistībā ar elektroniskās vides pārmeklēšanu uzskatāma jau minētā Eiropas Padomes Rekomendācija R(95)13 (*Council of Europe*, 1995), kur pirmo reizi starptautiskas vadlīnijas formā tika definēts jauns kriminālprocesuālais instruments – sistēmā uzglabāto datu meklēšana un pārņemšana

Uldis Ķinis, Ņikita Sinkevičs. Automatizētās datu apstrādes sistēmā esošo datu kontrole (Kriminālprocesa likuma 219. pants): nacionālie un starptautiskie piemērošanas aspekti

(angļu val. *search and seizure*). Tās saturs definēts Rekomendācijas Pielikuma 1. punkta 2. apakšpunktā, kur norādīts, ka kriminālprocesa likumiem ir jāatļauj izmeklēšanas iestādēm veikt datorsistēmu pārmeklēšanu un datu izņemšanu līdzvērtīgi tradicionālajai. Turklāt 1.3. punktā uzsvērts, ka “izmeklēšanas iestādēm ir tiesības paplašināt pārmeklēšanas objektus un pakļaut tai arī citas savstarpēji tiklā savienotas to jurisdikcijā esošas datorsistēmas”. Tomēr Eiropas Padome secināja, ka dalībvalstis nav visai aktīvas šo rekomendāciju ieviešanā, tāpēc tika nolemts uzsākt darbu pie Kibernetikas konvencijas. 1996. gadā tika izveidota Eiropas Padomes Kibernetikas ekspertu komiteja. Tās uzdevums bija izstrādāt KNK, kas tika parakstīta 2001. gada 23. novembrī Budapeštā (*Council of Europe*, 2001). Vienlaikus ar KNK tika pieņemts Kibernetikas konvencijas Paskaidrojošais ziņojums (turpmāk – KNK PZ) (*Council of Europe*, 2001). Līdz šim brīdim tas ir arī vienīgais saistošais starptautiskais līgums kibernetikas apkarošanai, un Latvija tam pievienojās 2007. gadā. Jānorāda, ka arī Eiropas Savienībā Konvencijas pieņemšanas brīdī, izņemot Komisijas politikas dokumentu (*European Commission*, 1996), šajā jomā nebija speciāla regulējuma. Tāpēc KNK PZ 8. punktā ir uzsvērts, ka informācijas tehnoloģiju un sakaru pakalpojumu savienojums radījis jaunu kopīgu telpu, kuru sauc par kibertelpu. Tā rada iespēju veikt pārrobežu rakstura nodarījumus, kas nereti nepakļaujas nacionālo tiesību jurisdikcijai. Tādēļ ir nepieciešami starptautiski centieni, lai nostiprinātu Eiropas Padomes Rekomendācijā (89)9 minēto, ka datorsaistītiem noziegumiem ir pārnacionāls raksturs, ka cīņai pret šiem nodarījumiem nepieciešams uzlabot starptautisko tiesisko sadarbību.

Panta pamatā ir vispārārstītā un plaši izmantotā kriminālprocesuālā darbība kratīšana (KPL 179. pants). Tās mērķis ir iegūt materiālus (taustāmus) pierādījumus kriminālprocesā (sk. KNK PZ 186. punktu). Kratīšana ir patstāvīga izmeklēšanas darbība, kurai raksturīga augsta iejaušanās pakāpe personas dzīvē (Meikališa, 2019). Šī iejaušanās pamattiesību kontekstā saistāma ar personas tiesībām uz privātumu. KNK izstrādātā panta mērķis ir panākt elektroniskās vides pārmeklēšanai tādu pašu efektivitāti, kā to var sasniegt, pārmeklējot mājokļus un izņemot taustāmus pierādījumus savā nacionālās valsts teritorijā situācijās, kad iesaistīti vietējie sakaru pakalpojumu sniedzēji (sk. KNK PZ 188. punktu). Kāpēc bija jāveido jauns regulējums?

Galvenais iemesls ir tas, ka pastāv divu veidu dati: 1) dati, kas ir saglabāti ADAS un atrodas pārmeklējamā ierīcē, un 2) attālināti pieejamie dati, kuri ir savienoti ar sistēmu, bet atrodas citā ģeogrāfiskajā vietā esošā ADAS. ADAS saglabātos datus var iegūt kratīšanas procesā, izņemot dažādus datu nesējus, taču nevar attālināti iegūt datus no sistēmām, kas atrodas ārpus valsts jurisdikcijas, jo procesa virzītājs ir tiesīgs rīkoties tikai nacionālās valsts teritorijā. Kaut arī kratīšana un darbības pēc juridiskās kontroles līmeņa un piemērošanas principiem ir līdzīgas, tomēr elektroniskās vides pārmeklēšana ir daudz sarežģītāka darbība, jo galvenais šīs aktivitātes uzdevums ir iegūt lietā nepieciešamos elektroniskos pierādījumus, kas var atrasties dažādos datu nesējos. Tradicionālajā kratīšanā tiek pārmeklēta fiziska telpa, objekti, savukārt elektroniskās vides pārmeklēšana nav saistīta tikai ar dažādu datu nesēju pārmeklēšanu un izņemšanu, bet arī ar

Uldis Ķinis, Ņikita Sinkevičs. Automatizētās datu apstrādes sistēmā esošo datu kontrole (Kriminālprocesa likuma 219. pants): nacionālie un starptautiskie piemērošanas aspekti

attālināti pieejamo datu iegūšanu no pārmeklējamās datorsistēmas. Turklāt elektroniskie pierādījumi ir viegli gaistoši, tādēļ to iegūšana un saglabāšana procesa virzītājiem nereti ir ļoti darbietilpīgs un tehniski sarežģīts process. Eiropas Padomes dalībvalstis pārstāv dažādas tiesību sistēmas, līdz ar to arī kriminālprocesuālais regulējums ir atšķirīgs. Tāpēc KNK 19. panta mērķis bija panākt, lai dalībvalstis, izmeklējot kibernetizējumus, padarītu šī procesuālā līdzekļa piemērošanu efektīvu nacionālās valsts teritorijā, proti, ar vienu kompetentas amatpersonas lēmumu par ADAS pārmeklēšanu un datu izņemšanu to attiecinātu uz jebkuru valsts teritorijā esošu ADAS, ja šādiem datiem var likumīgi piekļūt no pārmeklējamās ADAS. Jābūt iespējai nekavējoties paplašināt meklēšanu vai līdzīgi piekļūt otrai sistēmai un iegūt tajā glabātus datus. Tāpēc KPL 219. panta mērķis ir tieši un nesaraucjami saistīts ar KNK 19. pantā sniegto definīciju, jo šī norma KPL esošajā redakcijā tika iekļauta ar mērķi, lai Latvija varētu pievienoties KNK, jo tikai pēc normatīvā regulējuma attiecīgo grozījumu Krimināllikumā un KPL pieņemšanas Latvija 2007. gada 14. aprīlī pievienojās KNK. Tāpēc, lai noskaidrotu šajā pantā reglamentēto darbību mērķi un piemērošanas robežas, ir nepieciešams to analizēt kopsakarā ar KNK 19. pantu “Uzglabāto datu meklēšana un pārņemšana”.

Tā kā pantam ir četras daļas, tiks atzīmētas galvenās panta juridiskā kodola sastāvdaļas:

- 1) normatīvie akti, kas pilnvaro tās kompetentās institūcijas pārmeklēt vai līdzīgi piekļūt ADAS vai tās daļai, kas atrodas tās teritorijā;
- 2) piekļuve citas puses teritorijā esošai ADAS vai tās daļai, ja no pārmeklējamās ADAS ir iespējams meklētajiem datiem likumīgi piekļūt vai arī tie jau ir pieejami (respektīvi, ar vienu tiesas lēmumu var paplašināt meklēšanu uz jebkuru valsts teritorijā esošu ADAS);
- 3) jāuzliek par pienākumu atbildīgajām personām nodrošināt šo datu aizsardzību;
- 4) juridiskā kontrole – lēmumu var pieņemt tikai tiesnesis.

KNK 1. pants datus iedala trijos juridiskajos līmeņos: ir plūsmas dati (angļu val. *traffic data*); ar abonentu saistītie dati (angļu val. *subscriber data*) un satura dati (angļu val. *content data*). Katram no šo datu veidiem ir savs juridiskais kontroles līmenis. Uzkrāto datu saglabāšanu reglamentē KNK 16.–17. pants. Savukārt satura datu kontroli – uzglabāto datu meklēšanu un pārņemšanu – reglamentē KNK 19. pants. Latvijas tiesību sistēmā Elektronisko sakaru likuma 1. panta 44². punktā tiek izdalīti “noslodzes dati, atrašanās vietas dati un ar tiem saistīti dati, kas nepieciešami, lai identificētu abonentu vai lietotāju” (Elektronisko sakaru likums, 2004), kas atbilst KNK pirmajai un otrajai datu grupai. Šo datu iegūvi reglamentē KPL 191. pants, kur pieprasījumu par datu iesaldēšanu, kas atrodas pie pakalpojumu sniedzēja, veic procesa virzītājs. Savukārt datu izsniegšanai ir nepieciešama juridiska kontrole. Tādējādi KNK izstrādātāji un arī Latvijas likumdevējs ir nošķīris šo divu pirmo datu grupu iegūšanas juridiskās prasības no sistēmā saglabātu datu, kas pēc būtības ir satura dati, kontroles un izņemšanas. Protams, abos gadījumos tiek veikta personu datu apstrāde un ierobežots privātums, taču, piemērojot KPL 219. pantu, šī iejaukšanās privātumā ir daudz būtiskāka, tāpēc lielākajā daļā pasaules valstu lēmumu par datu

Uldis Ķinis, Ņikita Sinkevičs. Automatizētās datu apstrādes sistēmā esošo datu kontrole (Kriminālprocesa likuma 219. pants): nacionālie un starptautiskie piemērošanas aspekti

kontroli pieņem tiesas amatpersona (Latvijā tas ir izmeklēšanas tiesnesis). A. Lieljuksis norāda, ka ADAS esošo datu kontrole ir speciālā izmeklēšanas darbība, kuras mērķis ir bez īpašnieku, valdītāju vai turētāju ziņas, bet ar izmeklēšanas tiesneša atļauju iegūt ziņas par pierādāmos apstākļos ietilpstošiem faktiem, to izņemšanu un tiesības pieprasīt citiem lietotājiem saglabāt uzkrāto datu veselumu un nodrošināt to nepieejamību (Lieljuksis, 2019). Tādējādi satura datu iegūšana kriminālprocesā tiek īpaši aizsargāta.

KNK PZ 195. punktā ir skaidri definēta normas piemērošanas teritoriālā klauzula, proti, ka šo normu “nevar izmantot, lai veiktu pārrobežu pārmeklēšanu, iegūstot elektroniskos pierādījumus no sistēmām, kas atrodas citu valstu teritorijās”. Tomēr kopš KNK pieņemšanas ir pagājuši vairāk nekā 19 gadi, līdz ar to ir svarīgi noskaidrot, kā tiek iedzīvīnāta KNK un vai ir mainījusies šī panta teritoriālās jurisdikcijas piemērošanas klauzula. Tādēļ ir svarīgi saprast, kāpēc Eiropas Padomes Kibernozieģumu komitejas eksperti vienojās un dalībvalstis atbalstīja tieši šādu KNK 19. panta tekstu. Tāpēc ir jāapskata KNK definētā jurisdikcija un tās piemērošanas interpretācija.

Jurisdikcija un diskusijas par tās piemērošanas robežām

Termins “jurisdikcija” ir cēlies no latīņu vārda “jurisdictio”. Romiešu tiesībās ar to apzīmēja juridisku varu – tiesību noteikt, regulēt un piemērot likumus savas valsts teritorijā (Ķinis, 2015). Attīstoties krimināltiesību zinātnei, Hārvarda Universitātē 1935. gadā tika izstrādāta paplašinātā teritoriālā krimināljurisdikcijas doktrīna, kas balstīta uz pieciem kritērijiem: 1) teritoriālo jurisdikciju (objektīvo, subjektīvo); 2) objektīvo personālo jurisdikciju; 3) aizsardzības principu; 4) seku jurisdikciju (pasīvo personālo jurisdikciju) un 5) universālo jurisdikciju. Kaut arī šīs doktrīnas sagatavošana palika tikai projekta līmenī, tomēr tā ir atstājusi milzīgu iespaidu uz krimināljurisdikcijas attīstību visā pasaulē (Svantesson, 2015).

Jau KNK ekspertu grupā par jurisdikcijas pamatiem, principiem un robežām notika ļoti sarežģītas diskusijas, kuru rezultātā eksperti vienojās, ka kibernetizācijas jurisdikcijas regulējumā ir ietverami visi iepriekšminētie Hārvarda Universitātes projekta jurisdikcijas principi. Jāuzsver, ka arī 2000. gadā bija internets un globālie informācijas pakalpojumi sniedzēji, kuru pakalpojumi tika sniegti jebkurā vietā, kur pieejams internets. Šajās diskusijās tika izvērtēti visi iepriekšminētie jurisdikcijas kritēriji un atzīts, ka kibernetizācijas jurisdikcijas pamats ir teritoriālā jurisdikcija un ka jurisdikciju (noteikt, piemērot, iztiesāt) var piemērot tiktāl, ciktāl tā nepārkāpj citu valstu suverēnās tiesības uz jurisdikciju. Savukārt, ja būtu izvirzīti citi jurisdikcijas principi, darbs pie KNK, visticamāk, tiktu pārtraukts un beigtos bez rezultāta. Tādējādi KNK jurisdikcijas kodols ir teritoriālās (subjektīvās un objektīvās, jeb paplašinātās) jurisdikcijas princips, kura neatņemama sastāvdaļa ir dalībvalstu suverenitāte.

Saskaņā ar KNK 22. pantu dalībvalstij ir jāpieņem tāds regulējums, lai paredzētu jurisdikciju par KNK pirmajā nodaļā noteiktajiem kibernetizācijas aktiem savas valsts

Uldis Ķinis, Nikita Sinkevičs. Automatizētās datu apstrādes sistēmā esošo datu kontrole (Kriminālprocesa likuma 219. pants): nacionālie un starptautiskie piemērošanas aspekti

teritorijā Savukārt, piemērojot paplašinātās jurisdikcijas doktrīnu, attiecināt to arī uz 1) karoga principu (kuģi, lidmašīnas); 2) personas principu; 3) dubultās kriminalitātes principu; 4) ārpus jebkuras valsts teritoriālās jurisdikcijas principu. Tomēr, kā ir uzsvērts juridiskajā literatūrā, neviena dalībvalsts rīcība nedrīkst pārkāpt citas valsts teritoriālo jurisdikciju (Ķinis, 2015) jeb, citiem vārdiem sakot, suverenitāti (Koops, 2006). Taču raksts nesasniegto savu mērķi, ja netiktu analizēti arī citu KNK dalībvalstu kriminālprocesuālie regulējumi saistībā ar ADAS pārmeklēšanu un datu izņemšanu. Proti, vai dalībvalstis paredz procesa virzītājam tiesības veikt datu pārmeklēšanu un izņemšanu no ārpus valsts teritorijas esošām sistēmām.

Automatizētās datu apstrādes sistēmā esošo datu kontroles regulējuma salīdzinošā kriminālprocesuālā analīze

Šajā raksta daļā tiek veikta atsevišķu valstu, kuras ir ratificējušas KNK (*Council of Europe*, 2020) – Austrijas, Bulgārijas, Francijas, Igaunijas, Polijas, Lietuvas, Norvēģijas, Vācijas, Ukrainas, Rumānijas, Slovēnijas, Slovākijas, Portugāles, Zviedrijas un Spānijas –, kriminālprocesuālo regulējumu un pieeju attiecībā uz datu kontroli ārvalstu ADAS salīdzinošā analīze.

Austrija. No Kriminālprocesuālā kodeksa izriet, ka nav atsevišķas normas, kurā būtu norādīts, ka kodekss darbojas tieši un tikai valsts iekšienē. Atbilstoši šī kodeksa 25. panta pirmajai daļai, ja noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas vieta atrodas ārpus valsts vai šo vietu nevar noteikt, tad izšķirošā nozīme ir vietai, kur noziedzīgā nodarījuma sekas iestājas vai tām vajadzēja iestāties. Savukārt no šī panta septītās daļas izriet: ja noziedzīgais nodarījums bija noticis vai tam bija jānotiek citā Eiropas Savienības dalībvalstī, prokuratūrai ir pienākums nekavējoties par to paziņot citai dalībvalstij, izņemot gadījumus, kad likumpārkāpumu regulē nacionālā jurisdikcija. Kriminālprocesuālā kodeksa 115. panta pirmā daļa regulē priekšmetu izņemšanu un netiek paredzēts, ka šiem priekšmetiem būtu jāatrodas tieši valsts teritorijā. Jāatzīmē, ka no kodeksa 111. panta otrās daļas izriet, ka katrai personai, kas ir tiesīga rīkoties ar datu nesēju, ir pienākums sniegt pieeju datiem (*Rechtsinformationssystem des Bundes*, 2020).

Bulgārija. No Bulgārijas Kriminālprocesa kodeksa 172. panta pirmās daļas izriet, ka kriminālprocesa izmeklēšanā var tikt piemērota speciālā datu pārbaude. Savukārt atbilstoši šī panta trešajai daļai likumā noteiktajos gadījumos datoru un informācijas pakalpojumu sniedzējiem ir pienākums sniegt atbalstu tiesai un pirmstiesas izmeklēšanas iestādēm datu vākšanā un reģistrācijā, izmantojot speciālos tehniskos līdzekļus (*Наказателно-процесуален кодекс*, 2020).

Francija. Kriminālprocesa kodeksa pants “706-102-1” paredz iespēju bez ieinteresēto personu piekrišanas piekļūt datoru datiem, tos reģistrēt, glabāt un pārsūtīt. (*Legifrance*, 2020). Tāpat arī šajā pantā nav norādes par konkrētu teritoriju, kur datoram vai tā datiem jāatrodas. Ja ir noteikts, ka informācijas sistēma atrodas ārvalstī, tad datus

Uldis Ķinis, Nikita Sinkevičs. Automatizētās datu apstrādes sistēmā esošo datu kontrole (Kriminālprocesa likuma 219. pants): nacionālie un starptautiskie piemērošanas aspekti

no šīs sistēmas var iegūt, ievērojot starptautiskajās saistībās ietvertos nosacījumus (*Legicoop*, 2020).

Igaunija. No Kriminālprocesa kodeksa 126.⁷ panta izriet, ka kriminālprocesa ietvaros var veikt informācijas pārtveršanu vai apskati publiskajos elektroniskajos sakaru tīklos. Šajā normā nav norādes uz teritoriju, kurā jāatrodas elektroniskajam sakaru tīklam (*Riigi Teataja*, 2020). Ja datu meklēšanas vai datora ekspertīzes laikā no esošās sistēmas var likumiski piekļūt citai sistēmai bez šīs sistēmas uzlaušanas vai drošības nosacījumu pārkāpuma, tad tiesībaizsardzības iestādes var turpināt un paplašināt meklēšanu konkrētajā sistēmā (*Legicoop*, 2020).

Polija. No Kriminālprocesa kodeksa 241. panta izriet, ka kriminālprocesā var tikt veikta datu kontrole (*Kancelaria Sejmu*, 2020), taču šajā pantā nav norādes uz informācijas sistēmas teritoriālo piekritību. Likumā nav regulēti jautājumi, kuri ir saistīti ar datu pārmeklēšanu ADAS (*Legicoop*, 2020).

Lietuva. Atbilstoši Kriminālprocesa kodeksa 154. pantam kriminālprocesa ietvaros var tikt veikta datu kontrole elektroniskajos sakaru tīklos. Šajā normā nav atsevišķas norādes uz teritoriju, kur jāatrodas datiem un elektroniskajam sakaru tīklam. Savukārt saskaņā ar kodeksa 4. panta otro daļu neatkarīgi no tā, kur noziedzīgais nodarījums tika izdarīts, kriminālprocess Lietuvas Republikas teritorijā notiek saskaņā ar Lietuvas Republikas Kriminālprocesa kodeksu (*Lietuvos Respublikos Seimas*, 2020).

Norvēģija. Saskaņā Kriminālprocesa likuma 216. pantu tiesa var atļaut veikt publiski nepieejamās informācijas (datu) nolasīšanu datorsistēmā vai lietotāja kontā, kas paredzēts tīkla sakaru un glabāšanas pakalpojumiem un pieder aizdomās turētajam, vai var tikt pieņemts, ka viņš vēlas tos izmantot. Tāpat datu nolasīšana ietver sakarus, elektroniski saglabātus datus un citu informāciju par datorsistēmas vai lietotāja konta izmantošanu. Atbilstoši šī likuma 4. pantam likuma noteikumus piemēro ar ierobežojumiem, kas ir atzīti starptautiskajos tiesību aktos vai izriet no līguma ar ārvalsti (*LOVDATA*, 2020).

Vācija. Atbilstoši Kriminālprocesa kodeksa 100.b panta pirmajai daļai bez attiecīgās personas ziņas var iejaukties viņas izmantotajā informācijas tehnoloģiju sistēmā un no tās var apkopot datus (veikt meklēšanu tiešsaistē). Tāpat no šī kodeksa otrās nodaļas izriet, ka šī kodeksa ietvaros veicamās izmeklēšanas darbības ir veicamas tieši Vācijas Federatīvās Republikas teritorijā (*Bundesministeriums der Justiz und für Verbraucherschutz*, 2020). Gadījumā, ja dati glabājas informācijas sistēmā, kura atrodas ārvalstī, un Vācijas varas iestādes piekļūst šiem datiem no Vācijas teritorijas, tad tas tiktu uzskatīts par ārvalsts suverēno tiesību pārkāpumu. Taču tas neattiecas uz tādiem ārvalstī esošajiem datiem, kuri ir publiski pieejami vai par kuriem ir saņemta labprātīga personas, kurai ir tiesības datus izņemt un veikt to pārraidi sistēmā, piekrišana. Citos gadījumos jāizmanto tiesiskās palīdzības lūguma mehānismi (*Legicoop*, 2020).

Ukraina. Saskaņā ar Ukrainas Kriminālprocesa kodeksa 264. panta pirmo punktu var tikt veikta informācijas sistēmā vai tās daļās esošo ziņu meklēšana un fiksācija, nodrošināta pieeja informācijas sistēmai vai tās daļām, kā arī ziņu iegūšana bez īpašnieka vai valdītāja piekrišanas, ja ir informācija par datu, kuriem ir nozīme pirmstiesas izmeklēšanā,

Uldis Ķinis, Nikita Sinkevičs. Automatizētās datu apstrādes sistēmā esošo datu kontrole (Kriminālprocesa likuma 219. pants): nacionālie un starptautiskie piemērošanas aspekti

esamību informācijas sistēmā vai tās daļā. Savukārt šī kodeksa pirmā panta pirmais punkts nosaka, ka kriminālprocess Ukrainas teritorijā tiek noteikts tikai ar Ukrainas kriminālprocesa normatīvajiem aktiem (*Уголовный процессуальный кодекс*, 2020).

Rumānija. Atbilstoši Kriminālprocesuālā kodeksa 168. panta astotajai daļai gadījumā, ja, pārmeklējot informācijas sistēmu, tajā tiek konstatēta cita informācijas sistēma un dati, kuriem var piekļūt no šīs sistēmas, tad prokurors nekavējoties pavēl datus saglabāt, nokopēt identificētos datus un nekavējoties lūgt pabeigt rīkojuma izpildi. Šajā normā nav norādes, kur dati teritoriāli atrodas. Tas ir saistīts ar to, ka tā ir attālināta operācija attālinātā vietā, un vienīgais, ko var darīt, – saglabāt datu kopiju (*Legicoop*, 2020).

Slovēnija. No Kriminālprocesuālā kodeksa 150. panta izriet, ka atsevišķos ar likumu noteiktajos gadījumos kriminālprocesa ietvaros var tikt veikta elektronisko sakaru kontrole ar noklausīšanos un ierakstīšanu, kā arī visu elektronisko sakaru tīklos pārraidīto saziņas veidu kontrole. Šajā normā nav norādes, kur informācijas sistēmai un datiem jāatrodas (*Pravno-informacijski sistem*, 1995).

Slovākija. Kriminālprocesa kodekss nepieļauj iespēju piekļūt datiem, kuri atrodas citas valsts ADAS. Slovākijas varas iestādes norāda, ka piekļūt šāda veida datiem ir iespējams, izmantojot Eiropas izmeklēšanas rīkojumu (*Legicoop*, 2020).

Portugāle. No Kibernozieģumu likuma 15. panta piektās daļas izriet, ka tiesībaizsardzības iestādēm ir tiesības piekļūt attālinātajām datorsistēmām no pārmeklējamā datora, ja pārmeklēšanas laikā tiek konstatēts, ka no šīs sistēmas (kura sākotnēji tika pārmeklēta) var likumiski piekļūt citai datorsistēmai (*Procuradoria-Geral Distrital de Lisboa*, 2009). Šī norma nenorāda, kur sistēmai fiziski jāatrodas – valsts teritorijā, ārzemēs, nezināmā atrašanās vietā (*Legicoop*, 2020).

Zviedrija. Varasiestādēm nav tiesību īstenot savas pilnvaras ārpus Zviedrijas teritorijas, kas nozīmē, ka datu pārmeklēšana nevar tikt īstenota citu valstu teritorijās (*Legicoop*, 2020).

Spānija. Atbilstoši Kriminālprocesuālā kodeksa 588. panta 3. punktam, ja sistēmas pārmeklēšanas laikā rodas pamatoti iemesli uzskatīt, ka meklējamie dati tiek glabāti citā datorsistēmā, meklēšana var tikt paplašināta, ja datiem var tiesiskā veidā piekļūt caur sistēmu, kurā pārmeklēšana notiek. Nav atsevišķu norāžu, kur teritoriāli jāatrodas sistēmai. Tāpat parasta tehnisku ierīču izņemšana nedod tiesības piekļūt šīs iekārtas datiem bez tiesneša sankcijas (*Legicoop*, 2020).

No analīzes secināms, ka valstīm ir atšķirīga pieeja attiecībā uz datu kontroli ārvalstu ADAS.

Krimināltiesiskās jurisdikcijas regulējums Latvijā

Krimināllikuma 4. pantā “Krimināllikuma spēks ārpus Latvijas teritorijas” (Krimināllikums, 1998) ir iestrādāti visi KNK 22. pantā noteiktie jurisdikcijas principi. Krimināllikuma 4. pants ietver gan subjektīvo, gan arī objektīvo (paplašināto) teritoriālo jurisdikciju un no tās izrietošo personas jurisdikciju, karaļa jurisdikciju, ārpus

Uldis Ķinis, Nikita Sinkevičs. Automatizētās datu apstrādes sistēmā esošo datu kontrole (Kriminālprocesa likuma 219. pants): nacionālie un starptautiskie piemērošanas aspekti

jebkādas jurisdikcijas esošo teritoriju jurisdikciju, aizsardzības un seku jurisdikciju. Krimināllikums neparedz jurisdikcijas piemērošanai dubultās kriminālatbildības ierobežojumu, ko paredz lielākā daļa KNK dalībvalstu. Taču tas nekādā veidā nerada priekšrocības noziegumu izmeklēšanā, ja persona, kura pēc Krimināllikuma būs izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, atradīsies ārpus valsts robežām, jo lielākā daļa KNK dalībvalstu šo principu gan Krimināllikumā, gan arī Kriminālprocesā joprojām uzskata par pamatu sadarbības izvērtēšanai.

Savukārt KPL 3. pants “Krimināllikuma spēks telpā” paredz: “Kriminālprocesa likums nosaka vienotu procesuālo kārtību visos kriminālprocesos, kurus par Latvijas jurisdikcijā esošiem noziedzīgiem nodarījumiem veic tam pilnvarotas personas” (Kriminālprocesa likums, 2005). Arī KPL komentāru A daļā ir uzsvērts, ka pantā pausts vienots vispārīgs uzstādījums, ka visi kriminālprocesi Latvijas Republikā notiek saskaņā ar vienotu KPL noteiktu kārtību (Strada-Rozenberga, 2019). Taču, tā kā lielākā daļa nodarījumu ir saistīta ar globālu datu apriti, tad starp šiem pienākumiem un tiesībām veidojas paradokss. No vienas puses, valsts paredz kriminālatbildību un attiecina to uz jebkuru valsts teritorijā esošu subjektu, bet, no otras puses, apsūdzības pierādīšanai nepieciešamās kriminālprocesuālās darbības valsts ir tiesīga attiecināt tikai uz ADAS, kas atrodas Latvijas valsts teritorijā.

Lai arī spēkā ir vispārējie noteikumi par jurisdikcijas teritoriālo darbību, valsts cenšas noregulēt tiesiskās attiecības, kuras ir saistītas ar tiesisko kārtību, – arī tajos gadījumos, kad šīs attiecības veidojas ārpus tās robežām (Татарунов, 2019). Tāpēc KPL ir arī C daļa, kas tieši paredzēta starptautiskajai sadarbībai krimināltiesiskajā jomā un to reglamentē. Turklāt Kriminālprocesa likuma 673. panta pirmās daļas 4. punkts paredz arī sadarbību procesuālās darbības izpildē ārvalstīs (piemēram, izmantojot tiesiskās palīdzības lūgumus). Latvijas Republikas gadījumā atbilstoši Kriminālprocesa likuma 674. pantam Latvijas Republika var lūgt ārvalsti, izpildot krimināltiesiskās palīdzības lūgumu, piemērot Latvijas Republikā noteikto kriminālprocesuālo kārtību vai atsevišķus tās principus (Kriminālprocesa likums, 2005). Jāmin, ka atsevišķas valstis, piemēram, Vācija un Slovākija, norāda: lai piekļūtu ārvalstu ADAS datiem, nepieciešams izmantot starptautisko tiesību instrumentus, piemēram, jau minēto tiesiskās palīdzības lūgumu vai Eiropas rīkojuma orderi. Līdzīgi ir arī citās valstīs.

Suverenitāte un digitālā suverenitāte – teorētiska diskusija

Suverenitāte ir starptautisko tiesību fundamentāls princips. *Tallinn Manual* pētnieki ir atzinuši, ka uz valsts teritorijā esošu kiberinfrastruktūru, ko veido valsts teritorijā esošās komunikācijas, ADAS, tīkli, kabeļi, ir attiecināma nacionālās valsts suverēnā vara un no teritoriālās jurisdikcijas izrietošais suverenitātes princips (Schmitt, 2017). Tāpat *Tallinn Manual* eksperti norāda, ka valsts suverenitāte pār kiberinfrastruktūru rada divas sekas: 1) infrastruktūra tiek sargāta pēc nacionālās valsts likumiem; 2) valsts suverenitāte

Uldis Ķinis, Ņikita Sinkevičs. Automatizētās datu apstrādes sistēmā esošo datu kontrole (Kriminālprocesa likuma 219. pants): nacionālie un starptautiskie piemērošanas aspekti

savā teritorijā aizsargā visu kiberinfrastruktūru neatkarīgi no tā, vai tā pieder personai vai valstij, un neatkarīgi no mērķa, kāpēc infrastruktūra pastāv. *Tallinn Manual* eksperti, turpinot pētīt jautājumu par suverenitāti kibertelpā, atzina, ka valsts suverenitāte tiek iedalīta iekšējā un ārējā suverenitātē (*Schmitt*, 2017) un kiberinfrastruktūra attiecināma uz iekšējo suverenitāti. Tādēļ uz visu to, kas notiek attiecīgajā infrastruktūrā, valstij ir tiesības attiecināt savu jurisdikciju.

Turklāt suverenitāte attiecināma uz visiem kibertelpas līmeņiem, tostarp fizisko, loģisko un sociālo. Fizisko līmeni veido fiziskie tīkla elementi, ierīces, kabeļi, rūteri, serveri, datori. Loģisko – dati un protokoli, kas izmantojami, lai dati krustotos ar fizisko līmeni. Kibertelpas sociālo līmeni veido lietotāji, kas sniedz un izmanto informācijas pakalpojumus (*Schmitt*, 2017). Savukārt ārējā suverenitāte izriet no valsts suverenitātes, jo saskaņā ar ANO Hartas 2(1) pantu valstis ir tiesībās vienlīdzīgas (*Charter of the United Nations*, 1948). No tā izriet, ka dalībvalstīm ir tiesības veikt aktivitāti kibertelpā ārpus tās teritorijas, ievērojot starptautiskās tiesības. Taču tās rīcības metodes nedrīkst pārkāpt citu valstu suverenitāti (*Schmitt*, 2017). Kiberaktivitāšu kontekstā par teritoriālās suverenitātes pārkāpumu uzskatāma darbība, kuru viena valsts *ex officio* veic citas valsts teritorijā esošiem objektiem vai personām (*Schmitt*, 2017). Turklāt vairums *Tallinn Manual* rokasgrāmatas sastādīšanā iesaistīto ekspertu uzskata, ka valstij nav suverenitātes pār datiem, kas atrodas ārpus valsts robežām, izņemot starptautiskās tiesībās noteiktus gadījumus (*Schmitt*, 2017).

Var piekrist I. Ziemelei, ka šobrīd var runāt par suverenitātes paradoksu: suverenitāte kā a) augstākā vara pār konkrēto sabiedrību, b) absolūtā ārējā neatkarība, c) pilnīga tiesībspēja starptautiskās attiecībās (Ziemele, 2019). Jāpiekrīt arī Francijas Valsts padomes locekļiem K. Bazī-Malorijai, ka valstis globālajā interneta pārvaldības procesā ir tikai viens no procesa partneriem (*Bazy-Malaurie*, 2018). Paradokss veidojas arī starp diviem valsts pienākumiem. No vienas puses, katras valsts pienākums ir apkarot kibernetizāciju, bet, no otras puses, tās pienākums ir arī ievērot starptautiskās tiesības un pienākumus, nepārkāpt citu valstu suverenitāti. Rezultātā kibernetizāciju apkarošana ir iespējama līdz zināmam brīdim, iekams darbība nenotiek vai arī netiek plānota cita starptautiska subjekta jurisdikcijā. Tāpēc svarīga ir *Tallinn Manual* ekspertu atziņa, ka suverenitāte ne vien piešķir tiesības, bet arī uzliek par pienākumu rīkoties (angļu val. *due diligence*) apzinīgi un apturēt un novērst noziedzīgus nodarījumus, kas tiek veikti no valsts teritorijas (*Schmitt*, 2017). Tomēr ir jānorāda, ka līdz šim visi pūliņi radīt efektīvāku starptautisko noregulējumu šajā jomā ir beigušies neveiksmīgi (*Henriksen*, 2019).

Jautājums par suverenitāti kibertelpā ir ļoti sarežģīts, tāpēc ne visi piekrīt *Tallinn Manual* ekspertu viedoklim. Piemēram, profesors Dans Svantesons (*Svantesson*, 2017) uzskata, ka jurisdikcijas jēdzienā teritorialitāte kā suverenitātes komponente ir jānodala no valstiskuma (angļu val. *statehood*) tiesībām noteikt jurisdikciju. D. Svantesons uzskata, ka būtu nepieciešams atteikties no teritorialitātes kā kiberjurisdikcijas kodola. Turklāt, pēc viņa domām, jurisdikcijas piemērošana būtu jāsaista ar apstākli, ka valsts tiesai, kas piemēro jurisdikciju, būtu jākonstatē un jāpamato būtiska saikne (angļu val. *substantial*

Uldis Ķinis, Nikita Sinkevičs. Automatizētās datu apstrādes sistēmā esošo datu kontrole (Kriminālprocesa likuma 219. pants): nacionālie un starptautiskie piemērošanas aspekti

connection) un leģitīma interese (angļu val. *legitimate interest*) jurisdikcijas piemērošanā (Svantesson, 2017). Tas dotu iespēju dalībvalstī veikt arī pārrobežu pārmeklēšanu, nepārkāpjot valstu suverenitātes robežas. Tomēr 2016. gada OCTOPUS konferencē viņa idejas neatbalstīja lielākā daļa konferences dalībnieku, tostarp nacionālo valstu kibernetiķu eksperti, diplomāti un lielāko globālo informācijas pakalpojumu sniedzēju pārstāvji. Turklāt, apspriežot Kibernetiķu komitejas “*Cloud evidence group*” (Council of Europe, 2016), tika atzīts, ka, piemērojot KNK, dalībvalstis vēl pilnā mērā neizmanto 1959. gada 20. aprīļa Eiropas Padomes Konvenciju par savstarpējo palīdzību krimināllietās (Council of Europe, 1959) dotās iespējas. Piemēram, nacionālo valstu tiesību aizsardzības iestāžu pārstāvji pietiekami neizmanto tiešo komunikāciju ar globālajiem informācijas pakalpojumu sniedzējiem. Apspriežot šo ziņojumu, tika nolemts arī uzsākt darbu pie KNK Otrā papildprotokola.

2017. gadā Kibernetiķu komiteja pieņēma Vadlīniju Nr. 10, kurā daļēji iestrādāta arī D. Svantesona ideja par būtisko saikni un leģitīmo interesi (Council of Europe, 2017). Vadlīnija ir oficiālā KNK 18. panta interpretācija. KNK 18. pants noteic: “Puse pieņem tādus normatīvos aktus un veic citus nepieciešamos pasākumus, lai pilnvarotu tās kompetentās institūcijas pieprasīt personai tās teritorijā iesniegt konkrētus datus, kas atrodas personas īpašumā vai kontrolē un kas ir saglabāti datorsistēmā vai datu uzkrāšanas vidē par abonentu.” Vadlīnijā skaidrots, ka vietējo procesa virzītāju lēmumi ir attiecināmi arī uz tādiem pakalpojumu sniedzējiem, kuriem nav savas pārstāvniecības nacionālajā valstī, taču **kuru darbība valstī rada ekonomisku efektu**. Tieši šis ekonomiskais efekts arī pamato procesuālas darbības būtisko saikni un leģitimitāti. Taču KNK 18. pants attiecas tikai uz plūsmas un abonentu datu pieprasījumiem un to atklāšanu. Tie ir dati, kurus procesa virzītājs Latvijā var pieprasīt KPL 191. panta kārtībā. Līdz ar to šī Vadlīnija par abonentu datu pieprasīšanu ir piemērojama visiem digitālo platformu un pakalpojumu turētājiem un sniedzējiem, kuru darbība Latvijā rada ekonomisko efektu. Šie pieprasījumi ir attiecināmi arī uz ārvalstu jurisdikcijā esošajām datu glabātuvēm vai mākoņdatnēm. Eksperti, kas uzskata, ka “valstīm nav suverenitātes pār datiem, kas pārraidīti no ārvalstīm vai saglabāti ārvalstīs esošās ADAS, un ka šie dati uzskatāmi par ārpus nacionālās suverenitātes esošiem”, arī *Tallinn Manual* ekspertu vidū palika mazākumā (Schmitt, 2017).

KNK ir strukturēta trīs nodaļās: 1) termini; 2) pasākumi, kas jāveic nacionālā līmenī (pasākumi, kas jāveic substantīvajās krimināltiesībās, un procesuālie līdzekļi, kuri dalībvalstīm jāievieš saistībā ar KNK), un 3) starptautiskā sadarbība, kur katra no šīm nodaļām sadalīta vairākās apakšnodaļās. KNK19. pants ir ietverts otrās nodaļas 4. apakšnodaļā, kas reglamentē tikai procesuālās darbības dalībvalstu teritorijā. Savukārt KNK 3. nodaļas “Starptautiskā sadarbība” 2. apakšnodaļā “Īpaši noteikumi” reglamentēta savstarpējā palīdzība attiecībā uz pagaidu pasākumiem. Apakšnodaļa paredz šādas procesuālas darbības: 1) sistēmā uzkrāto datu operatīvu saglabāšanu (KNK 29. pants); 2) saglabātās datu plūsmas operatīvu atklāšanu (KNK 30. pants); 3) savstarpēju palīdzību attiecībā uz piekļuvi uzkrātajiem datiem (KNK 31. pants); 4) pārrobežu piekļūšanu

Uldis Ķinis, Nikita Sinkevičs. Automatizētās datu apstrādes sistēmā esošo datu kontrole (Kriminālprocesa likuma 219. pants): nacionālie un starptautiskie piemērošanas aspekti

uzkrātajiem datiem ar piekrišanu vai tur, kur tie ir publiski pieejami; 5) savstarpēju palīdzību datu plūsmas vākšanai reālā laikā; 6) savstarpēju palīdzību attiecībā uz satura datu pārtveršanu; 7) 24/7 tīklu.

Savstarpējā palīdzība saistībā ar KPL 219. pantā paredzēto darbību ir reglamentēta KNK 31. pantā. KNK PZ 292. paragrāfā norādīts, ka šis pants piemērojams gadījumos, ja nepieciešama starptautiskā sadarbība. Piemērojot KNK 19. pantu nacionālās valsts robežās, lai pārņemtu un atklātu ADAS saglabātus datus, kas atrodas Saņēmēja puses teritorijā, Puse var lūgt šo darbību veikt citai Pusei. Savukārt KNK 32. pants noteic, ka pārrobežu piekļūšana ADAS uzkrātiem datiem ir pieļaujama citā valstī tikai divos gadījumos: 1) ja uzkrātie dati ir publiski pieejami; 2) ja dati, kas iegūti no citas valsts teritorijas un izsniegti kompetentai iestādei, ir iegūti ar tādas personas atļauju, kurai ir likumīgas tiesības šos ADAS uzkrātos datus izsniegt kompetentai personai. KNK PZ 294. paragrāfā norādīts, ka šāda autorizēta persona varētu būt, piemēram, e-pastu pakalpojumu sniedzējs vai pats datu subjekts.

Tātad var secināt, ka KNK noteic, ka ADAS saglabāto datu pārrobežu pārmeklēšana un izņemšana ir pieļaujama tikai tad, ja tās nodrošināšanā tiek iesaistīta citas puses kompetentā institūcija vai amatpersona. Tādējādi KNK 19. pants uzskatāms par izmeklēšanas darbību, kuru dalībvalsts var veikt tikai nacionālās valsts ietvaros; šāda redakcija ir ietverta arī pašreizējā KPL 219. panta 2. daļas regulējumā. Var piekrist A. Lieljuksim, ka, kaut arī normas darbība attiecas tikai uz Latvijas teritorijā izvietotām ADAS, kas ģeogrāfiski izvietotas dažādās vietās, tomēr to varētu attiecināt arī uz Latvijā reģistrētiem un uzņēmējdarbību veicošiem ārvalstu uzņēmumiem, kuru ADAS veido vienotu tīklu gan Latvijā, gan arī ārpus tās (Lieljuksis, 2019). Savukārt, ja, pārmeklējot šo sistēmu, bez papildu identifikatoriem iespējams piekļūt datiem, kas atrodas citā valstī, tad procesa virzītājam ir jārikojas KPL 83. nodaļā noteiktā kārtībā un KNK 31. panta kārtībā.

Eiropas Savienības digitālā suverenitāte

Termins “tehnoloģiskā vai digitālā suverenitāte” tiek attiecināts uz pasākumiem, kas nodrošina Eiropas Savienības liderību un stratēģisku autonomiju digitālā jomā, tostarp ekonomikā, kibers drošībā, kibernetizācijas apkarošanā (Madiaga, 2020). Eiropas Komisijas prezidente Urzula fon der Leiena norāda, ka digitālā suverenitāte apzīmē Eiropas spēju digitālā vidē veikt savas izvēles un rīcību, balstoties uz saviem likumiem un vērtībām. Ar to EK prezidente uzsvēra, ka Eiropai ir tiesības uz saviem likumiem, kas regulē interneta darbību (Komaitis, 2020). Kā norāda pētnieki, galvenais digitālās suverenitātes mērķis ir kontrolēt datu plūsmas un protokolus Eiropas Savienībā (Floridi, 2020). Vācijas prezidentūra ES paredz izstrādāt kopīgu Eiropas pozīciju un to pārstāvēt ANO interneta pārvaldības organizācijās un Kibernetizācijas ekspertu komitejā un attīstīt plašu ES diplomātiju ES kibersankciju noteikšanai par ES normatīvo aktu un vērtību pārkāpšanu (Federal Foreign Office, 2020). Patiesībā šī diskusija ir tikai loģisks turpinājums Eiropas

Uldis Ķinis, Nikita Sinkevičs. Automatizētās datu apstrādes sistēmā esošo datu kontrole (Kriminālprocesa likuma 219. pants): nacionālie un starptautiskie piemērošanas aspekti

vienotās juridiskās, ekonomiskās telpas izveidošanai. Galvenais šīs diskusijas iemesls ir radīt neatkarīgu digitālu vidi, samazinot atkarību no ASV un Ķīnas (*Federal Foreign Office*, 2020).

Protams, ka, izveidojot vienoto tiesisko digitālo Eiropas Savienības telpu, Eiropas Savienība šajā teritorijā spēs daudz efektīvāk risināt arī pārrobežu ADAS pārmeklēšanas problēmu. Tomēr pastāv bažas, ka šādu ADAS pārmeklēšanu, kura fiziski atrodas citā ES dalībvalstī, Latvijas procesa virzītājs varēs veikt bez saskaņošanas ar attiecīgās dalībvalsts amatpersonām. Protams, ka sadarbības metodes var tikt vienkāršotas un process paātrināts, līdzīgi kā tas tiek paredzēts, izpildot jau spēkā esošos ES tiesiskās sadarbības instrumentus krimināllietās, tomēr ir ļoti apšaubāmi, ka dalībvalstis būs gatavas atteikties no savas suverenitātes, lai apkarotu kibernoziēdzību, īpaši, ja tā būs saistīta ar būtisku iejaukšanos citu valstu iedzīvotāju pamattiesībās un brīvībās, ko vairāku ES valstu konstitucionālās tiesas ir pasludinājušas par neaizskaramu valsts konstitucionālo kodolu.

Neapšaubāmi, ka ES digitālā suverenitāte nosaka un arī turpmāk noteiks ES prioritātes kibernoziēgumu apkarošanā, jo īpaši saistībā ar pārrobežu piekļuvi elektroniskajiem pierādījumiem (COM(2015) 185 final, 2015). Ir uzsākta diskusija par Eiropas Parlamenta un Padomes Regulu “Par Eiropas elektronisko pierādījumu sniegšanas un saglabāšanas rīkojumiem elektronisko pierādījumu iegūšanai krimināllietās” (COM/2018/225 final, 2018). Minētajā dokumentā uzsvērts, ka šā priekšlikuma mērķis ir uzlabot juridisko noteiktību iestādēm, pakalpojumu sniedzējiem un iesaistītajām personām, kā arī saglabāt augstus standartus tiesībsargāšanas pieprasījumiem, tādējādi nodrošinot pamattiesību aizsardzību, pārredzamību un atbildību. Minētā Regula paredz ieviest jaunus e-pierādījumu sniegšanas un saglabāšanas rīkojumus, kuri balstīsies uz savstarpējās atzīšanas principiem. Jebkurā krimināllietā ar tiem varēs pieprasīt tikai abonenta un noslodzes datus. Savukārt, lai iegūtu darījuma vai satura datus, rīkojumu tiesa varēs izdot tikai par nodarījumiem, kur soda maksimālais apmērs izdevējvalstī ir ne mazāks par trim gadiem, vai par noziegumiem, kuri saistīti ar terorismu.

Īpaši uzsverot, ka Regulas priekšlikums tiek gatavots tā, lai atbilstu KNK, nepieciešams apskatīt arī ES kā organizācijas iesaisti KNK otrā papildu protokola izstrādes procesā. Kaut arī KNK neparedz, ka ES varētu pievienoties šim līgumam, ES piedalās arī Kibernoziēgumu konvencijas otrā protokola izstrādes procesā kā novērotāja organizācija, jo no 62 KNK dalībvalstīm 26 ir ES dalībvalstis. Respektīvi, tās dalībnieki ir visas valstis, izņemot Īriju un Zviedriju, kas turpina sarunas par pievienošanos KNK. Eiropas Komisija uzskata, ka saskaņā ar LEZD 3. panta 2. punktu (Līgums par Eiropas Savienības darbību) tās kompetencē ir arī noslēgt starptautisku līgumu “tiklāt, ciktāl līguma slēgšana ietekmē Savienības kopīgos noteikumus vai maina to jomu”. Tādējādi darbu pie KNK otrā papildu protokola ES uzskata par tādu, kas nākotnē var būtiski ietekmēt arī ES kopīgos noteikumus. Eiropas Komisijas sarunu mandātā (COM(2019) 71 final, 2019) ir ietverta arī diskusija par starptautiskiem e-pierādījumu sniegšanas rīkojumiem, paplašinātu meklēšanu un piekļuvi, kas iespējama, pamatojoties uz pārmeklējamās sistēmas akreditācijas datiem.

Uldis Ķinis, Nikita Sinkevičs. Automatizētās datu apstrādes sistēmā esošo datu kontrole (Kriminālprocesa likuma 219. pants): nacionālie un starptautiskie piemērošanas aspekti

Valsts policijas priekšlikuma satura izvērtējums

VP priekšlikums ir veikt grozījumus KPL 219. panta otrajā daļā, svītrojot vārdus “Latvijas teritorijā esošā” un izsakot normu šādā redakcijā: “Ja ir pamats uzskatīt, ka meklētie dati (informācija) tiek uzglabāti citā sistēmā, kurai var piekļūt autorizēti, izmantojot izmeklēšanas tiesneša lēmumā minēto sistēmu, jauns lēmums nav nepieciešams.” Priekšlikuma autori norāda, ka minētā norma nav grozīta kopš 2005. gada un ka likumdevējs, pieņemot šādu normu, nevarēja paredzēt tehnoloģiju un informācijas pakalpojumu transformāciju, proti, ka ADAS vai tās daļa vairs nav saistāma ar konkrētas valsts teritoriju – tā var atrasties jebkurā valstī, bieži vien neidentificētā. Vēl vairāk, izmeklēšanas laikā gandrīz neesot iespējams identificēt un pierādīt, ka noteiktā ADAS daļa, kurai var piekļūt autorizēti, atrodas Latvijas vai citas valsts teritorijā. Turklāt gan procesa virzītājs, gan tiesnesis, gan pat kontrolējamā persona varot arī nezināt, kur fiziski atrodas viņu rīcībā neesošas attālinātas piekļuves automatizētās datu apstrādes sistēmas daļas.

Līdz ar to VP uzskata, ka mūsdienu pasaulē informācijas tehnoloģijas un to risinājumi vairs nav saistāmi ar konkrētu valsts teritoriju, tāpēc, lai efektivizētu KPL 219. panta normas piemērošanu, nepieciešams atteikties no norādes, ka tā attiecināma tikai uz Latvijas teritoriju. Papildu priekšlikuma pamatojumam VP izmanto 2019. gada 28. marta Norvēģijas Augstākās tiesas nolēmumu (*Supreme Court of Norway*, 2019), kur tiesa atzinusi, ka policijai ir tiesības *Oslo Tidal Music AS* ADAS pārmeklēt un izņemt arī datus, kas tiek uzglabāti ADAS ārpus Norvēģijas. Lai izvērtētu minēto spriedumu, būtu nepieciešama plašāka analīze, taču interesants ir apstāklis, ka tiesa, analizējot Kibernetizācijas konvenciju, analizē tikai KNK 18. pantu, kas tiešām nosaka minimumu, kas valstij jāizpilda, pievienojoties Konvencijai, bet neanalizē Konvencijas Starptautiskās sadarbības daļu, konkrēti 32. panta b punktu, kas nevis nosaka minimumu, bet gan strikti reglamentē pieļaujamos pārrobežu pārmeklējamais gadījumus, ja dati pieejami no pārmeklēšanai pakļautās sistēmas. Tādēļ var secināt, ka argumenti, ko tiesa izmantojusi šāda viedokļa taisīšanai, ir vairāk balstīti uz nacionālām interesēm, nevis uz starptautisku avotu analīzi.

No priekšlikuma pamatojuma var izdalīt divas tiesiskās situācijas. Pirmā, kad no pārmeklējamās sistēmas iespējams ar esošajiem identifikatoriem iegūt datus, kuru teritoriālo piederību nav iespējams noskaidrot, piemēram, dati, kas atrodas *Dark web* vai citos šifrētos interneta resursos. Šajā gadījumā var tikt piemērota prezumpcija, ka šie dati atrodas ārpus jebkādas jurisdikcijas, līdz ar to nav pakļauti nevienai jurisdikcijai, un valsts policijai ir likumīga pieeja šiem datiem pat bez speciālu normu grozīšanas. Otrā, kad, pārmeklējot sistēmu, ir skaidrs, ka dati atrodas pie konkrēta pakalpojuma sniedzēja, kurš darbojas un kura infrastruktūra (fiziskā, loģiskā) atrodas citas valsts teritorijā, kas atbilstoši *Tallinn Manual* ekspertu viedoklim ir pakļauti tās valsts, kurā tie atrodas, suverenitātei. Līdz ar to izmeklēšanas darbība ir pieļaujama tiktāl, ciktāl tā neaizskar citu starptautisku tiesību subjektu suverenitāti un tiesības uz jurisdikciju.

Uldis Ķinis, Ņikita Sinkevičs. Automatizētās datu apstrādes sistēmā esošo datu kontrole (Kriminālprocesa likuma 219. pants): nacionālie un starptautiskie piemērošanas aspekti

Secinājumi

1. Kriminālprocesa likuma 219. pants “Automatizētās datu apstrādes sistēmā esošo datu kontrole” ir ieviests, lai Latvija varētu pievienoties KNK. Līdz ar to tā saturs ir atklājams tikai kopsakarībā ar KNK 19. pantu un KNK Paskaidrojošā ziņojuma tekstu, kas uzskatāms par oficiālu KNK teksta interpretācijas līdzekli. Tā kā nekādi citi starptautiski dokumenti par datu pārmeklēšanu un izņemšanu nav pieņemti, jāsecina, ka pēc būtības nekas šī panta saturā no KNK pieņemšanas brīža nav mainījies, jo arī 2001. gadā bija pārrobežu informācijas pakalpojumu pieejamība.
2. Minētais pants ir iekļauts KNK 2. sadaļā, kur noteikti minimālie pasākumi, kas dalībvalstīm jāveic, lai efektīvizētu kibernetizāciju apkarošanu dalībvalsts teritorijā. KNK PZ ir speciāli uzsvērts, ka šo instrumentu nevar izmantot, lai veiktu pārrobežu sistēmu pārmeklēšanu. Savukārt starptautisko sadarbību, tostarp izpildot dalībvalstu lūgumus veikt sistēmu pārmeklēšanu, datu izņemšanu un pārrobežu datu pieejamību, kuri pieejami, izmantojot pārmeklējamā sistēmā esošos identifikatorus, var veikt tikai KNK 31. un 32. pantā noteiktajos gadījumos. Turklāt šis uzskaitījums bez papildu starptautiskās vienošanās nav paplašināms.
3. Kibernetizāciju jurisdikcijas kodolu, kā tas ir noteikts KNK 22. pantā, noteic valstu teritorialitāte un suverenitāte. Turklāt lielākā daļa ekspertu uzskata, ka suverenitāte ir attiecināma arī uz valsts teritorijā esošo kibernetizāciju (tehnisko, loģisko un sociālo limeni). Taču, kā norādīts iepriekš citētajā *Tallinn Manual 2.0*, suverenitāte uzliek dalībvalstīm arī pienākumus apkarot kibernetizāciju, lai nepieļautu kaitējuma nodarīšanu citu valstu subjektiem un objektiem.
4. Apkopojot salīdzinošā pētījuma rezultātus, var secināt, ka valstīm, kuras ir ratificējušas KNK, ir dažādas pieejas attiecībā uz datu kontroli ārvalstu ADAS. Piemēram, Vācijas, Zviedrijas, Austrijas u. c. valstu normatīvie akti nedod tiesības piekļūt ārvalstu ADAS datiem, savukārt Spānijas, Portugāles un Rumānijas normatīvie akti tādu iespēju pieļauj. Tāpat jāatzīmē, ka atsevišķu valstu krimināltiesiskajos regulējumos nav iestrādāta norāde uz pārmeklējamo datu teritoriālo atrašanās vietu. Tas viss liecina par valstu dažādām pieejām KNK normu interpretācijā.
5. Izvērtējot Valsts policijas priekšlikumu par KPL 219. panta otrās daļas grozīšanu, autori uzskata, ka ir vērtējamas divas juridiskas situācijas: pirmā – kad no pārmeklējamās sistēmas iespējams ar esošajiem identifikatoriem iegūt datus, kuru teritoriālo piederību nav iespējams noskaidrot. Šajā gadījumā var tikt piemērota prezumpcija, ka dati, kas atrodas ārpus jebkādas jurisdikcijas, nav pakļauti nevienai citas valsts jurisdikcijai. Līdz ar to procesa virzītājam ir likumīga pieeja šiem datiem pat bez KPL 219. panta normu grozīšanas. Otrā situācija – ja procesa virzītājam ir zināms, ka dati atrodas citā jurisdikcijā esošā sistēmā, tad procesa virzītājs var piemērot jurisdikciju tiktāl, ciktāl tā nepārkāpj citu starptautisko tiesību subjektu teritorialitāti un suverenitāti.

Uldis Ķinis, Nikita Sinkevičs. Automatizētās datu apstrādes sistēmā esošo datu kontrole (Kriminālprocesa likuma 219. pants): nacionālie un starptautiskie piemērošanas aspekti

Control of Data Located in Automated Data Processing Systems: National and International Application Aspects

Abstract

The article “Control of Data Located in Automated Data Processing Systems: National and International Application Aspects” is the result of the idea initiated by the proposal submitted by the Latvian State Police, to the Permanent Working Group of Criminal Procedure Experts of the Ministry of Justice regarding the amendment of Section 219, Paragraph 2 of the Criminal Procedure Law. Article 219 of the Criminal Procedure Law “Control of Data in an Automated Data Processing System” is essentially analogous to Article 19 of the Cybercrime Convention, which obliges Member States to adopt such legislation as to facilitate the search of data in systems located within their territory.

The essence of the proposal is to renounce the national territorial application clause in the Article, as it restricts the police operability to obtain evidence in criminal proceedings in situations where data stored in another computer systems are located outside of the territory of Latvia but are legally accessible from searchable system via Internet. In other words, to change the scope of jurisdiction of search and seizure to transborder search and seizure.

The debate on whether one Member State is entitled to search and capture data in a system located in the territory of another Member State, is not new. It has been running since the adoption of the Convention and it is believed it will continue at least until the adoption of the Second Additional Protocol to the Convention, which should address issues related to cybercrime investigations.

In the article, the authors will analyse what and how the situation has fundamentally changed since the adoption of the Cybercrime Convention and the Criminal Procedure Law, especially regarding the understanding of jurisdiction in the application of criminal procedural instruments. The authors also aim to provide their solutions for solving problems in relation with the proposal submitted by the State Police.

Keywords: control of data, automated data processing systems, cybercrime convention, evidence in criminal proceedings, sovereignty, criminal jurisdiction, data search and seizure.

Avoti un literatūra

1. Bazy-Malaurie, C. 2018. The digital world: what relationship between the jurisdictions? In: *The Role of Constitutional Courts in the Globalised World of the 21st Century. Proceedings of the 2018 Conference of the Constitutional Court of the Republic of Latvia*. Riga: Latvijas Republikas Satversmes tiesa.

Uldis Ķinis, Ņikita Sinkevičs. Automatizētās datu apstrādes sistēmā esošo datu kontrole (Kriminālprocesa likuma 219. pants): nacionālie un starptautiskie piemērošanas aspekti

2. Bundesministeriums der Justiz und für Verbraucherschutz. 03.12.2020. *Strafprozeßordnung*. Iegūts no: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/BJNR006290950.html>
3. EUR-Lex. 2015. Eiropas Drošības programma – COM(2015) 185 final. Iegūts no: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:230801_2
4. EUR-Lex. 2019. *Eiropas Komisija. Ieteikums. Padomes lēmums, ar ko pilnvaro piedalīties sarunās par otro papildu protokolu Eiropas Padomes Konvencijai par kibernetiskajiem (Eiropas Padomes līgumu sērija Nr. 185)*. Iegūts no: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:8d1e03fe-2939-11e9-8d04-01aa75ed71a1.0016.02/DOC_1&format=PDF
5. EUR-Lex. 2018. *Priekšlikums. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula. Par Eiropas elektronisko pierādījumu sniegšanas un saglabāšanas rīkojumiem elektronisko pierādījumu gūšanai krimināllietās*. Iegūts no: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/HTML/?uri=CELEX:52018PC0225&from=LV>
6. Council of Europe. 1959. European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters. *ETS No.030*. Strasbourg.
7. Council of Europe. 1990. *Computer-Related Crime. Recommendation No. R (89) 9 on computer-related crime and final report of the European Committee on Crime Problems*. Iegūts no: <http://www.oas.org/juridico/english/89-9&final%20Report.pdf>
8. Council of Europe. 1995. *Recommendation R(95)13 concerning problems of criminal procedure law connected with information technology*. Iegūts no: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804f6e76>
9. Council of Europe. 2001. *Convention on Cybercrime*. Iegūts no: <https://rm.coe.int/1680081561>
10. Council of Europe. 2001. *Explanatory Report to the Convention on Cybercrime*. Iegūts no: <https://rm.coe.int/16800cce5b>
11. Council of Europe. 16.09.2016. *Criminal justice access to electronic evidence in the cloud: Recommendations for consideration by the T-CY. Final report of the T-CY Cloud Evidence Group*. Iegūts no: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806a495e>
12. Council of Europe. 2017. *T-CY Guidance note # 10 Production orders for subscriber information*.
13. Council of Europe. 21.12.2020. *Chart of signatures and ratifications of Treaty 185*. Iegūts no: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/185/signatures?p_auth=zCdleT3v
14. Elektronisko sakaru likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 28.10.2004. un stājās spēkā 01.12.2004. *Latvijas Vēstnesis*. 183, 17.11.2004.
15. European Commission. 1996. *Illegal and harmful content on the Internet*. Iegūts no: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:1996:0487:FIN:en:PDF>
16. Federal Foreign Office. 2020. *Digital Sovereignty*. Iegūts no: https://ersteslung.de/wp-content/uploads/2020/10/20-10-14_Germany_EU_Digital-Sovereignty.pdf
17. Federal Foreign Office. 2020. *Expanding the EU's digital sovereignty*. Iegūts no: <https://www.eu2020.de/eu2020-en/eu-digitalisation-technology-sovereignty/2352828>
18. Floridi, L. 12.08.2020. *The Fight for Digital Sovereignty: What It Is, and Why It Matters, Especially for the EU*. Iegūts no: <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs13347-020-00423-6>
19. Henriksen, A. 22.01.2019. The end of the road for the UN GGE process: The future regulation of cyberspace. *Journal of Cybersecurity*. 5(1). Iegūts no <https://doi.org/10.1093/cybsec/tyy009>
20. Kancelaria Sejmu. 2020. *Kodeks postępowania karnego*. Iegūts no: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970890555/U/D19970555Lj.pdf>

Uldis Ķinis, Ņikita Sinkevičs. Automatizētās datu apstrādes sistēmā esošo datu kontrole (Kriminālprocesa likuma 219. pants): nacionālie un starptautiskie piemērošanas aspekti

21. Komaitis, K. 07.09.2020. Europe's pursuit of digital sovereignty could affect the future of the Internet. *TECH.EU*. Iegūts no: <https://tech.eu/features/32780/europe-digital-sovereignty/>
22. Koops, B. J. (ed). 2006. *Cybercrime and jurisdiction*. T. M. C. Asser Press.
23. Kriminālprocesa likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 21.04.2005. un stājās spēkā 01.10.2005. *Latvijas Vēstnesis*. 74, 11.05.2005.
24. Ķinis, U. 2015. *Kibernetizācija, kibernetizējamība un jurisdikcija*. Rīga: Jumava.
25. Legicoop. 2020. <https://www.gip-jci-justice.fr/en/projects/intra-european/legicoop-network-for-legislative-cooperation-between-the-ministries-of-justice-of-the-european-union>
26. Legifrance. 2020. *Code de procédure pénale*. Iegūts no: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006071154/LEGISCTA000006167524/#LEGISCTA000038311671
27. Lieljuksis, A. 2019. 219. pants. Automatizētās datu apstrādes sistēmā esošu datu kontrole. No: Strada-Rozenberga, K., red. *Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa*. Rīga: Latvijas Vēstnesis.
28. Lietuvas Republikas Seimas. 19.12.2020. *Baudžiamojo proceso kodeksas*. Iegūts no: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.163482/asr#part_7ca4d122f6c8443f8d18e908c735dcde
29. LOVDATA. 04.12.2020. *Straffeprosessloven*. Iegūts no: https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1981-05-22-25/**
30. Madiaga, T. 2020. Digital sovereignty for Europe. *European Parliamentary Research Service*. Iegūts no: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/651992/EPRS_BRI\(2020\)651992_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/651992/EPRS_BRI(2020)651992_EN.pdf)
31. Meikališa, A. 2019. 179. pants. Kratišana. No: Strada-Rozenberga, K., red. *Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa*. Rīga: Latvijas Vēstnesis.
32. 32. Pravno-informācija sistēmā. 01.01.1995. *Zakon o kazenskem postopku*. Iegūts no: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO362#>
33. Procuradoria-Geral Distrital de Lisboa. 15.12.2009. *Lei do Cibercrime*. Iegūts no: http://www.pgdlisboa.pt/leis/lei_mostra_articulado.php?nid=1137&tabela=leis
34. Rechtsinformationssystem des Bundes. 21.12.2020. *Strafprozeßordnung 1975*. Iegūts no: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002326>
35. Riigi Teataja. 07.05.2020. *Kriminaalmenetluse seadustik*. Iegūts no: <https://www.riigiteataja.ee/akt/119032015022?leiaKehtiv#para126b7>
36. Schmitt, M. N. (ed). 2017. *Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations*. Cambridge: Cambridge University Press.
37. Strada-Rozenberga, K. 2019. 3. pants. Kriminālprocesa spēks telpā. Strada-Rozenberga, K., red. *Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa*. Rīga: Latvijas Vēstnesis.
38. Supreme Court of Norway. 28.03.2019. *HR-2019-610-A (case no. 19-010640STR-HRET), criminal case*. Iegūts no: <https://www.domstol.no/globalassets/upload/hret/decisions-in-english-translation/hr-2019-610-a.pdf>
39. Svantesson, D. J. 2015. *A new jurisprudential framework for jurisdiction: beyond the Harvard Draft*. Iegūts no: <https://core.ac.uk/download/pdf/205332442.pdf>
40. Svantesson, D. J. 2017. *Solving the Internet Jurisdiction Puzzle*. Oxford: Oxford University Press.
41. United Nations. 1948. *Charter of the United Nations*. Iegūts no: <https://www.un.org/en/sections/un-charter/chapter-i/index.html>

Uldis Ķinis, Nikita Sinkevičs. Automatizētās datu apstrādes sistēmā esošo datu kontrole (Kriminālprocesa likuma 219. pants): nacionālie un starptautiskie piemērošanas aspekti

42. Ziemeļe, I. 2019. Constitutional courts as lock-gates in the globalized world. In: *The Role of Constitutional Courts in the Globalised World of the 21st Century*. Iegūts no: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/other/2019-ST-Referati-2018-atverumos.pdf>
43. *Наказательно-процесуален кодекс*. 2020. Iegūts no: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135512224>
44. Татаринов, М. 2019. Пространственное действие уголовной юрисдикции. *Международное право*. Iegūts no: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=29545 [sk. 20.12.2020.].
45. *Уголовный процессуальный кодекс*. 21.07.2020. Iegūts no: http://continent-online.com/Document/?doc_id=31197178#pos=5;-142

<https://doi.org/10.25143/socr.19.2020.1.110-119>

Likumības princips civilprocesā: formālas lietu vešanas kārtības pamats civillietās

Dr. iur. Ivars Kronis

ORCID: 0000-0003-0673-0496

Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte, Latvija

ivars.kronis@rsu.lv

Kopsavilkums

Rakstā tiek apskatīts jautājums par likumības principa izpaušmi un saturu civilprocesā. Pētījumā tiek aplūkoti likumības principa procesuālie un materiāli tiesiskie jautājumi.

Atslēgvārdi: civilprocess, tiesvedība civillietās, likumības princips.

Ievads

Civilprocess ir universāls subjektīvo tiesību aizstāvības piespiedu veids jeb, citiem vārdiem sakot, civilprocess ir civilo tiesību piespiedu īstenošanas kārtība, kas tiek reducēta uz tiesību normu kopumu, kas nosaka gan esošo tiesību aizstāvības institūciju, gan personu, kuras izmanto šo aizstāvību vai kā citādi ir iesaistītas tajā, rīcības veidu. Šajā kārtībā būtisku vietu ieņem tieši likumība. Ar likumību saprot tādu sabiedrības dzīves stāvokli, kurā, pirmkārt, ir tiesiskais regulējums, kurā nav loģisku pretrunu un kurš kopumā atbilst šīs sabiedrības objektīvām vajadzībām, un, otrkārt, fiziskās un juridiskās personas ciena, kā arī ievēro pieņemtās tiesību normas. Civilprocesā tas ir ne tikai princips, bet arī viens no tiesas procesa mērķiem. Saskaņā ar tā saturu likumības princips ietver, pirmkārt, prasību, lai tiesas pareizi piemērotu materiālo tiesību normas un veiktu procesuālas darbības atbilstoši tiesību normām; otrkārt, prasību, lai citi procesa dalībnieki ievērotu procesuālo un materiālo tiesisko regulējumu, iztiesājot un izskatot civillietas tiesā. Tādējādi likumības princips ietver procesuālās un materiāli tiesiskās sastāvdaļas.

Raksta **mērķis** ir likumības principa morāli tiesiskā satura civilprocesā analīze, izvērtējot tā piemērošanas aspektus.

Pētījuma **materiāls un metodes** ir šādas: empīrisko bāzi veido zinātniskie darbi un rakstu krājumu materiāli, publikācijas periodiskajos izdevumos un pirmavoti, tiesību akti, interneta resursi, kā arī cita publiski pieejamā informācija. Pētījuma izstrādē tika izmantota analītiskā, induktīvā un deduktīvā pētniecības metode.

Likumības principa procesuālais saturs

Civilprocesa likums [2] (turpmāk – CPL) tika pieņemts 1998. gada 14. oktobrī un ir spēkā kopš 1999. gada 1. marta. Likumības principa pamats rodams CPL 1. panta otrajā daļā, kurā noteikts, ka personai, kas vērsusies tiesā, ir tiesības uz tās lietas izskatīšanu tiesā likumā noteiktajā procesuālajā kārtībā. Citiem vārdiem sakot, tiesa drīkst izspriest civillietas tikai likumā noteiktajā kārtībā, kuru sauc par tiesvedību civillietās (civilo tiesvedību) jeb civilprocesu. Civiltiesības (civīlās tiesības) ir materiālas tiesības, kas regulē indivīdam piemērošo subjektīvo tiesību rašanos, izmaiņas, pāreju citām personām un izbeigšanos. Savukārt visas procesuālās tiesības, tostarp arī civilprocesuālās, pieder publiskajām tiesībām [16, 23–24]. Tādējādi, tiesai izskatot un izšķirot lietas, kas nodotas tās jurisdikcijai, ir stingri jāievēro likumā noteiktā darbības procesuālā forma, tas ir, kārtība, kādā, piemēram, tiek noteiktas personas, kuras piedalās lietā, notiek procesa uzsākšana, paziņošana procesa (lietas) dalībniekiem un to izsaukšana, lietas sagatavošana iztiesāšanai tiesā, tiesas sēdes, kā arī tiesas nolēmumu pārsūdzēšana un citas darbības. Tāpēc civilprocess ir formāla lietu vešanas kārtība civillietās.

CPL 2. pantā ir paredzēts, ka civillietas tiesa izspriež kārtībā, kas noteikta CPL un likumā “Par tiesu varu” [4] (turpmāk – LPTV). Civilprocesā tiesvedības gaita un civilprocesa institūti tiek regulēti galvenokārt katras valsts nacionālajos procesuālajos tiesību aktos, taču atsevišķas procesuālās normas tiek iestrādātas arī starp materiāla rakstura normām. Turklāt pastāv iespēja, ka likumdevējs divos likumos var ietvert pat vienāda satura normas [14]. Līdz ar to arī materiālo tiesību avoti satur atsevišķas procesuālo tiesību normas, tomēr kopumā tiem ir tikai subsidiāra nozīme procesuālo jautājumu regulēšanā [18, 27].

Civilprocesa tiesību normas attiecas ne tikai uz noteiktu laiku, bet arī uz noteiktu tiesību telpu un noteiktu personu loku, ko teorijā sauc arī par tiesību normu spēka “dimensijām” [18, 22].

Civilprocesa tiesību normu spēks laikā: tiesvedība civillietās notiek pēc procesa likuma, kurš ir spēkā lietas izskatīšanas, atsevišķu procesuālo darbību izdarīšanas vai tiesas nolēmuma izpildīšanas laikā neatkarīgi no tā, kad izcēlies tiesiskais strīds un kad ierosināta civillietā, un kādu civilprocesa stadiju tā sasniegusi (CPL 3. pants). Tiesību zinātnē, skaidrojot procesuālā likuma piemērošanu laikā, norādīts, ka “jaunais procesuālais likums, tiklīdz tas stāties spēkā, tūlīt arī piemērojams turpmākajām procesuālajām darbībām, kaut arī prasības lieta iesākta pirms jaunā likuma izdošanas. Nepieciešams vienīgi, lai jaunais procesuālais likums nepārgrozītu un neatņemtu pusei procesā tādas procesuālās tiesības, kuras viņai bijušas lietas iesākšanas brīdī tiesā” [17, 128; 15].

Augstākā tiesa, skaidrojot jautājumu par CPL grozījumu intertemporālo piemērošanu, ir norādījusi, ka atbilstoši CPL 3. pantam tiesvedību civillietā reglamentē tās procesuālās tiesību normas, kas ir spēkā attiecīgās procesuālās darbības izdarīšanas laikā [6]. Jaunais procesuālais likums, tiklīdz tas stāties spēkā, tūlīt arī piemērojams turpmākām procesuālām darbībām, kaut arī prasības lieta iesākta pirms jaunā likuma izdošanas [17, 128–129; 21, 22].

Civilprocesa tiesību normu spēks telpā: tiesvedība civillietās visās Latvijas tiesās neatkarīgi no teritoriālās atrašanās vietas notiek saskaņā ar Latvijas Republikas tiesību aktiem. Turklāt Latvijas tiesu spriedumi civillietās, kas stājušies likumīgā spēkā, ir obligāti visiem un izpildāmi visā valsts teritorijā [18, 16–17]. Latvijas tiesu nolēmumus var izpildīt arī ārvalstīs, ja šo valstu tiesas ir atzinušas nolēmumu par izpildāmu saskaņā ar valstu starpā noslēgtajiem starptautiskajiem līgumiem un Eiropas Savienības (turpmāk – ES) tiesību normām.

Civilprocesa tiesību normu spēks attiecībā uz personu: civilprocesa tiesību normas vienlīdz attiecas gan uz visiem Latvijas Republikas pilsoņiem un nepilsoņiem, gan uz ārvalstniekiem un bezvalstniekiem. Visas šīs personas bauda vienādas civilprocesuālās tiesības, un tām ir vienādi civilprocesuālie pienākumi. Turklāt visas šo personu civillietas tiek izskatītas vienā un tajā pašā likumā noteiktajā procesuālajā kārtībā. Tādējādi šis procesuālais līdztiesības princips pilnīgi attiecas arī uz juridiskajām personām neatkarīgi no to atrašanās vietas Latvijā, īpašuma veida un pakļautības [18, 24].

Civilprocesa tiesību normu piemērošanā tiesā izšķir vairākas savstarpēji saistītas stadijas:

- 1) tiesas sēdē konstatēto faktisko lietas apstākļu analīzi;
- 2) tiesību normu izvēli un to tiesiskā sastāva atbilstības lietas apstākļiem novērtēšanu;
- 3) tiesas nolēmuma kā tiesību normu piemērošanas akta pieņemšanu. Ja tiesību normu saturs ir neskaidrs, tad tiesai jāveic attiecīgo tiesību normu iztulkošana, izmantojot interpretācijas pamatmetodes, t. i., noskaidrojot tiesību normas jēgu ar gramatiskās vai filoloģiskās metodes, vēsturiskās metodes, sistēmiskās metodes vai teleoloģiskās metodes palīdzību [18, 28].

Likumības principa materiāli tiesiskais saturs

CPL 5. panta pirmajā daļā noteikts, ka tiesa izspriež civillietas saskaņā ar likumiem un citiem normatīvajiem aktiem, Latvijas Republikai saistošajām starptautiskajām un ES tiesību normām (sk. arī LPTV 18. pantu).

Ja starptautiskajā līgumā, ko apstiprinājusi Latvijas Republikas Saeima, ir paredzēti citādi noteikumi nekā Latvijas likumā, piemēro starptautiskā līguma noteikumus (CPL 5. panta otrā daļa). Savukārt, ja attiecīgo jautājumu regulē ES tiesību normas, kas tieši piemērojamas Latvijā, Latvijas likumu piemēro, ciktāl to pieļauj ES tiesību normas (CPL 5. panta trešā daļa). Jāvērš uzmanība uz to, ka CPL 5. panta ceturtajā daļā, tāpat

kā LPTV 18. panta noteikumos, paredzēts, ka likumā vai starptautiskā līgumā noteiktajos gadījumos tiesa piemēro arī citu valstu likumus. Tas nozīmē, ka visos gadījumos ārvalsts likuma piemērošanai ir jāizriet no likuma tā plašā izpratnē – Latvijai saistošu starptautisko līgumu, tieši piemērojamo ES tiesību aktu vai arī nacionālo tiesību normām [7].

Savukārt tajos gadījumos, kuros nav likuma, kas regulē strīdīgo attiecību, tiesa piemēro likumu, kurš regulē līdzīgas tiesiskās attiecības, bet, ja arī šāda likuma nav, – vadās pēc tiesību vispārējiem principiem un jēgas (CPL 5. panta piektā daļa).

Tiesību doktrīnā, aplūkojot jautājumu par analogijas pielietojumu procesuālajās tiesībās, norādīts: “Kaut gan, stingri vadoties no CPL 5. panta piektajā daļā ietvertajiem vārdiem “ja nav likuma, kas regulē strīdīgo attiecību”, var nonākt pie secinājuma, ka pēc analogijas piemērojamas vienīgi “materiālo tiesību normas”, tas pats par sevi nevar būt pamats, lai noliegtu analogiju civilprocesuālajās tiesībās. Arī šajās tiesībās [...] analogija ir pieļaujama” [17, 122; 20, 337]. Tas, ka zināmos apstākļos ar analogijas metodes palīdzību iespējams rast procesuālas dabas jautājuma risinājumu, atzīts arī judikatūrā [8; 9; 10]. Gan likums, gan tiesu prakse, kā arī tiesību doktrīna dod pamatu secinājumam, ka civilprocesā kā publiskajās tiesībās analogija ir piemērojama un par to strīda nav.

Tomēr analogija (juridiskā nozīmē) kā tiesību tālākveidošanas paņēmieni tiek pielietota atklātu likuma “robu” aizpildīšanai. “Analogija civilprocesā var tikt pielietota pie nosacījuma, kad ir atklāta likuma “roba” esība attiecībā uz konkrētajā gadījumā izlemjamo jautājumu” [11]. Analogija ir viens no tiesību tālākveidošanas paņēmieniem tiesību normas neesamības (likuma “roba”) gadījumā, kurā likumā (tiesību normā) neregulētam dzīves gadījumam paredzētās tiesiskās sekas tiek attiecinātas uz likumā tieši neregulētu, bet līdzīgu dzīves gadījumu. Izšķir tiesību analogiju un likuma analogiju [19, 42]. Tādējādi gadījumā, kurā tiesa nav konstatējusi likuma “robu”, analogijas (likuma vai tiesību) pielietošanai nav pamata [13].

Šeit jānorāda, ka ne visas likumos saskatāmās nepilnības ir uzskatāmas par likuma “robu”, ko tiesnesim ir ne vien tiesības, bet arī pienākums “aizpildīt”, lai pastāvošās tiesību sistēmas ietvaros varētu izspriest konkrētu lietu vai izlemt kādu procesuālu jautājumu [13]. Bieži konstatējami arī tiesību “robi”, t. i., visas tiesību sistēmas nepilnība vai kāda tiesiskā regulējuma vai vesela tiesību institūta trūkums, kuram atbilstoši apgrozības nepieciešamībai vai vispārējās tiesiskās apziņas pieprasītam tiesību principam vajadzētu būt ietvertam tiesību sistēmā. Tiesību “robu” aizpildīšanu var veikt tikai likumdevējs, kuram ir jāpieņem vispārīga rakstura tiesību normas. [24, 176]

Atšķirībā no materiālajām tiesībām procesuālajās tiesībās tiesību avots nevar būt paražu tiesības. Tas ir tāpēc, ka tiesas stingri pamatojas uz likumā paredzētajām tiesību normām, jo procesuālās tiesības ir formālas tiesības [17, 115].

Par civilprocesa tiesību avotu nevar būt Ministru kabineta noteikumi, jo tie nevar grozīt tiesu iekārtas un procesuālos likumus. Tomēr atsevišķus ar tiesas spriešanu un nolēmumu izpildi saistītus jautājumus var regulēt arī Ministru kabineta noteikumi [3].

Būtisks civilprocesa avots ir tiesu judikatūra (CPL 5. panta sestā daļa), tostarp Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk – ECT) judikatūra, kā arī Eiropas Savienības Tiesas (turpmāk – EST) prejudiciālie nolēmumi (sk. CPL 5.¹ pantu).

Judikatūra tiek skaidrota, kā publicēto tiesas (galvenokārt Augstākās tiesas) nolēmumu kopums, kuram ir principiāla nozīme un kas satur abstrakta rakstura juridiskas atziņas (prejudicijas). Pie judikatūras nepieder atcelti un acīmredzami kļūdaini spriedumi, taču tie pieder pie tiesu prakses [22, 32; 25, 12]. Tomēr nav jāsaprot, ka judikatūra ir, piemēram, kāds Senāta spriedums kā tāds, bet gan tā ir šajā spriedumā izteiktā tēze vai tēzes, ko juridiskā valodā sauc par *ratio decidendi*. Turpretī pārējie šā sprieduma argumenti (*obiter dicta*) ir vērtējami kā “pa ceļam teikti”, un tiem nav judikatūras nozīmes.

Judikatūras spēks un nozīme ir tikai tādam spriedumam, kas ir stājies likumīgā spēkā un ir arī publicēts. Judikatūru, tāpat kā likumu, ir tiesības zināt ikvienam, un tai ir jābūt pieejamai jebkuram (ne tikai tiesnešiem vai citiem juristiem). Turklāt sevišķa nozīme judikatūrai ir gadījumā, ja konkrētajā jautājumā ir tā saucamais tiesību “robs” un ir radusies nepieciešamība ar interpretācijas pamatmetožu palīdzību noskaidrot likuma jēgu. Taču judikatūrā izteiktās atziņas nevar runāt pretī spēkā esošiem likumiem [25, 12].

Jāatzīmē, ka judikatūra savā būtībā ir sekundārs tiesību avots un nevar būt patstāvīgs pamats prasības noraidīšanai. Šajā sakarā Latvijas Republikas Augstākā tiesa ir noteikusi [5], ka nav pieļaujama atsauce uz konkrētu lietu kā tiesu praksi, neatklājot iepriekšējā tiesas spriedumā izvirzītos argumentus un nenorādot, kā konkrētā lieta sasaucas ar iepriekšējā lietā pastāvējušajiem faktiskajiem un tiesiskajiem apstākļiem, kas ļauj tiesai izdarīt secinājumu par atbilstošu strīda risinājumu izskatāmajā lietā.

Savukārt, ņemot vērā Latvijas tiesību sistēmu, Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija (turpmāk – ECK) var tikt piemērota gan kā materiālais tiesību avots, gan kā nacionālo normu interpretācijas līdzeklis. Tās ir divas galvenās funkcijas, kuras ECK var pildīt Senāta judikatūrā. Iespējamās ir arī citas ECK izpausmes, piemēram, kā atsauce uz vispārīgu principu jeb fakta apliecinājumu, ka attiecīgais tiesību avots pastāv, taču bez sekojošas analīzes, vai kā atsauce ar papildu argumenta nozīmi, kas apliecina tiesas veiktās analīzes pareizumu. Tomēr lielākā ECK ietekme ir iespējama, to piemērojot kā tiesību avotu vai kā nacionālo normu interpretācijas līdzekli [23, 3].

Tajos gadījumos, kuros jāpiemēro ES tiesību normas, tiesai var rasties nepieciešamība noskaidrot to saturu. Šeit gan jāņem vērā, ka saskaņā ar Līguma par ES darbību 267. pantu EST kompetencē ir sniegt prejudiciālus nolēmumus par ES tiesību interpretāciju un par ES iestāžu un struktūru pieņemto tiesību aktu spēkā esamību. Jautājumus EST var uzdot jebkura Latvijas tiesa, kuras tiesvedībā ir civillietā un tās izspriešanai nepieciešams EST iepriekšējs izskaidrojums (CPL 5.¹ pants). Turklāt, ja šāds izskaidrojums ir vajadzīgs lietā, ko izskata tiesa, kuras nolēmums saskaņā ar likumu nav pārsūdzams, tad šai tiesai ir pienākums vērsties EST.

Civiltiesību normas tiek piemērotas, lai atrisinātu vai novērstu tiesiskos strīdus. Lai juridiski korekti piemērotu tiesību normas, bieži vien ir nepieciešama to satura iztulkošana

jeb interpretācija [16, 50–72]. Civiltiesību normu piemērošanai un iztulkošanai jāizmanto tie paši tiesību teorijā atzītie paņēmieni kā jebkurā citā tiesību nozarē.

Civillikuma [1] (turpmāk – CL) 2. pantā noteikts, ka likums piemērojams visos tiesību jautājumos, uz kuriem attiecas tā teksts vai iztulkojums. Ieradumu tiesības nevar ne atcelt, ne grozīt likumu. Ieradumu tiesības piemērojamas likumā noteiktos gadījumos.

Katra civiltiesiskā attiecība apspriežama pēc likumiem, kas bijuši spēkā tad, kad šī attiecība radusies, pārgrozījusies vai izbeigusies. Neskartas paliek jau iegūtās tiesības (CL 3. pants). Saskaņā ar CL 4. pantu likuma noteikumi ir iztulkojami vispirms pēc to tiešā jēguma; vajadzības gadījumā tie iztulkojami arī pēc likuma sistēmas, pamata un mērķa, un, beidzot, – arī pēc analogijas. Savukārt, kad lietas jāizšķir pēc tiesas ieskata vai atkarībā no svarīgiem iemesliem, tad tiesnesim jāspriež pēc taisnības apziņas un vispārīgiem tiesību principiem.

Likumības principa negatīvā definīcija

Likumības principam civilprocesā ir ne tikai pozitīva, bet arī negatīva definīcija: CPL ir ietverts uzskaitījums ar likumības principa pārkāpuma formālajām pazīmēm, proti, pazīmēm par tiesas nolēmumu nepamatotību un prettiesiskumu civillietā, t. i., ja tiesa nepareizi piemērojusi materiālo tiesību normu, pārkāpusi procesuālo tiesību normu vai, izskatot lietu, pārsniegusi savas kompetences robežas (sk. CPL 450. panta trešo daļu).

CPL 451. pantā ir skaidrota materiālo tiesību normu nepareiza piemērošana. Tiesa materiālo tiesību normu ir piemērojusi nepareizi, ja tā nepareizi attiecināta uz tiesas konstatētajiem apstākļiem vai ja materiālo tiesību norma nepareizi iztulkota (CPL 451. panta pirmā daļa). Savukārt materiālo tiesību normas nepareiza piemērošana var būt pamats sprieduma pārsūdzēšanai kasācijas kārtībā, ja tā ir novedusi vai varēja novest pie lietas nepareizas izspriešanas (CPL 450. panta otrā daļa).

Attiecībā uz procesuālo tiesību normu pārkāpumu skaidrojums ir CPL 452. pantā. Saskaņā ar CPL 451. panta pirmo daļu tiesa ir pieļāvusi procesuālās tiesību normas pārkāpumu, ja tiesvedības laikā nav nodrošinājusi likumam atbilstošu procesuālo kārtību vai personu procesuālo tiesību ievērošanu, attiecīgo tiesību normu nepiemērojot vai nepareizi iztulkojot.

Procesuālo tiesību normas pārkāpums var būt pamats sprieduma pārsūdzēšanai kasācijas kārtībā, ja tas novedis vai varēja novest pie lietas nepareizas izspriešanas (CPL 452. panta otrā daļa).

Saskaņā ar CPL 452. panta trešo daļu par procesuālo tiesību normas pārkāpumu, kas varēja novest pie lietas nepareizas izspriešanas, katrā ziņā uzskatāms tas, ka:

- 1) tiesa lietu izskatījusi nelikumīgā sastāvā;
- 2) tiesa lietu izskatījusi, pārkāpjot procesuālo tiesību normas, kas nosaka pienākumu paziņot procesa dalībniekiem par tiesas sēdes laiku un vietu;
- 3) pārkāptas procesuālo tiesību normas par tiesvedības valodu;

- 4) tiesas spriedums piešķir tiesības vai uzliek pienākumus personai, kura nav pieaicināta lietā kā procesa dalībnieks;
- 5) lietā nav tiesas sēdes protokola vai tiesas sprieduma.

Lai gan atbilstoši CPL 426. panta trešajai daļai apelācijas instances tiesa izskata lietu pēc būtības, nenosūtot to jaunai izskatīšanai pirmās instances tiesai, izņēmums noteikts CPL 427. pantā, t. i., apelācijas instances tiesa neatkarīgi no apelācijas sūdzības motīviem ar lēmumu atceļ pirmās instances tiesas spriedumu un nosūta lietu jaunai izskatīšanai pirmās instances tiesā, ja apelācijas instances tiesa konstatē CPL 452. panta trešajā daļā minētos gadījumus.

Likumības principa procesuālās garantijas

Likumības principa īstenošanu nodrošina ar attiecīgām procesuālām garantijām. Tās, pirmkārt, ietver paša civilprocesa organizatoriskos un funkcionālos principus. Tas viss tieši vai netieši kalpo likumības principa īstenošanai. Tādējādi likumības principu civilprocesā var saprast kā tā organizatorisko un funkcionālo principu konsekventas īstenošanas rezultātu.

Otrkārt, šā principa realizāciju nodrošina arī procesuālie līdzekļi juridisko kļūdu labošanai: pārskatīšanas stadija tiem nolēmumiem, kuri nav stājušies likumīgā spēkā (apelācijas un kasācijas tiesvedība, blakus sūdzības kārtība); kā arī pārskatīšanas stadija tiem nolēmumiem, kuri stājušies spēkā (jauna izskatīšana to būtisku materiālo, procesuālo tiesību normu pārkāpumu dēļ, lietas jauna izskatīšana sakarā ar nolēmuma pārskatīšanu ES tiesību normās paredzētajos gadījumos un sakarā ar jaunatklātajiem apstākļiem).

Treškārt, likumības principu garantē procesuālie līdzekļi, kas nodrošina tiesu iestāžu pieejamību, tiesas sastāva veidošanu un procesuālo darbību formu: pienākums paziņot iesaistītajām personām par lietas izskatīšanas laiku un vietu; iespēja noraidīt tiesnesi; pusei ir iespēja izmantot pārstāvi; skaidrs prasības pieteikuma formas un satura regulējums; ierobežots pamatojumu saraksts atteikumam pieteikuma pieņemšanai; tiesas sprieduma forma un saturs u. tml.

Ceturtkārt, likumības principu nodrošina procesuālie līdzekļi lietas faktisko apstākļu noteikšanai. Civilprocesa mērķis – lietas izskatīšanas rezultātā noskaidrot lietas faktiskos apstākļus un tiem pareizi piemērot materiālo tiesību normu. Likumības principu nevar uzskatīt par īstenotu, ja konkrētā gadījumā tiesa nav pilnībā un pareizi noteikusi lietas faktiskos apstākļus, pušu tiesības un pienākumus. Piemēram, CPL 193. panta piektajā daļā noteikts, ka sprieduma motīvu daļā norāda lietā konstatētos faktus un pierādījumus, ar kuriem tiek pamatoti tiesas secinājumi, kā arī argumentus, ar kuriem noraidīti tie vai citi pierādījumi, un norāda arī normatīvos aktus, pēc kuriem tiesa vadījies, un konstatēto lietas apstākļu juridisko novērtējumu, kas nozīmē to, ka tiesas konstatētie faktiskie apstākļi, veicot to juridisko analīzi, ir jāietver kādas konkrētas tiesību normas sastāvā [12].

Visbeidzot, juridiskajā literatūrā atzīts, ka “[...] tiesa še vispirms konstatē, vai prāvnieku (galvenā kārtā prasītāja) uzdotie apstākļi, uz kuriem pamatoti pušu prasījumi, izrādījušies par patiesiem un kādas juridiskas sekas likums saista ar noskaidrotiem apstākļiem” [17, 431]. Līdz ar to pareiza likuma piemērošana vienmēr balstās uz procesuālās darbības, kurā tiek noteikts pušu subjektīvo tiesību un pienākumu rašanās, izmaiņas vai izbeigšanas pamats, tas ir, kurā tiek noteikti juridiski fakti. Tādējādi izziņas process tiesās ietver arī tiesas konstatēto faktu juridisku novērtējumu.

Secinājumi

Likumības princips ietver, pirmkārt, prasību tiesām pareizi piemērot materiālo tiesību normas un veikt procesuālās darbības atbilstoši tiesību normām; otrkārt, prasību citiem procesa dalībniekiem ievērot procesuālo un materiālo tiesisko regulējumu, iztiesājot un izskatot civillietu tiesā. Tādējādi likumības princips ietver procesuālās un materiālās sastāvdaļas. Turklāt likumības principam civilprocesā ir ne tikai pozitīva, bet arī negatīva definīcija.

Principle of Legality in Civil Procedure: Basis for Formal Conduct of Civil Cases

Abstract

In the article, the author examines the matter of the expression and content of the principle of legality in civil procedure, more specifically focusing on the procedural and substantive problems of the principle of legality.

Civil procedure is universal as a compulsory form of protection of subjective rights or, in other words, civil procedure is a procedure for compulsory exercise of civil rights, which is reduced to a set of norms that determine the type of actions of both existing legal protection institutions and persons who use this protection or are involved in it in any other way. Legality plays an important role in this regard. Legality means a state of life of the society which, firstly, has a legal framework, which is not logically contradictory and which generally meets the objective needs of this society and, secondly, natural and legal persons respect and follow the legal norms adopted.

In civil procedure, this is not only a principle, but also one of the aims of legal proceedings. According to its content, the principle of legality includes, firstly, the requirement that the courts apply the norms of the substantive law correctly and carry out procedural actions in accordance with the legal norms; secondly, the requirement that other participants of the procedure comply with the procedural and substantive legal regulation when adjudicating and considering civil cases in court. Thus, the principle of legality includes procedural and substantive components.

The aim of the article is, by analysing the moral-legal content of the principle of legality, to evaluate the aspects of its application. Material and methods used in the study for the empirical basis of the research include scientific works and collections of articles, publications in periodicals and primary sources, laws, internet resources, as well as other publicly available information. Analytical, inductive and deductive research methods have been used in the research.

Keywords: civil procedure, legal proceedings in civil cases, principle of legality.

Avoti un literatūra

Tiesību akti

1. Civillikums: Latvijas Republikas likums. *Valdības Vēstnesis*. 41, 20.02.1937.
2. Civilprocesa likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*. 326/330, 03.11.1998.
3. Noteikumi par atliedzināmajiem tulka izdevumiem civilprocesā: Latvijas Republikas Ministru kabineta 21.05.2016. noteikumi Nr. 346. *Latvijas Vēstnesis*. 109, 07.06.2016.,
4. Par tiesu varu: Latvijas Republikas likums. *Ziņotājs*. 1, 14.01.1993.

Tiesu prakse

5. Latvijas Republikas Augstākās tiesas 28.02.2007. spriedums lietā Nr. SKC-89.
6. Latvijas Republikas Augstākās tiesas 26.06.2009. lēmums lietā Nr. SKC-848.
7. Latvijas Republikas Augstākās tiesas 01.07.2015. spriedums lietā Nr. SKC-90/2015.
8. Latvijas Republikas Augstākās tiesas 23.03.2016. lēmums lietā Nr. SKC-1403/2016.
9. Latvijas Republikas Augstākās tiesas 24.11.2017. lēmums lietā Nr. SKC-1023/2017.
10. Latvijas Republikas Augstākās tiesas 18.12.2017. lēmums lietā Nr. AKC-1841/2017.
11. Latvijas Republikas Augstākās tiesas 21.02.2018. lēmums lietā Nr. SKC-407/2018.
12. Latvijas Republikas Augstākās tiesas 06.02.2019. spriedums lietā Nr. SKC-87/2019.
13. Latvijas Republikas Augstākās tiesas 13.12.2019. lēmums lietā Nr. SKC-1541/2019.
14. Latvijas Republikas Satversmes tiesas 17.01.2002. spriedums lietā Nr. 2001-08-01 "Par Civilprocesa likuma 348. panta septītās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam", 1. tēze. *Latvijas Vēstnesis*. 10(2585), 18.01.2002.
15. Latvijas Republikas Satversmes tiesas 02.06.2008. spriedums lietā Nr. 2007-22-01 "Par Civilprocesa likuma 434. un 464. panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 82., 86. un 92. pantam", 17.2. tēze. *Latvijas Vēstnesis*. 89(3873), 10.06.2008.

Literatūra

16. Balodis, K. 2007. *Ievads civiltiesībās*. Rīga: Zvaigzne ABC.
17. Bukovskis, V. 1933. *Civilprocesa mācības grāmata*. Rīga: Autora izdevums.
18. *Civilprocesa likuma komentāri*. Aut. kol. prof. K. Torgāna vispārīgā zin. red. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006.
19. *Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa)*. Aut. kol. prof. K. Torgāna zin. red. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2016.
20. Kalniņš, E. 2005. *Privāttiesību teorija un prakse*. Rīga: Tiesu namu aģentūra.
21. Konradi, F., Zvejnieks, T. 1939. *Civilprocesa likums (1938. g. izd., 1939. gada iesp.) ar paskaidrojumiem*. Rīga: Valsts tipogrāfija.

22. Levits, E. Judikatūra – pamati, problēmas, piemērošana. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas biļetens*. 1, 2010.
23. Mits, M. Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūra Augstākās tiesas nolēmumos. *Latvijas Republikas Augstākās tiesas biļetens*. 6, 2013.
24. Neimanis, J. 2004. *Ievads tiesībās*. Rīga: Zv. adv. J. Neimanis.
25. Zemribo, G. 2010. Priekšvārds. No: Zvērinātu advokātu birojs “BDO Zelmenis & Liberte”. *Darba likums ar komentāriem*. Rīga: Latvijas Brīvo arodbiedrību savienība.

<https://doi.org/10.25143/socr.19.2020.1.120-129>

Galveno interešu centru noteikšanas un izvērtēšanas problemātika fizisko personu pārrobežu maksātnespējas procesos

Mg. iur. Inga Eglīte

*Rīgas Stradiņa universitāte, Juridisko zinātņu
doktora studiju programma, Latvija
027261@rsu.edu.lv*

Prof. Osvalds Joksts

*Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte, Latvija
osvalds.joksts@rsu.lv*

Kopsavilkums

Rakstā tiek analizēts tas, cik dažādos veidos iespējams novērtēt un izpētīt, kur atrodas parādnieka galvenais interešu centrs, un kādiem apstākļiem atklājoties var secināt pretējo – ka patiesais parādnieka galveno interešu centrs tomēr atrodas citā valstī, nevis Latvijā. Rakstā ir veikts parādnieku maldinošās informācijas apkopojums, kas var radīt maldinošu iespaidu tiesām galvenā interešu centra noteikšanai tieši Latvijā, kas ļauj parādniekam fiziskai personai iziet atvieglotāku fiziskās personas maksātnespēju procedūru, salīdzinot ar to valsti, kurā ir parādnieka patiesais galvenais interešu centrs. Ir apkopota problemātika galvenā interešu centra noteikšanā un analizēti visbiežākie kļūšanas akmeņi tiesu nolēmumos, uzsverot kopējas prakses ieviešanas nepieciešamību, lai neveidotos vai vismaz kļūtu retāki jauni līdzīga veida precedenti.

Atslēgvārdi: civilprocess, maksātnespējas process, fiziskās personas maksātnespēja, galvenais interešu centrs.

Ievads

Sākotnēji Maksātnespējas likuma izpratnē fiziskās personas maksātnespējas procedūras Latvijā realizēja tikai Latvijas pilsoņi un nepilsoņi, taču, laikam ejot, no kopējās statistikas arvien vairāk un vairāk redzams tas, ka citu ES valstu pilsoņi vēlas realizēt fiziskās personas maksātnespējas procesu Latvijā. Šādos maksātnespējas procesos ļoti svarīgi ir tas, kur atrodas fiziskās personas parādnieka galvenais interešu centrs. Par

Inga Eglīte, Osvalds Joksts. Galveno interešu centru noteikšanas un izvērtēšanas problemātika fizisko personu pārrobežu maksātnespējas procesos

galveno interešu centru ir atrunāts gan Maksātnespējas likumā, gan Eiropas Parlamenta un Padomes Regulā Nr. 1346/2000, gan 2015. gada 20. maija Regulā (ES) 2015/848 par maksātnespējas procedūrām, taču galveno interešu centra noteikšanas problemātikai joprojām nav veltīta nepieciešamā uzmanība. Šajā pētījumā ir salīdzināti vairāku fizisko personu maksātnespējas procesi un apkopota informācija par problēmām un iespējamo problēmu atpazīšanu pirms vai pēc tiesu nolēmuma pieņemšanas, lai tiktu pareizi interpretētas normatīvo aktu tiesību normas un likumdevēja griba. Tas viennozīmīgi atvieglots tiesu darbu un palīdzēs arī fiziskām personām labāk izprast to, kā pēc iespējas precīzāk var noteikt galveno interešu centru parādniekam.

Pētījuma rezultāti ir aprobēti Rīgas Stradiņa universitātes organizētajā starptautiskajā zinātniski praktiskajā konferencē “Tiesiskās sistēmas aktuālās problēmas”, kas notika 2020. gada 23. aprīlī tiešsaistē un kur tie tika prezentēti 2. sekcijā “Aktuālās problēmas tiesiskās sistēmas civiltiesību un krimināltiesību jomā”.

Publikācijas mērķis ir iepazīstināt, kādas nianšes tiek un kādas netiek ņemtas vērā, lai noteiktu galveno interešu centru fiziskas personas maksātnespējas jomā, veicot tiesiskā regulējuma izpēti un tiesas nolēmumu analīzi, lai varētu šos procesuālos risinājumus izmantot Latvijas tiesu darba uzlabošanai un atvieglošanai. Pētījumā, izmantojot salīdzinošo, analītisko, aprakstošo, dedukcijas un indukcijas metodes, ir analizēti Latvijas un ārvalstu normatīvie akti.

Fiziskas personas maksātnespējas procesa tiesību vispārīgs attīstības apraksts

Maksātnespējas jēdziens ir pazīstams jau sen, un tas bija zināms jau Senajā Romā un senajās Austrumu zemēs, kopš atrodamī pierādījumi par tirdzniecības darbību; sākotnēji tas tika saukts par bankrotu jeb nespēju samaksāt parādu.

Romiešu krimināltiesībās ilgi saglabājās daudzas pirmatnējās kopienas iekārtas paražas. Tā maksātnespējīgo parādnieku līdz parādējuga atcelšanai (326. g. pirms m. ē.) varēja vai nu pārdot verdzībā, vai nogalināt. Bet, ja bija vairāki kreditori, tad XII tabulu likumi atļāva parādnieku sacirst gabalos un atdot katram kreditoram pa gabalam. Maksātnespējas tiesību vēsture liecina, ka kārtīgai parādu atmaksai senajās tiesībās izmantoja arī citus visprimitīvākos draudus: likt parādnieku pērt uz laukuma, prasīt atmaksāt divkāršu parāda summu utt. [1].

Šobrīd process, neapšaubāmi, ir mainījies – tas ir kļuvis civilizētāks. Lielāku nozīmi ir ieguvis parādnieka maksātnespējas atjaunošanas mērķis, dodot iespēju parādniekam atgriezties civiltiesiskajā aprītē. Šī mērķa sasniegšanai lielāks uzsvars ir uz parādnieka atbrīvošanu no atbildības par atlikušajām neizpildītajām saistībām un iespēju pašam parādniekam lūgt sākt maksātnespējas procesu.

Mūsdienās jebkurš likums ir mērķtiecīgas likumdevēja darbības rezultāts. Tādēļ ir svarīgi, lai jebkuram likumam, to pieņemot, būtu definēts tā mērķis. Likuma mērķis ir jebkura likuma būtiska sastāvdaļa, ko izmanto likuma normu interpretācijas gadījumā.

Inga Eglīte, Osvalds Joksts. Galveno interešu centru noteikšanas un izvērtēšanas problemātika fizisko personu pārrobežu maksātnespējas procesos

Tā kā subjekta maksātnespēja skar gan kreditoru, gan arī paša parādnieka tiesības un pienākumus, likumdevējam ir skaidri jāpauž sava attieksme saistībā ar to, kā intereses – kreditoru vai parādnieku – aizsargā attiecīgais maksātnespējas tiesiskais regulējums vai iespēju robežās – gan kreditoru, gan parādnieku. Pēdējo izdarīt ir visai grūti, jo kreditori grib saņemt sava prasījuma apmierinājumu, savukārt parādnieks – atjaunot savu maksātpēju un atbrīvoties no atlikušajām parāda saistībām. Bieži sabiedrībā valda viedoklis, ka parādnieks ir sliktais, tādēļ viņš būtu jāsoda. Taču patiesībā var izrādīties, ka sava atbildības daļa būtu jāuzņemas arī pašam kreditoram, kurš, aktīvi aicinot slēgt līgumu, nemaz nav vērtējis otras puses spēju izpildīt saistības [1].

Pēc valstiskās neatkarības atgūšanas laikā, kad Latvijā tikai veidojās tirgus ekonomika, aktuāla kļuva vajadzība regulēt arī tirgus dalībnieku iespējamo maksātnespēju. 1992. gada 1. janvārī stājās spēkā samērā nepilnīgs likums “Par uzņēmumu un uzņēmēj-sabiedrību maksātnespēju un bankrotu”, tāpēc valdība vairākus gadus strādāja pie jauna likuma sagatavošanas. 1995. gada 16. novembrī Ministru prezidents Māris Gailis izdeva rīkojumu Nr. 688 “Par darba grupu likumprojekta “Par maksātnespēju” izstrādei”. Par darba grupas vadītāju iecēla Ekonomikas ministrijas valsts sekretāra vietas izpildītāju Juri Cebuli. Darba grupai deva uzdevumu līdz 1995. gada 5. decembrim pabeigt likumprojekta “Par maksātnespēju” izstrādi un iesniegt to Ekonomikas ministrijai tā tālāka izskatīšanai Ministru kabinetā.

Likumprojekta izstrādes gaitā nomainīja likuma iespējamo nosaukumu, un 1996. gada 12. oktobrī spēkā stājās jauns likums “Par uzņēmumu un uzņēmēj-sabiedrību maksātnespēju”. Šajā likumā tāpat kā iepriekšējā maksātnespējas subjektu lokā netika iekļautas fiziskās personas. Divdesmit pirmā gadsimta sākumā vairākkārt izskanēja doma par jauna regulējuma nepieciešamību, un vairāku gadu garumā tapa Maksātnespējas likums, kas stājās spēkā 2008. gada 1. janvārī. Tobrīd jaunā Maksātnespējas likuma izveides mērķis bija novērst iepriekšējā regulējuma nepilnības un trūkumus, pastiprinot kreditoru interešu aizsardzību. Kreditoru kopuma interešu īstenošana praksē tika vērtēta kā prioritāra. Līdz ar to lielākā daļa juridisko personu maksātnespējas procesu noslēdzās ar likvidācijas procedūru, tādā veidā nedodot iespēju finansiālās grūtībās nonākušajam komersantam veikt pasākumus maksātnespējas atjaunošanai.

Tāpat tika uzskatīts, ka iepriekšējā maksātnespējas procesa regulējumā bija iekļauts nepilnīgs maksātnespējas subjektu loks. Piemēram, tajā nebija iekļautas fiziskās personas, biedrības, nodibinājumi, kapitāla un finanšu tirgus dalībnieki. Turpretim daudzās valstīs, tādās kā Vācija, ASV, Francija, Lielbritānija, Austrālija, Jaunzēlande, Nīderlande, Dānija, Īrija, Somija, Zviedrija, Kanāda, Krievija, Ķīna, Japāna un citas, jau gadiem ilgi darbojās fiziskās personas maksātnespējas tiesību institūts.

Piemērojot Maksātnespējas likumu praksē, vēl netika atrisināti visi neskaidrie ar maksātnespēju saistītie jautājumi, kad 2009. gada vidū atkal radās ideja par jauna Maksātnespējas likuma nepieciešamību. To veicināja ārvalstu kapitāla aizsardzības intereses un Starptautiskā Valūtas fonda palīdzība ekonomiskās krīzes pārvarēšanai. Pēc Tieslietu ministrijas pārstāvju tikšanās ar starptautisko aizdevēju pārstāvjiem tika

Inga Eglīte, Osvalds Joksts. Galveno interešu centru noteikšanas un izvērtēšanas problemātika fizisko personu pārrobežu maksātnespējas procesos

pieņemts likums, veicot virkni grozījumu esošajā maksātnespējas tiesiskajā regulējumā. Grozījumu mērķis bija nodrošināt pasākumu izpildi, kas iekļauti Starptautiskajam Valūtas fondam adresētā Latvijas Republikas nodomu protokolā. Tā kā grozījumu apjoms bija ievērojams, idejas autori nolēma uzsākt darbu pie jauna likuma izstrādes.

Tika uzsvērta nepieciešamība novērst komercdarbības veicēju skaita krasu samazināšanos. Likuma izstrādes gaitā izskanēja arī brīdinājumi par to, ka ārvalstu banku akcionāri, iespējams, vēlēšies atgūt no valsts tiesas ceļā zaudējumus, kas radīšies, ieviešot atvieglotu privātpersonu bankrota procedūru. Šādu brīdinājumu pamatā bija arguments par to, ka tādējādi tiekot pārkāpts tiesiskās palāvības princips. Šajā sakarā ir būtiski norādīt uz Satversmes tiesas pausto atziņu par to, ka “tiesiskās palāvības princips neizslēdz valsts iespēju grozīt pastāvošo regulējumu. Pretēja pieeja novestu pie valsts nespējas reaģēt uz mainīgajiem dzīves apstākļiem”. Neapšaubāmi, ka tieši ekonomiskā krīze radīja nepieciešamību grozīt esošo regulējumu [1].

Kopš 2017. gada 26. jūnija gan tiesām, gan maksātnespējas procesā iesaistītajām personām un iestādēm maksātnespējas procesa gaitā ir pienākums piemērot Eiropas Parlamenta un Padomes 2015. gada 20. maija Regulas (ES) 2015/848 par maksātnespējas procedūrām noteikumus (turpmāk – Jaunā regula) [2]. Minētā regula ir tikusi pieņemta, aizstājot 2000. gada 29. maija Padomes Regulu (EK) Nr. 1346/2000 par maksātnespējas procedūrām (turpmāk – Vecā regula).

Palielinoties dalībvalstu savstarpējai integrācijai Eiropas Savienības (turpmāk – ES) ietvaros, laika gaitā arvien pieaug to gadījumu skaits, kad vienā dalībvalstī notiekošs maksātnespējas process iegūst pārrobežu raksturu un rada pamatu Jaunās regulas normu piemērošanai tādēļ, ka procesā kreditoru lomā ir iesaistītas personas no citām ES dalībvalstīm, parādnieka manta daļēji atrodas citā dalībvalstī u. tml.¹ [3] Jaunās regulas tiesību normu piemērošana nav uzskatāma par retu parādību ne tiesās, ne arī maksātnespējas procesa administratora vai citu maksātnespējas tiesību piemērotāju darbā. Jaunā regula ir attiecināma gan uz fizisko, gan juridisko personu maksātnespējas procesiem [2] un ir uzskatāma par komplicētu un apjomīgu tiesību aktu, kura tiesību normu piemērošanas problemātika izraisa plašas diskusijas starp tiesību zinātniekiem un arī starp tiem, kas ar šo Jauno regulu strādā.

Fiziskās personas maksātnespējas pieteikuma piekritības noteikšana caur galveno interešu centru

Arvien biežāki ir gadījumi, kad Latvijā ierodas citu valstu pilsoņi realizēt Latvijā fiziskās personas maksātnespējas procesu, kas Latvijā, salīdzinot ar citām ES dalībvalstīm, ir pieejamāks un arī procedūra ir vienkāršotāka. Jebkurš fiziskās personas maksātnespējas

¹ Atbilstoši Eiropas Komisijas publicētajiem datiem laika periodā no 2009. līdz 2011. gadam vidēji 200 000 uzņēmumu gadā Eiropas Savienībā kļuva maksātnespējīgi. Aptuveni viena ceturtdaļa no minētajiem maksātnespējas procesiem ir bijuši ar pārrobežu elementu.

Inga Eglīte, Osvalds Joksts. Galveno interešu centru noteikšanas un izvērtēšanas problemātika fizisko personu pārrobežu maksātnespējas procesos

process tiek uzsākts ar prasības pieteikuma sagatavošanu, pamatojoties uz informāciju, kāda fiziskai personai ir pieejama, un to, kāds ir pamatojums fiziskās personas maksātnespējas pasludināšanai.

Tā parasti prasības pieteikumā tiek aprakstīts fiziskās personas-parādnieka šā brīža mantiskais stāvoklis un tas, kāpēc viņš ir spiests iesniegt fiziskās personas maksātnespējas procesa pieteikumu, lūdzot tiesu pasludināt fiziskās personas maksātnespējas procesu. Tālāk tiek aprakstīti maksātnespējas faktiskie apstākļi, kā arī mantiskais un ģimenes stāvoklis. Latvijas Republikas Maksātnespējas likuma 129. pantā ir noteikts, ka parādniekam var piemērot fiziskās personas maksātnespējas procesu, ja personai nav spēju nokārtot parādsaistības, kurām iestājies termiņš, un parādsaistības kopā pārsniedz 5000,00 EUR. Tiesai un pirms tam arī pašam parādniekam ir jākonstatē parādu kopējais apmērs, kam ir jāpārsniedz likumā noteiktais sliekšnis. Pēc tam var secināt, vai parādniekam ir iestājusies Maksātnespējas likuma 129. panta pirmās daļas 1. punktā definētā pazīme [4].

Maksātnespējas likuma 127. pantā ir teikts, ka fiziskās personas maksātnespējas procesa subjekts var būt jebkura fiziskā persona, kura pēdējo sešu mēnešu laikā ir bijusi Latvijas Republikas nodokļu maksātājs un kurai ir finansiālas grūtības. Tādējādi, iekļaujot šo prasību, likumdevējs ir nostiprinājis priekšnoteikumu par fiziskās personas galveno interešu centra atrašanos Latvijā [5].

Papildus jau norādītajam un saskaņā ar Civilprocesa likuma 363.22 panta pirmo daļu fiziskās personas maksātnespējas procesa lietu atbilstoši parādnieka pieteikumam tiesa izskata pēc parādnieka deklarētās dzīvesvietas, kas parādniekam reģistrēta trīs mēnešus pirms pieteikuma iesniegšanas tiesā, bet, ja tādas nav, pēc tā dzīvesvietas. Arī šajā gadījumā te parādās normatīvo aktu definējuma interpretācijas pieļaujamība, ko parādnieks var tulkot sev par labu. Latvijā ir piekritība uzsākt Jaunās regulas 3. panta 1. punktā noteikto maksātnespējas procedūru.

Civilprocesa likuma 363.22 panta otrā daļa nosaka, ka lietu par Jaunās regulas 3. panta 1. punktā noteiktās maksātnespējas procedūras uzsākšanu izskata tiesa pēc parādnieka galveno interešu centra atrašanās vietas, bet šīs regulas 3. panta 2. punktā noteiktās maksātnespējas procedūras uzsākšanas gadījumā – pēc parādnieka saimnieciskās darbības (Jaunās regulas 2. panta 10. punkta izpratnē) atrašanās vietas. Ievērojot Maksātnespējas likumā un Jaunajā regulā minēto, rodas pieļaujamība tiesību normu interpretēt savā labā, kas bieži vien tiek akceptēts, arī ar tiesas nolēmumu pasludinot Latvijā ārzemnieka-fiziskās personas maksātnespējas procedūru, kurš savu galveno interešu centru ir pielāgojis sev izdevīgākajā veidā.

Jaunās regulas preambula nosaka, ka šī regula ļauj sākt galvenās maksātnespējas procedūras dalībvalstī, kurā ir parādnieka galveno interešu centrs. Šīm procedūrām ir vispārēja darbības joma, un to mērķis ir aptvert visus parādnieka aktīvus. Bet kādi tad pārsvarā parādniekam ir aktīvi? Kad tiek pieteikta fiziskās personas maksātnespēja, tie 95% gadījumu ir tuvu minimālajai mēnešalgai bez nekustamās un kustamās mantas. Tad rodas iespējas un pieļaujamība, ka fiziskā persona var dzīvot jebkurā vietā pasaulē, tādā veidā rodot iespēju noteikt savu galveno interešu centru valstī, kurā dzīvo. Te ir liela

Inga Eglīte, Osvalds Joksts. Galveno interešu centru noteikšanas un izvērtēšanas problemātika fizisko personu pārrobežu maksātnespējas procesos

atšķirība starp reālo un deklarēto dzīvesvietu, kur arī ir problēmas sakne, ko advancēti juridiskie biroji vai atsevišķi juristi dažādos veidos mēģina piemērot savu klientu interesēs, vienlaikus pieļaujot kļūdu, tādā veidā maldinot gan klientu, gan arī pēc tam tiesu un parādnieka kreditorus.

Lai aizsargātu dažādas intereses, Jaunā regula ļauj sākt sekundāro procedūru, kas notiktu līdztekus galvenajai procedūrai. Sekundāro procedūru var sākt tajā dalībvalstī, kurā atrodas parādnieka uzņēmums. Sekundārās procedūras darbība attiecas tikai uz šajā dalībvalstī esošajiem aktīviem. Obligātas koordinācijas noteikumi galvenajā procedūrā atbilst vajadzībai pēc vienotības Eiropas Kopienā.

Jaunās regulas preambulas 40. punktā norādīts, ka sekundārā maksātnespējas procedūra papildus vietējo interešu aizsardzībai var kalpot dažādiem mērķiem. Tā var notikt, ja maksātnespējīgā parādnieka manta ir pārāk sarežģīta, lai to pārvaldītu kā vienu veselu, vai arī ja attiecīgo tiesību sistēmu atšķirības ir tik būtiskas, ka procedūras sākšanas dalībvalsts tiesību piemērošana var radīt sarežģījumus citās dalībvalstīs, kurās atrodas aktīvi. Šajā nolūkā maksātnespējas procesa administrators galvenajā maksātnespējas procedūrā var prasīt sākt sekundāro maksātnespējas procedūru, ja tas ir nepieciešams maksātnespējīgā parādnieka mantas efektīvai pārvaldīšanai.

Novērtējot iesniegtos pierādījumus, tiesas, pamatojoties uz pieteikumā norādīto informāciju, secina, kur ir pieteicēja galveno interešu centrs un vai tas ir Latvijā. Bieži vien tiesas vadās no daļējās izvērtēšanas aspektiem. Tā, piemēram, atteikumu ierosināt fiziskās personas maksātnespēju Latvijā tiesas nolēmumā pastarpināti pamato ar to, ka Latvijā parādnieka galveno interešu centra nav, jo pieteicēja prasības pieteikumā uzrādīti pārsvarā, piemēram, Lietuvas kreditori vai Vācijas kreditori, kaut arī dzīvesvieta un deklarētā dzīvesvieta parādniekam ir Latvija, kā arī parādnieks ir uzrādījis Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūras izziņu par ienākumu un nodokļu nomaksu Latvijā un norādījis, ka dzīvesvietā atrodas visa parādniekam piederošā kustamā manta. Tad ir skaidri saprotams, ka šāds tiesas nolēmums neietver visu nepieciešamo izpēti par to, kā tiesa ir noteikusi galveno interešu centru parādniekam, jo tas ir jāizvērtē daudz paplašinātāk un dziļāk, lai arī tas, iespējams, prasītu ilgāku laiku un papildu informācijas pieprasījumu no pieteicēja, turklāt bieži vien pieteicējs vienlaikus piesaka tiesai par viņam liegtajām LR Satversmē atrunātajām cilvēktiesībām būt vienlīdzīgam likuma un tiesas priekšā.

Pieredze liecina, ka papildus tam, kurā valstī atrodas kreditori, tiesai būtu jāvērtē, vai trešās personas var noskaidrot parādnieka galveno interešu centru, un īpaša uzmanība jāvelta kreditoriem un viņu priekšstatam par to, kur parādnieks pārvalda savas intereses. Tas var nozīmēt, ka galvenā interešu centra pārvietošanas gadījumā kreditori būtu laikus jāinformē par jauno atrašanās vietu, no kuras parādnieks veic savu darbību, kā tas paskaidrots Jaunās regulas 28. apsvērumā.

Viens no argumentiem uzskatīt, ka parādnieka galvenais interešu centrs ir Latvijā, ir tas, ka kreditori paziņojumus par parādsaistību apmēru sūtījuši uz parādnieka dzīvesvietas vai deklarētās dzīvesvietas adresi Latvijā, no kā varētu secināt, ka parādnieks ir

Inga Eglīte, Osvalds Joksts. Galveno interešu centru noteikšanas un izvērtēšanas problemātika fizisko personu pārrobežu maksātnespējas procesos

informējis savus kreditorus par dzīvesvietas maiņu uz Latvijas Republiku, līdz ar ko pirmšķietami parādnieks izpildījis Jaunās regulas preambulas apsvēruma 28. punktā noteikto kritēriju.

Turklāt tiesai būtu jākonstatē, ka parādnieks Latvijā veic neatkarīgu darījumu darbību vai profesionālo darbību, studē klātienē vai strādā klātienē algotu darbu. Tas ir viens no komponentiem, kas varētu pierādīt, ka parādnieka galvenais interešu centrs ir Latvijas Republikā, kas varētu kalpot par pamatu Jaunās regulas 3. panta 1. punktā noteiktās maksātnespējas procedūras uzsākšanai.

Taču pastāv daudzas nianse, kuras tiesai iesniegtajā maksātnespējas pieteikumā parādnieks tīši vai netīši bieži vien nav norādījis, tātad – informācijas trūkums. Piemēram, ir daudzi un dažādi citi veidi un apstākļi, pēc kuriem var secināt: lai arī tiesa, pēc parādnieka sniegtās informācijas piemērojot Jaunajā regulā noteiktās prezumpcijas, ir izvērtējusi pierādījumus pareizi, taču parādnieks tiesai nav norādījis visu informāciju par sevi, kā rezultātā tiesa, kaut rīkojusies pareizi, pieņēmusi nepareizu lēmumu par parādnieka galvenā interešu centra atrašanos Latvijā.

Tiesas nolēmumi, kuros galvenais interešu centrs tomēr nav pareizi izvērtēts

Maksātnespējas jomas regulējums netika iekļauts 1968. gada Briseles Konvencijā [6], kas vēsturiski ir bijis pirmais Eiropas līmeņa normatīvais akts starptautisko privāttiesību jomā. Tas neliecina par maksātnespējas regulējuma maznozīmīgumu ES vienotā tirgus kontekstā, bet gan tieši pretēji – tā nozīme kopējā tirgus izveidē un pilnveidošanā, maksātnespējas procesā iesaistīto personu un interešu loks, kā arī prasījumu dažādība un sarežģījumi, kas saistīti ar šāda kompleksa regulējuma pieņemšanu, ilgu laiku neļāva dalībvalstīm vienoties par saistošu regulējumu [7]. Arī šobrīd ES maksātnespējas regulējumam nav starptautiska ekvivalenta un pastāv globāla interese par tā jēdzienu interpretāciju dalībvalstu nacionālo tiesību un Eiropas Savienības Tiesas līmenī [8].

2015. gada 1. marta rekomendācijās un vadlīnijās “Efektīva Eiropas Savienības tiesību aktu pārrobežu tiesiskās sadarbības jomās civilīlētās izstrāde, pārņemšana, ieviešana un piemērošana (Latvijā, Ungārijā, Vācijā, Zviedrijā un Apvienotajā Karalistē)” [9], kas ir attiecināmas uz Vecās regulas normu piemērošanu un publicētas divus gadus pirms Jaunās regulas spēkā stāšanās, Latvijas tiesām tika veltīta kritika attiecībā uz pārāk vienkāršotu un nekritisku pieeju fizisko personu maksātnespējas procesa pieteikumu izskatīšanai. Secināts, ka tiesas parādniekam ar pārrobežu procesa elementu pazīmēm par pietiekamu pamatu maksātnespējas procesa pasludināšanai Latvijā atzīst faktu, ka parādnieks ir deklarējis savu dzīvesvietu Latvijā un ir reģistrējies kā nodokļu maksātājs. Tādējādi tiesas šādos gadījumos pēc būtības nemaz nepiemēro Vecās regulas normas, aprobežojas ar Maksātnespējas likumā noteikto pazīmju un priekšnoteikumu piemērošanu, nevērtējot parādnieka galveno interešu centra atrašanās vietu.

Inga Eglīte, Osvalds Joksts. Galveno interešu centru noteikšanas un izvērtēšanas problemātika fizisko personu pārrobežu maksātnespējas procesos

Tādēļ var izdarīt vairākus secinājumus, kas nepārprotami spēj norādīt uz to, ka fiziskās personas galvenais interešu centrs tomēr neatrodas Latvijā, ka lietas apstākļi ir visdažādākie un ka ir vērtējami un apskatāmi pat visneiedomājamākie galvenā interešu centra noteikšanas aspekti.

- Kādas citas valsts tiesa neilgi pirms tam jau ir pasludinājusi parādnieka maksātnespējas procesu, kā arī kādas valsts, piemēram, Vācijas, advokāts iecels pagaidu maksātnespējas administratoru, līdz ar to Latvijas tiesa nemaz nevarēja pieņemt nolēmumu par parādnieka galvenā interešu centra atrašanos Latvijā un maksātnespējas procesa pasludināšanu. Tā vietā bija taisāms nolēmums par tiesvedības izbeigšanu vai pieteikuma atstāšanu bez izskatīšanas.
- Parādnieks kādā citā valstī ir liela uzņēmuma vienīgais īpašnieks un vadītājs. Šī uzņēmuma apgrozījums ir vairāki simti tūkstošu eiro, kas ir būtiskāk par parādnieka četru mēnešu darba attiecībām kā valdes loceklim citai personai piederošajā SIA, saņemot 600 eiro atalgojumu.
- Ir pamats uzskatīt, ka parādnieka pastāvīgā dzīvesvieta ir, piemēram, Lietuva, par ko liecina parādnieka veiktā suņa turēšanas nodevas apmaksa – 36 eiro. Tādēļ var secināt, ka parādnieka patiesā dzīvesvieta ir, piemēram, Viļņā, kur viņš dzīvo kopā ar savu suni, nevis kāda no deklarētajām dzīvesvietas adresēm Latvijā.

Šādā gadījumā trešajai personai vai arī kreditoram/-iem, ņemot vērā iepriekš norādīto un pamatojoties uz Maksātnespējas likuma 150. panta pirmo daļu, Jaunās regulas 5. pantu un Civilprocesa likuma 363.27 panta 43 daļu, būtu jāsniedz tiesā blakus sūdzība, jālūdz atcelt Latvijas tiesas nolēmums par parādnieka galvenā interešu centra atrašanās vietu Latvijā un jālūdz konstatēt, ka parādnieka galvenā interešu centra atrašanās vieta ir kāda cita valsts, uz ko norāda apstākļi un pierādāmi fakti, vienlaikus lūdzot arī izbeigt maksātnespējas procesu.

Jaunās regulas 4. panta 1. punkts paredz, ka tiesa, kurā iesniegts pieteikums sākt maksātnespējas procedūru, pēc savas iniciatīvas pārbauda, vai pieteikums ir šīs tiesas piekritībā saskaņā ar 3. pantu. Analizējot minēto Jaunajā regulā, skaidrs ir tikai viens – tiesai nav viennozīmīgas prakses par šāda veida gadījumiem ar negodprātīgiem parādniekiem, un vēl sliktāk ir vērtējams tas, ka šādu gadījumu veicinātāji lielākoties ir juristi, kas mēģina interpretēt tiesību normas un nevadās pēc galvenā Maksātnespējas likuma un Jaunās regulas mērķa.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Galvenā interešu centra jēdziena pareizai izpratnei un pareizai noteikšanai ir būtiska nozīme, lai taisnīgā tiesas procesā izspriestu, kurām no fiziskām personām, kas iesniegušas tiesā prasības pieteikumu par maksātnespējas pasludināšanu, maksātnespējas process ir pasludināms Latvijā.
2. Fiziskās personas pastāvīgās dzīvesvietas konstatācijas fakts Latvijā nevar būt par pamatu galvenā interešu centra noteikšanai, respektīvi, dzīvesvietas

Inga Eglīte, Osvalds Joksts. Galveno interešu centru noteikšanas un izvērtēšanas problemātika fizisko personu pārrobežu maksātnespējas procesos

deklarēšana un reģistrēšanās kā nodokļu maksātājam, tālruņa numura reģistrēšana Latvijā, privāto un uzņēmuma kontu atvēršana Latvijā, ārstēšanās un medicīnisko pakalpojumu saņemšana Latvijā nav pietiekams pamats noteikt, ka galvenais interešu centrs ir Latvijā.

3. Tiesām nav viennozīmīgas taktikas, kā varētu nekļūdīgi konstatēt, ka parādnieka galvenais interešu centrs patiesi (nevis tikai fiktīvi vai šķietami) ir Latvijā, kā to norāda pats parādnieks pieteikumā ar vēlmi fiziskās personas maksātnespējas procesu pasludināt Latvijā.
4. Latvijas tiesu praksē un juridiskajā literatūrā šobrīd aktuālais un noteicošais viedoklis par galvenā interešu centra noteikšanu Jaunās regulas izpratnē nav efektīvs un ir mazfunkcionējošs, kas nenodrošina metodiski vienotu pieeju galvenā interešu centra noteikšanā, tādā veidā radot jaunus precedentus tiesu nolēmumos.
5. Viens no risinājumiem galvenā interešu centra noteikšanā atbilstoši Jaunās regulas noteikumiem: tiesām būtu sistemātiski un secīgi jāpiemēro šīs regulas 3. pantā ietvertās normas, nevis jābalstās uz fragmentāru tiesību normu izrāvumu, nepilnīgu piemērošanu un izņēmumu pieļāvumu.

Problems Associated with Identifying and Evaluating Main Interest Centres within the Context of Cross-Boarder Insolvency of Natural Persons

Abstract

The authors analyse how it is possible in different ways to assess and study where the debtor's main centre of interests is located and under what circumstances the opposite can be concluded. Compilation of misleading information by debtors, which may create a misleading impression of courts to determine the main centre of interest in Latvia, which allows a debtor – a natural person to go through the insolvency or a natural person under a more lenient procedure compared to the country where the debtor is true (GIC). Summarising these issues (GIC) will allow to identify and analyse the most common stumbling blocks in court decisions, and the need to introduce common practices in order not to create or at least reduce new precedents of similar nature.

Keywords: civil procedure, insolvency process, insolvency of a natural person, main centre of interest.

Avoti un literatūra

Tiesību akti

1. Bērziņš, G. (2018). *Fiziskas personas maksātnespējas process*. Tiesu namu aģentūra.
2. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) 2015/848 par maksātnespējas procedūrām. Pieņemta 20.05.2015. [20.11.2019. red.].
3. European Commission. (12.12.2012.) *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council and The European Economic and Social Committee. A new approach to business failure and insolvency*. Strasburg, COM (2012)742final, p. 2. Iegūts no: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012DC0742> [sk. 11.11.2020.].
4. Maksātnespējas likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 26.07.2010. un stājies spēkā 01.11.2010. *Latvijas Vēstnesis*. 124, 06.08.2010.
5. Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģijas 2016. gada 13. oktobra lēmums lietā Nr. CA-3760-16.
6. Konvencija par jurisdikciju un tiesas spriedumu izpildi civillietā. Parakstīta Briselē 27.09.1968. [19.11.2019. red.].
7. Van Calster, G. *COMIng, and Here to Stay. The Review of the European Insolvency Regulation*. P. 2, para 1.1.4. Iegūts no: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2637003 [sk. 11.11.2020.].
8. Ragan A. (2010). COMI strikes a discordant note. *Emory Bankruptcy Developments Journal*. 117–168. Citēts pēc: Van Calster, G. *COMIng, and Here to Stay. The Review of the European Insolvency Regulation*. P. 2, para 1.1.4. Iegūts no: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2637003 [sk. 11.11.2020.].
9. Kačevska, I., Rudevskā, B., Buka, A., Dambergs, M., Fillers, A. (01.03.2015.). Efektīva Eiropas Savienības tiesību aktu pārrobežu tiesiskās sadarbības jomās civillietās izstrāde, pārņemšana, ieviešana un piemērošana (Latvijā, Ungārijā, Vācijā, Zviedrijā un Apvienotajā Karalistē). Rekomendācijas un vadlinijas. Iegūts no: http://www.at.gov.lv/files/uploads/files/6_Judikatura/EST%20judikatura/TM_vadlinijas_ES%20parrobezu.pdf [sk. 11.11.2020.].
10. Padomes Regula (EK) Nr. 1346/2000 par maksātnespējas procedūrām. Iegūts no: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/HTML/?uri=CELEX:32000R1346&from=LV>

<https://doi.org/10.25143/socr.19.2020.1.130-138>

Parodiju veidošana kā autora tiesību ierobežojums

Dr. iur. Ingrīda Veikša

ORCID: [0000-0002-8253-1926](https://orcid.org/0000-0002-8253-1926)

Biznesa augstskola Turība, Juridiskā fakultāte,

Tiesību zinātņu katedra, Latvija

ingrida.veiksa@turiba.lv

Kopsavilkums

Autora veidotu literatūras vai mākslas darbu atsevišķos gadījumos drīkst izmantot bez autora atļaujas, pamatojoties uz likumā noteiktajiem autortiesību ierobežojumiem. Šo ierobežojumu mērķis ir nodibināt līdzsvaru starp autora un sabiedrības tiesībām. Viens no tiesību ierobežošanas veidiem ir parodiju un karikatūru veidošana, kas ir būtiska vārda brīvības sastāvdaļa. Tajā pašā laikā autoram ir tiesības uz pretdarbību sava darba izkropļošanai, jo starp parodiju un izkropļošanu ir ļoti šaura robeža. Tas, kas šķiet smieklīgs joks vienam cilvēkam, citam var šķist aizskārums un aizvainojums. Ja autors uzskata, ka viņa darbs ir izkropļots, ka tas aizskar autora godu vai cieņu, tad šāda rīcība veido autora personisko tiesību aizskārums un uzskatāma par pārkāpumu. Lai maksimāli izvairītos no neatbilstošu parodiju vai karikatūru radīšanas, Latvijas Republikas Autortiesību likumā būtu ieteicams veikt grozījumus, kas noteiktu kritērijus līdzsvaram starp autora tiesībām uz viņa darba cieņpilnu izmantošanu un sabiedrības tiesībām uz vārda brīvību un cenzūras nepieļaujamību.

Atslēgvārdi: autortiesības, vārda brīvība, parodija.

Ievads

Autora veidots literatūras vai mākslas darbs ir kā viņa bērns, neviens cits to nedrīkst paņemt bez atļaujas. Tomēr (atšķirībā no bērna) autordarbu atsevišķos gadījumos drīkst izmantot, neprasot autora piekrišanu. Eiropas Savienībā tos sauc par autortiesību ierobežojumiem, angloamerikāņu tiesību sistēmas valstīs – par godprātīgu izmantošanu, un šo noteikumu galvenais mērķis ir nodibināt līdzsvaru starp autora un sabiedrības tiesībām.

Viens no tiesību ierobežojuma veidiem ir tiesības veidot parodijas un karikatūras, kas ir būtiska vārda brīvības sastāvdaļa. Tajā pašā laikā autoram ir tiesības uz pretdarbību sava darba izkropļošanai.

Vārds “parodija” ir cēlies no sengrieķu vārda *parōdia*, kas burtiskā tulkojumā nozīmē “apgriezta dziesma”. Tas ir humoristisks vai ironiski satīrisks darbs (piemēram, literārs sacerējums, kurā atdarināta kādas parādības ārējā izpausme, literāra stila vai virziena īpatnības, apzināti sagrozot šās parādības būtību). Parodijai ir tikai ārēja, attāla, arī izkropļota līdzība ar attiecīgā objekta (parādības) būtību [18].

No definīcijas redzams, ka starp parodiju un darba izkropļošanu ir ļoti šaura robeža. Tas, kas vienam cilvēkam šķiet smieklīgi, citam var šķist aizskārums un aizvainojums. Ja autors uzskata, ka viņa darbs ir izkropļots, ka aizskarts autora gods vai cieņa, tad šāda rīcība veido autora personisko tiesību aizskārums un uzskatāma par pārkāpumu. Lai maksimāli izvairītos no neatbilstošu parodiju vai karikatūru radīšanas, Latvijas Republikas Autortiesību likumā būtu ieteicams veikt grozījumus, kas noteiktu kritērijus līdzsvaram starp autora tiesībām uz viņa darba cieņpilnu izmantošanu un sabiedrības tiesībām uz vārda brīvību un cenzūras nepieļaujamību.

Rakstā tiek aplūkoti autortiesību vispārīgie noteikumi, sākot ar Latvijas Republikas Satversmē noteikto autortiesību aizsardzības konstitucionālo pamatu. Šeit tiek analizēts autora personisko tiesību tvērums un mantisko tiesību ierobežojumi parodiju un karikatūru veidošanai. Publikācijā netiek aplūkoti parodiju un karikatūru veidošanas vispārīgie principi, bet gan tikai to veidošana no autortiesību aspekta. Netiks aplūkoti, piemēram, ar pravieša Muhameda karikatūru publicēšanu saistītie jautājumi, jo šajā gadījumā tika aizskartas nevis autora, bet gan reliģiskas kopienas jūtas, kas ir ārpus šī pētījuma tvēruma.

Pētījuma metode

Pētījuma jautājums ir, vai iespējams izveidot parodiju vai karikatūru, nodrošinot vārda brīvību un vienlaikus neaizskarot autoru personiskās tiesības? Lai rastu atbildi uz šo jautājumu, tika pētīti gan starptautiskie, gan nacionālie tiesību akti, pētījumi, starptautisko konferenču materiāli, kā arī internetā pieejamā informācija par parodiju un karikatūru veidošanu. Pētījumā tika izmantota analītiskā metode, lai analizētu atsevišķu pētnieku darbus par līdzsvaru starp autoru personīgajām un mantiskajām tiesībām un vārda brīvību. Salīdzinošā metode izmantota, lai salīdzinātu atsevišķu valstu normatīvo regulējumu šajā jomā. Izmantota arī tiesību normu interpretācijas metode, lai novērtētu esošo tiesību normu atbilstību vai neatbilstību un ierosinātu nepieciešamos grozījumus normatīvajos aktos.

Autora personiskās tiesības

Autortiesības ir divējādas – personiskās jeb morālās un mantiskās jeb ekonomiskās tiesības. Personiskās tiesības netiek uzskatītas par īpašumu, bet gan par autora personības aspektu. Personīgo tiesību pamatā ir ideja aizsargāt autoru ārpus viņa ekonomiskajām

interesēm, proti, viņa intelektuālajās, mākslinieciskajās un līdzīgās nemantiskās interesēs. Vairumā precedenta tiesību valstu dažādās variācijās paredzētas vismaz trīs personīgās tiesības: izziņošanas tiesība, autorības vai paternitātes tiesība un darba integritātes tiesība [19, 680]. Tās ir neatvasināmas, tās var izmantot vienīgi pats autors sava mūža laikā, bet pēc viņa nāves šīs tiesības var izmantot viņa mantinieki autora vārdā.

Prasība iekļaut nacionālajos likumos autora personīgo tiesību aizsardzību izriet no Bernes konvencijas, kurā cita starpā ir noteiktas arī autora tiesības iebilst pret jebkādu sava darba izkropļošanu un autora tiesību aizskaršanu, kas var kaitēt autora godam vai reputācijai [2].

Latvijā autoriem ir noteiktas tiesības uz pretdarbību jebkurai sava darba izkropļošanai, sagrozīšanai vai citādi pārveidošanai, kā arī tādai autora tiesību aizskaršanai, kas var kaitēt autora godam vai cieņai [1]. Dažkārt autors var uzskatīt, ka viņa darba izmantošana veidā, kādā tas tiek darīts, aizskar viņa godu un cieņu. Piemēram, autors, būdams pārliecināts pacifists, uzraksta romānu par mieru, bet filmas scenārists vai režisors to ir pārvērtis tā, ka filma slavē karu. Autoram šādā gadījumā būs pilnīgs pamats uzskatīt, ka viņa darbs ir izkropļots un ir aizskarts viņa gods un cieņa, un darba izmantošana šādā veidā ir apturama. Ja tiks pierādīts (parasti ar tiesas palīdzību), ka autora gods vai cieņa tiešām ir aizskarti, darba izmantošana tiks apturēta, un autoram nebūs jāatlīdzina zaudējumi.

Tikpat lielā mērā kā Latvijā personīgās tiesības autoriem ir piešķirtas arī Lietuvā: darba autoram ir autorības tiesības un tiesības iebilst pret jebkādu darba sagrozīšanu vai pārveidošanu, kas varētu kaitēt autora godam vai reputācijai [8].

Līdzīgi noteikumi ir iekļauti visu valstu, kuras ir pievienojušās Bernes konvencijai, nacionālajos likumos. Angloamerikāņu (precedenta tiesību, angļu val. *common law*) valstīs personisko tiesību doktrīna tiek atzīta iespējami šaurākajā apmērā. Tās teorētiskais pamats nav stingri noteikts, tā vietā tiek meklēts atbalsts no doktrīnām par neslavas celšanu, negodīgu konkurenci un no privātuma tiesībām [16, 109]. Piemēram, Kanādas autoriem ir tiesības uz darba integritāti (14.1. pants), un šo personīgo tiesību pārkāpums ir gadījumā, ja darbs tiek sagrozīts, izkropļots vai citādi pārveidots tā, ka tas aizskar autora godu vai cieņu (28.2. pants) [3].

Lai arī dažādu valstu likumos pantu redakcijas atšķiras, tomēr var droši apgalvot, ka minimālie (Bernes konvencijā ietvertie) autora personisko tiesību aizsardzības standarti tiek ievēroti visās civilizētajās valstīs, jo Bernes konvencijai saskaņā ar Vispasaules intelektuālā īpašuma organizācijas (WIPO) sniegto informāciju šobrīd ir pievienojušās 179 dalībvalstis [25].

Jāpiekrīt viedoklim, ka personīgās tiesības šodien vairs nav pielietojamas tik vienkārši un plaši, kā tās tika definētas Bernes konvencijas pieņemšanas laikā. Izglītotajām un izcilajām personībām, kas šos noteikumus pieņēma 1928. gadā un pēc 20 gadiem ar lielu rūpību pārskatīja Briselē, acīmredzot bija prātā grāmatas, lugas, simfonijas, koncerti un tamlīdzīgi tiesību objekti [12, 152]. Mūsdienu tehnoloģiju attīstības līmenī personiskās tiesības reizēm var aizkavēt daudzu līdzautoru kopīgi radītu darbu (piemēram,

datorprogrammu, arhitektūras projektu, filmu u. tml.) izmantošanu, tādējādi pat kaitējot autora interesēm.

Autora mantiskās tiesības un to ierobežojumi

Lai autors varētu dzīvot no sava darba augļiem, viņam jāsaņem atlīdzība par savu veikumu. Tādēļ Latvijas Republikas Autortiesību likumā saskaņā ar Bernes konvencijas un Vispasaules intelektuālā īpašuma organizācijas (WIPO) Līguma par autortiesībām prasībām autoram tiek noteiktas tiesības savu darbu kopēt, izplatīt, publiskot, publicēt, raidīt, retranslēt, ievietot internetā, nodot lietošanā uz laiku, tulkot, pārveidot u. tml. Viņš to var darīt pats vai arī atļaut to darīt citām personām un saņemt par to atlīdzību (15. panta pirmā daļa). Jebkurš darba pārveidojums jāsaņemo ar autoru, pretējā gadījumā var tikt uzskatīts, ka ir aizskartas ne vien autora mantiskās, bet arī personiskās tiesības. Lai iegūtu darba izmantošanas tiesības, darba izmantotājiem ir jāsaņem autortiesību subjekta atļauja un ir aizliegts izmantot darbus bez atļaujas saņemšanas (40. pants).

Autortiesības ir monopoltiesības uz noteiktu laiku, ko nacionālie likumi piešķir darba veidotājam. Bet autortiesību īpašniekam piešķirtās tiesības nav absolūtas, jo tās ietver arī nosacījumus par darba godīgu izmantošanu zināšanu un sabiedrības attīstības veicināšanai, kas nav nedz autortiesību pārkāpums, nedz plaģiāts [21, 87]. Sabiedrībai ir tiesības uz vārda brīvību, kas ietver arī tiesības brīvi iegūt, paturēt un izplatīt informāciju, tai skaitā arī ar humoru vai satīru piesātinātas darbu parodijas un karikatūras. Tiesību ierobežojumi ir tikpat veci kā visa autortiesību sistēma kopumā. Tie parādījās jau 19. gadsimta Eiropas autortiesību likumos. Bernes 1886. gada konvencija, vecākā konvencija pasaulē, jau definē šos jēdzienus. Tradicionālie Bernes konvencijas ierobežojumi eksistē dažādos formātos, attiecina tos uz politiskām runām, citātiem, izmantošanu izglītības mērķiem, mediju darbu, atļaujot aizņemties vienam no otra u. tml. [14, 359].

Eiropas Savienībā ir noteikta stingra kārtība, un autortiesību ierobežojumi ir skaidri nosaukti un uzskaitīti, paplašināta tulkošana nav pieļaujama. Informācijas sabiedrības direktīvā ir sniegts pilnīgs ierobežojumu saraksts, ko dalībvalstis var ieviest savos tiesību aktos, arī tiesība noteikt ierobežojumus autordarbu izmantošanai karikatūrās, parodijās vai stilizācijās [5, 5. panta trešās daļas K punkts]. Tas pats noteikts arī Vienotā digitālā tirgus direktīvā: lietotāji, kad tie augšupielādē saturu, ko ģenerējuši lietotāji tiešsaistes satura kopīgošanas pakalpojumos, var atsaukties uz jebkuru no spēkā esošajiem ierobežojumiem, to skaitā uz izmantošanu karikatūrās, parodijās vai stilizācijās [4, 17. panta 7. punkts].

Saskaņā ar Latvijas Republikas Autortiesību likuma 19. pantu ir noteikts, ka atsevišķos gadījumos autora darbu var izmantot bez autora piekrišanas un atlīdzības, un viens no šiem gadījumiem ir darba parodēšana vai kariķēšana (9. punkts). Taču likumā arī noteikts, ka šāda izmantošana nedrīkst būt pretrunā ar autora darba normālas izmantošanas noteikumiem un nepamatoti ierobežot autora likumīgās intereses vai radīt viņam zaudējumus. Šādu gadījumā jāpieņem, ka autora tiesības nedrīkst tikt ierobežotas (18. pants).

ASV un citās precedenta tiesību valstīs pastāv tā sauktais godīgas izmantošanas (angļu val. *fair dealing*) princips. Piemēram, godīgas izmantošanas ierobežojums saskaņā ar Kanādas Autortiesību likumu atļauj autordarba godīgu izmantošanu parodijas vai satīras vajadzībām [3, 29. pants]. Tas pats noteikts arī Apvienotās Karalistes likumā: godīga rīcība ar darbu karikatūras, parodijas vai stilizācijas veidošanai nepārkāpj darba autortiesības [9, 30. A pants]. Šo ierobežojumu Apvienotās Karalistes tiesas jau kopš 1911. gada interpretē atbilstoši “godīgas izmantošanas” jēdzienam, kura saturs nav definēts likumā, bet gan pakāpeniski attīstīts tiesu praksē [17, 28]. Godīga izmantošana tiek vērtēta arī no tā, cik liela aizsargātā darba daļa tiek izmantota iepriekšminētajiem mērķiem. Piemēram, ir atļauts izmantot vienas minūtes klipus ar Džona Veina (*John Wayne*) tēlu dokumentālā filmā par mežonīgajiem Rietumiem. Taču Džona Veina tēla izmantošana *Super Bowl Sunday* alus reklāmā noteikti nav atļauta [15, 186].

Sabiedrības tiesības uz vārda brīvību

Katrai autortiesību sistēmai ir jāsabalansē divas sabiedrību interesējošas tiesības: tiesības, kas pienākas autortiesību īpašniekiem, un organizētās sabiedrības saprātīga pieprasījuma tiesības [22, 5]. Visos autortiesību strīdos šie divi pamatprincipi gandrīz vienmēr nemainīgi saduras: no vienas puses, ir nepieciešamība aizsargāt darba radītāja finansiālās intereses, no otras puses, – nepieciešamība nodrošināt katram individuālam tiesības piekļūt cilvēces uzkrātajām mākslas un zināšanu bagātībām [23, 38].

Abas šīs autortiesību prasības ir labi definētas Cilvēktiesību deklarācijas 27. pantā. Organizētās sabiedrības tiesības ietvertas pirmajā daļā (“katram cilvēkam ir tiesības brīvi piedalīties sabiedrības kultūras dzīvē, baudīt mākslu, piedalīties zinātnes progresā un izmantot tā labumus”), savukārt autortiesību īpašnieku tiesības – otrajā daļā (“katram cilvēkam ir tiesības uz morālo un materiālo interešu aizsardzību, kas saistītas ar zinātniskajiem, literārajiem vai mākslas darbiem, kuru autors viņš ir”) [10].

Latvijas Republikas Satversmes 113. pantā noteikts, ka valsts atzīst jaunrades brīvību, kā arī aizsargā autortiesības un patenttiesības – tātad saikne starp valsti un autortiesībām ir ielikta jau mūsu pamatlikumā. Savukārt 105. pantā ikvienam ir garantētas tiesības uz īpašumu. Īpašums var būt gan taustāms, gan netaustāms, un viens no netaustāmā īpašuma veidiem ir intelektuālais īpašums. Tajā pašā laikā Latvijas Republikas Satversmē ir arī 100. pants, kurā noteikts, ka ikvienam sabiedrības loceklim ir tiesības brīvi iegūt, paturēt un izplatīt informāciju. Kā zināms, Satversmes 116. pantā noteikts, ka informācijas ieguves un izplatīšanas tiesības var ierobežot likumā paredzētajos gadījumos, lai aizsargātu citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību [6].

Nepieciešams ir atrast līdzsvaru starp šīm Satversmē minētajām cilvēktiesībām, lai nodrošinātu gan autoru tiesības uz viņu īpašuma aizsardzību, gan sabiedrības tiesības uz informācijas ieguvu un izplatīšanu.

Parodijas un karikatūras godprātīga veidošana

Lai gan vairumam ierobežojumu Latvijas Republikas Autortiesību likumā ir pievienoti skaidrojoši komentāri, tomēr tajā nav skaidrojumu par darbu izmantošanu parodijās vai karikatūrās – ne par to veidiem, ne apjomu, ne termiņiem. Līdz ar to pārkāpumu gadījumā Latvijas tiesas, visdrīzāk, vadīsies pēc Eiropas Savienības Tiesas (EST) secinājumiem līdzīgās lietās. Piemēram, EST spriedumā lietā Nr. C-201/13 teikts, ka termins “parodija” jāinterpretē, ņemot vērā tā parasto nozīmi ikdienas valodā, vienlaikus ņemot vērā arī kontekstu, kurā tas sastopams, un to noteikumu mērķus, kuros tā ietilpst [11].

Parodijas būtiskākā iezīme, pirmkārt, ir radīt kādu darbu, kas vienlaikus gan atbilst jau esošajam, gan ievērojami atšķiras no tā, un, otrkārt, pievienot darbam humora vai izsmiekla izpausmi. Jēdziens “parodija” nav pakļauts nosacījumam, ka parodijai ir jābūt oriģinālai, uz to neattiecas arī prasība minēt parodētā darba avotu. EST uzsver, ka ir jāievēro taisnīgs līdzsvars starp parodētā darba autora interesēm un tiesībām, no vienas puses, un darba parodētāja vārda brīvību, no otras puses. Līdz ar to saprotams, ka darbs tiks atzīts par parodētu nevis izkropļotu, ja tam tiks pievienota humora vai izsmiekla izpausme un ja tiks nodrošināts līdzsvars starp autora un izmantotāja tiesībām un interesēm. Pretējā gadījumā to var uztvert kā darba izkropļošanu, kas ir personīgo tiesību pārkāpums, vai arī par nelikumīgu darba izmantošanu, kas ir mantisko tiesību pārkāpums.

Lielbritānijas Intelektuālā īpašuma birojs 2013. gadā veica apjomīgu pētījumu par parodiju un karikatūru veidošanas regulējumu septiņās valstīs: Lielbritānijā, Kanādā, Francijā, Austrālijā, Vācijā, ASV un Nīderlandē. Pētījuma autori secināja, ka parodijas nerada ekonomiskus zaudējumus autoram un arī reputācijas kaitējums ir ļoti ierobežots. Parodiju pieļaušana novatoriskiem tiesību subjektiem ir ievērojams ieguvums, kas var pārvērsties par ekonomisku izaugsmi. Parodiju (un ar tām saistīto kultūras aktivitāšu) atļaušana brīvā sabiedrībā galvenokārt balstās uz neekonomiskiem apsvērumiem – vārda un izteiksmes brīvību [20].

Šeit var atcerēties senu strīdu starp Jāni Rušenieku (Latvijas Televīzijas raidījuma “Mūzika un video” veidotāju) un Viesturu Dūli (Latvijas Neatkarīgās televīzijas raidījuma “Ak, kungs” veidotāju), kas aizsākās 2002. gadā. Strīds beidzās ar Augstākās tiesas spriedumu par labu Jānim Rušeniekam, lai gan materiālā prasība daļēji tika noraidīta. Raidījumā “Ak, kungs” tika parodēta Rušenieka intervija ar Juri Kulakovu. Parodētais Kulakovs lēnīgi atbildēja uz jautājumiem, kamēr Dūles tēlota Rušenieks, garlaicīgi izvaicājot Kulakovu, paguva noskūt bārdi, iztīrīt zobus un aiziet uz tualeti. Dažādi bija radošās vides pārstāvju viedokļi par šo parodiju un par strīda iznākumu. Daži uzskatīja, ka parodijas žanrs ar likumu nav aizsargāts, jo iesūdzēt tiesā var arī avīzi par karikatūras publicēšanu tajā [13]. Citi norādīja, ka raidījuma “Ak, kungs” veidotāji ir balansējuši uz parodijas un rupjības robežas, taču sūdzēt viņus tiesā ir tas pats, kas “čukčam vai igaunim mēģināt piedzīt naudu no anekdošu stāstītājiem” [24]. Jāpiebilst, ka strīda izskatīšanas laikā Latvijas Republikas Autortiesību likumā nebija ietverts šāds autora tiesību ierobežojums, to iekļāva tikai 2004. gadā, lai nodibinātu pamatu tiesībām veidot parodijas un karikatūras.

Secinājumi

Veidojot parodijas, vienmēr jāatceras, ka starp parodiju un izkropļošanu ir ļoti šaura robeža. Tas, kas šķiet smieklīgs joks vienam cilvēkam, citam var šķist morālo tiesību pārkāpums, liels aizvainojums un darba izkropļošana. Lai izvairītos no neatbilstošu parodiju vai karikatūru radīšanas, Latvijas Republikas Autortiesību likumā būtu ieteicams skaidrāk noteikt, ka, izmantojot šo ierobežojumu, ir jānodrošina līdzsvars starp autortiesībām un vārda brīvību.

28.¹ pantam (Darba izmantošana parodiju vai karikatūru veidošanā) jābūt šādam:

- (1) Bez autora piekrišanas un atlīdzības samaksas drīkst izmantot autordarbu parodiju vai karikatūru veidošanai.
- (2) Veidojot parodiju vai karikatūru, izmantoto darbu drīkst pārveidot tikai tik, ciktāl tas nepieciešams, lai pievienotu humora vai izsmiekla izpausmi.
- (3) Darba pārveidošana nedrīkst darbu izkropļot, sagrozīt vai pārveidot tādā veidā, kas var kaitēt autora godam vai cieņai, kā arī nedrīkst būt pretrunā ar autora darba normālas izmantošanas noteikumiem un nepamatoti ierobežot autora likumīgās intereses.
- (4) Veidojot parodiju vai karikatūru, nav obligāti jānorāda izmantotā darba nosaukums un autora vārds.

Creating Parodies as a Restriction of Copyright

Abstract

In certain cases, a literary or artistic work created by the author may be used without the author's permission, based on the copyright restrictions specified by law. The purpose of these restrictions is to strike a balance between the right of an author and rights of society. One of the restrictions is the right on creation of parodies and caricatures, which is an essential component of freedom of expression.

At the same time, the author has the right to take actions against the distortion of his work, because there is a very narrow line between parody and distortion. What seems like a funny joke to one person may seem offensive and resentful to another. If the author considers that his work is distorted, if it infringes the author's honour or dignity, then such action constitutes an infringement of the author's moral rights and is considered a violation.

In order to avoid the creation of inappropriate parodies or caricatures, it would be advisable to make amendments to the Copyright Law that would ensure a balance between the author's right to dignified use of his work and the society's right of freedom of expression and inadmissibility of censorship.

Keywords: copyright, freedom of expression, parody.

Avoti un literatūra

Tiesību akti

1. Autortiesību likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*. 148/150(2059/2061), 27.04.2000.
2. Bernes konvencija par literatūras un mākslas darbu aizsardzību: starptautisks dokuments. *Latvijas Vēstnesis*. 29(2794), 21.02.2003.
3. Consolidation Copyright Act (R.S.C., 1985, c. C-42). *Government of Canada*. Iegūts no: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-42/>
4. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva (ES) 2019/790 (2019. gada 17. aprīlis) par autortiesībām un blakustiesībām digitālajā vienotajā tirgū un ar ko groza Direktīvas 96/9/EK un 2001/29/EK (Vienotā digitālā tirgus direktīva). *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*. L130, 17.05.2019.
5. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2001/29/EK (2001. gada 22. maijs) par dažu autortiesību un blakustiesību aspektu saskaņošanu informācijas sabiedrībā (Informācijas sabiedrības direktīva). *Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis*. L167, 22.06.2001.
6. Latvijas Republikas Satversme: Latvijas valsts likums: pieņemta Satversmes sapulcē 1922. gada 15. februārī un stājās spēkā 1922. gada 7. novembrī. *Latvijas Vēstnesis*. 43, 01.07.1993.
7. Par Vispasaules intelektuālā īpašuma organizācijas (WIPO) līgumu par autortiesībām: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*. 53/54, 17.02.2000.
8. Republic of Lithuania: Law on Copyright and Related Rights: Law No. VIII-1185 of May 18, 1999. *WIPO IP PORTAL*. Iegūts no: <https://wipolex.wipo.int/en/text/496613>
9. United Kingdom: The Copyright, Designs and Patents Act 1988. *WIPO IP PORTAL*. Iegūts no: <https://wipolex.wipo.int/en/text/127366>
10. Vispārējā cilvēktiesību deklarācija: ANO: starptautisks dokuments. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*. 21, 24.05.1990.

Tiesu prakse

11. Eiropas Savienības Tiesas 2014. gada 3. septembra spriedums lietā Nr. C-201/13 *Johan Deckmyn un Vrijheidsfonds VZW pret Helena Vandersteen u. c.* Iegūts no: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=157281&pageIndex=0&doclang=LV&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=6255183>

Literatūra

12. Blomqvist, J. 2014. *Moral Rights, Primer on International Copyright and Related Rights*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
13. Blūmfelds, A. 2004. Noraida Rušenieka prasību pret Viesturu Dūli. *Apollo.lv*. 04.03.2004. Iegūts no: <https://www.apollo.lv/4684477/noraida-rusenieka-prasibu-pret-viesturu-duli>
14. Cohen, J. H. Restrictions on Copyright and their Abuse. *European Intellectually Property Review*. 10, 2005.
15. Curry, E. K. 2007. *Business Law*. New York: Kaplan Publishing. Fernández-Molina, J. C., Peis, E. 2001. The Moral Rights of Authors in the Age of Digital Information. Iegūts no: [doi:10.1002/1097-4571\(2000\)9999:9999%3C::AID-ASI1060%3E3.0.CO;2-B](https://doi.org/10.1002/1097-4571(2000)9999:9999%3C::AID-ASI1060%3E3.0.CO;2-B)
16. Gulbis, R., Tomsone, I. Autortiesību ierobežošana izglītības un zinātniskās pētniecības mērķiem. *Juridiskā Zinātne*. 4, 2013, 26–39. Iegūts no: https://www.journaloftheuniversityoflatvialaw.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/journaloftheuniversityoflatvialaw/No4/R_Gulbis.pdf

17. Letonika.lv [Terminu un svešvārdu skaidrojošā vārdnīca]. Iegūts no: <https://www.letonika.lv/default.aspx>
18. Lewinski, S. 2008. *International Copyright Law and Policy*. Oxford University Press.
19. Research and Analysis: Parody and pastiche. Report 3: Copyright and the economic effects of parody. *UK Intellectual Property Office*. 15 March 2013. Iegūts no: <https://www.gov.uk/government/publications/parody-and-pastiche>
20. Satija, M. P., Martínez-Ávila, D. 2019. Plagiarism: An essay in terminology. *DESIDOC Journal of Library & Information Technology*. 39(2), 87–93. Iegūts no: doi: 10.14429/djlit.39.2.13937
21. Stewart, M. S. 1983. *International Copyright and Neighbouring Rights*. London: Butterworths.
22. Strong, W. S. 1999. *The Copyright Book. A Practical Guide*. 5th ed. Massachusetts, London, England: The MIT Press Cambridge.
23. Vanzovičs, S. 2003. Cik sver gods un cieņa? *Apollo.lv*. 15.07.2003. Iegūts no: <https://www.apollo.lv/4669774/cik-sver-gods-un-ciena>
24. WIPO-Administered Treaties: Contracting Parties Berne Convention (Total Contracting Parties: 179). *WIPO IP PORTAL*. Iegūts no: https://wipolex.wipo.int/en/treaties/ShowResults?start_year=ANY&end_year=ANY&search_what=C&code=ALL&treaty_id=15

<https://doi.org/10.25143/socr.19.2020.1.139-151>

Intelektuālā īpašuma aizsardzības loma valstu ekonomikas izaugsmē

Mag. iur. Liene Vindele

*Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte, Latvija
vindele.liene@gmail.com*

Kopsavilkums

Ņemot vērā intelektuālā īpašuma politikas attīstību, uzņēmumi arvien biežāk izstrādā intelektuālā īpašuma stratēģijas, lai varētu iegūt arvien lielāku labumu no to izstrādātajiem inovatīvajiem produktiem. Ir pierādīts, ka uzņēmumi, kuri savā darbībā izmanto intelektuālo īpašumu, ir ekonomiski konkurētspējīgāki, un tas paaugstina arī valsts konkurētspēju. Mūsdienās inovācijām un to efektīvai izmantošanai uzņēmuma attīstībā ir izšķiroša nozīme ne tikai paša uzņēmuma, bet arī valsts konkurētspējai. Tādēļ politikas veidotāji, lai veicinātu inovāciju un ekonomisko izaugsmi, cenšas pilnveidot intelektuālā īpašuma regulējumu.

Lai arī jau gadsimtiem ilgi tiek atzīts, ka intelektuālā īpašuma tiesību aizsardzība ir svarīga ekonomiskajai attīstībai un inovācijām, tomēr pārkāpumu un viltojumu skaits katru gadu turpina palielināties, radot miljoniem eiro lielus zaudējumus.

Atslēgvārdi: intelektuālais īpašums, autortiesības, viltojumi, inovācijas.

Ievads

Mūsdienās inovācijas ir viens no svarīgākajiem faktoriem pasaules ekonomiskās izaugsmes nodrošināšanai. Katra valsts domā, kā attīstīt tehnoloģijas, veicināt jaunu produktu ražošanu vai ieviest inovatīvus pakalpojumus, tā uzlabojot valsts konkurētspēju pasaules tirgū. Šajā procesā svarīga loma ir intelektuālā īpašuma tiesībām, jo tās veicina radošumu un pētniecību, palīdzot uzņēmumam attīstīties un gūt ienākumus. Turklāt tiek uzskatīts, ka uzņēmumi, kuri izmanto intelektuālo īpašumu, bieži vien ir veiksmīgāki un konkurētspējīgāki. Zināšanu trūkums par intelektuālo īpašumu ne tikai apgrūtina inovatīvu produktu un pakalpojumu attīstību valstī, bet arī veicina pirātisku vai viltotu produktu izmantošanu, graujot intelektuālā īpašuma tiesību ekonomiskos un sabiedriskos ieguvumus.

Jaunākie pētījumi liecina, ka rūpniecības nozares, kas intensīvi izmanto intelektuālā īpašuma tiesības, piemēram, patentus, preču zīmes, rūpnieciskos dizainus un autor-tiesības, Eiropas Savienībā gadā rada 45% no iekšzemes kopprodukta un 63 miljonus darbavietu – 29% no visām darbavietām [10]. Viltoto preču tirdzniecības apjoms pasaules mērogā ir 509 miljardi USD – līdz 3,3% no pasaules tirdzniecības apjoma [20]. Savukārt komercnoslēpumu kiberzādzības rada aptuveni 60 miljardu eiro zaudējumus [35].

Var uzskatīt, ka mūsdienās uzņēmumu ekonomiskajai attīstībai nemateriālie aktīvi ir daudz vērtīgāki par tā materiālajiem īpašumiem, jo tie palīdz uzņēmumam attīstīt savus inovatīvos produktus. Lai veiksmīgi darbotos tirgū, šos inovatīvos produktus ir svarīgi aiz-sargāt ar intelektuālā īpašuma tiesībām. Turklāt jaunākie pētījumi liecina, ka uzņēmumi, kas izmanto intelektuālā īpašuma tiesības, aug straujāk un ir noturīgāki pret ekonomikas krīzēm [16]. Tādēļ ir ne tikai jāstiprina intelektuālā īpašuma tiesiskā aizsardzība, bet arī jāpaaugstina sabiedrības zināšanas par intelektuālo īpašumu, lai mazinātu viltoto preču izmantošanu un pārkāpumu skaitu, kā arī veicinātu intelektuālā īpašuma attīstību.

Šajā rakstā tiks pētīti jautājumi par intelektuālā īpašuma lomu un to, kādas ir intelektuālā īpašuma objektu viltošanas sekas valsts ekonomiskajā izaugsmē. Raksta sagatavošanā ir izmantoti nacionālie un starptautiskie tiesību akti un dažādi starptautiskie pētījumi. Raksta izstrādē lietotas tādas pētnieciskās metodes kā aprakstošā, analīzes un sintēzes metode, zinātniskās indukcijas un dedukcijas metode.

Inovācija un intelektuālais īpašums

Globālo procesu un pieaugošās konkurences ietekmē uzņēmumu – jo īpaši mazo un vidējo uzņēmumu – izaugsme un konkurētspēja aizvien vairāk ir atkarīga gan no spējas izmantot jaunas zināšanas, organizācijas un darba metodes, gan kapacitātes iesaistīties pētniecisko izstrādņu komercializācijas procesos, lai attīstītu jaunus produktus, pakal-pojumus vai procesus. Uzņēmumiem jācenšas izmantot tās iespējas un konkurētspējas priekšrocības, ko var sniegt ieguldījumi inovācijā [21].

Latvijas Republikas Zinātniskās darbības likumā termins “inovācija” tiek skaid-rots kā jaunu zinātniskās, tehniskās, sociālās, kultūras vai citas jomas ideju, izstrādņu un tehnoloģiju īstenošana produktā vai pakalpojumā [5, 1. pants]. Nacionālā inovācijas sistēma ir katrā valstī izveidota sistēma, kas nodrošina efektīvu zināšanu un prasmju apriti sabiedrībā un veicina līdzsvarotu sabiedrības intelektuālo un saimniecisko attī-sību, tas ir valdības sabiedrības un privātā sektora institūciju un to īstenoto pasākumu kopums. Inovācijas sistēmas pamata sastāvdaļas: izglītība, pētniecība (zinātne, jaunrade), uzņēmējdarbība, finanšu sistēma un likumdošana. Efektīvai inovācijas sistēmas darbībai ir nepieciešama visu tās elementu līdzsvarota mijiedarbība. Citiem vārdiem – inovācijas sistēma ir vide, kurā darbojas esošie uzņēmumi, rodas jauni uzņēmumi, notiek efektīva zināšanu, prasmju un pieredzes apmaiņa starp uzņēmumiem, pētniecības institūtiem un augstskolām, tiek veicināta jaunu konkurētspējīgu produktu izstrāde un ražošana, kā arī sekmīgs ražojumu eksports [23].

Inovāciju eksperts Kevins Makfārtings (*Kevin McFarthing*) uzskata, ka inovācija ir jaunu produktu un pakalpojumu ieviešana, kas organizācijai rada pievienoto vērtību. Var uzskatīt, ka ar inovācijām risina konkrētu problēmu un tās sniedz pievienoto vērtību ne tikai uzņēmumam, bet arī tā klientiem [22]. Pasaulē pastāv vairākas termina “inovācija” definīcijas, un visām tām ir viena kopīga iezīme: inovācija ir process, kurā jaunas zinātniskās, tehniskās, sociālās, kultūras vai citas jomas idejas, izstrādes un tehnoloģijas tiek īstenotas tirgū pieprasītā un konkurētspējīgā produktā vai pakalpojumā [24].

Saskaņā ar Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (*Organisation for Economic Co-operation and Development*, OECD) pieņemto definīciju, ir izveidots inovāciju iedalījums:

- produkta inovācija – ietver jaunas vai ievērojami uzlabotas preces vai pakalpojumus. Produkta inovācija nozīmē būtiskus uzlabojumus tehniskajā specifikācijā, dažādās komponentēs un materiālos, pastāvošajās programmatūrās, lietotājdraudzīgumu vai citas funkcionālās īpašības;
- procesa inovācija – ietver jaunas vai ievērojami uzlabotas ražošanas vai piegādes metodes. Procesa inovācija nozīmē būtiskas izmaiņas tehnoloģijās, iekārtās un/vai programmatūrā;
- mārketinga inovācija – ietver jaunas mārketinga metodes, tostarp būtisku izmaiņu veikšanu ne tikai ražojumu dizainā vai iepakojumā, bet arī produktu izplatīšanā, produktu izvietojumā vai izmaiņas cenu politikā;
- organizatoriskā inovācija – ietver jaunas organizatoriskas metodes uzņēmuma uzņēmējdarbības praksē, darba vietu organizāciju vai ārējās attiecībās [30].

Kopumā var uzskatīt, ka inovācija ir jauns domāšanas veids par to, kā jāattīsta bizness un kā sekmīgi komercializēt jaunas idejas un izmantot jaunas tehnoloģijas. Ar inovāciju palīdzību uzņēmums cenšas saviem klientiem nodrošināt unikālu jaunu vērtību. Inovācijas var aizsargāt ar intelektuālā īpašuma tiesībām, un tām ir liela nozīme uz tehnoloģijām balstītu uzņēmumu konkurētspējas veicināšanā neatkarīgi no tā, vai šādi uzņēmumi komercializē jaunus vai uzlabotus produktus vai sniedz pakalpojumus, pamatojoties uz jaunu vai uzlabotu tehnoloģiju.

Kas īsti ir intelektuālā īpašuma tiesības? Atbilstoši Konvencijai par Pasaules intelektuālā īpašuma organizācijas dibināšanu intelektuālais īpašums ietver tiesības uz literāriem, mākslas un zinātniskiem darbiem, izpildītājmākslinieku sniegumiem, fonogrammām un pārraidēm, izgudrojumiem visās cilvēka darbības jomās, zinātniskiem atklājumiem, dizainparaugiem, preču zīmēm, pakalpojumu zīmēm, komercnosaukumiem un komerciālām norādēm, aizsardzību pret negodīgu konkurenci un visām citām tiesībām, kas rodas intelektuālās darbības rezultātā rūpniecības, zinātnes, literatūras un mākslas jomās [1].

Lai arī vienota definīcija terminam “intelektuālais īpašums” nacionālajos normatīvajos tiesību aktos netiek dota, var uzskatīt, ka intelektuālais īpašums ir tiesības uz atsevišķiem cilvēka prāta darbības rezultātiem, kam piemīt nemateriālās dabas vērtība. Intelektuālais īpašums neaizsargā idejas kā tādas to absolūtā nozīmē, bet ideju specifiskās

izpausmes (autortiesības) vai ideju (zināšanu, informācijas) praktisku izmantošanu lietderīgos izstrādājumos. Intelektuālā īpašuma tiesības iedala divās grupās: rūpnieciskā īpašuma tiesībās un autortiesībās. Šādas tiesības izpaužas kā aizliegums izmantot kāda cilvēka intelektuālo īpašumu bez tā iepriekšējas atļaujas. Saskaņā ar atzītu definīciju rūpnieciskā īpašuma objekts ir izgudrojumu, inovāciju un rūpnieciskas vai komerciālas jaunrades aizsardzība un veicināšana.

Citiem vārdiem sakot, intelektuālā īpašuma izgudrotājam vai autoram ir ekskluzīvas tiesības aizliegt vai atļaut visiem pārējiem izmantot intelektuālo īpašumu bez tā tiesību īpašnieka iepriekšējas piekrišanas. Dažādās intelektuālā īpašuma tiesības ietver komercnoslēpumus, patentus, preču zīmes, ģeogrāfiskās norādes, dizainparaugus, autortiesības un blakustiesības, kā arī jaunas augu šķirnes.

Kopš 18. gadsimta gandrīz visās pasaules valstīs ir sākusi veidoties valsts intelektuālā īpašuma tiesību sistēma, radot īpašumam līdzīgas tiesības attiecībā uz cilvēka radītajām zināšanām. Savukārt kopš 19. gadsimta intelektuālā īpašuma tiesības ir nostiprinātas arī daudzos starptautiskos līgumos, lai nodrošinātu saskaņotu un līdzīgu tiesisko aizsardzību dažādās valstīs. Intelektuālā īpašuma sistēmai ir liela nozīme, palīdzot uzņēmumam iegūt un saglabāt uz inovāciju balstītas priekšrocības. Tomēr, kā norāda profesors Jānis Rozenfelds, ir pastāvējušas arī tiesību sistēmas, kuras nav atzinušas intelektuālā īpašuma tiesības, piemēram, padomju tiesību sistēma [26].

Intelektuālais īpašums tiek dēvēts arī par 21. gadsimta naftu. Šis Marka Getija (*Mark Getty*) izveidotais apzīmējums nozīmē, ka intelektuālā īpašuma tiesības veicinātu zināšanu ekonomiku tieši tāpat, kā nafta veicina rūpniecības ekonomiku [32].

Apvienotās Karalistes universitāšu, zinātnes, pētniecības un inovāciju valsts ministrs Džo Džonsons (*Jo Johnson*) norāda: “Divdesmit pirmā gadsimta tirdzniecības, ieguldījumu un attīstības noteicošā iezīme ir intelektuālais īpašums. Apvienotā Karaliste ir pasaules līdere jaunu zīmolu, radošu darbu un izgudrojumu radīšanā. Radošās nozares ir atkarīgas no intelektuālā īpašuma un attīstās divreiz ātrāk nekā citas tautsaimniecības nozares, Lielbritānijā veidojot 96 miljardus (bruto) pievienotās vērtības” [19].

Kā norāda Pasaules intelektuālā īpašuma organizācijas (*World Intellectual Property Organization*, WIPO) galvenais ekonomists Karstens Finks (*Karsten Fink*), intelektuālais īpašums ir kā vispārējās inovāciju ekosistēmas pamatelements, tas palīdz uzņēmumiem veikt atbilstošus ieguldījumus inovācijās, veicina tehnoloģiju atklāšanu, kā arī specializāciju un tehnoloģiju koplietošanu.

Arvien pieaugošā intelektuālā īpašuma nozares ekonomiskā nozīme ir saistīta ar to, ka intelektuālā īpašuma tiesības kļūst par augsta līmeņa jautājumu starptautiskajā līmenī. 1994. gada Nolīgums par intelektuālā īpašuma tiesību komercaspektiem (*Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights*, TRIPS) bija galvenais notikums, kas būtiski mainīja starptautisko intelektuālā īpašuma tiesību regulējumu. Tas paredz, ka visām nolīguma dalībvalstīm ir jāizveido būtisku minimālo standartu kopums intelektuālā īpašuma aizsardzībai, kas pārsniedz gan to, ko lielākā daļa jaunattīstības valstu tajā laikā būtu gribējušas nodrošināt, gan arī pat daudzu attīstīto valstu standartus [17].

Eiropas Savienība (ES) norāda, ka tai ir jānodrošina, ka tās intelektuālā īpašuma politika palīdz saglabāt un stiprināt Eiropas tehnoloģiju suverenitāti un veicināt vienlīdzīgus konkurences apstākļus visā pasaulē. Intelektuālajam īpašumam jāpalīdz noteikt Eiropas uzņēmumu tirgus vērtību un konkurētspēju. Tās ir viņu nevienādības, piemēram, zīmoli, dizaini, patenti, dati, zinātība un algoritmi. Vienkārša un vieda intelektuālā īpašuma tiesību politika ir būtiska, lai palīdzētu visiem uzņēmumiem augt, radīt darba vietas un aizsargāt un attīstīt to, kas padara tos unikālus un konkurētspējīgus [8].

Tomēr jaunākos pētījumos konstatēta joprojām eksistējoša problēma: mazajiem un vidējiem uzņēmumiem ir grūti izstrādāt intelektuālā īpašuma stratēģijas, lai aizsargātu to ieguldījumus pētniecībā un attīstībā un palielinātu izaugsmes kapitālu. Tikai 9% mazo un vidējo uzņēmumu aizsargā savas intelektuālā īpašuma tiesības, jo viņi nezina par Eiropas Savienības un valstu intelektuālā īpašuma iniciatīvām vai baidās no to iegādes un īstenošanas sarežģītības un izdevumiem. Eiropas Savienības Intelektuālā īpašuma biroja (*European Union Intellectual Property Office*, EUIPO) veiktā pētījumā tika konstatēts, ka tiem uzņēmumiem, kuri nebija reģistrējuši savas intelektuālā īpašuma tiesības, galvenais iemesls neregistrēties bija zināšanu trūkums par to, kas ir intelektuālais īpašums un kādas ir tā priekšrocības. Turklāt uzņēmumu skaits, kuri kā iemeslu neregistrēt intelektuālo īpašumu ir norādījuši informācijas trūkumu, ir palielinājies no 25% 2016. gadā līdz 38% 2019. gadā. Tādēļ gaidāmajā Intelektuālā īpašuma rīcības plānā tiks ierosināti pasākumi, lai padarītu intelektuālā īpašuma tiesību sistēmu efektīvāku mazajiem un vidējiem uzņēmumiem, veicot pasākumus intelektuālā īpašuma reģistrācijas procedūru vienkāršošanai [8].

Eiropas Patentu organizācija 2019. gadā publicēja 137 787 Eiropas patentus; salīdzinot ar 2018. gadu, to skaits ir pieaudzis par 8%, pārsniedzot prognozētās 125 000 patentu publikācijas. Vidēji inovāciju progresu rādītāji kopš 2012. gada ir pieauguši par 8,9%. Kopš 2012. gada pieaugums vērojams 24 ES dalībvalstīs ar vislielāko progresu Lietuvā, Maltā, Latvijā, Portugālē un Grieķijā. Savukārt Latvija ir novērtēta kā mērens novators [6].

Šogad Eiropas Komisija publicēja Eiropas inovāciju progresu rezultātu ziņojumu 2020, kurā apkopotie dati par 2019. gadu liecina, ka Eiropas Savienības inovāciju līmenis ir paaugstinājies. Jau otro gadu Eiropas Savienība inovāciju jomā pārspēj ASV, Ķīnu, Brazīliju, Krieviju, Dienvidāfriku un Indiju, savukārt Dienvidkoreja, Austrālija un Japāna paliek nemainīgas pasaules līderes. Ziņojumā Eiropas Komisijas iekšējā tirgus komisārs Tjerī Bretons (*Thierry Breton*) pauž viedokli, ka "Eiropas Savienība jau tagad ir piemērota vieta, lai īstenotu inovācijas, taču visā Eiropas Savienībā inovāciju radītājiem ir jācenšas, lai atrastu globālus risinājumus vīrusa ierobežošanai un vienlaikus palīdzētu Eiropai atgūties no krīzes. Vairāk nekā jebkad inovācijas ir svarīgas, lai varētu pieveikt korona-vīrusa pandēmiju" [6].

Apskatot 2019. gada inovāciju progresu rādītājus, var secināt, ka Eiropas līdere inovāciju jomā joprojām ir Zviedrija, pēc tās ir Somija, Dānija un Nīderlande. Luksemburga ir kļuvusi par vienu no jaunajām inovāciju līderēm. Rezultātus ietekmē Lielbritānijas izstāšanās no ES, tomēr šim procesam ir bijusi pavisam neliela ietekme uz kopējiem ES inovāciju progresu rādītājiem, un globāli ES inovāciju progresu līmenis ir pozitīvs [12].

Intelektuālā īpašuma pārkāpumi un viltojumi

Visbiežāk, lai definētu nelegālās darbības jeb pārkāpumus, kas saistīti ar intelektuālā īpašuma objektiem, tiek lietoti tādi termini kā “viltošana” un “pirātisms”. Atbilstoši Eiropas Parlamenta un Padomes regulai (ES) Nr. 608/2013 (2013. gada 12. jūnijs) par muitas darbu intelektuālā īpašuma tiesību īstenošanā un ar ko atceļ Padomes Regulu (EK) Nr. 1383/2003 (Direktīva) [3] viltotas preces ir a) preces, ar kurām dalībvalstī, kurā tās tiek atklātas, pārkāpj tiesības uz preču zīmi un uz kurām bez atļaujas ir norādīta preču zīme, kas pilnīgi atbilst preču zīmei, kas likumīgi reģistrēta tādām pašām preču veidam, vai preču zīme, kuras būtiskos elementus nevar atšķirt no likumīgi reģistrētās preču zīmes; b) preces, ar kurām dalībvalstī, kurā tās tiek atklātas, pārkāpj tiesības uz ģeogrāfiskās izcelsmes norādi un uz kurām norādīti vai kuras apzīmē ar nosaukumu vai terminu, kas aizsargāts saistībā ar minēto ģeogrāfiskās izcelsmes norādi; c) jebkāds iepakojums, etiķete, uzlīme, brošūra, lietošanas instrukcija, garantijas dokuments vai cits līdzīgs izstrādājums (pat ja tas atveidots atsevišķi), saistībā ar kuru tiek pārkāptas tiesības uz preču zīmi vai ģeogrāfiskās izcelsmes norādi un uz kura ir norādīta zīme, nosaukums vai termins, kas pilnīgi atbilst likumīgi reģistrētai preču zīmei vai aizsargātai ģeogrāfiskās izcelsmes norādei, vai kura būtiskos elementus nevar atšķirt no tādas preču zīmes vai ģeogrāfiskās izcelsmes norādes, kuru var izmantot tādām pašām preču veidam, kam attiecīgā preču zīme vai ģeogrāfiskās izcelsmes norāde ir reģistrēta. Savukārt pirātiskas preces ir preces, ar kurām dalībvalstī, kurā tās tiek atklātas, pārkāpj autortiesības vai blakustiesības, vai tiesības uz dizainparaugu un kuras ir vai ietver kopijas, kas izgatavotas bez autortiesību vai blakustiesību, vai dizainparauga tiesību subjekta piekrišanas vai tās personas piekrišanas, kuru tiesību subjekts pilnvarojis attiecīgajā preču izgatavošanas valstī [3].

Viltošana ir kļuvusi par globālu parādību, un tiešsaistes vietas arvien vairāk kļūst par nozīmīgu ienākumu avotu noziedzīgām grupām, kas nodarbojas gan ar viltotu produktu, gan pirātiska digitālā satura pārdošanu [10].

Pārkāpumi pret intelektuālo īpašumu, viltojumi un to pārdošana, kā arī pirātiskais saturs grauj tirgus uzticamību. Viltošana un pirātisms ne tikai apkrāpj patērētājus, bet arī samazina uzņēmējiem līdzekļus, kurus tie varētu iegūt no legālas tirdzniecības. Lai arī katra valsts aktīvi iesaistās viltojumu un pirātisma apkarošanā, pasaules mērogā nelikumīgo un viltoto preču tirdzniecība nemazinās. Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija aprēķinājusi, ka no 2017. līdz 2019. gadam viltojumu noziedzīgas tirdzniecības vērtība palielinājās no 461 miljarda līdz 509 miljardiem USD, kas atbilst 3,3% no pasaules tirdzniecības apjoma [36].

OECD un EUIPO 2019. gada martā publicēja kopīgu pētījumu “Viltoto un pirātisko preču tirdzniecības tendences”, kurā aplūkoja arī viltojumu galvenās izcelsmes valstis globālajā tirdzniecībā. Pētījumā tika konstatēts, ka no viltojumiem un pirātisma visvairāk cietuši uzņēmumi no Amerikas Savienotajām Valstīm, Francijas, Šveices, Itālijas, Vācijas, Japānas, Korejas un Apvienotās Karalistes. Tomēr jānorāda, ka pilnīgi visi inovatīvie uzņēmumi,

kuros tiek izmantots intelektuālais īpašums, ir apdraudēti neatkarīgi no tā, vai tie atrodas attīstītās valstīs vai jaunattīstītās valstīs, piemēram, arī Brazīlijā un pašā Ķīnā [11].

Globalizācijas ietekmē mainās patērētāju iepirkšanās modeļi, un, kā liecina jaunākie statistikas dati, piemēram, 87% no visiem Apvienotās Karalistes patērētājiem veikuši vismaz vienu pirkumu tiešsaistē. Ķīna šobrīd ir pasaules vadošā e-komercijas valsts. Statistikas dati liecina, ka 2017. gadā Ķīnas tiešsaistes tirgus pieauga par 28% jeb 877 miljardiem USD [9].

Lai nodrošinātu tiešsaistes darbības pārredzamību, 2019. gada 20. jūnijā tika pieņemta Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) 2019/1150 par taisnīguma un pārredzamības veicināšanu komerciālajiem lietotājiem paredzētos tiešsaistes starpniecības pakalpojumos [2]. Šīs regulas mērķis ir veicināt pienācīgu iekšējā tirgus darbību, izklāstot noteikumus, kas garantē, ka tiešsaistes starpniecības pakalpojumu komerciālajiem lietotājiem un korporatīvo tīmekļa vietņu lietotājiem saistībā ar tiešsaistes meklētājprogrammām tiek nodrošināta pienācīga pārredzamība, taisnīgums un efektīvi tiesiskās aizsardzības līdzekļi. Tādējādi tiktu radīta taisnīga un pārredzama tiešsaistes ekosistēma, kurā uzņēmumi rīkojas atbildīgi. Tiešsaistes platformu ekonomikas pārredzamības un uzticamības nodrošināšana darījumu attiecībās starp uzņēmumiem varētu arī netieši palīdzēt uzlabot patērētāju uzticēšanos tiešsaistes platformu ekonomikai [2].

Mūsdienās viltoto preču sortiments aptver gan tehnoloģiski progresīvas preces, gan arī vienkāršākās ikdienas preces. Dažos gadījumos ietekme uz patērētāju veselību un drošību var būt nozīmīga. Ātrās brīdināšanas sistēmas nepārtikas precēm (*Rapid Alert System for Non-Food Products*, RAPEX) veiktā analīze liecina, ka ir reģistrētas daudzas bīstamas viltotas preces, piemēram, rotaļlietas, kas rada nopietnu risku veselībai. Tāpat arī ar Covid-19 saistīto individuālo aizsardzības līdzekļu, farmācijas, veselības aprūpes un sanitārijas līdzekļu, piemēram, sejas masku un testa komplektu, pieplūdums ir parādījis, ka viltotas preces var kaitēt veselībai [33].

Eiropas Savienības produktu drošības noteikumi ir noteikti Eiropas Parlamenta un Padomes 2001. gada 3. decembra Direktīvā 2001/95/EK par produktu vispārēju drošību ("Direktīva 2001/95") [4]. Saskaņā tās 3. panta 3. punktu visiem produktiem, ko laiž ES tirgū, jābūt drošiem parastos vai saprātīgi paredzamos lietošanas apstākļos. Ja nav īpašu regulu vai attiecīgu ES standartu, ražojuma atbilstību vispārējās drošības prasībām novērtē, ņemot vērā jo īpaši šādus elementus, ja tādi ir: brīvprātīgus nacionālos standartus, ar kuriem transponē attiecīgos Eiropas standartus; standartus, kas izstrādāti dalībvalstī, kurā produktu tirgo; Komisijas ieteikumus, ar ko nosaka pamatnostādnes produktu drošuma novērtējumam; attiecīgajā nozarē spēkā esošos produktu drošības labas prakses kodeksus; jaunākos sasniegumus un tehnoloģijas; pamatotas patērētāju prasības attiecībā uz drošību [4]. Tomēr Direktīvā 2001/95 nav ietverti noteikumi par aspektiem, kas saistīti ar intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumiem. Savukārt ES tirgus uzraudzības tiesību aktos ir noteikts pienākums muitas un tirgus uzraudzības iestādēm sadarboties, kā arī veikt ES tirgū ievesto ražojumu kontroli un apturēt tādu produktu laišanu brīvā apgrozībā, kas ir nedroši patērētājiem [31].

Pētījumi liecina, ka viltotas preces bieži tiek ražotas ar noziedzīgiem līdzekļiem [34]. Uzņēmumi, kas iesaistīti tādu preču ražošanā, kuras apzināti pārkāpj intelektuālā īpašuma tiesības, parasti nenodrošina kvalitāti un – vēl svarīgāk – drošību. Tie var saturēt vielas vai sastāvdaļas, kas neatbilst Eiropas drošības prasībām, tādējādi radot potenciāli bīstamus riskus patērētāju veselībai un drošībai un pārkāpjot prasību, ka ES tirgū var laist tikai drošus ražojumus. Eiropas Savienības muitas dati liecina, ka 40% no visām aizturētajām precēm ir potenciāli bīstamas patērētājiem [13]. Attiecībā uz bīstamo un viltoto ražojumu izcelsmi tika konstatēts, ka lielākā daļa ir no valstīm ārpus Eiropas Savienības. Tā, piemēram, 73% ir Ķīnas izcelsmes izstrādājumi, 13% – Eiropas Savienības izcelsmes; 6% – Turcijas izcelsmes [31].

Jaunākajā pētījumā, ko OECD un EUIPO veica par tirdzniecību ar viltotiem farmācijas produktiem, tika pētīta viltoto zāļu tirdzniecība pasaulē un secināts, ka viltojumu nelikumīgie tirgi ir pievilcīgi viltotājiem, ņemot vērā to augsto peļņu, zemo atklāšanas un kriminālvajāšanas risku, vieglos sodus un to, cik vienkārši ir maldināt patērētājus, liekot ticēt, ka viltotie produkti ir īsti. 2016. gadā starptautiskā tirdzniecība ar viltotiem medikamentiem sasniedza 4 miljardus EUR, apdraudot sabiedrības veselību un drošību, vienlaikus padarot bagātākus noziedzniekus un organizēto noziedzību [29].

Interpola ziņojumos tiek lēsts, ka viltotas medicīnas preces varētu veidot 30% no tirgus dažās Āzijas, Āfrikas un Latīņamerikas valstīs un vairāk nekā 20% bijušās Padomju Savienības ekonomikā [25]. Eiropas Komisija norāda, ka 2018. gadā ES muitas dienesti uz ES robežām aizturēja gandrīz 70 000 sūtījumu (26,7 miljonus priekšmetu), par kuriem ir aizdomas, ka tiek pārkāptas intelektuālā īpašuma tiesības, un kuru aptuvenā vietējā mazumtirdzniecības vērtība ir gandrīz 740 miljoni EUR [13].

Uzlabota interneta pieejamība un viegli lietojama produktu izplatīšana mobilajās aplikācijās nozīmē, ka tas arvien vairāk piesaistīs viltotājus. Tīmekļa vietnes piedāvā noziedzniekiem anonimitāti, jo pārdevēja dati nekad netiek atklāti. Turklāt internets ļauj viltotājiem sasniegt patērētājus visā pasaulē, kuri izmanto lielāko e-komerciju platformas. Ērta tiešsaistes pasūtīšanas sistēma ir pievilcīga gan viltoto preču izplatītājam, gan arī to patērētājam. Tādas platformas kā *Facebook*, *Instagram*, *Twitter*, *Gumtree*, *Amazon* un *Alibaba* tiek ļaunprātīgi izmantotas kā e-komercijas platformas.

Viltošanas un pirātisma ekonomiskās ietekmes samazināšana ir katras valsts pienākums. Pirmkārt, tas ir pienākums aizsargāt sabiedrību, jo patiesībā lielākā daļa patērētāju nevēlas pirkt viltotas vai bīstamas preces un iegādāties precī no nelikumīgiem avotiem. Otrkārt, valsts pienākums ir ar izglītošanas palīdzību mainīt patērētāju uzvedību, lai samazinātu pieprasījumu pēc lētām pirātiskām vai viltotām precēm. Tāpēc svarīga loma ir izpratnes veicināšanai par noziegumiem pret intelektuālo īpašumu, lai sabiedrība skaidrāk apzinātos savas rīcības sekas.

Tā, piemēram, 2005. gadā Nesija Makleja (*Nessie Maclay*) uzsāka *ThisisNessie* biznesu, ražojot ar roku darinātas kartītes un ilustrētu personalizētu vēstuļpapīru. Nesijas biznesā darbojās 15 cilvēku komanda, un apgrozījums bija rakstāms ar septiņiem cipariem. Uzņēmuma radītie dizaini un ilustrācijas bija plaši atspoguļotas sociālajos medijos,

kā arī pašu veidotajā tīmekļa vietnē. 2016. gadā tika konstatēts, ka citi uzņēmumi pārdod versijas no *ThisisNessie*. Kad 2017. gadā lietotāji sāka dalīties ar *ThisisNessie* ilustrācijām lietojumprogrammā ar nosaukumu *PicsArt*, tas izraisīja gandrīz 100 000 uzņēmuma autortiesību pārkāpumu dažu nedēļu laikā. Nesija Makleja uzskata, ka autortiesību pārkāpums viņai ir izmaksājis vismaz vienu miljonu mārciņu un mazinājis uzņēmuma iespēju palielināt darbinieku skaitu. Šis gadījums ir viens no daudziem piemēriem par intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumiem tiešsaistē. Mazajiem uzņēmumiem ir ierobežoti resursi, un tie bieži vien nevar uzsākt kriminālvajāšanu pret intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumiem, turklāt tiešsaistes un mobilo tehnoloģiju attīstība atvieglo autortiesību un dizaina tiesību aizsargātu darbu zādzību [19].

Eiropas patērētāji atzīst, ka ir svarīgi aizsargāt intelektuālā īpašuma tiesības, lai to radītāji varētu nopelnīt iztikai, bet tajā pašā laikā ievērojama daļa patērētāju iegādājas viltotas preces vai pirātisku digitālo saturu. Parasti kā galvenie iemesli tiek norādīta cenas un intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumu preču un pakalpojumu ērta pieejamība [10]. EUIPO veiktie pētījumi liecina, ka noziegumi pret intelektuālo īpašumu Eiropas Savienībā rada 71 miljardu EUR zaudējumus un katru gadu tiek zaudēti 790 000 darbavietu. Tas nozīmē, ka aizsargāt uzņēmumu intelektuālo īpašumu pret viltojumiem ir arī ekonomiskā nepieciešamība [18].

Globālā konkurence arvien vairāk balstīsies uz progresīvu zinātnei un tehnoloģijām. Nākamajā rūpniecības laikmetā apvienosies fiziskā, digitālā un bioloģiskā pasaule. Ir jāattīsta rūpniecības inovācijas stratēģija. Intelektuālā īpašuma rīcības plānā, lai novērtētu nepieciešamību uzlabot tiesisko regulējumu un nodrošinātu intelektuālo īpašumu pārdomātu izmantošanu, labāk jāiekļauj intelektuālā īpašuma zādzību apkarošana [7].

Atbilstoši Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā izvirzītajam mērķim līdz 2030. gadam Latvijas Republikai jāklūst par vienu no līderēm Eiropas Savienībā inovatīvu un eksportējošu uzņēmumu izplatības ziņā [28]. Šo mērķi ir iespējams sasniegt, ja personu intelektuālais un radošais potenciāls tiek pārvērsts inovatīvas un konkurētspējīgas ekonomikas izaugsmē, uzņēmējdarbību atbalstošās iniciatīvās un tiek nodrošināta tāda uzņēmējdarbības vide, kas atbalsta jaunu ideju radīšanu, to komercializēšanu, zināšanu pārnesi un uz lietotājiem vērstu izpēti [27].

Inovācija ir process, kura rezultātā tiek atklāti jauni veidi, kā radīt vērtības, kā arī no zināšanām tiek veidoti jauni ekonomiski un sociāli ieguvumi. Tā var būt jauna ideja, jauna metode noteikta uzdevuma veikšanai, jauns produkts. Inovācijām un cilvēkiem, kas tās virza – novatoriem –, ir nozīmīga loma katrā valstī, kas tiecas radīt produktus ar augstu pievienoto vērtību. Tā kā inovāciju politika un intelektuālā īpašuma tiesību politika ir cieši saistītas un savstarpēji pakārtotas, tad būtu nepieciešams nodrošināt labāku šo jomu savstarpējo koordināciju, tādējādi iegūstot vairāk sinerģijas gan attiecībā uz dažādiem īstenojamiem pasākumiem un apmācībām, gan informatīvo materiālu un kampaņu ieviešanu, gan citās aktivitātēs.

Pēc kopējā vērtējuma WIPO publicētajā 2018. gada Globālajā inovāciju indeksā Latvija ierindojas 34. vietā. Lietuva ir ierindota 40. vietā, Igaunija – 26. vietā [15]. Detalizēta

ši indeksa aprēķināšanas metodoloģija ir atrodama WIPO tīmekļvietnē, un tā sastāv no vairākiem kritērijiem. Vērā ņemama ietekme uz indeksa rezultātu ir patentu skaitam, kurus ir pieteikuši un saņēmuši attiecīgās valsts rezidenti, un investīciju apjomam, kas ir ieguldīts inovāciju attīstībā, zinātnē un izglītībā.

Secinājumi

Ieņēmumi, kas ir saistīti ar intelektuālā īpašuma tiesībām, veido ievērojumu Eiropas Savienības ekonomikas daļu. Inovāciju attīstība un intelektuālā īpašuma tiesības ir cieši saistītas un savstarpēji pakārtotas, tādēļ ir nepieciešama šo abu jomu savstarpējā mijiedarbība, kā arī vajag pilnveidot šo abu jomu aizsardzību.

Lai veicinātu ieguldījumus inovācijās un izvairītos no intelektuālā īpašuma komerciāla mēroga tiesību pārkāpumiem, kuru rezultātā rodas ekonomisks kaitējums, ir nepieciešama efektīva intelektuālā īpašuma infrastruktūra. Informācijas un komunikācijas tehnoloģiju nozares ir viens no dinamiskākajiem un novatoriskākajiem mūsdienu ekonomikas segmentiem, un tās intensīvi izmanto intelektuālā īpašuma tiesības. Eiropas Savienībā un daudzās pasaules valstīs jau gadsimtiem pastāv juridiski instrumenti, kā ierobežot intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumus, tomēr nepieciešams pastiprināt sadarbību starp dažādām iestādēm ne tikai katrā valstī, bet arī starptautiski, lai uzlabotu intelektuālā īpašuma aizsardzību globālā līmenī.

Intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumi un viltojumi ne tikai nodara kaitējumu patērētājiem, bet arī samazina uzņēmuma finansiālās iespējas ieguldīt līdzekļus jaunu produktu vai pakalpojumu attīstībā, tādā veidā radot kaitējuma ilgtermiņā. Lai arī intelektuālā īpašuma tiesību aizsardzība jau gadsimtiem ilgi ir atzīta kā svarīga ekonomiskajai attīstībai un inovācijām, tomēr pārkāpumu un viltojumu skaits turpina palielināties.

Ņemot vērā iepriekš minēto, nepieciešams samazināt nelegālā satura pieejamību tiešsaistē, aktīvāk vērsties pret nelegālā satura piedāvātājiem. Iespējams, ir arī jādoma, kā atvieglot tiesas procesus strīdos par intelektuālā īpašuma tiesību aizskārumiem. Kā zināms, ir virkne intelektuālo jautājumu strīdu (piemēram, nelegālas TV translācijas pārtraukšana vai domēna adreses slēgšana, kad ir aizdomas par nelegālu saturu), kuru atrisināšanai nepieciešama ātra tiesiska reakcija, diemžēl nav iespējams realizēt. Protams, novērst visus pārkāpumus vai viltojumus nav iespējams, tomēr ir nepieciešama intelektuālā īpašuma tiesību aizsardzības stiprināšana, lai mazinātu pārkāpumu skaitu, iesaistoties šajā cīņā ne tikai Eiropas Savienības dalībvalstīm, bet globāli.

Tāpat arī ir jāturpina strādāt pie sabiedrības izglītošanas. Ir jāpaplašina ne tikai intelektuālā īpašuma objektu patērētāju, bet arī pašu uzņēmēju izpratne par viņu radītā intelektuālā īpašuma aizsardzības nepieciešamību. Jo, kā liecina pēdējie pētījumi, tad vēl joprojām trūkst zināšanu par intelektuālā īpašuma aizsardzības nodrošināšanas procesiem.

Role of Intellectual Property Protection in the Growth of National Economies

Abstract

Today, innovations and their effective use in the development of the company are crucial not only for the competitiveness of the company itself, but also for the competitiveness of the country. Recent research shows that, as intellectual property policies evolve, companies are increasingly developing intellectual property strategies in order to benefit more and more from the innovative products they develop. In addition, these companies, which use intellectual property in their operations, are more economically competitive, which also increases the country's competitiveness. That way, policy makers seek to improve the regulation of intellectual property in order to foster innovation and economic growth. However, although the protection of intellectual property rights has been recognised for centuries as important for economic development and innovation, the number of infringements and counterfeits continues to rise every year, causing millions of losses.

Keywords: intellectual property, copyright, counterfeits, innovation, economic growth.

Avoti un literatūra

Tiesību akti

1. Konvencija par Pasaules intelektuālā īpašuma organizācijas dibināšanu. 14.07.1967. Starptautisks līgums. *Latvijas Vēstnesis*. 56 (2821), 10.04.2003.
2. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) 2019/1150 par taisnīguma un pārredzamības veicināšanu komerciālajiem lietotājiem paredzētos tiešsaistes starpniecības pakalpojumos. *Oficiālais Vēstnesis*. L 186/57, 11.07.2019.
3. Eiropas Parlamenta un Padomes regula (ES) Nr. 608/2013 (2013. gada 12. jūnijs) par muitas darbu intelektuālā īpašuma tiesību īstenošanā un ar ko atceļ Padomes Regulu (EK) Nr. 1383/2003. *Oficiālais Vēstnesis*. L181/15, 29.06.2013.
4. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2001/95/EK (2001. gada 3. decembris) par produktu vispārēju drošību. *Oficiālais Vēstnesis*. L 11/4, 15.01.2002.
5. Zinātniskās darbības likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*. 70, 05.05.2005.; *Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs*. 10, 26.05.2005.

Literatūra

6. European Patent Office. *Annual review 2019*. Iegūts no: [http://documents.epo.org/projects/babylon/eponet.nsf/0/7CC1E141C8A90412C12585970034B5B2/\\$FILE/Annual_review_2019_en.pdf](http://documents.epo.org/projects/babylon/eponet.nsf/0/7CC1E141C8A90412C12585970034B5B2/$FILE/Annual_review_2019_en.pdf) [sk. 08.08.2020.].
7. European Commission. *Communication from the Commission on the European Parliament, the European Council, the Council, the European economic and social committee and the committee of the regions. A New Industrial Strategy for Europe*. Iegūts no: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/communication-eu-industrial-strategy-march-2020_en.pdf [sk. 08.08.2020.].

8. EUR-Lex. *Communication from the Commission on the European Parliament, the European Council, the Council, the European economic and social committee and the committee of the regions. An SME Strategy for a sustainable and digital Europe*. Iegūts no: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2020%3A103%3AFIN> [sk. 08.08.2020.].
9. China's e-commerce exports soar in 2017: Report. Iegūts no: <http://www.chinadaily.com.cn/a/201805/22/WS5b03d0bca3103f6866ee9e31.htm> [sk. 08.08.2020.].
10. EUIPO. *2020 Status report on IPR infringement*. Iegūts no: https://euipo.europa.eu/tunnel-web/secure/webdav/guest/document_library/observatory/documents/reports/2020_Status_Report_on_IPR_infringement/2020_Status_Report_on_IPR_infringement_en.pdf [sk. 17.08.2020.].
11. EUIPO. *Trends in trade in counterfeit and pirated goods*. Iegūts no: https://euipo.europa.eu/tunnel-web/secure/webdav/guest/document_library/observatory/documents/reports/trends_in_trade_in_counterfeit_and_pirated_goods/trends_in_trade_in_counterfeit_and_pirated_goods_en.pdf [sk. 12.08.2020.].
12. European Commission. *European innovation scoreboard 2020 – main report*. Iegūts no: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/41941> [sk. 08.08.2020.].
13. European Commission. 2019. *Report on the EU customs enforcement of intellectual property rights: Results at the EU border, 2018*. Iegūts no: https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/2019-ipr-report.pdf [sk. 08.08.2020.].
14. European Commission. *EIS 2019 – main report*. Iegūts no: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/35949> [sk. 08.08.2020.].
15. WIPO. *Global Innovation Index 2018*. Iegūts no https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2018.pdf [sk. 08.08.2020.].
16. EUIPO. *High-growth firms and intellectual property rights*. Iegūts no: https://euipo.europa.eu/tunnel-web/secure/webdav/guest/document_library/observatory/documents/reports/2019_High-growth_firms_and_intellectual_property_rights/2019_High-growth_firms_and_intellectual_property_rights_executive_summary_EN.pdf [sk. 12.08.2020.].
17. Haunss, S. Konflikti zināšanu sabiedrībā: Intelektuālā īpašuma politika. Iegūts no: <http://ebook-central.proquest.com/lib/rsub-ebooks/Depil.action?docID=1182989> [sk. 08.08.2020.].
18. Washtell, F. *Hefty bill from counterfeiting and piracy costs EU £71bn and 790,000 jobs each year*. Iegūts no: <https://www.cityam.com/hefty-bill-counterfeiting-and-piracy-costs-eu-71bn-and/> [sk. 08.08.2020.].
19. Intellectual Property Office. *IP crime and enforcement report 2018–19*. Iegūts no: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/842351/IP-Crime-Report-2019.pdf [sk. 08.08.2020.].
20. European Patent Office. *Intellectual property rights intensive industries and economic performance in the European Union*. Iegūts no: <https://www.epo.org/service-support/publications.html?pubid=201#tab3> [sk. 12.08.2020.].
21. Innovation.lv. *Inovācijas politika Latvijā*. Iegūts no: <http://innovation.lv/inovacija/inovācijas-politika-latvija/> [sk. 12.08.2020.].
22. Innovation.lv. *Innovation management*. Iegūts no: <https://innovationmanagement.se/contributor/kevin-mcfarthing/> [sk. 08.08.2020.].
23. Innovation.lv. *Inovāciju sistēma*. Iegūts no: <https://innovation.lv/inovacija/> [sk. 12.08.2020.].
24. Innovation.lv. *Kas ir inovācija?* Iegūts no: <https://innovation.lv/inovacija/> [sk. 08.08.2020.].

25. INTERPOL. 2014. *Pharmaceutical Crime and Organized Criminal Groups: An analysis of the involvement of organized criminal groups in pharmaceutical crime since 2008*. Iegūts no: https://euipo.europa.eu/tunnel-web/secure/webdav/guest/document_library/observatory/documents/reports/2020_Status_Report_on_IPR_infringement/2020_Status_Report_on_IPR_infringement_en.pdf [sk. 17.08.2020.].
26. Rozenfelds, J. 2010. Īpašuma jēdziens un intelektuālais īpašums Latvijā. *Juridiskā Zinātne: LU žurnāls*, Nr. 1, 101–124.
27. Likumi.lv. *Konceptuāls ziņojums "Par intelektuālā īpašuma aizsardzības un pārvaldības sistēmu Latvijas Republikā"*. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/293578-par-konceptualo-zinojumu-par-intelektuala-ipasuma-aizsardzibas-un-parvaldibas-sistemu-latvijas-republika> [sk. 08.08.2020.].
28. Latvijas Republikas Saeima. *Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam*. Iegūts no: https://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/inline-files/Latvija_2030_7.pdf [sk. 08.08.2020.].
29. OECD/EUIPO. 2020. *Trade in Counterfeit Pharmaceutical Products*. Iegūts no: https://euipo.europa.eu/tunnel-web/secure/webdav/guest/document_library/observatory/documents/reports/Trade_in_Counterfeit_Pharmaceutical_Products/Trade_in_Counterfeit_Pharmaceutical_Products_en.pdf [sk. 08.08.2020.].
30. OECD. *Oslo Manual. Guidelines for collecting and interpreting innovation data*. Iegūts no: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/5889925/OSLO-EN.PDF> [sk. 08.08.2020.].
31. EUIPO. 2019. *Qualitative Study on Risks Posed by Counterfeits to Consumers*. Iegūts no: https://euipo.europa.eu/tunnel-web/secure/webdav/guest/document_library/observatory/documents/reports/2019_Risks_Posed_by_Counterfeits_to_Consumers_Study/2019_Risks_Posed_by_Counterfeits_to_Consumers_Study.pdf [sk. 12.08.2020.].
32. *Perspectives on Intellectual Property*. Iegūts no: <https://oil21.org/> [sk. 08.08.2020.].
33. European Commission. *Report on the functioning of the Memorandum of Understanding on the sale of counterfeit goods on the internet*. Iegūts no: https://ec.europa.eu/growth/industry/policy/intellectual-property/enforcement/memorandum-of-understanding-online-advertising-ipr_en [sk. 17.08.2020.].
34. EUROPOL. EUIPO. *Situation Report on Counterfeiting and Piracy in the EU. 2017*. Iegūts no: https://euipo.europa.eu/tunnel-web/secure/webdav/guest/document_library/observatory/documents/reports/Situation%20Report%20EUIPO-Europol_en.pdf [sk. 12.08.2020.].
35. Publications Office of the EU. *The scale and impact of industrial espionage and theft of trade secrets through cyber*. Iegūts no: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/4eae21b2-4547-11e9-a8ed-01aa75ed71a1/language-en> [sk. 12.08.2020.].
36. OECD iLibrary. *Trends in Trade in Counterfeit and Pirated Goods*. Iegūts no: <https://doi.org/10.1787/g2g9f533-en> [sk. 12.08.2020.].

<https://doi.org/10.25143/socr.19.2020.1.152-165>

Tiesiskā regulējuma analīze aizgādības tiesību ierobežošanas jautājumos

Mg. iur., Mg. paed. Sanita Vanaga

ORCID: 0000-0002-2981-8020

Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte, Latvija

vanagusanita@gmail.com

Kopsavilkums

Rakstā ir veikta aizgādības tiesību ierobežošanas tiesiskā analīze un aplūkoti problēm-jautājumi, kas saistīti ar aizgādības tiesību ierobežošanas sekām.

Tā kā likuma izpratnē bērns ir nepilngadīga persona līdz 18 gadu sasniegšanai un viņam trūkst rīcībspējas, bērna aizgādības tiesības īsteno viņa dabiskie aizbildņi – vecāki. Aizgādības tiesību būtība ir ļoti plaša, un to īstenošana vai tiesiska ierobe-žošana ir aplūkojama no vairākiem aspektiem, kas uzskatāmi norāda uz vairākiem problēmjautājumiem.

Publikācijā īpaša uzmanība tiek pievērsta aizgādības tiesību ierobežošanas veidiem un to ietekmei uz bērna tiesību un interešu nodrošināšanu. Veicot tiesiskā regulējuma analīzi, tika konstatēts, ka ir trīs aizgādības tiesību ierobežošanas veidi. Taču šo tiesību ierobežošanas gadījumā bērnu tiesību un interešu nodrošināšana ir nevienlīdzīga un interpretējama atbilstoši noteiktajiem ierobežojumiem un bērna vecāku izpratnei par aizgādības tiesību būtību. Pētījuma mērķis ir identificēt problēmjautājumus un sniegt priekšlikumus tiesiskā regulējuma pilnveidošanai, lai visos aizgādības tiesību ierobe-žošanas gadījumos bērna tiesību un interešu nodrošināšana būtu vienlīdzīga un bērna vislabākajās interesēs.

Raksts veidots divās daļās. Pirmajā daļā aplūkoti aizgādības tiesību ierobežošanas veidi un to tiesiskās ierobežošanas problēmjautājumi, savukārt otrajā daļā analizēta aizgādības tiesību ierobežošanas ietekme uz bērna tiesību un interešu nodrošināšanu.

Atslēgvārdi: aizgādības tiesības, bērna tiesības, tiesību ierobežošana.

Ievads

Īpaša vērība mūsdienās tiek pievērsta bērna tiesību nodrošināšanai un aizsardzībai.

Ne tikai dabiski, bet arī likumiski bērna tiesību īstenošanu nodrošina bērna vecāki, kuri saskaņā ar Civillikuma tiesību normām īsteno aizgādību pār nepilngadīgu bērnu līdz viņa pilngadības sasniegšanai. Civillikuma 219. panta izpratnē bērnam nepilngadība ir tik ilgi, līdz tas sasniedz 18 gadu vecumu [8]. Ņemot vērā, ka aizgādības tiesību tvērums ir ļoti plašs, jo tas paredz gan vecāku un bērnu attiecību īstenošanu (tas ietver vecāka tiesības un pienākumus, rūpējoties par bērnu), gan vecāku brīvprātīgu atteikšanos no šīm ekskluzīvajām tiesībām, īpaša uzmanība jāvērs uz vienlīdzīgu bērna tiesību nodrošināšanas ievērošanu.

Aizgādības tiesību pamatā ir tas, ka vecāki, ievērojot bērna vislabākās intereses, nodrošina bērna tiesības, kas ir svarīgs tiesību balsts. Aizgādības tiesību īstenošanas uzraudzību nodrošina bērnu tiesību aizsardzības institūcijas, kurām sadarbojoties tiek veikti pasākumi, lai bērna tiesību nodrošināšana notiktu Latvijas Republikas tiesību aktos paredzētajā kārtībā. Civillikuma 177. un 178. pantā ir nostiprināti aizgādības tiesību pamatprincipi [8], nosakot bērna vecāku pienākumus, nodrošinot bērna aprūpi, kas savukārt aptver visu bērna tiesību un interešu kopumu. Citkārt bērna aprūpe un viņa tiesību un interešu ievērošana tiek nodrošināta, ņemot vērā aizgādības tiesības ierobežojošos apstākļus, proti, aizgādības tiesību atņemšanu vienam vai abiem vecākiem, ja kopīga aizgādība pār bērnu tiek izbeigta, pamatojoties uz vecāku vienošanos, vai ar tiesas nolēmumu tiek nodibināta viena vecāka atsevišķa aizgādība. Lai atbilstoši noteiktajam aizgādības tiesību ierobežošanas veidam tiktu efektīvi nodrošināta bērna tiesību un interešu aizsardzība, būtiski ir analizēt aizgādības tiesību ierobežošanas tiesisko regulējumu un noskaidrot, kādas sekas ir noteiktas normatīvajā regulējumā, ja iestājas likumiski noteiktie ierobežojumi kādā no aizgādības tiesību īstenošanas gadījumiem.

Rakstā analizētās tiesību normas un statistikas dati liecina par problēmu kopumu, kas uzskatāmi parāda, ka šobrīd bērna tiesību aizsardzība atkarībā no aizgādības tiesību ierobežošanas veida nav vienlīdzīga.

Raksta mērķis ir sniegt tiesiskā regulējuma izvērtējumu par aizgādības tiesību ierobežošanas jautājumiem, to nozīmi bērna tiesību un interešu aizsardzībā un norādīt uz problēmām, kas saistītas ar aizgādības tiesību ierobežošanu atkarībā no ierobežošanas veida, kā arī aktualizēt problēmjautājumu par aizgādības tiesību ierobežošanas juridisko seku ietekmi uz bērna tiesību un interešu nodrošināšanu.

Materiāls un metodes

Pētījumā izmantotas vispārzinātniskās pētniecības metodes un tiesību normu interpretācijas metodes: gramatiskā, lai skaidrotu publikācijā iekļauto tiesību normu jēgu; vēsturiskā, lai norādītu, kāda ir bijusi likumdevēja griba, ieviešot konkrēto tiesību normu;

teleoloģiskās interpretācijas metode, lai skaidrotu publikācijā iekļauto tiesību aktu veidus un to mērķus; sistēmiskās interpretācijas metode, lai skaidrotu tiesību normu izpēti un analīzi.

Tiesiskā regulējuma analīze aizgādības tiesību ierobežošanā un to tiesiskās ierobežošanas problēmjaucājumi

Bērna tiesības kā cilvēka pamattiesības ir nostiprinātas Latvijas Republikas Satversmes astotajā nodaļā [1]. Ņemot vērā, ka bērna rīcībspēja un lemtspēja ir ierobežota laikā, viņa tiesību un interešu īstenošana notiek caur viņa dabisko aizbildņu jeb vecāku spēju īstenot aizgādības tiesības pār bērnu. Ar aizgādības tiesībām ir saprotamas vecāku un bērna savstarpējās attiecības, kuru pamatprincipi ir nostiprināti Civillikuma trešajā apakšnodaļā [8], savukārt bērna pamattiesības, kuras jāsaprot kā bērna tiesības uz dzīvību un attīstību, ģimeni, individualitāti, privāto dzīvi, neaizskaramību, brīvību, pilnvērtīgiem dzīves apstākļiem, izglītību un jaunradi, īpašumu, aizsardzību no ekspluatācijas, atpūtu un brīvo laiku un tiesības piedalīties bērna tiesību aizsardzības programmu izstrādāšanā noteiktas Bērnu tiesību aizsardzības likuma otrajā nodaļā [6]. Vecāki kā savu bērnu likumiskie pārstāvji, ievērojot bērna pamattiesības, atbilstoši bērna vecumam un individualitātei nodrošina viņa aprūpi un uzraudzību tādā mērā, lai veicinātu bērna personības fizisko un garīgo izaugsmi.

Strauji attīstoties sabiedrības vajadzībām un dzīvesveidam, kā arī iespējām brīvi pārvietoties uz ārvalstīm, vienlaicīgi mainās arī ģimeņu vērtību sistēma. Nereti tas notiek valstī pastāvošo ekonomisko un sociālo apstākļu ietekmē. Civillikuma 178. pantā noteikts, ka kopā dzīvojoši vecāki aizgādību pār bērnu īsteno kopīgi līdz brīdim, kad vecākiem vienojoties vai ar tiesas spriedumu tiek nodibināta viena vecāka atsevišķa aizgādība [8]. Minētajā tiesību normā ir iekļauti trīs aizgādības tiesību ierobežošanas veidi, kuri turpmāk tiks analizēti pēc būtības.

Latvijas Republikas Senāta Administratīvo lietu departaments lietās par bērna vecāku savstarpējo komunikāciju, kas saistītas ar bērnu tiesību ievērošanu un ārpustiesas strīdu risināšanu, norādījusi, ka lietas, kas saistītas ar bērnu tiesību ievērošanu, būtu jārisina ārpus tiesas, vecākiem savstarpēji vienojoties. Tikai abu vecāku kopīga objektīva komunikācija un mērķa īstenošana bērna tiesību un interešu nodrošināšanā rada bērnam stabilu pamatu viņa pilnvērtīgai attīstībai un emocionālajai stabilitātei; bērns, vecākiem nespējot veidot savstarpēju komunikāciju, cieš visvairāk. Savukārt tiesas nolēmums formāli regulē radušos situāciju. Vienlaikus, izmantojot ārpustiesas komunikācijas veicināšanas līdzekļus strīda risināšanai, būtiska loma ir sociālā dienesta un bāriņtiesas darbam ar ģimeni [19].

Gadījumos, kad vecāki nav raduši iespēju pozitīvai komunikācijai, lai vienotos bērna tiesību un interešu nodrošināšanai būtisku jautājumu risināšanā, civiltiesiskā kārtā, pamatojoties uz Civillikuma 178. panta trešo daļu, ar tiesas nolēmumu var tikt

nodibināta viena vecāka atsevišķa aizgādība [8]. Augstākās tiesas judikatūrā, iztulkojot Civillikuma 178.¹ otrās daļas tiesību normu, kas nosaka, ka vecāku strīdos, kas izriet no aizgādības tiesībām, primāri jāņem vērā bērna intereses un viedoklis, kopsakarā ar ANO Bērnu tiesību konvencijas 3. panta 1. punktu un 12. pantu, kas nosaka, ka visās darbībās, kas vērstas uz bērnu, primāri jāņem vērā bērna intereses un viņa viedoklis, nostiprināta atziņa, ka pamatkritērijs, pieņemot nolēmumu par viena vecāka atsevišķas aizgādības nodibināšanu, ir bērna intereses [18].

Tas nozīmē, ka atsevišķu aizgādību uz tiesas nolēmuma pamata var nodibināt tikai tadā gadījumā, ja tas vislabāk atbilst bērna interesēm. Savukārt minētajā kārtībā, nodibinot viena vecāka atsevišķu aizgādību, būtiska loma ir bāriņtiesai, kura atbilstoši Bāriņtiesu likuma 50. pantā noteiktajiem pienākumiem [4] izvērtē, vai atsevišķas aizgādības nodibināšana ir bērna interesēs, un sniedz tiesai par to atzinumu. Jāuzsver, ka bāriņtiesa, lemjot jautājumu par atsevišķas aizgādības nodibināšanu bērnam, vecākam, kura atsevišķā aizgādībā neatradīsies bērns, nepārtrauc aizgādības tiesības, ja vien tam nerodas likumisks pamats. Ar tiesas nolēmumu nodibinot viena vecāka atsevišķu aizgādību, otram vecākam aizgādības tiesības netiek atņemtas, bet gan ierobežotas. Savukārt saskaņā ar Civillikuma 179. un 181. pantu [8] vecākam, kura atsevišķā aizgādībā neatrodas bērns, saglabājas saskarsmes tiesība ar bērnu un pienākums samērā ar savām spējām un mantas stāvokli bērnu uzturēt.

Pēc Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas statistikas datiem par Bāriņtiesu iesniegto ikgadējo valsts statistikas gada pārskatu par bāriņtiesu darbu 2019. gadā vērojama tendence, ka būtiski pieaug to personu skaits, kurām ar tiesas spriedumu atņemtas aizgādības tiesības. Attiecībā uz 863 bērniem kopumā 658 vecākiem gandrīz vienlīdzīgi abu dzimumu pārstāvjiem (tikai ar 40 personu pārsvaru tēviem) 2019. gadā ar tiesas spriedumu ir atņemtas aizgādības tiesības. Tas ir par 111 personām vairāk nekā 2018. gadā. Vienlaicīgi ir vērojama tendence, ka būtiski samazinās to personu skaits, kurām ar tiesas spriedumu tiek atjaunotas atņemtās aizgādības tiesības. 2016. gadā šādu personu skaits bija 18, savukārt 2019. gadā tikai sešām personām ar tiesas spriedumu tika atjaunotas atņemtās aizgādības tiesības [12].

Statistikas dati liecina par visnotaļ lielām aizgādības tiesību īstenošanas problēmām, kas iziet ārpus juridiskās jomas, jo pārtraukto vai atņemto aizgādības tiesību atjaunošanai un pilnvērtīgai to īstenošanai ir jānotiek starpdisciplinārā sadarbībā ar psihologiem, sociālo, tiesībsargājošo u. c. jomu pārstāvjiem. Tas ir detalizēts un rūpīgi plānots darbs visām iesaistītajām pusēm, lai personai būtu iespējas atjaunot atņemtās aizgādības tiesības. *Dr. iur.* Inga Kudeikina ir norādījusi, ka šībrīža tiesiskajā regulējumā pastāv nepilnības, kuras saistāmas ar atbildību, kas iestājas, kad aizgādības tiesības netiek pienācīgi pildītas. Tiesību aktos noteiktā atbildība ir ļoti šaura, un tā nav paredzēta daudzos būtiskos aspektos, tostarp par līdzdarbību preventīvos pasākumos [14]. Minētie negatīvie statistikas dati liecina, ka starpdisciplinārā sadarbība savstarpēji un ar personu, kurai atņemtas aizgādības tiesības, jau sākotnēji nav bijusi veiksmīga, jo saskaņā ar tiesību aktos noteikto kārtību persona, kurai ir pārtrauktas aizgādības tiesības, gada griezumā

nav spējusi tās atjaunot, tādēļ likumsakarīgi tiesa ir pieņēmusi lēmumu, piemērojot galīgo līdzekli – aizgādības tiesības atņemšanu. Analizējot tiesību normas aizgādības tiesību atņemšanas aspektā, tas uzskatāms par pirmo aizgādības tiesību ierobežojošo modeli, kas ietver gan tiesisko atbildību, gan juridiskas sekas.

Jāatzīmē, ka statistikas dati attiecībā uz atņemtajām aizgādības tiesībām tiek apkopoti par tām personām, kuras pašas pēc brīvas gribas nav atteikušās no aizgādības tiesībām, bet tas noticis dažādu apstākļu kopuma rezultātā, kad konstatēts, ka aizgādības tiesību īstenošana nav bērna vislabākajās interesēs. Atbilstoši Ministru kabineta noteikumu Nr. 131 “Iedzīvotāju reģistrā iekļauto ziņu aktualizēšanas kārtība” 7. punktam bāriņtiesai, kuras administratīvajā teritorijā dzīvojošajai personai, kurai ar tiesas spriedumu atņemtas aizgādības tiesības, pēc nolēmuma stāšanās likumīgā spēkā ir pienākums nodot ziņas Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldei par aizgādības tiesību atņemšanas faktu, kas laika gaitā rezumējas personas, kurai atņemtas aizgādības tiesības, tiesību ierobežošanā [11]. Ar juridiskām sekām aizgādības tiesību atņemšanas gadījumā saprotams, ka persona, kurai ir atņemtas aizgādības tiesības, likuma izpratnē vairs nav tiesīga nodrošināt sava bērna tiesības un intereses, tādēļ šo pienākumu veic otrs vecāks un iestājas likumisks pamats atsevišķas aizgādības īstenošanai.

Būtiski atzīmēt, ka bērna vislabāko interešu definīcija nav izstrādāta un nav iekļauta nevienā no tiesību aktiem, taču to pamatprincipi nostiprināti Civillikuma 177. pantā, un tie ir bērna aprūpe un viņa pārstāvība bērna personiskajās un mantiskajās attiecībās [8]. Savukārt Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija ir norādījusi: “Bērna vislabāko interešu kopums izriet no bērna tiesību un tiesisko interešu ievērošanas, kas savukārt ir balstītas pamata normatīvajos aktos – Latvijas Republikas Satversmē, Bērnu tiesību aizsardzības likumā, Latvijas Republikas Civillikumā, ANO Konvencijā par bērnu tiesībām u. c.” [15].

No šāda bērna tiesību un interešu iedalījuma izriet, ka tas vecāks, kuram atņemtas aizgādības tiesības (tas attiecināms arī uz gadījumiem, kad nodibināta viena vecāka atsevišķa aizgādība), nepiedalās to jautājumu izlemšanā, kas būtiski skar bērna tiesības un intereses, piemēram, izglītības iestādes izvēlē, piekrišanas došanai medicīnas pakalpojumu un manipulāciju saņemšanai, bērna dzīvesvietas noteikšanai utt. Vienlaikus vecākam, kuram atņemtas aizgādības tiesības, saglabājas saskarsmes tiesība un pienākums bērnu materiāli nodrošināt. Minētā tiesība un pienākums ir nostiprināti Civillikuma 179. un 181. pantā [8]. Papildus minētajiem ierobežojumiem vecākam, kuram atņemtas aizgādības tiesības, nav tiesību saņemt valstī noteiktos materiālos pabalstus, kuri attiecināmi uz bērna labklājības nodrošināšanu un ir regulāri izmaksājami, piemēram, ģimenes valsts pabalsts, bērna kopšanas pabalsts, bērna invalīda kopšanas pabalsts u. c. [5]. Analizējot minētās tiesību normas, jāsecina, ka tajās iekļautie ierobežojumi noteikti, lai aizsargātu bērna tiesības un intereses, jo aizgādības tiesību atņemšanas pamatā ir nepareiza, neesoša vai bērnu apdraudoša aprūpe, neievērojot viņa pamatvajadzības. Aizgādības tiesības ierobežojošie apstākļi liedz turpmāk apdraudēt bērna veselību un dzīvību, kā arī pārtrauc bērnam nepiemērotu apstākļu nodrošināšanu un bērnam paredzēto līdzekļu izšķērdēšanu.

Atbilstoši Civillikuma 178. panta tiesību normai kā trešais aizgādības tiesību ierobežošanas veids saistāms ar apstākli, kad vecāki savstarpēji vienojas par atsevišķas aizgādības īstenošanu pār kopīgo bērnu. Tiesību normu analīzes rezultātā jāsecina, ka attiecībā uz aizgādības tiesību ierobežošanas veidiem veidojas absurda situācija. Proti, atņemtu aizgādības tiesību gadījumā Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes reģistrā tiek izdarīta atzīme par minēto faktu, savukārt, vecākiem vienojoties par atsevišķas aizgādības nodibināšanu, netiek apkopoti statistikas dati par šādu vienošanās skaitu noslēgšanu un netiek veikta analīze, vai vecāka atteikšanās (faktiski brīvprātīga) no aizgādības tiesību īstenošanas ir bērna vislabākajās interesēs. Turklāt, vecākiem vienojoties par atsevišķu aizgādību pār bērnu, šķirot laulību pie notāra vai savstarpēji neregistrētas kopdzīves šķiršanas gadījumā par to noslēdzot rakstisku vienošanos, aizgādības tiesības netiek atņemtas un fakts par atsevišķas aizgādības nodibināšanu netiek fiksēts nevienā no valsts reģistriem vai sistēmām. Tas attiecināms arī uz aizgādības tiesību ierobežošanu, kad viena vecāka atsevišķa aizgādība tiek nodibināta ar tiesas nolēmumu un fakts par atsevišķas aizgādības nodibināšanu netiek iekļauts nevienā no valsts reģistriem vai sistēmām.

Tas nozīmē, ka visos trīs minētajos gadījumos personas neīsteno aizgādības tiesības, bet, ja atņemot aizgādības tiesības un ar tiesas nolēmumu nodibinātas atsevišķas aizgādības gadījumā likumiski ir iejaukušās bērnu tiesību tiesībsargājošās institūcijas un tās ir izvērtējušas, vai aizgādības tiesību atņemšana vai viena vecāka atsevišķas aizgādības nodibināšana ir bērna vislabākajās interesēs, tostarp noskaidrojušas arī paša bērna viedokli, tad, vecākiem savstarpēji vienojoties par atsevišķas aizgādības nodibināšanu, izvērtējums un bērna viedokļa noskaidrošana nenotiek. Savukārt uzsvars uz bērna viedokļa noskaidrošanu ir likts gan Bērnu tiesību aizsardzības likuma 13. panta pirmajā daļā, nosakot, ka bērnam ir tiesības brīvi izteikt savas domas un tikt uzklautam, kā arī saņemt un sniegt jebkāda veida informāciju [6], gan ANO Bērnu tiesību konvencijas 12. pantā, nostiprinot bērna tiesības uz sava viedokļa formulēšanu visos jautājumos, kas viņu skar, turklāt tam pievēršot pienācīgu uzmanību atbilstoši bērna vecumam un brieduma pakāpei [3]. Pēc būtības visos trīs aizgādības tiesību ierobežošanas gadījumos vecāks, kura atsevišķā aizgādībā bērns neatrodas, vairs neizlemj ar bērnu saistītus būtiskus jautājumus un turpmākajā aizgādības tiesību īstenošanā nepastāv atšķirība starp vecāku, kurš kādu iemeslu dēļ, vienojoties ar otru vecāku, atsakās no aizgādības tiesību īstenošanas vai tiesiskā ceļā tikusi nodibināta viena vecāka atsevišķa aizgādība, no tā vecāka, kuram aizgādības tiesības atņemtas un tiek piemēroti personas tiesību ierobežojumi.

Vienlaikus īpaša uzmanība jāvērs uz problēmjautājumu, kas atspoguļo nevienlīdzīgu bērna tiesību un interešu nodrošināšanu starp bērniem, kuru vecākiem atņemtas aizgādības tiesības, un tiem, kuru vecāki vienojušies par atsevišķas aizgādības nodibināšanu, vai pār bērniem ar tiesas nolēmumu nodibināta viena vecāka atsevišķa aizgādība. Būtiska problēmsituācija veidojas, ja vecāki noslēdz savstarpēju vienošanos par atsevišķas aizgādības īstenošanu, kura var būt pretēja bērna vislabākajām interesēm, taču valsts

limenī nav izveidots mehānisms, kas šādas vienošanās noslēgšanu reģistrētu, kontrolētu un ietekmētu. Šāda situācija veidojas tādēļ, ka bērna tiesību nodrošināšana izriet no privāttiesiskajām attiecībām, savukārt bērnu tiesībsargājošo institūciju iejaukšanās privāttiesiskajās attiecībās tiesiski netiek regulēta. Jāpiebilst, ka, vecākiem savstarpēji vienojoties, ir iespējams, ka bērns atbilstoši savai vecuma un brieduma pakāpei situācijas būtību vispār pat neizprot, tādēļ nespēj paust viedokli un ietekmēt lēmumus, kas pieņemti, ierobežojot viņa tiesības.

Šībrīža tiesiskais regulējums paredz, ka aizgādības tiesību ierobežošana ir iespējama divos dažādos veidos, proti, nodibinot viena vecāka atsevišķu aizgādību un atņemot vecākam aizgādības tiesības. Ierobežojot aizgādības tiesības civilprocesuālā kārtībā, proti, ar tiesas nolēmumu nodibinot atsevišķu aizgādību un vecākam atņemot aizgādības tiesības, iestājas vienādas tiesiskās sekas, t. i., vecākiem tiek ierobežotas aizgādības tiesības. Tomēr šajā gadījumā saskatāma problēmsituācija, jo, nodibinot viena vecāka atsevišķu aizgādību, tiesiskās sekas tiek aprobežotas ar aizgādības tiesību ierobežošanu bez tālākejošām juridiskām sekām, kas saistītas ar personas tiesību ierobežojumiem, un nav virzības uz ierobežoto aizgādības tiesību atjaunošanu. Savukārt aizgādības tiesību atņemšanas gadījumā, kad prasības cēlējs tiesā ir bāriņtiesa, šim aizgādības tiesību ierobežošanas veidam ir tālejošas sekas, kā rezultātā aizgādības tiesību atņemšanas fakts tiek reģistrēts, pastāv aizgādības tiesību atjaunošanas iespējas, vecākam saglabājas pienākums sadarboties ar bāriņtiesu un sociālo dienestu u. c. institūcijām, ir jāveic līdzdarbības uzdevumi utt.

Jāsecina, ka gadījumā, kad tiek atņemtas aizgādības tiesības (pretēji atsevišķas aizgādības nodibināšanas gadījumam), bērna tiesības un intereses tiek labāk aizsargātas, jo bērnu tiesību aizsardzības institūcijas uzrauga un nereti arī nodrošina bērna tiesības. Ir būtiski uzsvērt, ka tiesiskajā regulējumā procesuālajā kārtībā pastāv divi aizgādības tiesību ierobežošanas veidi, kuros sekas, kuras iestājas, ierobežojot vecākam aizgādības tiesības, ir vienādas, bet nevienlīdzīgas.

Aizgādības tiesību ierobežošanas ietekme uz bērna tiesību un interešu nodrošināšanu

Šībrīža tiesiskais regulējums, kurš izteikts Civillikuma 177. panta redakcijā, skaidri nosaka pamatpienākumus, kuri vecākiem jāievēro, īstenojot aizgādības tiesības, tomēr tas neparedz skaidri definētus kritērijus, kādā kvalitātē un apjomā šie pienākumi īstenojami. *Dr. iur.* Anastasija Jumakova, atsaucoties uz teorētiku profesora Edgara Melķiša un bērnu tiesību speciālistu skaidrojumu par bērnu interesēm, norādījusi, ka jēdziens “bērnu intereses” ir uzskatāms par abstrakto tiesību normu [13]. Ņemot vērā, ka aizgādības tiesību uzdevums ir nodrošināt bērna vislabākās intereses un ka tiesiskais regulējums neparedz bērna vislabāko interešu uzskaitījumu, aizgādības tiesību nodrošināšana notiek pēc katra vecāka brīviem ieskatiem. Vienlaikus, atņemot aizgādības tiesības, būtiski tiek ierobežotas bērna tiesības, kuras balstītas cilvēktiesībās.

Lai gan tiesību aktu uzdevums ir nodrošināt aizsardzības mehānisma atjaunošanu, starpinstitucionālās sadarbības nespēja tikt galā ar vecākiem atņemto aizgādības tiesību atjaunošanai nepieciešamo apstākļu pilnveidošanu norāda uz ierobežotām valsts iespējām nodrošināt bērna vislabākās intereses. Tas atspoguļojas Latvijas bāriņtiesu reformās, adopcijas moratorijā, deinstitucionalizācijas procesā, bērnu skaitā ārpusģimenes aprūpē. Pētnieki Ilona Kronberga, Sanita Sīle, Gatis Litvins un Anvars Zavadskis 2019. gada pētījumā “Starpinstitūciju sadarbība bērnu tiesību aizsardzībā” secinājuši, ka vecāki ļoti atturīgi sadarbojas ar jebkuru institūciju bērna interešu nodrošināšanā, jo visus mēģinājumus institūciju sadarbībai ar vecākiem ģimenes uztver kā uzbrukumu un iespējamu ģimenes sodīšanu. Šāda vecāku attieksme veidojusies, balstoties pašas ģimenes pieredzē un pieņēmumos, kas izriet no tās. Tātad preventīvais darbs ar vecākiem nevar būt pozitīvs un nav iespējams objektīvi izvērtēt vecāku izpratni par aizgādības tiesību īstenošanas ietekmi bērna vislabāko interešu nodrošināšanā, un tas ir nopietns signāls starpinstitūciju sadarbībai ar ģimenēm [16].

Personām, kuras saskārušās ar grūtībām, īstenojot aizgādības tiesības (gan aizgādības tiesību atņemšanas gadījumā, gan uz vienošanās vai ar tiesas nolēmumu nodibinātas atsevišķas aizgādības pamata gadījumā), būtu jāvēršas pie bērnu tiesību aizsardzības institūcijām. Savukārt, ja starpinstitucionālajā sadarbībā ir radušās problēmas, ģimenei aizgādības tiesību problēmjautājumos rast risinājumu, kas būtu vērsts uz bērna vislabāko interešu nodrošināšanu, var būt visai grūti vai pat neiespējami. Jāsecina, ka, pastāvot starpinstitūciju un vecāka, kuram atņemtas aizgādības tiesības, sadarbības problēmām, samazinās iespēja vecākam atjaunot atņemtās aizgādības tiesības, kas ir pretrunā ar bērna tiesību nodrošināšanu. Lai gan, vienam vecākam atņemot aizgādības tiesības, otram vecākam iestājas likumiski nosacījumi atsevišķas aizgādības īstenošanai, tomēr bērna izcelšanās ir no diviem vecākiem, kuriem ar likumu ir piešķirtas aizgādības tiesības, un abu vecāku godprātīga aizgādības tiesību īstenošana viennozīmīgi ir bērna interesēs.

Augstākās tiesas tiesu prakses apkopojumā atzīts: “Atsevišķa aizgādība pār bērnu nav nosakāma, ja tas nenodrošina bērna intereses un ierobežo viena vecāka tiesības. Likums nenosaka prioritāti viena vai otra dzimuma vecākam attiecībā uz atsevišķas aizgādības noteikšanu pār bērnu. Tikai izvērtējot bērna psiholoģisko un emocionālo saikni ar katru no vecākiem un katra vecāka spējas un vēlmi nodrošināt bērna interesēm atbilstošus apstākļus un audzināšanu, ir pieņemams spriedums par atsevišķas aizgādības tiesību piešķiršanu vienam no bērna vecākiem” [17].

Analizējot aizgādības tiesību ierobežošanas veidus un tiesu prakses apkopojumus, jāuzsver, ka tieši vecāku savstarpējā vienošanās par atsevišķas aizgādības nodibināšanu bērnam no tiesību aktos iekļauto tiesību normu aspekta ir pretēja bērna vislabāko interešu nodrošināšanai, savukārt no psiholoģiskā aspekta vecāku spēja labprātīgi vienoties bērna interesēs ir vērtējama visaugstāk. Tas skaidrojams ar vairākiem apstākļiem: nav reģistra, kurā tiktu atzīmēts fakts par vecāku savstarpējo vienošanos nodibināt viena vecāka atsevišķu aizgādību, tātad tas netiek darīts zināms bērnu tiesību uzraugošajām institūcijām; pastāv varbūtība, ka bērna vecāki nav uzklaušījuši sava bērna viedokli pirms

tik būtiska lēmuma pieņemšanas; vecāku interpretācija par vienošanās noslēgšanu bērna vislabākajās interesēs var būt pretēja bērna tiesībām; netiek uzraudzīts atsevišķas aizgādības nodrošināšanas process. Vienlaikus būtisks ir apstāklis, ka, vecākiem savstarpēji vienojoties par atsevišķas aizgādības nodrošināšanu, nav tiesisku šķēršļu, lai vecākiem būtu iespēja jebkurā brīdī atkal vienoties par kopīgas aizgādības īstenošanu pār bērnu. Šāda bērna tiesību un interešu nodrošināšana, vecākiem savstarpēji vienojoties, var tikt modelēta neskaitāmas reizes, tādēļ neizbēgami var rasties konfliktsituācijas gan vecāku starpā, gan visā ģimenē, un tas ir pretēji bērna tiesību un interešu nodrošināšanai.

Lai gan vecāku savstarpējas vienošanās un ar tiesas nolēmumu atsevišķas aizgādības dibināšanas gadījumos ir vairākas līdzības tiesiskajā regulējumā, tomēr ar tiesas nolēmumu nodibinātā atsevišķas aizgādības gadījumā atbilstoši Bāriņtiesu likuma 50. panta 2. punktam bāriņtiesa pēc tiesas pieprasījuma sniedz tiesai atzinumu par viena vecāka atsevišķas aizgādības nodibināšanu [4]. Var secināt, ka tikai vecāku savstarpējas vienošanās gadījumā, nodibinot viena vecāka atsevišķu aizgādību, tiesību aktos nav nostiprināta kārtība, kā tiek izvērtēta bērna tiesību un interešu nodrošināšana. Būtisks ir arī fakts, ka aizgādības tiesību atņemšanas un ar tiesas nolēmumu nodibinātas atsevišķas aizgādības gadījumos aizgādības tiesību atjaunošanai un kopīgas aizgādības nodibināšanai ir noteikts tiesiskais regulējums, kas nosaka kārtību minēto procesu norisei. Tas nozīmē, ka lietas, kas izriet no aizgādības tiesībām, prasības celšana tiesā par aizgādības tiesību atjaunošanu un kopīgas aizgādības nodibināšanu notiek Civilprocesa likuma 29.¹ nodaļā noteiktajā kārtībā [7].

Bāriņtiesu likuma 22. panta pirmajā daļā un Civillikuma 203. panta pirmajā daļā nostiprināti aizgādības tiesību pārtraukšanas iemesli, proti, faktiski šķēršļi, kas vecākam liedz aprūpēt bērnu; bērna dzīvība un veselība tiek apdraudēta vecāka vainas dēļ; vecāks ļaunprātīgi izmanto savas tiesības un nenodrošina bērna aprūpi un uzraudzību; vecāks ir devis piekrišanu bērna adopcijai ..; konstatēta vecāka vardarbība vai ir pamatotas aizdomas par vardarbību pret bērnu [4, 8]. Savukārt Civillikuma 203. panta ceturtajā daļā teikts, ka bāriņtiesa ceļ prasību tiesā aizgādības tiesību atņemšanai, ja gada laikā pārtrauktās aizgādības tiesības nav atjaunotas [8]. Jau vairākkārt tika uzsvērts, ka ar likumu abiem vecākiem ir noteikts, ka viņu pienākums ir rūpēties par bērnu, un tikai noteiktos gadījumos bērna interešu nodrošināšanai vecākam var tikt atņemtas aizgādības tiesības vai nodibināta viena vecāka atsevišķa aizgādība. Jāuzsver, ka tikai vienā no minētajiem aizgādības tiesību ierobežošanas gadījumiem aizgādības tiesības tiek atņemtas. No tā jāsecina, ka pārējos gadījumos, vecākam neatņemot aizgādības tiesības, viņš vairs ne tikai neīsteno aizgādību, bet arī neuzņemas nekādu juridisku atbildību laika posmā, kad bērnam ir nodibināta viena vecāka atsevišķa aizgādība.

Būtiski ir uzsvērt problēmsituāciju, kura izveidojas, ja vecāks, kura atsevišķā aizgādībā ir nodots bērns, savas vainas dēļ zaudē spēju pienācīgi aprūpēt un uzraudzīt bērnu. Šī brīža tiesiskais regulējums paredz, ka tādā situācijā pilnu juridisko atbildību uzņemas tikai tas vecāks, kura atsevišķā aizgādībā bērns atradies, savukārt uz otru vecāku šī atbildība negulstas, kaut arī aizgādības tiesības viņam likuma izpratnē nav atņemtas.

Šādā gadījumā bērna dzīvesvieta jānosaka pie otra vecāka un, neizvērtējot apstākļus, kādēļ vecāki vienojušies par atsevišķu aizgādību vai to nodibinājusi tiesa, bērns jānodod otra vecāka aprūpē. Tas ir pret bērna tiesībām un interesēm, jo laika posms, kādā bērns atradies viena vecāka atsevišķā aizgādībā, var būt ļoti ilgstošs, un tas nozīmē otra vecāka atbildības neuzņemšanos tieši tikpat ilgā laika posmā. Uzmanība jāvērs uz apstākļiem, kas bija par pamatu noteikt atsevišķu aizgādību. Tā var būt otra vecāka ilgstoša prombūtne ārpus bērna mītnes zemes, kuras laikā vecāks nav pilnvērtīgi īstenojis ar likumu piešķirto saskarsmes tiesību ar bērnu, kā rezultātā notikusi emocionāla atsvešinātība, vecāka uzskati un uztvere krasi atšķiras, kas ir pretēji bērna interesēm, utt.

Izņemot gadījumu, kad vecākam tiek ierobežotas aizgādības tiesības, tās atņemot, abiem vecākiem labprātīgi vienojoties vai ar tiesas spriedumu nodibinot viena vecāka atsevišķu aizgādību, jāuzskata, ka var tikt ierobežotas bērna pamattiesības uz ģimeni, kas noteikts Bērnu tiesību aizsardzības likuma 7.¹ pantā [6]. Tas attiecināms uz bērna tiesībām tikt adoptētam, ja bērna vecāki dzīvo šķirti un bērnu vēlas adoptēt vecāka, kura atsevišķā aizgādībā atrodas bērns, laulātais, vai bērns kļūst juridiski brīvs no vecāka, kura atsevišķā aizgādībā viņš atradies, bet otrs vecāks ilgstoši nav īstenojis aizgādības tiesības, un bērna atgriešana viņa aprūpē nav iespējama. Ministru kabineta noteikumu Nr. 667 "Adopcijas kārtība" 5. punktā noteikts, ka vecāka piekrišana bērna adopcijai nav nepieciešama, ja vecākam ir atņemtas aizgādības tiesības vai vecāki ir miruši [10].

No šī brīža tiesiskā regulējuma izriet, ka pat tad, kad vecākam ir noteikti aizgādības tiesību ierobežojumi, bet nav atņemtas aizgādības tiesības, un vecāks neīsteno aizgādību, lai bērns tiktu adoptēts, ir nepieciešama vecāka piekrišana. Vienlaikus vecāks, kurš, vienojoties ar otru vecāku, piekritis atsevišķas aizgādības nodibināšanai vai tā nodibināta ar tiesas spriedumu, var nepiekrīst, ka viņa bērns tiek adoptēts, un tas ietekmē bērna intereses. Šādā gadījumā tiesiskajā regulējumā nostiprināta kārtība, kādā adopcijas procesu iespējams veikt, ja vecāks nav devis savu piekrišanu. Jānorāda, ka minētā kārtība ir attiecināma uz vecāku, kurš nav devis piekrišanu bērna adopcijai, aizgādības tiesību pārtraukšanas procesa ierosināšanu saskaņā ar Bāriņtiesu likuma 22. pantā nostiprinātajiem aizgādības tiesību pārtraukšanas pamatiem [4], kas pamatojams ar vecāka ļaunprātīgu tiesību izmantošanu.

Saskaņā ar šī brīža tiesisko regulējumu bērna adopcijas process ir iespējams tikai tad, kad bērns ir juridiski brīvs. Vecākam nepiekrītot, ka bērns tiek adoptēts, praksē adopcijas process ir ilgstošs, jo vispirms vecākam likumā noteiktā kārtībā jāierobežo aizgādība, atņemot aizgādības tiesības. Vienlaikus, ņemot vērā Civillikuma 198. pantā nostiprināto tiesību normu, kura nosaka, ka aizgādība izbeidzas, kad bērnu adoptējusi trešā persona [8], pat ja vecāks, kuram ir aizgādības tiesību ierobežojumi uz vecāku savstarpējas vienošanās vai ar tiesas spriedumu nodibināta pamata, nosakot bērnam viena vecāka atsevišķu aizgādību, ir devis piekrišanu bērna adopcijai, adopcijas process nav iespējams, kamēr vecākam nav atņemtas aizgādības tiesības. Praksē tas nozīmē, ka vienlaikus ar adopcijas pieteikumu tiesā jāiesniedz pieteikums par aizgādības tiesību atņemšanu tam vecākam, kurš devis piekrišanu bērna adopcijai.

Tiesu praksē, kas izriet no aizgādības tiesībām, nostiprināta atziņa: “Nosakot viena vecāka atsevišķu aizgādību pār bērnu, tiesai, pirmām kārtām, ir jāvadās no bērna interešu viedokļa, ar kuru no vecākiem bērnam ir ciešāka emocionālā saikne” [17]. ANO Bērnu tiesību deklarācijas 6. principā uzsvērts, ka bērna pilnīgai un harmoniskai personības attīstībai nepieciešama mīlestība un sapratne [2]. Jāsecina, ka tikai ar tiesas spriedumu nodibinātas atsevišķas aizgādības gadījumā institucionāli ir izvērtēts un juridiski tiek apliecināts, ka bērnam atsevišķa aizgādība nodibināta pie tā vecāka, kuram ar bērnu ir visciešākā emocionālā saikne, un tas ir bērna vislabākajās interesēs. To apstiprina iepriekš minētais, ka lietās, kas izriet no aizgādības tiesībām un tiek izskatītas tiesā, tiesa bāriņtiesai likumā noteiktā kārtībā izprasa atzinumu par bērna tiesību un interešu nodrošināšanu, nodibinot bērnam viena vecāka atsevišķu aizgādību. Turpretī, vecākiem vienojoties par atsevišķas aizgādības nodibināšanu, nenotiek institucionāla izvērtēšana, vai bērna atsevišķu aizgādību īsteno tas vecāks, ar kuru bērnam ir ciešāka emocionālā saikne.

Problēmsituācija rodas, kad vecāks, kurš īsteno atsevišķu aizgādību pār bērnu, vairs neveic pilnvērtīgu bērna aprūpi un uzraudzību vai mirst, un bērna aprūpi uzņemas otrs vecāks, kurš noteiktu laika posmā (tas var būt pat ļoti ilgstošs) nav īstenojis aizgādības tiesības un, iespējams, ar bērnu ir zaudējis emocionālo saikni. Turklāt vecāka, kura atsevišķā aizgādībā atradās bērns, nāve vai turpmāka bērna aprūpes un uzraudzības nespēja nav pamats automātiskai atsevišķas aizgādības noteikšanai otram vecākam, jo viņam šīs tiesības ir ierobežotas.

Jāatzīmē šāds fakts: ja, bāriņtiesas rīcībā pastāvot informācijai par bērnam nodibināto atsevišķo aizgādību, ir iespēja pirms bērna nodošanas otra vecāka aprūpē izvērtēt bērna tiesību un interešu nodrošināšanas ietekmējošos apstākļus, tad vecāku savstarpējās vienošanās gadījumā minētā vienošanās par atsevišķas aizgādības nodibināšanu nevienā reģistrā netiek reģistrēta. Saskaņā ar Civillikuma ceturtajā daļā 2312. panta 5. punktā nostiprināto tiesību normu [9] vecāku noslēgtā vienošanās par atsevišķas aizgādības nodibināšanu izbeidzas līdz ar vecāka, kurš īstenojis atsevišķu aizgādību, nāvi, un bērnu tiesību subjektiem, nezinot par vienošanās pastāvēšanu, nav iespējas pārliecināties par bērna tiesību un interešu pilnvērtīgu nodrošināšanu, bērnam nonākot otra vecāka aprūpē. Savukārt, ja vecāks, kura atsevišķā aizgādībā atrodas bērns, saskaņā ar vienošanos neveic bērna aprūpi un uzraudzību, vecākam, kuram uz vienošanās pamata ir aizgādības tiesību ierobežojumi, nevar ietekmēt ar bērnu saistītu būtisku jautājumu izlemšanu, iekams nav atjaunota kopīga aizgādība pār bērnu.

Secinājumi

Tiesiskais regulējums, kurā noteikta aizgādības tiesību ierobežošana, ir jāatzīst par nepilnīgu, jo sekas aizgādības tiesību ierobežošanai civilprocesuālā kārtībā ir vienādas, bet nevienlīdzīgas.

Līdz ar aizgādības tiesību atņemšanu bērnu tiesībsargājošo iestāžu kompetencē vairs nav noteikta sadarbība ar vecāku, lai atņemtās aizgādības tiesības tiktu atjaunotas,

tādēļ veidojas trijstūris, proti, nav aizgādības tiesību – nav bērnu – nav sadarbības. Kad vecākam tiek atņemtas aizgādības tiesības, iestājas tiesiskas sekas, kuras ir saistītas ar personas tiesību ierobežojumiem. Turpretim, ja vecāki savstarpēji vienojas vai ar tiesas spriedumu nodibinātas atsevišķas aizgādības gadījumos netiek piemēroti nekāda veida cilvēka tiesību ierobežojumi, tad aizgādības tiesības netiek atņemtas un netiek izdarīta atzīme ledzīvotāju reģistrā par nodibinātu atsevišķu aizgādību, jo tas nav noteikts tiesiskajā regulējumā. Rezultātā nav iespējams iegūt statistikas datus par atsevišķas aizgādības nodibināšanu uz vecāku vienošanās vai ar tiesas nolēmumu nodibināta pamata.

Ja nav tiesiskā regulējuma, kurā ir nostiprināta kārtība, kādā vecāki apliecina savstarpēju vienošanos par atsevišķas aizgādības nodibināšanu pār bērnu, norādot, uz kāda pamata tiek dibināta viena vecāka atsevišķa aizgādība, un fakta nostiprināšanai ledzīvotāju reģistrā, tiek radīti nekonsekventi nosacījumi bērna tiesību un interešu vienlīdzīgai nodrošināšanai. Šāda regulējuma neesamība, vecākiem savstarpēji vienojoties par atsevišķas aizgādības nodibināšanu, rada neierobežotas iespējas atsaukt vienošanos un vienoties par turpmāku kopīgas aizgādības īstenošanu tik reižu, cik viņi uzskatīs par nepieciešamu.

Gan vecākiem vienojoties par atsevišķas aizgādības nodibināšanu, gan ar tiesas nolēmumu dibinātas atsevišķas aizgādības gadījumā, ierobežojot vecāka aizgādības tiesības, bet tās neatņemot, uz vecāku negulstas atbildība, ja otrs vecāks, kura atsevišķā aizgādībā ir bērns, nepilda ar likumu viņam noteiktos bērna aprūpes un uzraudzības pienākumus. Tādējādi vecākam, kura aizgādības tiesības ir ierobežotas, pat zinot, ka otrs vecāks, kura atsevišķā aizgādībā atrodas bērns, ir nodarījis kaitējumu bērna tiesību nodrošināšanā, netiek sodīts ar aizgādības tiesību pārtraukšanu vai atņemšanu, bet brīvi var uzņemties turpmāku aprūpi pār bērnu, kas faktiski ir pretēji bērna interesēm, jo nav tiesiska regulējuma, kas būtu par pamatu, lai noskaidrotu, vai vecāks spēj turpmāk pār bērnu uzņemties aprūpi un uzraudzību.

Lai novērstu konstatētās nepilnības, ar tiesisko regulējumu ir nepieciešams noteikt, ka pastāv vienotas prasības aizgādības tiesību atjaunošanas procesā atsevišķas aizgādības nodibināšanas gadījumos. Tiesiskajā regulējumā ir būtiski noteikt vecākam veicamās darbības, kas vecāku kopīgas aizgādības ierobežošanas procesā nodrošinātu vienlīdzīgu un efektīvu bērnu tiesību ievērošanu.

Legal Framework Analysis of Restriction of Custody Rights

Abstract

The article addresses the question of the legal analysis of the restriction of custody rights and the issues related to the consequences of the restriction of custody rights.

As within the meaning of law, a child is a minor until the age of 18, thus he or she lacks the legal capacity, the child's custody rights are exercised by his or her natural

guardians – parents. The nature of custody rights is very broad, and their exercise or legal restriction can be viewed from several aspects, which clearly raises a number of issues.

The publication pays special attention to the ways of restricting custody and their impact on ensuring the rights and interests of a child. The analysis of the legal framework revealed that there are three types of restriction of custody rights, which ensure unequal protection of a child's rights and interests, as the restrictions is interpreted according to the understanding of custody rights by the child's parents. The aim of the study is to identify the problematic issues and make proposals for the improvement of the legal framework, in order to reach equal protection of the rights and interests of a child in all cases of restriction of custody rights, which would be in the best interests of a child.

The article consists of two parts. The first part discusses the types of restriction of custody rights and the problems of their legal limitation, while the second part analyses the impact of restriction of custody rights on ensuring the rights and interests of a child.

Keywords: custody rights, child rights, restriction of rights.

Avoti un literatūra

Tiesību akti

1. Latvijas Republikas Satversme: Latvijas valsts likums: pieņemta 15.02.1922. un stājās spēkā 07.11.1922. *Latvijas Vēstnesis*. 43, 01.07.1993. Iegūts no: <http://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme> [sk. 21.11.2020.].
2. ANO Bērnu tiesību deklarācija: starptautisks dokuments: pieņemts 20.11.1959. un stājās spēkā 24.03.1992. Iegūts no: <http://www.cirp.org/library/ethics/UN-declaration/> [sk. 24.11.2020.].
3. ANO Bērnu tiesību konvencija: starptautisks dokuments: pieņemta 20.11.1989. un stājās spēkā 02.09.1990. *Latvijas Vēstnesis*. 237(5297), 28.11.2014. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1150> [sk. 20.11.2020.].
4. Bāriņtiesu likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 22.06.2006. un stājies spēkā 01.01.2007. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/139369-barintiesu-likums> [sk. 21.11.2020.].
5. Valsts sociālo pabalstu likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 31.10.2002. un stājās spēkā 01.01.2003. *Latvijas Vēstnesis*. 168, 19.11.2002. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=68483> [sk. 21.11.2020.].
6. Bērnu tiesību aizsardzības likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 19.06.1998. un stājies spēkā 22.07.1998. *Latvijas Vēstnesis*. 199/200(1260/1261), 08.07.1998. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/49096-bernu-tiesibu-aizsardzibas-likums> [sk. 21.11.2020.].
7. Civilprocesa likums: Latvijas Republikas likums: pieņemts 14.10.1998. un stājies spēkā 01.03.1999. *Latvijas Vēstnesis*. 326/330(1387/1391), 03.11.1998. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/50500-civilprocesa-likums> [sk. 21.11.2020.].
8. Civillikums. Pirmā daļa. Ģimenes tiesības: Latvijas Republikas likums: pieņemts 28.01.1937. un stājies spēkā 01.09.1992. *Valdības Vēstnesis*. 41, 20.02.1937. Iegūts no: <http://likumi.lv/ta/id/225418-civillikums> [sk.16.11.2020.].

9. Civillikums. Ceturtā daļa. Saistību tiesības: Latvijas Republikas likums: pieņemts 28.01.1937. un stājies spēkā 01.03.1993. *Valdības Vēstnesis*. 46, 26.02.1937. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/90220-civillikums-ceturta-dala-saistibu-tiesibas> [sk. 26.11.2020.].
10. Adopcijas kārtība: Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 667: pieņemti 30.10.2018. un stājās spēkā 08.11.2018. *Latvijas Vēstnesis*. 220, 07.11.2018. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/302796#p11> [sk. 24.11.2020.].
11. Iedzīvotāju reģistrā iekļauto ziņu aktualizēšanas kārtība: Ministru kabineta 15.02.2011. noteikumi Nr. 131. *Latvijas Vēstnesis*. 34, 02.03.2011. Iegūts no: <http://likumi.lv/ta/id/226537-iedzivotaju-registra-ieklauto-zinu-aktualizesanas-kartiba> [sk. 16.11.2020.].

Literatūra

12. *Bāriņtiesu iesniegto ikgada valsts statistikas pārskatu par bāriņtiesu darbu 2019. gadā analīze*. Iegūts no: <https://www.bti.gov.lv/lv/barintiesu-iesniegto-ikgada-valsts-statistikas-parskatu-par-barintiesu-darbu-2019-gada-analize> [sk. 16.11.2020.].
13. Jumakova, A. 2019. *Bērņa tiesību uz identitāti ģenēze Latvijā un to apdraudējums adopcijas tiesiskā regulējuma kontekstā: promocijas darbs*. Rīga: Latvijas Universitāte, 217. Iegūts no: http://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/48929/298-72864-Jumakova_Anastasija_am12254.pdf?sequence=1&isAllowed=y [sk. 30.11.2020.].
14. Kudeikina, I. 2018. *Problems associated with the parents failure to execute their care responsibilities from viewpoint of juvenile delinquency*. Drukāts materiāls.
15. *Rokasgrāmata bāriņtiesām. 1. sējums*. 2020. Rīga: Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija, 137. Iegūts no: https://www.bti.gov.lv/sites/bti/files/media_file/rokagrbt_1_02112020.pdf [sk. 23.11.2020.].
16. Kronberga, I., Sila, S., Litvins, G., Zavadskis, A. 2019. *Starpinstitūciju sadarbība bērnu tiesību aizsardzībā*. Rīga: Latvijas Tiesnešu mācību centrs, 115.

Tiesu prakse

17. Par tiesu praksi strīdu izskatīšanā par aizgādības (kopīgas, atsevišķas, ikdienas) un saskarsmes tiesībām un uzturlīdzekļiem bērniem. Tiesu prakses apkopojumi. Iegūts no: http://www.at.gov.lv/files/uploads/files/docs/petijumi/aizgadiba%20uzturl%20saskarsme_petijums_2012.doc [sk. 21.11.2020.].
18. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2017. gada [...] spriedums lietā Nr. [...] SKC-[E]/2017. Iegūts no: <http://www.at.gov.lv/downloadlawfile/5172> [sk. 28.11.2020.].
19. Latvijas Republikas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2020. gada 17. septembra Rīcības sēdes lēmums lietā Nr. A420190719, SKA-1345/2020. Iegūts no: <http://www.at.gov.lv/downloadlawfile/6644> [sk. 28.11.2020.].

<https://doi.org/10.25143/socr.19.2020.1.166-177>

Partnerattiecības un homofobija: tiesiskās problēmas Latvijas Republikā

Lidija Rozentāle

ORCID: 0000-0001-5139-4642

Rīgas Stradiņa universitāte

Lidija.Rozentale@rsu.lv

Kopsavilkums

Šī raksta saturs ir balstīts uz pašas autorei sākotnējiem pētījumiem. Pētījumā tika iegūti empīriski pārbaudīti argumenti, ka, ieviešot viendzimuma partnerattiecību likumu, var pasliktināties attieksme pret gejiem un lesbietēm. Lai pārlicinātos par viendzimuma partnerattiecību likuma ieviešanas ilgtermiņa ietekmi uz homofobiju, ir nepieciešams turpināt pētījumus vairākos virzienos.

Līdz divdesmit pirmā gadsimta sākumam notika pilngadīgo viendzimuma seksuālo darbību dekriminācija, kļūstot tiesību normu, kuru iniciēja Eiropas Savienība, kā arī Eiropas Padome. Tomēr lesbiešu un geju tiesiskajās attiecībās joprojām ir dažas problemātiskas jomas, tostarp viendzimuma pāru atzišana un viņu kā vecāku tiesības, dibinot ģimeni.

Atslēgvārdi: partnerattiecības, viendzimuma laulība, laulība, homofobija.

Ievads

Latvijas sabiedrībā aizvien biežāk tiek diskutēts par jautājumiem, kas skar partnerattiecības un homofobiju, kā arī geju un lesbiešu tiesības un vietu sabiedrībā. Būtiska loma ir sabiedrības attieksmei pret heteroseksuāliem un homoseksuāliem pāriem – nereti seksuālās orientācijas dēļ sabiedrība tiek provocēta uz konfliktiem. Satversmes tiesas priekšsēdētāja Sanita Osipova 2020. gada 1. decembrī LTV ziņu raidījumā “1:1” pauda viedokli par pretrunīgi vērtēto Satversmes tiesas 2020. gada 12. novembra spriedumu lietā Nr. 2019-33-01, uzsverot: “Ar cilvēka cieņas principu nav savienojams uzskats, ka viena cilvēka cieņai varētu būt mazāka vērtība nekā cita cilvēka cieņai. Cilvēka cieņas princips neļauj valstij atteikties no pamattiesību nodrošināšanas noteiktai personai vai personu grupai. Sabiedrībā pastāvoši stereotipi nevar kalpot par konstitucionāli attaisnojamu

pamatu noteiktas personas vai personu grupas pamattiesību liegšanai vai ierobežošanai demokrātiskā tiesiskā valstī” (LTV Ziņu dienests, 2020). Minētais liecina, ka sabiedrībā ir jāpievērš uzmanība cilvēka cieņai, lai arī kādai personu grupai viņš piederētu.

Kā norādīts Apvienoto Nāciju Organizācijas Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 1. pantā, visi cilvēki piedzimst brīvi un vienlīdzīgi cieņā un tiesībās. Viņiem ir dots saprāts un sirdsapziņa, un viņiem citam pret citu jāizturas brālības garā. Savukārt deklarācijas 2. pantā ir norādīts, ka katram cilvēkam pienākas visas tiesības un brīvības, kas pasludinātas šajā deklarācijā neatkarīgi no viņa rases, ādas krāsas, dzimuma, valodas, reliģiskās, politiskās vai citas pārliecības, nacionālās vai sociālās izcelsmes, mantiskā stāvokļa, kārtas vai cita stāvokļa (ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācija, 1948).

Šiem jautājumiem Latvijā tika pievērsta uzmanība pirms vairāk nekā 20 gadiem. Pētījumu “Geju un lezbiešu tiesību stāvokļa analīze Latvijā” pēc Valsts cilvēktiesību biroja pasūtījuma 1998. un 1999. gadā veica Juris Ludvigs Lavrikovs. Viņš norāda: “Neskatoties uz Latvijas demokrātisko attīstības ceļu, valstī vēl joprojām pastāv minoritāšu grupas, kas tiek pakļautas diskriminācijai un neiecietībai ne tikai no pilsoņu, bet arī no valsts iestāžu puses. Viena no šādām minoritāšu grupām neapšaubāmi ir homoseksuālisti – lesbietes un geji, kuriem ir liegtas arī tiesības būt tikpat vienlīdzīgiem likuma priekšā kā viņu heteroseksuālajiem līdzpilsoņiem. Šāda situācija neatbilst demokrātiskas valsts idejai un vispāratzītajām cilvēktiesību normām” (Lavrikovs, 1999). Savukārt Valsts cilvēktiesību biroja pētījumā “Kultūru daudzveidība un iecietība Latvijā. Dati, fakti, viedokļi” iegūtie dati liecina, ka ir pieaudzis sūdzību un konsultāciju skaits par cilvēktiesību pārkāpumiem. 2001.–2002. gadā ir bijušas 14 rakstiskas konsultācijas par diskrimināciju uz seksuālās orientācijas pamata (Providus, 2003).

Dialogi.lv 2006. gada pavasarī un vasarā īstenoja pētījumu “Latvijas iedzīvotāju attieksme pret seksuālajām minoritātēm: dimensijas un “temperatūra”” (Makarovs, 2006). Pētījumā atklāts, ka attiecībā uz homoseksualitāti Latvijā pastāv divi dominējošie viedokļu tipi: vairākums iedzīvotāju, no vienas puses, nosoda homoseksuālu dzīvesveidu, bet, no otras puses, ir iecietīgi noskaņoti pret homoseksuāliem cilvēkiem. Pārsvarā iedzīvotāji izvairās novērtēt kādu cilvēku kā sliktāku viņas vai viņa homoseksuālās orientācijas dēļ. Iecietība pret homoseksuāliem cilvēkiem ir cieši saistīta ar vecumu – īpaši pozitīvu attieksmi pauž jauni cilvēki vecumā no 15 līdz 24 gadiem (Makarovs, 2006).

Eiobarometra 2019. gada aptaujā konstatēts: lai arī lesbiešu, geju, biseksuālu un transpersonu pieņemšana Latvijā pēdējo četru gadu laikā ir nedaudz uzlabojusies, tā joprojām ievērojami atpaliek no Eiropas Savienības (ES) valstu vidējā līmeņa. ES valstīs 72% iedzīvotāju apgalvo, ka nesaskata neko nepareizu viendzimuma attiecībās, savukārt Latvijā – tikai 25%. Atbalstu viendzimuma laulībām ES valstīs pauž 69%, savukārt Latvijā – 24% (Eiropas Parlaments, 2019).

Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija (*Organisation for Economic Co-operation and Development*, OECD) 2017. gadā publicēja datus par attieksmi pret homoseksualitāti organizācijas dalībvalstīs (OECD, 2017). Dati ir daļa no lielāka pētījuma, kurā aplūkota lesbiešu, geju, biseksuālu un transpersonu sociālekonomiskā iekļaušanās

sabiedrībā. Pēc OECD datiem Latvijas iedzīvotāji noteiktā laika periodā (2001.–2014. gads) pret homoseksualitāti ir attiekušies noraidoši – no 35 dalībvalstīm Latvija atrodas pirmspēdējā vietā. Jaunāki dati šobrīd nav pieejami.

2020. gada 8. novembrī Latvijas sabiedrībā plašu rezonansi izraisīja ziņa par uzbrukumu Rīgas Stradiņa universitātes profesoram Denisam Hanovam, kura pamatā, iespējams, bija viņa seksuālā orientācija un naidis pret seksuālo minoritāti. Viens gadījums, protams, nenozīmē, ka sabiedrībā valda neiecietība un negatīva attieksme pret seksuālajām minoritātēm kopumā, bet liecina par diskriminācijas izpausmēm sabiedrībā. Iepriekšminētie pētījumi un 2020. gada 8. novembra uzbrukums apliecina, ka valdība vairāku desmitu gadu periodā nav spējusi rast aizsardzības mehānismu pret seksuālo minoritāšu diskrimināciju. Tas arī aktualizēja jautājumu par šādu nodarījumu veicēju atbildību.

Latvijas iedzīvotāji izmantoja likumdošanas iniciatīvas tiesības, kā to nosaka Latvijas Republikas Satversmes 65. pants, un platformā ManaBalss.lv sāka parakstu vākšanu, lai divi pilngadīgi cilvēki varētu juridiski reģistrēt (partner)attiecības neatkarīgi no viņu dzimuma. Ievērojot Latvijas sabiedrības atbalsta trūkuma viendzimuma laulībām / partnerattiecībām, Latvijas Republikas Saeima 2020. gada 29. oktobrī atkārtoti noraidīja 10 392 Latvijas pilsoņu kolektīvo iesniegumu “Viendzimuma partneru reģistrēšana”. Par iniciatīvas noraidīšanu balsoja 55 deputāti, pret – 30, un viens deputāts atturējās. Pirms gada Saeimas vairākums noraidīja tā dēvēto Dzīvesbiedru likumprojektu, kas cita starpā paredzēja valsts aizsardzību arī viena dzimuma ģimenēm.

Raksta mērķis ir pētīt administratīvās un kriminālatbildības mehānismus par fiziskiem uzbrukumiem un mutiskiem godu un cieņu aizskarošajiem izteikumiem, analizējot pārkāpumus seksuālās orientācijas dēļ, konstatēt tiesību normu nepilnības un piedāvāt iespējamus risinājumus.

Pētījuma metodes: analītiskā metode tika izmantota homofobijas, rasu naida izraisīšanas un sociālā naida jēdziena, tiesību normu satura izziņāšanai, literatūras, kā arī tiesu prakses materiālu izpētei un izziņāšanai. Statistiskā pētīšanas metode tika izmantota, lai pētītu statistikas datus par noziedzīgiem nodarījumiem Latvijā, tos analizētu un raksturotu. Deduktīvā metode tika izmantota, lai izdarītu slēdzienus par citu autoru atziņām un izteiktajiem viedokļiem. Raksta izstrādes gaitā tika izmantotas arī tiesību normu interpretācijas metodes. Izpētes bāzi veido Latvijā pieejamie pētījumi par seksuālajām minoritātēm un iecietību, kā arī dažādu autoru publikācijas un nacionālie tiesību akti.

Diskusija

Mūsdienās krasi izteiktā homofobija tiek saukta arī par heteroseksismu (rasisma paveidu) vai homoseksuālo paniku. Homofobiju definē gan kā iracionāli negatīvu attieksmi pret homoseksuālistiem, bailēm no saskares ar tiem, kā kognitīvu uzskatu sistēmu un kā aizspriedumu. Ir pamats runāt par homofobiju kā psihopatoloģiju. Kas tad īsti ir

homofobija? Vispirms ir jānoskaidro, kas ir homoseksualitāte, lai varētu izprast jēdzienu "homofobija". Par homoseksualitāti tiek uzskatīta seksuāla iekāre, seksuālas darbības un/vai romantiskas attiecības starp viena dzimuma pārstāvjiem. Līdz 1970. gadam homoseksualitāte tika uztverta kā patoloģija (*Ritter, Terndrup*, 2002). Tāpat – ārstējama. 1973. gadā Amerikas Psihiatru asociācija svītroja homoseksualitāti no psihisko traucējumu saraksta, jo nevarēja uz to attiecināt medicīnā pieņemtos slimības kritērijus. Homoseksualitātes etioloģijas un ārstēšanas pārskatā 1975. gadā tika atzīts, ka psihoanalītiskās un uzvedības terapijas metodes pieaugušiem cilvēkiem cietušas neveiksmi pat gadījumos, kad pats homoseksuālis apzināti vēlēties mainīt savu seksuālo orientāciju uz heteroseksuālo, bet vēl izskanēja aicinājumi mēģināt ārstēt zēnus, kuri izrāda sievišķīgas vēlmes, piemēram, ģērbties pretējā dzimuma drānās (*Acosta*, 1975).

Aizspriedumi un naidis pret homoseksualitāti rada bailes, kas, pārņemot individu, kļūst par cēloni noteiktiem emocionāliem pārdzīvojumiem, kurus sauc par internalizēto homofobiju (*Lock, Kleis*, 1998). Tie ir arī cēlonis emocionāliem traucējumiem homoseksuāli orientētiem cilvēkiem – to sauc par egodistonisko seksuālo orientāciju (SSK-10 diagnozes kods – F66.1; *Williamson*, 2000).

Daži psihiatri uzskata, ka izteiktu homofobiju iespējams diagnosticēt – tas ir "neprecizēts seksuāls traucējums kā pastāvīgs un izteikts distress par seksuālo orientāciju", kur distress ir nevis par savu, bet cita cilvēka orientāciju (*Woods, Hare*, 2010). Tas var būt cēlonis homoseksuālā naida kriminālpārkāpumiem (angl. *homosexual hate crime*).

Eiropas Parlamenta rezolūcija par homofobiju Eiropā nosaka, ka homofobiju var definēt kā neizprotamas bailes un nepatiku pret homoseksuālismu un homoseksuāliem cilvēkiem – lezbietēm, gejiem, biseksuālām personām un transpersonām (angl. *lesbian, gay, bisexual, and transgender*, LGBT), tās pamatā ir aizspriedumi, kas ir līdzīgi rasismam, ksenofobijai, antisemitismam un seksismam (Eiropas Parlamenta rezolūcija par homofobiju Eiropā, 2006). Latvija šai rezolūcijai pievienojās 2006. gadā, uzņemoties saistības, proti, nodrošināt gan aizsardzību LGBT personām pret homofobiska naida pilniem izteikumiem un vardarbību, gan viena dzimuma partneriem tādu pašu cieņu un aizsardzību kā pārējai sabiedrības daļai. Homofobiskās izpausmes – seksuālā uzmācšanās, apsūkāšana un uzbrukumi seksuālās orientācijas dēļ – Latvijā ir, taču aizskartās personas biežāk izvēlas klusēt nekā ziņot tiesībsargājošajām iestādēm. Gan huligānisms Krimināllikumā, gan sīkais huligānisms Administratīvo sodu likumā par pārkāpumiem pārvaldes, sabiedriskās kārtības un valsts valodas lietošanas jomā ir tiesību normas, kas tieši neietver homofobiskus uzbrukumus. Tiesu praksē galvenokārt apskatāmi nolēmumi par atkailināšanos sabiedriskās vietās, alkohola lietošanu, kautiņiem, lamāšanos, demolēšanu, šaudišanos ar gaisa pistoli. Autores ieskatā, būtu nepieciešams pētīt atbildību par homofobiskiem uzbrukumiem un izteikumiem, papildināt un, iespējams, pilnveidot administratīvās atbildības piemērošanu.

Tiesiskais regulējums – administratīvā atbildība un kriminālatbildība?

Latvijas sabiedrībā pastāv dažādas domas un viedokļi par viendzimuma pāriem, tādēļ nereti rodas dažādu veidu konflikti, kas izpaužas kā agresija pret homoseksuālām personām un protesta uzvedība. Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā, līdzīgi kā Latvijas Republikas Satversmes 116. pantā, ir tiesību norma, kurā paredzēts deklarācijā iekļauto cilvēktiesību, tostarp tiesību uz vārda brīvību, ierobežošanas mehānisms. Deklarācijas 29. panta otrā daļa paredz, ka, realizējot savas tiesības un brīvības, katram cilvēkam ir jāpakļaujas tikai likumā noteiktiem ierobežojumiem, kuru nolūks ir vienīgi citu cilvēku tiesību un brīvību pienācīgas atzišanas un cieņas nodrošinājums un morāles, sabiedriskās kārtības un vispārējas labklājības taisnīgu prasību apmierināšana demokrātiskā sabiedrībā.

Administratīvo sodu likums paredz atbildību par sīko huligānismu. Šā likuma 11. pants nosaka: “Par sabiedriskās kārtības traucēšanu, pārkāpjot vispārpieņemtās uzvedības normas un traucējot personu mieru, iestāžu, komersantu vai citu institūciju darbu vai apdraudot savu vai citu personu drošību (sīkais huligānisms), piemēro naudas sodu no četrpadsmit līdz simt naudas soda vienībām.” Savukārt Krimināllikuma 231. pants “Huligānisms” paredz atbildību par rupju sabiedriskās kārtības traucēšanu, kas izpaužas acīmredzamā necienā pret sabiedrību, ignorējot vispārpieņemtās uzvedības normas un traucējot cilvēku mieru, iestāžu un uzņēmumu darbu.

Profesore Valentija Liholaja norāda: “Sabiedriskā kārtība ir tiesību normām un sadzīves noteikumiem atbilstoša kārtība sabiedrībā, kas nodrošina cilvēku mierīgu dzīvi, darbu un atpūtu, iestāžu, uzņēmumu un organizāciju normālu darbību, citu likumā noteiktu tiesību aizsargāšanu. Savukārt sabiedriskais miers ir viens no sabiedriskās kārtības pamatelementiem” (Liholaja, 2000).

Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 2016. gada 14. jūnija spriedumā pausta šāda atziņa: “Krimināllikuma 231. pantā ir paredzēta atbildība par rupju sabiedriskās kārtības un sabiedriskā miera traucēšanu, tādēļ inkriminētā noziedzīga nodarījuma izdarīšana publiskā vietā pati par sevi nenozīmē, ka izdarītais jā kvalificē kā huligānisms, ja nevienas citas personas intereses netika aizskartas un rupja sabiedriskā miera traucēšana netika konstatēta. Lai pareizi kvalificētu vainīgās personas nodarījumu, jākonstatē, ka persona tieši vēlējusies izdarīt darbības, kas veido huligānismu kā noziedzīga nodarījuma objektīvo pusi.” Tātad, lai sauktu pie atbildības homofobiska uzbrukuma vai seksuālās uzmācšanās gadījumā, jābūt citu personu (sabiedrības) interešu aizskārumam. Ja uzbrukums norisinās bez citu personu (sabiedrības) aizskāruma, tad persona nav saucama pie kriminālatbildības? Analizējot 2020. gada 8. novembra uzbrukumu profesoram Denisam Hanovam, krimināltiesību eksperts Andrejs Judins pauž bažas par uzbrucēja darbību kvalifikāciju, proti, policijai būtu jāskaidro, vai uzbrucēja atkailināšanās ir daļa no huligānisma vai mēģinājums izdarīt seksuāla rakstura darbības (Dzērve, 2020). Vienlaikus jānorāda, ka atbildība par seksuālo uzmācšanos bez fiziskas saskares, kāda bija profesora gadījumā, arī nav tieši atrodama Krimināllikumā.

Krimināllikuma 78. pants ir ietverts IX nodaļā “Noziegumi pret cilvēci, mieru, kara noziegumi, genocīds”, kas ir Valsts drošības dienesta institucionālā piekritībā. Savukārt Krimināllikuma 150. pants ir ietverts XIV nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret personas pamattiesībām un pamatbrīvībām”, kas ir Valsts policijas kompetencē (Kamenska, Treļš, 2017). 2004. gadā, pirms iestāšanās Eiropas Savienībā, Latvija uzņēmās saistības pārņemt nacionālajos tiesību aktos vairāku ES direktīvu prasības, kas ir saistītas ar diskriminācijas aizliegumu. Viena no tiesību nozarēm, kur bija nepieciešams veikt normatīvo aktu grozījumus, bija krimināltiesības. Tādēļ Grozījumi Krimināllikumā paredzēja izteikt citā redakcijā Krimināllikuma 78. pantu, nošķirot atbildību par nacionālā un rasu naida vai nesaticības izraisīšanu no diskriminācijas aizlieguma. Krimināllikuma 78. pants un 150. pants neaptver visus naida noziegumus. Šo pantu otrā daļa satur tādu kvalificējošu pazīmi kā “vardarbība” un “draudi”, kas tiesu praksē visbiežāk tiek attiecināts uz noziedzīgiem nodarījumiem pret personas veselību. Nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšanas sastāvs ir atrodams Krimināllikuma Sevišķajā daļā. Sastāvs atrodams 78. pantā: pirmajā daļā – mazāk smags noziegums, otrajā daļā – smags noziegums, trešajā daļā – sevišķi smags noziegums. Šajā pantā paredzētais noziedzīgais nodarījums apdraud vienlīdzīgas attieksmes principu personas pamattiesību un pamatbrīvību īstenošanā, personas tiesības uz cieņu, drošību, fizisko un psiholoģisko neaizskaramību. Pirmā panta daļa paredz atbildību par darbību, kas vērsta uz nacionālā, etniskā, rasu vai reliģiskā naida vai nesaticības izraisīšanu. Šādu darbību kriminalizēšanu noteikusi Eiropas Savienības Padome savā pamatlēmumā par krimināltiesību izmantošanu cīņā pret noteiktiem rasisma un ksenofobijas veidiem un izpausmēm. Krimināllikuma 78. panta pirmā daļa atbilst šim ES Padomes pamatlēmumam, kura 1. panta pirmā daļa skan šādi: “Katra dalībvalsts veic vajadzīgos pasākumus, lai nodrošinātu to, ka ir paredzēts sods par šādu tišu rīcību.”

Krimināllikuma 78. panta otrajā daļā paredzēta atbildība un noziedzīgā nodarījuma sastāvs veidojas, ja panta pirmajā daļā paredzēto noziedzīgo nodarījumu ir izdarījusi personu grupa vai valsts amatpersona, vai uzņēmuma (uzņēmējsabiedrības) vai organizācijas atbildīgs darbinieks vai ja tā izdarīta, izmantojot automatizētu datu apstrādes sistēmu.

Savukārt 78. panta trešajā daļā noziegums kvalificējams, ja šā panta pirmajā daļā paredzētā darbība 1) saistīta ar vardarbību vai draudiem vai 2) to izdarījusi organizēta grupa. Noziegums, kas attiecas uz šo Krimināllikuma pantu, ir pabeigts ar darbību, kas vērsta uz nacionālo, etniskā, rasu vai reliģiskā naida vai nesaticības izraisīšanu, izdarīšanu – formāls sastāvs (Krastiņš, Liholaja, 2016).

Tiesu prakse krimināllietās par nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšanu sniegusi vairākas atziņas, kam varētu būt nozīme, iztiesājot lietu personas apsūdzībā par Krimināllikuma 78. pantā paredzēto noziedzīgo nodarījumu. Augstākās tiesas Krimināllietu departaments 2018. gada 15. jūlija lēmumā Nr. 11840002515, SKK-316/2018 norādījis, ka Krimināllikuma 78. pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma sastāva objektīvo pusi veido darbības, kas vērstas uz nacionālā, etniskā, rasu vai reliģiskā naida un

nesaticības izraisīšanu. Šīs darbības var izpausties ne tikai fiziskā, bet arī verbālā aizskārumā (mutiski un rakstiski), kā arī ir svarīga personas subjektīvā attieksme un motivācija, veicot šādas darbības.

Atšķirībā no fiziskā aizskārums (vardarbības) verbālais aizskārums (tas var būt izdarīts gan mutvārdos, gan rakstveidā) var aizskart daudz plašāku personu loku. Verbālais aizskārums bieži vien, īpaši angļu valodā rakstītos pētījumos, tiek saukts par naida runu (*hate speech*). Eiropas Padomes Ministru komitejas (*Council of Europe Committee of Ministers*) 1997. gada 30. oktobra Rekomendācijā Nr. (97) 20 sniegts šāds jēdziena “naida runa” skaidrojums: ““Naida runa” pārklāj visas izteiksmes formas, kas izplata, mudina, veicina vai attaisno rasistisku naidu, ksenofobiju, antisemitismu vai citas naida formas, kas balstītas uz neiecietību, iekļaujot neiecietību, kas nāk no agresīva nacionālisma, etnocentrisma, diskriminācijas un naida pret minoritātēm, migrantiem un ārvalstu izcelsmes cilvēkiem.” No minētā izriet, ka naida runa ir naida noziegumu paveids (Treļs, 2019). Tiesību zinātņu doktors Ēriks Treļs norāda, ka naida noziegumi var izpausties

- 1) fiziska aizskārums (vardarbības) veidā;
- 2) verbāla aizskārums veidā (mutvārdos un rakstveidā);
- 3) citā naida izpausmes veidā, piemēram, tīši iznīcinot un bojājot mantu – izsītot logus, pārdurot automašīnas riepas u. tml. (Treļs, 2012).

Jēdzieni “naida noziegumi” un “naida runa” Latvijā nav normatīvi nostiprināti. Klasiskā Austrumeiropas izpratnē jēdziens “naida noziegums” biežāk tiek attiecināts uz nacionālā, etniskā, rasu vai reliģiskā naida izraisīšanu (Treļs, 2019).

Šobrīd spēkā esošā Krimināllikuma 150. panta redakcija paredz atbildību par sociālā naida un nesaticības izraisīšanu. Proti, par jebkādu darbību, kas vērsta uz naida vai nesaticības izraisīšanu “atkarībā no *personas dzimuma*, vecuma, invaliditātes vai *jebkuru citu pazīmju dēļ*, ja ar to radīts būtisks kaitējums”. Panta trešā daļa paredz pastiprinātu atbildību, ja darbības ir “saistītas ar vardarbību vai draudiem”. No minētā izriet, ka 150. pants varētu tikt piemērots homofobijas gadījumos.

Krimināllikuma 150. pants paredz atbildību par mēģinājumu izraisīt negatīvas emocijas pret kādu cilvēku grupu, apzīmogot kā nepilnvērtīgu (Judins, 2020). Krimināltiesību literatūrā naidis ir raksturots kā jūtas, kurām raksturīgs ļaunums, nelabvēlība (pret kādu), savukārt neiecietība tiek definēta kā nepamatoti negatīva attieksme pret cilvēkiem, viņu dzīvesveidu, uzskatiem, jūtām, paražām (Liholaja, 2018).

Krimināllikumā ir norobežotas naida runas un naida noziegumu kategorijas:

- 1) atbildība par naida noziegumiem un naida runu, kuras pamatā ir personas rase, nacionālā vai etniskā izcelsme, paredzēta Krimināllikuma 78. pantā;
- 2) atbildība par naida noziegumiem un naida runu, kuras pamatā ir personas reliģiskā pārliecība, paredzēta Krimināllikuma 150. pantā.

Publiskajā telpā izplatītie aizspriedumi un stereotipi, kas aizskar cilvēku cieņu, iziet ārpus Latvijas Republikas Satversmes 100. pantā, 1950. gada 4. novembra Cilvēka tiesību un pamatbrīvību konvencijas 10. pantā un ANO 1976. gada 23. marta “Starptautiskā

pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām” 19. pantā noteiktajām tiesībām uz vārda brīvību. Kaut arī aizspriedumi un stereotipi parasti nav vērtējami kā uzskati, kas apzināti vērsti uz nacionālā, etniskā, rasu, reliģiskā vai sociālā naida vai nesaticības izraisīšanu, tie var kļūt par motīvu šādam noziedzīgam nodarījumam, tādēļ šādu uzskatu izplatīšana nav vēlama. Vairāki aptaujātie ir norādījuši, ka būtu lietderīgi paredzēt administratīvo atbildību par sociālai grupai piederīgo personu goda publisku aizskaršanu vai cieņas publisku pazemošanu atkarībā no šo personu dzimuma, vecuma, invaliditātes, rases, nacionālās, etniskās vai reliģiskās piederības vai jebkuru citu pazīmju dēļ (Kamenska, Treļs, 2017).

Attiecībā uz dažādu aizsargāto interešu būtiskumu Eiropas Cilvēktiesību tiesa 2012. gada 9. februāra sprieduma lietā *Vejdeland and others v. Sweden*, iesnieguma Nr. 1813/07, 55. punktā lēma: “Tiesa uzsver, ka diskriminācija, kas balstīta uz seksuālo orientāciju, ir tikpat nopietna kā diskriminācija, kas balstīta uz rasi, izcelsmi vai ādas krāsu.” Šajā lietā Eiropas Cilvēktiesību tiesa lēma, ka kriminālatbildība un piespriestais sods (naudassods un nosacīts cietumsods) par homofobiska satura skrejlapu izplatīšanu skolā nepārkāpj notiesāto tiesības uz vārda brīvību, ko aizsargā Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 10. pants. Savukārt 2016. gada 29. septembra lēmumā lietā Nr. 11816003310, nosakot būtisku kaitējumu Krimināllikuma 145. pantā paredzētajā noziedzīgajā nodarījumā, Augstākās tiesas Krimināllietu departaments precizēja, ka “ne katrs Latvijas Republikas Satversmē garantēto tiesību aizskārums pats par sevi, bez aizskāruma izvērtējuma, atzīstams par būtisku kaitējumu likuma 23. panta izpratnē. Būtisks kaitējums nosakāms, pamatojoties uz tiesā pārbaudītiem pierādījumiem, izvērtējot interešu apdraudējuma veidu, saturu, intereses nesēja jeb personas, pret kuru vērsts apdraudējums, īpašības un attieksmi pret konkrēto interešu apdraudējumu” (Latvijas Republikas Augstākās tiesas apkopojums, 2018). Problēma saistībā ar Krimināllikuma 150. panta piemērošanu ir pantā iekļautais “būtisks kaitējums”, proti, noziedzīgie nodarījumi ir ar materiālu sastāvu, un nepieciešamā pazīme ir seku iestāšanās – būtiska kaitējuma nodarīšana. Homofobisku uzbrukumu vai seksuālās uzmākšanās gadījumi ir īpaši ar to, ka faktiski nevar noteikt būtiskā kaitējuma iestāšanos.

Secinājumi

Pamatojoties uz analizētā regulējuma kopumu, jāsecina, ka konkrētu valsts nostāju attiecībā uz neregistrēto partnerattiecību subjektu dzimuma kritērijiem nosaka un ietekmē sabiedrībā pastāvošās attieksmes, t. i., aizspriedumi, stereotipi par viendzimuma attiecībām un par ārļaulības attiecībām starp pretēja dzimuma pārstāvjiem, kuru ietekmi nosaka arī reliģiskā piederība un paražas, kā arī subjektīvie priekšstati par sabiedrībā akceptētajām sociālām normām. Ir nepieciešams turpināt sabiedrību informēt un izglītēt, kā arī veicināt iecietību pret seksuālajām minoritātēm (un ne tikai), piemēram, par to, ka katra cilvēka pamattiesības ir brīvi izvēlēties attiecību formu ar otru personu (stāties laulībā, dzīvojot partnerattiecībās u. c.).

Homofobisku uzbrukumu vai seksuālās uzmākšanās gadījumi var izpausties gan kā fizisks aizskārums, gan vārdiski publiskās un ne tik publiskās vietās. Ja homofobisku uzbrukumu gadījumā nav bijusi fiziska saskarsme, tad atbildība par šādiem nodarījumiem krimināltiesību normās nav atrodamā. Analizējot atbildību par huligānismu, jāsecina, ka inkriminētā noziedzīga nodarījuma izdarīšana publiskā vietā pati par sevi nenozīmē, ka izdarītais jā kvalificē kā huligānisms, ja nevienas citas personas intereses netika aizskartas un rupja sabiedriskā miera traucēšana netika konstatēta. Lai sauktu pie atbildības homofobiska uzbrukuma vai seksuālās uzmākšanās gadījumā, jābūt citu personu (sabiedrības) interešu aizskārumam.

Kā vienu no diskutējamiem risinājumiem, lai sauktu pie atbildības homofobiska uzbrukuma vai seksuālās uzmākšanās gadījumā, var piedāvāt grozījumus Administratīvās atbildības likuma 21. panta 5. punktā, kas nosaka, ka atbildību par administratīvo pārkāpumu var pastiprināt šādi apstākļi: “5) pārkāpuma izdarīšanas motīvs ir naidis pret tādām atšķirīgām personas iezīmēm kā rase, reliģiskā pārliecība, nacionālā piederība vai citas skaidri nosakāmas personas atšķirīgās iezīmes”. Būtiski papildināt minēto uzskaitījumu, iekļaujot tajā seksuālo orientāciju, jo arī šāda veida pārkāpumi ir vērsti pret tādām demokrātiskā sabiedrībā īpaši aizsargājamām (partneru, arī seksuālo minoritāšu) tiesiskajām interesēm kā vienlīdzība un cilvēka cieņa.

Būtu jāpapildina arī Administratīvo sodu likuma par pārkāpumiem pārvaldes, sabiedriskās kārtības un valsts valodas lietošanas jomā III nodaļa “Administratīvie pārkāpumi sabiedriskās kārtības jomā”, iekļaujot tajā jaunu normu – 14. pantu šādā redakcijā: “14. pants. Homofobiski uzbrukumi vai seksuālā uzmākšanās. (1) Par homofobisku uzbrukumu, ja nav iestājušās būtiskas sekas un nav izraisīti veselības traucējumi vai vispārējo darbību zaudējums, piemēro naudas sodu no četrdesmit divām līdz simt naudas soda vienībām. (2) Par seksuālo uzmākšanos, ja nav bijusi fiziska saskarsme un nav izraisīti veselības traucējumi vai vispārējo darbību zaudējums, piemēro naudas sodu no četrdesmit divām līdz simt naudas soda vienībām.”

Minētais piedāvājums ir tapis tādēļ, ka atbildība par sīku huligānismu, kura ir paredzēta šā likuma 11. panta pirmajā daļā, ir saistāma ar vispārpieņemto uzvedības normu pārkāpumu. Tomēr, kā jau secināts šajā rakstā, konkrētajā gadījumā sabiedrības uzskati un priekšstati par šādām normām partneru vai seksuālo minoritāšu aizskāruma gadījumā ir visai atšķirīgi.

Partnership and Homophobia: Legal Problems in the Republic of Latvia

Abstract

In a more global context, it is known that individuals sometimes migrate in order to escape prejudice and discrimination in their country of origin by moving to a more tolerant host country where they can engage in sexual behaviour more freely. Nevertheless, there is almost no research on the consequences of immigration for LGBT people (Carrillo, 2004). Cases of homophobic assault or sexual harassment can take form of physical abuse, verbal or public, and not just public.

The author has concluded that if there has been no physical contact in the case of homophobic attacks, no liability for such offenses can be found under criminal law. Analysing the responsibility for hooliganism, it can be concluded that the commission of a criminal offense in a public place does not in itself mean that the crime should be classified as hooliganism, and no other person's interests were harmed and no serious disturbance of public peace was found. In order to be prosecuted in the case of homophobic assault or sexual harassment, the interests of other persons (society) must be harmed.

Keywords: partnerships, same-sex marriage, marriage, homophobia.

Avoti un literatūra

1. Acosta, F. X. 1975. Etiology and Treatment of Homosexuality: A Review. *Archives of Sexual Behavior*. 4(1), 9–29.
2. Administratīvo sodu likums par pārkāpumiem pārvaldes, sabiedriskās kārtības un valsts valodas lietošanas jomā. Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/314808> [sk. 22.02.2021.].
3. ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācija. 1948. Iegūts no: <https://www.tiesibsargs.lv/lv/pages/tiesibu-akti/ano-dokumenti/ano-vispareja-cilvektiesibu-deklaracija> [sk. 18.12.2020.].
4. Auziņa, A. 2012. Geji un kristietība. *Satori*. Iegūts no: http://satori.lv/raksts/4457/Anna_Auzina/Geji_un_kristietiba#_ftn1 [sk. 31.07.2021.].
5. Biblos. *Priesteris Dionisijs Svečnikovs. Par "civillaulību"*. Iegūts no: http://biblos.lv/par_civillaulibu.html [sk. 15.11.2013.].
6. Carrillo, H. 2004. Sexual migration, cross-cultural sexual encounters, and sexual health. *Sexuality Research & Social Policy*. 1(3), 58–70. Iegūts no: <https://doi.org/10.1525/srsp.2004.1.3.58> [sk. 22.02.2021.].
7. Clink, K. 2013. GLBTQ: An Encyclopedia of Gay, Lesbian, Bisexual, Transgender and Queer Culture, *Reference Reviews*, Vol. 27 No. 6, pp. 21–22. <https://doi.org/10.1108/RR-03-2013-0055> [sk. 22.02.2021.].
8. Council of Europe. *Recommendation No. R (97)20 of the Committee of Ministers to Member States on "Hate Speech"*. Iegūts no: <https://rm.coe.int/1680505d5b> [sk. 21.12.2020.].
9. Delfi.lv. 2013. *Pāvests aicina nenosodīt gejus*. Iegūts no: <http://www.delfi.lv/news/world/other/pavests-aicina-nenosodit-gejus.d?id=43520003#ixzz3hwkiwkPt> [sk. 06.06.2014.].

10. Dzērve, L. 2020. Nevajadzēja izturēties kā lesbietēm – homofobisku uzbrukumu izmeklēšana pirms astoņiem gadiem un tagad. *DelfiPlus*. Iegūts no: <https://www.delfi.lv/news/national/politics/nevajadzēja-iztureties-ka-lesbietem-homofobisku-uzbrukumu-izmeklesana-pirms-astoniem-gadiem-un-tagad.d?id=52689915> [sk. 22.02.2021.].
11. Eiropas Cilvēktiesību tiesa. 2012. gada 9. februāra spriedums lietā *Vejdeland and others v. Sweden*. Iegūts no: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-109046%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-109046%22]}) [sk. 12.12.2020.].
12. Eiropas Parlaments. 2016. Eiropas Parlamenta rezolūcija par homofobiju Eiropā. Iegūts no: <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+MOTION+P6-RC-2006-0025+0+DOC+XML+V0//LV> [sk. 22.02.2021.].
13. Eiropas Parlaments, 2019. Eiropabarometra speciālaptauja Nr. 91.1. Aptauja tuvāk pilsoņiem, tuvāk vēlēšanām. Iegūts no: <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/files/be-heard/eurobarometer/2019/closer-to-the-citizens-closer-to-the-ballot/executive-summary/lv-eurobarometer-2019-executive-summary.pdf> [sk. 22.02.2021.].
14. Fuko, M. 2000. *Seksualitātes vēsture. I sējums. Zinātgrība*. Rīga: Zvaigzne ABC.
15. ILGA-Europe – the European Region of the International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association. Iegūts no: <https://rainbow-europe.org/#8642/0/0> [sk. 23.11.2020.].
16. Jarkina, V., Unbedahte, A. Daži aspekti par partnerattiecībām Latvijā un ārvalstīs. *Latvijas Vēstnesis*. 47(590). Iegūts no: <http://www.juristavards.lv/?menu=DOC&id=200766> [sk. 15.11.2013.].
17. Kamenska, A., Brands-Kehre, I. 2008. Naida noziegumi Latvijā: likumdošana un policijas prakse. *Latvijas Cilvēktiesību centrs*. Iegūts no: http://cilvektiesibas.org.lv/media/attachments/29/01/2012/Naida_noziegums_LAT_internetam.pdf [sk. 12.12.2020.].
18. Kamenska, A., Treļš, Ē. 2017. Naida noziegumi: prakse un problēmas. Nacionālais ziņojums – Latvija. *Latvijas Cilvēktiesību centrs*. 62–63. Iegūts no: <https://www.activecitizensfund.lv/storage/documents/naida-noziegumi-prakse-un-problemas.pdf> [sk. 12.12.2020.].
19. Krastiņš, U., Liholaja, V. 2016. *Krimināllikuma komentāri. Otrā daļa*. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 43.
20. Krastiņš, U., Liholaja, V. 2018. *Krimināllikuma komentāri. Otrā daļa (IX–XVII nodaļa)*. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 409.
21. Latvijas Republikas Augstākā tiesa. 2018. *Apkopojums par naida runu un vārda brīvību*. Iegūts no: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:RXu5wT-IjJc:www.at.gov.lv/files/uploads/files/6_Judikatura/Tiesu_prakses_apkopojumi/2018/Naida%2520runa%2520un%2520varda%2520briviba_Apkopojums_2018_22_10_2018.doc+&cd=1&hl=lv&ct=clnk&gl=lv [sk. 12.12.2020.].
22. Latvijas Republikas Satversmes tiesa. 2020. gada 12. novembra spriedums lietā Nr. 2019-33-01. Iegūts no: https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2019/12/2019-33-01_Spriedums-3.pdf [sk. 12.11.2020.].
23. Latvijas Sabiedrības Mediji. 2020. *Saeima noraida pilsoņu iniciatīvu par viendzimuma partnerattiecību reģistrēšanu*. Iegūts no: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/saeima-noraida-pilsonu-iniciativu-par-viendzimuma-partneru-attiecibu-registresanu.a379760/> [sk. 19.12.2020.].
24. Lavrikovs, L. 1999. *Geju un lezbiešu tiesību stāvokļa analīze Latvijā*. Iegūts no: [Geju un lezbiešu tiesību stāvokļa analīze Latvijā | Pētījumu un publikāciju datu bāze](http://www.mk.gov.lv/geju-un-lezbiešu-tiesibu-stavokla-analize-latvija-petijumu-un-publikaciju-datu-baze) (mk.gov.lv) [sk. 22.02.2021.].
25. Lock, J., Kleis, B. 1998. Origins of Homophobia in Males: Psychosexual Vulnerabilities and Defence Development. *American Journal of Psychotherapy*. 52(4), 425–436.

26. LTV Ziņu dienests. 01.12.2020. *Viens pret vienu: Sanita Osipova*. Iegūts no: <https://open.spotify.com/episode/4feH7UJNcJm07vfO08rIgA> [sk. 19.12.2020.].
27. Makarovs, V. 2006. *Latvijas iedzīvotāju attieksme pret seksuālajām minoritātēm: dimensijas un "temperatūra"*. Iegūts no: http://cilvektiesibas.org.lv/site/record/docs/2012/07/13/petbalst_strat_toler.pdf [sk. 18.12.2020.].
28. OECD. 2017. *LGBTI inclusiveness*. Iegūts no: <http://www.oecd.org/els/soc/lgbti.htm> [sk. 21.12.2020.].
29. Padomes Pamatlēmums 2008/913/TI (2008. gada 28. novembris) par krimināltiesību izmantošanu cīņā pret noteiktiem rasisma un ksenofobijas veidiem un izpaušmēm. Iegūts no: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=celex%3A32008F0913> [sk. 29.12.2020.].
30. Providus. 2003. *Kultūru daudzveidība un iecietība Latvijā. Dati, fakti, viedokļi*. Iegūts no: http://providus.lv/article_files/1662/original/KulturuDaudzveidiba-brosh.pdf?1332414512 [sk. 18.12.2020.].
31. Putniņa, A., Ziverte, L. 2008. "Neredzamās" viena dzimuma partneru ģimenes Latvijā. *Providus*. Iegūts no: <http://politika.lv/article/neredzamas-viena-dzimuma-partneru-gimenes-latvija> [sk. 15.11.2013.].
32. Ritter, K. Y., Terndrup, A. I. 2002. *Handbook of Affirmative Psychotherapy with Lesbians and Gay Men*. The Guilford Press.
33. Sheikis, S. 2014. *Invasion of LGBT Lecture*. 54. slaidis. Iegūts no: www.rod.lv/presentations/sodomia_lv/sodomia_lv.ppt [sk. 15.07.2015.].
34. Treļš, Ē. 2012. *Valsts policijas darbs daudznacionālajā sabiedrībā*. Rīga: P & K, 29–68.
35. Treļš, Ē. 2019. Naida noziegumi Latvijā: kriminālatbildība un piemērotie sodi. *Socrates*. 1(13). Iegūts no: [doi:10.25143/socr.13.2019.1.030-041](https://doi.org/10.25143/socr.13.2019.1.030-041) [sk. 21.12.2020.].
36. Williamson, I. R. 2000. Internalized homophobia and health issues affecting lesbians and gay men. *Health Education Research*. 15(1), 97–107.
37. Woods, V., Hare, B. 2010. *Bonobo but not chimpanzee infants use socio-sexual contact with peers*. *Primates*. Iegūts no: https://www.researchgate.net/publication/49654838_Bonobo_but_not_chimpanzee_infants_use_socio-sexual_contact_with_peers [sk. 22.02.2021.].
38. Zemzars, U., Laura, J., Liholaja, V., Judins, A., Danovskis, E., Rozenbergs, J., Gribonika, Ē. 2020. Huligānisms internetā: vai vārda brīvībai ir robežas. *Jurista Vārds*. 45(1155). Iegūts no: <https://juristavards.lv/doc/277529-huliganisms-interneta-vai-varda-brivibai-ir-robezas/> [sk. 19.12.2020.].

<https://doi.org/10.25143/socr.19.2020.1.178-183>

Influence of Business on State Policy within the Framework of Constitutional Economics

Olena Prykhodko

ORCID: 0000-0002-5748-9009

*Scientific Research Institute of State Building and
Local Government of the National Academy of
Law Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine
lena@modelex.mc*

Abstract

Nowadays, one of the key issues is the problem of interaction between the state and non-state actors in the context of constitutional economics. The 2020 Coronacrisis has not only revealed the need for a more in-depth analysis of the whole spectrum of this problem – conflict and overlap of interests, competition and partnership of the parties – but also raised the importance of the scientific debate to a new level.

The purpose of this article is to study the importance of how enterprises can influence a government's economic policy, including the limits of state interference in the implementation of its current activities in the light of the fundamental constitutional and legal provisions.

The role of entrepreneurship and the influence that non-state economic actors exert on the economic policy of the state is increasing in contemporary conditions. The creation of a mutually beneficial format of interaction between the state and business, which is necessary to maintain the competitiveness of both, necessitates a rethinking of the basic constitutional principles upon which the economic model of the state is based. Under such circumstances, constitutional economics acts not only as a scientific study of existing models, but also assumes the important mission of implementing the objectively formed request to review the basic constitutional economic principles, which were established almost 100 years ago and do not always correspond to the current reality and challenges.

Keywords: constitutional economics, Coronacrisis, entrepreneurship, state policy, business.

Introduction

Nowadays, one of the key issues is the problem of interaction between the state and non-state actors in the context of constitutional economics. The 2020 Coronacrisis has not only revealed the need for a more in-depth analysis of the whole spectrum of this problem – conflict and overlap of interests, competition and partnership of the parties – but also raised the importance of the scientific debate to a new level.

The basis of the constitutional-legal concept of “constitutional economics” was laid by the French Constitution of 1795 (Constitution du 5 Fructidor A, 1795), the content of which imposed obligations on the state regarding freedom and development of entrepreneurship, ensuring property rights. In the 20th century, especially since the 1970s, lawyers and economists of Italy, France, Germany, Spain, the United States and Portugal have developed a theoretical construct, which aims to explain how and to what extent the Constitution may regulate economic relations. It was determined that in addition to the constitutional text itself, the framework of the constitutional economic order is formed with the administrative and legal functions and powers of the economic block of the government, president, control and supervisory state and advisory (quasi-state) bodies. In the 1990s and early 2000s, after the wave of state-legal experiments to reform the economies of several countries, such as Poland, Chile, Bolivia and Venezuela, following the model of the so-called “shock therapy” that swept across the world, after the collapse of the Soviet Union followed by creation of market economy and democratic constitutions in the new post-Soviet states, a new stage of understanding the legal logic of the very construct and content of constitutional economics began. The high cost of reforms, the loss of human capital, entire industries, and poverty have acutely raised not only the issue of state responsibility for mistakes in carrying out reforms, but also the limits of freedom of economic activity and the principles and methods of state intervention in the commercial sphere. (Laffont, J.-J. and D. Martimort, 2002)

With the onset of the fourth industrial revolution, the question of the balance between the state and the non-state sector, the state and business has reached a new level of political and scientific debate (Ismail, S., Van Geest, Y., I Malone, M. (2014). The social state, the socially oriented market economy, social responsibility of business, social entrepreneurship – such issues have formed an active discourse of scientific discussion of an interdisciplinary nature (Davos Manifesto, 2020). However, political and economic crises of recent years in Europe and in the U.S., which significantly worsened with the onset of the 2020–2021 pandemic, brought forward the issue of forming new dimensions of the ratio of public and private interests in establishing the economic balance of the state, increased responsibility of the state for implementing the economic prescriptions of the Constitution. According to the 2020 ILO’s World Employment and Social Outlook, 61 % of the world’s people work in the shadow economy (International Labour Organisation, 2020). In 2020, 8.8 % of global working hours were lost relative to the fourth quarter of 2019, equivalent to 255 million full-time jobs (assuming a 48hour

working week). These losses were global and unprecedented, approximately four times greater than that of the Global financial crisis of 2009 (International Labour Organisation, 2021). It is the self-employed, small- and medium-sized businesses that suffer the most.

Whereas previously basic causes of poverty and the wealth gap were known – the shadow economy, insufficient fiscal, budgetary and oversight policies, as well as inadequate measures against these phenomena – now it is clear that most states are able to cope with more complex economic challenges brought by the pandemic. Therefore, the quality of law enforcement policy, from the perspective of political science, is labelled as the presence or absence of a political will, becomes apparent not only to specialists, but also to ordinary citizens.

From the point of view of constitutional and legal doctrine, it is the systemic implementation of the basic ideas and principles of the economic constitutional order that matters, such as the concept of the social rule of law, ensuring minimum standards of human rights. At the same time, recent developments have raised a new issue about the state's power to interfere in the functioning of the private sector, restrictions on entrepreneurial activity, economic and social rights and freedoms, which are fundamental to modern democratic regimes (Brennan, G., Pardo, J. C., 1991).

The purpose of this article is to study the importance of how enterprises can influence a government's economic policy, including the limits of state interference in the implementation of its current activities in the light of the fundamental constitutional and legal provisions.

Materials and Methods

This study is based on a variety of provisions of national constitutions, as well as national legislation in tax, financial and administrative laws of Belgium, Ireland, Italy, Lebanon, Poland, Romania, Slovenia, Sweden, Australia, Liberia, Ukraine, Finland, Tunisia, the Republic of South Africa, Japan, research and statistical data of the International Labour organisation United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights and the World Economic Forum.

It uses dialectical, comparative and analytic research methods.

Discussion

Constitutional economics as a research field comprises but is at the same time broader than, “the economic analysis of constitutional law”, as it is pointed out by Ludwig Van den Hauwe. The whole exercise is aimed at offering guidance to those who participate in the discussion of constitutional change (Van den Hauwe, L., 2005). Constitutional economics offers a potential for normative advice in constitutional matters, whereas orthodox economics offers a potential for advice to a practising politician (Buchanan, J. M., 1993).

In general, constitutional economics mainly analyses activities of public authorities and governance in terms of their relevance to the provisions, principles, and even the spirit of the constitution to ensure the social contract in terms of the economic order. The principles that constitute the constitutional economic order do not exist outside a systemic relationship with other fundamental principles of the constitutional order, especially with the principles of the law-governed and social state, as well as with other constitutional provisions related to the regulation of economic relations.

As a subsystem of constitutional and legal provisions, the economic Constitution covers:

- 1) principles of the basic constitutional order of freedom of economic activity, common economic space, diversity and equality of different forms of ownership, protection of competition, social nature of the state, importance of generally recognised provisions, as well as principles of international law and provisions contained in international treaties;
- 2) constitutional provisions of basic economic rights and freedoms and fundamental rights of economic and constitutional significance, as well as of constitutional guarantees of entrepreneurship;
- 3) provisions establishing the constitutional economic public order:
 - a) constitutional principles of state regulation of economic activity;
 - b) provisions with possible limitations of basic economic rights;
 - c) provisions on the powers of public authorities and local authorities in the field of legal regulation of entrepreneurship.

Currently, the issue of interaction between the state and the entrepreneurship becomes extremely relevant. In market economies, private sector businesses are customers of state services, such as, an effective law enforcement and judicial system, as well as simple and clear rules for economic activity. At the same time business development, stimulation of entrepreneurial activity, and GDP growth directly affect a state's economic development and its ability to perform the functions it has been entrusted with. As such, businesses and the state are destined to constant interaction and its efficiency directly affects them both. The foundations of such interaction are economic principles, fixed at the constitutional level.

The legal concept of the "constitutional economics" or the "Economic Constitution" (according to G. Gadzhiev) reflectively represents the existing of functions that the state should perform in the field of economy (Gadzhiev, G., 2008). The basic principles underpinning this regulatory concept must serve as criteria for the constitutionally permissible penetration of the state into the entrepreneurship field, which is usually an area of private-legal regulation.

The basic elements of the economic Constitution, which are the constitutional provisions fixing economic freedom, human rights in the economic domain, and the limits of their restriction, are almost all genetically linked to civil law. The state, by fixing its economic functions in the constitution, undertakes a new constitutional obligation, by protecting basic economic rights, to observe a reasonable measure in the application of restrictive legal tools.

Therefore, an important topic is the formation and development of mutual control between state governing agencies and entrepreneurs.

Many contemporary constitutions in various countries have fixed bodies that control public finance. For example, the status of Court of Audit or Court of Accounts, which is a Supreme audit institution, is defined in the constitutions of Belgium, Ireland, Italy, Lebanon, Poland, Romania, Slovenia, Sweden, Australia, Liberia, Ukraine, Finland, Tunisia, the Republic of South Africa, Japan. The constitutional control over the observance of economic rights is of great importance and is institutionalised by the system of ombudsmen.

An important part of the economic constitution are provisions of constitutional law that provide guarantees of public control by the civil society over the process of the state interference in the economy. The improvement of control mechanisms over the state apparatus on behalf of the entrepreneurial community is the reality of modern constitutionalism.

The most common ways of implementing public control and public influence on the economic policy of states are:

- 1) collective petitions and appeals;
- 2) uniting in business confederations representing entrepreneurs' interests – the Union of Industrialists and Entrepreneurs, Small and Medium Businesses Associations, Chambers of Commerce and Industry, which contribute to policy development, meet with the officials to assess the actions of the government and local authorities, and propose regulatory changes, lobby economic interests of their members;
- 3) public protests, rallies, demonstrations;
- 4) strikes;
- 5) defending their interests in the court.

Conclusions

There is no doubt that scientific analysis of the events witnessed now will form a new stage of constitutional-legal discourse, first and foremost regarding basic principles, and will strengthen the very meaning of constitutional regulation of economic processes. For a long time, states and governments have been the main drivers of economic policy and formulated the agenda of economic reforms. However, the role of entrepreneurship and the influence that non-state economic actors exert on the economic policy of the state is increasing in contemporary conditions.

The creation of a mutually beneficial format of interaction between the state and business, which is necessary to maintain the competitiveness of both, necessitates a rethinking of the basic constitutional principles upon which the economic model of the state is based. Under such circumstances, constitutional economics acts not only as a scientific study of existing models, but also assumes the important mission of

implementing the objectively formed request to review the basic constitutional economic principles, which were established almost 100 years ago and do not always correspond to the current reality and challenges.

References

1. Constitution du 5 Fructidor An III. Available: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/> [05.03.2021].
2. Laffont, J.-J. and D. Martimort. (2002). The Theory of Incentives – The Principal-Agent Model. Princeton, NJ and Oxford: Princeton University Press, p. 404., Available: https://www.researchgate.net/publication/31737757_The_Theory_of_Incentives_The_Principal-Agent_Model_JJ_Laffont_D_Martimort [05.05.2021].
3. Ismail, S., Van Geest, Y., Malone, M. (2014). Exponential Organizations: Why new organizations are ten times better, faster, and cheaper than yours (and what to do about it). A Singularity University Book, p. 271.
4. Davos Manifesto. (2020). The Universal Purpose of a Company in the Fourth Industrial Revolution. Available: <https://www.weforum.org/agenda/2019/12/davos-manifesto-2020-the-universal-purpose-of-a-company-in-the-fourth-industrial-revolution/> [05.03.2021].
5. International Labour Organisation, World Employment and Social Outlook, Trends (2020). International Labour Office, Geneva. Available: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-dgreports/-dcomm/-publ/documents/publication/wcms_734455.pdf. [15.03.2021].
6. International Labour Organization. (2021). Periodic report, International Labour Office. Available: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-dgreports/-dcomm/documents/briefingnote/wcms_767028.pdf [15.04.2021].
7. Brennan, G., Pardo, J. C. (1991). A reading of the Spanish Constitution (1978). *Constit Polit Econ* 2, 53–79. Available: <https://link.springer.com/article/10.1007%2FBF02393226>, [25.04.2021].
8. Van den Hauwe, L. (2005). Constitutional Economics II, In Jürgen G. Backhaus (ed.), *The Elgar Companion to Law and Economics*, Second Edition, chapter 13, Edward Elgar Publishing, Erfurt University, Germany.
9. Buchanan, J. M. (1993). How can constitutions be designed so that politicians who seek to serve “public interest” can survive and prosper? Available: <https://link.springer.com/article/10.1007%2FBF02393280#citeas> [17.03.2021].
10. Gadzhiev, G. (2008). Ekonomicheskaya Konstitucia. Konstitucionnie garantii svobody predprinimatelskoy (ekonomicheskoy) deyatelnosti. *Konstitucionniy Vestnik*, 1(19), 249–263. (Economic Constitution. Constitutional guarantee of freedom of entrepreneurial (economic) activity. *Constitutional Bulletin*, 1(19), 249–263.)

<https://doi.org/10.25143/socr.19.2020.1.184-194>

Homeward¹ trends Latvijas Republikas tiesu praksē

Mg. iur. Sindija Damberga

ORCID: 0000-0003-4379-6283

*Rīgas Stradiņa universitāte, Juridisko zinātņu
doktora studiju programma, Latvija*

040485@rsu.edu.lv

Kopsavilkums

Šī pētījuma mērķis ir analizēt ANO Konvencijas par starptautiskajiem preču pirkuma-pārdevuma līgumiem (*The United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods*, turpmāk tekstā – CISG vai Konvencija) piemērošanu Latvijas Republikā un vērtēt, vai un kā Latvijas tiesās tiek ievērotas Konvencijas 7. panta pirmās daļas prasības: tās piemērošanā ņemt vērā Konvencijas starptautisko raksturu un nepieciešamību veicināt tās piemērošanas vienveidību. Pētījumā analizēti vairāki desmiti anonimizētu tiesu lēmumu, kas pieņemti laika posmā no 2013. gada septembra līdz 2019. gada janvārim. Šķīrējtiesas lēmumi ir izslēgti no šī pētījuma galvenokārt to konfidencialā rakstura dēļ.

Pētījums veikts teorētiski, novērtējot un salīdzinot tiesas lēmumu atbilstību CISG noteiktajiem mērķiem un ietvertajām prasībām, ņemot vērā arī tiesību zinātnieku viedokļus attiecīgajā jautājumā.

Pētījumā tika atklāts, ka tiesas, kaut arī dažkārt atzīst CISG piemērojamību, tomēr salīdzinoši bieži papildus Konvencijas normām piemēro arī attiecīgās attiecības regulējošus nacionālos tiesību aktus vai pat tikai nacionālo tiesību aktus, ignorējot Konvenciju. Lai arī publiski pieejamie anonimizētie spriedumi nepilnīgi atspoguļo Konvencijas piemērošanu, tomēr ar to pietiek, lai secinātu, ka Latvijas tiesu nolēmumos konstatējams t. s. *homeward* trends.

Noslēgumā autore norāda uz iespējamiem risinājumiem *homeward* trenda mazināšanai.

Atslēgvārdi: CISG, CISG vienveidīga piemērojamība, *homeward* trends, LR tiesu prakse.

¹ *Homeward* trends – tendence piemērot nacionālos normatīvos tiesību aktus Konvencijā ietverto terminu un normu interpretēšanai.

levads

ANO Konvenciju par starptautiskajiem preču pirkuma-pārdevuma līgumiem [1] vairāki starptautiski zināmi akadēmiķi, piemēram, profesore Ingeborga Švenzere (*Ingeborg Schwenzer*) [27, 457], uzskata par veiksmīgāko starptautisko līgumu starptautisko komercietisību jomā, ja pieņem, ka par veiksmes mērauklu uzskata Konvencijas lielo dalībvalstu skaitu. Konvencija un tās veiksmīgums tiek bieži kritizēts. Piemēram, profesors Žils Kuniberti (*Gilles Cuniberti*) savā pētījumā, noskaidrojot, vai starptautiskajā tirdzniecībā iesaistītās puses patiešām gūst labumu no CISG, secināja, ka atbilstoši ASV, Vācijas un Francijas tiesu praksei tā tas nav [23, 1459]. Arī profesors Kleitons Žiljets (*Clayton P. Gillette*) apgalvo, ka CISG drīzāk ir politiski kompromisi, nevis atbilde uz tirgotāju komerciālajām vajadzībām, ka neskaidrie CISG noteikumi, kuri var tikt dažādi interpretēti, rada vienveidības ierobežojumus [18, 7, 8]. Tomēr valstis turpina tai pievienoties – pašlaik Konvencijai ir pievienojušās jau 94 dalībvalstis, tostarp arī Latvija [29].

Kā savulaik pamatoti norādījis profesors Olafs Meijers (*Olaf Meyer*), “panākumu labākais rādītājs ir tiesas lēmumu un šķirējtiesu lēmumu skaits, kuros Konvencija ir tikusi piemērota” (*the best measure of the success of the CISG is the number of court decisions and arbitral awards that have used it*) – autores tulkojums) [21, 23]. Ir būtiski Konvenciju piemērot pareizi, proti, atbilstoši tās preambulā minētajiem mērķiem un saskaņā ar tās 7. panta pirmajā daļā ietvertajiem principiem: ievērot tās starptautisko raksturu, nepieciešamību veicināt tās vienveidīgas piemērošanas sasniegšanu un godprātības ievērošanu. Tieši šīs svarīgās normas ievērošana ir līdzeklis, lai tiktu īstenots viens no Konvencijas mērķiem – veicināt tiesisko noteiktību un līdz ar to starptautiskās tirdzniecības attīstību.

Latvijas Republikā šīs Konvencijas vienveidīgas piemērošanas problemātikai nav veltīta pienācīga uzmanība, tomēr pozitīvi vērtējams Latvijas Republikā iznākošā žurnāla “Jurista Vārds” lēmums izdot tematisku numuru, kas veltīts Konvencijai un tās aktuālajiem piemērošanas aspektiem [28].

Autores pētījums tika veikts jau 2019. gada sākumā, un tajā, izmantojot salīdzinošo, analītisko, aprakstošo un dedukcijas metodi, tika analizēti 73 tiesu nolēmumi no Latvijas tiesu nolēmumu anonimizētās datu bāzes. Pētījuma rezultāti tika aprobežoti Rīgas Stradiņa universitātes organizētajā starptautiskajā zinātniski praktiskajā konferencē “PLACES”, kas notika 2019. gada 2. aprīlī, un tika prezentēti konferences tiesību zinātnes sesijā (*“Existence of Homeward Trend in the Case Law of the Republic of Latvia”*). Publikācijas mērķis ir atspoguļot tiesu nolēmumu analīzes rezultātus plašāk, atainot, cik dažādi tiesas pieņem lēmumus, piemērojot vai tieši nepiemērojot Konvenciju, akcentēt Latvijas Republikas kā Konvencijas dalībvalsts pienākumu – piemērot Konvenciju vienveidīgi.

Homeward trends, tā izpausmes un instrumenti tā mazināšanai

Konvencija ir tieši piemērojams starptautisks normatīvais akts, kas regulē starptautiskos preču pirkuma-pārdevuma līgumus starp pusēm, kas atrodas dažādās Konvencijas dalībvalstīs vai arī kad atbilstoši starptautisko privāttiesību normām ir piemērojamas attiecīgās Konvencijas dalībvalsts tiesības (Konvencijas 1. panta pirmās daļas b) punkts). Konvencijas 7. panta pirmā daļa nosaka, ka, interpretējot šo Konvenciju, ir jāņem vērā tās starptautiskais raksturs, nepieciešamība veicināt tās vienveidīgas piemērošanas sasniegšanu un godprātības ievērošanu starptautiskajā tirdzniecībā. Savukārt 7. panta otrā daļa paredz, ka jautājumi, kas attiecas uz jautājumiem, kas tiek regulēti ar šo Konvenciju un kuri nav tieši tajā (Konvencijā) noteikti, ir jāatrisina atbilstoši vispārējiem principiem, uz kuriem tā balstīta, vai šādu principu neesamības gadījumā – atbilstoši tiesībām, kuras tiek piemērotas saskaņā ar starptautisko privāto tiesību normām. Tātad tikai atsevišķos gadījumos nacionālo normu piemērošana ir pat vēlama un pašā Konvencijā pieprasīta. Tas var mulsināt studentu vai maz pieredzējušu tiesību piemērotāju, tomēr abas panta daļas ir jāprot nošķirt, lai pareizi to piemērotu.

Konvencijas 7. panta pirmās daļas normām ir imperatīvs raksturs, un no tām izriet Konvencijas autonomas interpretācijas nepieciešamība, kas uzliek gan tiesām, gan arī šķīrējtiesām obligātu pienākumu (prasību) Konvenciju piemērot un interpretēt vienoti pašas Konvencijas kontekstā un atturēties no nacionālo tiesību piemērošanas tādās situācijās un apstākļos, kādos tos regulē Konvencijas normas. Ir būtiski to ievērot pat tad, ja nacionālo tiesību normu piemērošana šķiet atbilstošāka, loģiskāka vai ierastāka. Paskatīties uz lietām citādi, nekā ir pierasts, ne vienmēr ir viegls uzdevums, un ne katrs ar to tiek galā. Šādu fenomenu – lasīt starptautisko tiesību normas caur nacionālo tiesību normu prizmu – profesors Džons Hannolds (*John Hannold*) ir nodēvējis par *homeward* trendu [25, 200]. Ja tas notiek, Konvencijas vienveidīga piemērošana ir apdraudēta. Un tas profesora Harija Flečtera (*Harry M. Flechtner*) ieskatā ir visbūtiskākais Konvencijas 7. panta pirmajā daļā ietvertā interpretācijas principu apdraudējums [24, 123].

Par vienu no apspriestākajiem tiesu nolēmumiem (atzīstot to par sliktāko piemēru Konvencijas piemērošanā), kurā tika klaji pārkāptas CISG 7. panta pirmajā daļā ietvertās normas, vairāku CISG ekspertu vidū [26, 202] ir atzīts ASV nolēmums *Raw Materials Inc.v. Manfred Forberich GmbH & Co., KG* [18]. Šī lieta par lietoto dzelzceļa sliežu piegādi ir viena no visvairāk citētajiem negatīvajiem piemēriem, kurā tika rupji pārkāptas Konvencijas normas. Šajā lietā tiesa apstiprināja, ka puses ir vienojušās par CISG kā piemērojamo tiesību aktu, tomēr pēc tam neizprotami piekrita pircēja pārstāvja apgalvojumam, ka, tā kā CISG 79. pantu (tas attiecas uz atbrīvošanu no atbildības) nekad neviena amerikāņu tiesa nav interpretējusi, tad judikatūra, kas interpretē līdzīgus noteikumus ASV Vienotajā normu kodifikācijā (UCC), var tikt izmantota interpretēšanas nolūkos, jo arī cita ASV tiesa jau esot līdzīgu interpretācijas pieeju izmantojusi [18].

Homeward trends var izpausties vismaz trīs dažādos veidos:

1. Konvencijas normu apiešana jeb nepiemērošana tur, kur tās būtu jāpiemēro;
2. Konvencijā ietvertu terminu interpretācija nacionālo (līdzīgu terminu) normu kontekstā;
3. Konvencijas normu tulkošana sašaurināti [22, 103–111].

Akadēmiskajā vidē ir izkristalizējies vienots viedoklis, ka Konvencijas vienveidīgas piemērošanas (interpretācijas) nolūkā tās piemērotājam / interpretētajam (tiesnesim, advokātam vai pat jurisprudences studentam) neatkarīgi no piemērotāja / interpretētāja valsts jurisdikcijas būtu jāievēro šādi nosacījumi (piemērošanas / interpretācijas soļi):

- 1) jāseko citu Konvencijas dalībvalstu tiesu un šķīrējtiesu praksei un jāizvērtē tā (ietverot UNCITRAL tiesu nolēmumu apkopojumus [36]);
- 2) jālasa un jāizvērtē akadēmiskie un zinātniskie raksti un Konvencijas Konsultatīvās padomes (*Advisory Council*) viedokļi [34].

Kā trešais noderīgais instruments vienveidīgas piemērošanas ievērošanā, ja attiecīgā jautājuma izpratnē ir radušās neskaidrības vai šaubas, jānorāda t. s. *travaux préparatoires* (materiāli, kas tika izmantoti Konvencijas veidošanās pamatā) jeb vēsturisko dokumentu analīze.

Interneta vidē ir pieejamas vairākas datu bāzes, kurās ir apkopoti dažādu Konvencijas dalībvalstu tiesu un šķīrējtiesu nolēmumi. Zināmākās no tām ir CISG datu bāze [32, 33], CLOUT [31] un UNILEX [37], bet ir arī citas. Autoresprāt, visnoderīgākā no tām ir profesora Alberta H. Kritzera (*Albert H. Kritzer*) jaunā [32] un arī arhivētā datu bāze [33]. Datubāzē atrodami gan katram Konvencijas pantam atbilstoši dažādu jurisdikciju spriedumi, gan ar Konvenciju saistīti pētījumi un zinātniskās publikācijas (liela daļa spiedumu un publikāciju ir angļu valodā). 2017. gada aprīlī izveidotajā jaunajā CISG datu bāzē [32] nolēmumus iespējams apskatīt vien identificējoties, t. i., personai ir jābūt izveidotam e-pastam un parolei, reģistrēšanās ir bezmaksas.

Par vēl vienu svarīgu Konvencijas interpretācijas instrumentu uzskatāmi Konvencijas Konsultatīvās padomes viedokļi. Konsultatīvā padome ir starptautiski atzītu dažādu valstu jurisdikciju tirdzniecības tiesību ekspertu privāta iniciatīva, kura izveidota ar mērķi veicināt Konvencijas normu vienotu interpretāciju. Padome, veicot Konvencijā ietvertu normu padziļinātu analīzi, izdod neoficiālus Konvencijas normu skaidrojumus, kas papildināti ar izvērstiem komentāriem pilnīgākai viedokļa izpratnei. Kopš 2012. gada 10. septembra UNCITRAL ir piešķīris Konvencijas Konsultatīvajai padomei novērotāja statusu tās sēdēs, un šādā statusā padome no 2015. gada 2. februāra piedalās arī UNIDROIT sēdēs [34]. Konsultatīvā padome ir sagatavojusi un padarījusi publiski pieejamus jau 20 konsultatīvos viedokļus angļu valodā. Daži no viedokļiem ir tulkoti arī citās valodās, piemēram, arābu, ķīniešu, japāņu, franču, vācu, portugāļu, krievu, spāņu, turku valodā, kas veicina Konvencijā iekļauto terminu pilnīgāku izpratni. Kā būtisks papildinājums Konvencijas izpratnei Latvijas Republikā ir Konsultatīvās padomes 1. viedokļa tulkojums latviešu valodā [34]. Cerams, nākotnē darbs pie viedokļu tulkošanas turpināsies.

Būtiski ir norādīt, ka minēto interpretācijas soļu veikšanai jānotiek, tiesību normu piemērotājam paturot prātā Konvencijas 7. panta pirmajā daļā minēto un veicot attiecīgā citas valsts jurisdikcijā pieņemtā lēmuma izvērtēšanas un atbilstības pārbaudi, proti, vai pieņemtais lēmums ir atbilstošs Konvencijas starptautiskajam raksturam un tās autonomajai interpretācijai. Ja tiesību piemērotājs nenobītos no šīs nebūt ne vienkāršās un laikietilpīgās juridiskās analīzes, izpētot attiecīgo(s) tiesu nolēmumu(s), Konsultatīvās padomes viedokļus, zinātniskās publikācijas, tad šādu interpretācijas soļu veikšana viennozīmīgi palīdzētu mazināt *homeward* trendu.

Tiesu prakse Latvijā

Homeward trends ir salīdzinoši daudz pētīts citās Konvencijas dalībvalstīs, un tā pazīmes ir konstatētas vairākās valstīs, piemēram, ASV, Austrijā, Austrālijā, Francijā, Itālijā, Jaunzēlandē, Vācijā [22, 103–104], tomēr līdz šim (t. i., autore pētījumam 2019. gada sākumā) Latvijas tiesu praksē nav ticis analizēts.

2016. gadā lietuviešu profesors Tads Klims (*Tadas Klimas*) apgalvoja, ka Baltijas valstīs nav neviena CISG tiesu nolēmuma [20, 334]. Šo apgalvojumu autore uztvēra kritiski. Kā tika minēts iepriekš, arī Latvija ir Konvencijas dalībvalsts, kurai Konvencija ir saistoša no 1998. gada 1. augusta [2]. Tātad loģiski varētu pieņemt, ka šo vairāk nekā 22 gadu laikā potenciāli būtu bijis jābūt vairākiem simtiem tiesu nolēmumu, kuros varētu būt piemērojamas Konvencijas normas. Arī pārrobežu tirdzniecībā noteikti turpinājās izaugsme, it īpaši pēc 2004. gada, kad Latvija iestājās Eiropas Savienībā. Informāciju tehnoloģiju attīstība noteikti palielināja Latvijas tirgotāju vēlmi īstenot darījumus ar dažādu valstu uzņēmējiem. Un tomēr tikai 2013. gada aprīlī CISG *Nordic* datu bāzē [30] tika ievietoti pirmie pāris Latvijā pieņemtie tiesu nolēmumi. Tas bija pārsteidzoši maz, lai gan jāatzīst, ka Latvijas aktivitāte, ziņojot par tiesu nolēmumiem, kuros tikusi piemērota Konvencija, joprojām ir ļoti zema. Minētie apstākļi mudināja autori veikt šo pētījumu.

Lai izpētītu, vai un kā Latvijas tiesas piemēro Konvencijas normas, autore izmantoja Latvijas tiesu portāla e-pakalpojumu vietni [35]. Lai atrastu pēc iespējas vairāk potenciālo tiesu spriedumu, tika izmēģināti dažādi atslēgvārdi, piemēram, CISG, frāze “Konvencija par starptautiskajiem preču pirkuma” un vēl daži citi, tomēr bija jāņem vērā, ka meklēšanas vietnē varēja ievadīt ne vairāk kā 50 burtu vai skaitļu. Tāpat bija jāpatur prātā, ka Latvijā ir piemērojamas arī citas konvencijas. Ar atslēgvārdiem “starptautiskajiem preču pirkuma-pārdevuma līgumiem” laika periodā no 2013. gada septembra līdz 2019. gada janvārim vietnē tika identificēti 73 tiesu nolēmumi. Interesanti, ka tostarp arī 43 tiesu spriedumi, kuri neattiecas uz starptautisko preču pirkuma-pārdevuma procesu. Tikai 30 tiesu nolēmumos atsauce uz Konvenciju bija “attaisnojama”, proti, šajos nolēmumos tiesā celtās prasības ietvēra pārdošanas darījumu starp juridiskām personām, kas ir no divām dažādām Konvencijas līgumslēdzējām valstīm, par preču, kas nav izslēgtas no Konvencijas tvēruma saskaņā ar tās 2. pantu, pirkšanu pārdošanu, un Konvencija pirmšķietami varēja būt piemērojams tiesību akts.

Pētījumā tika identificēts, ka diemžēl vairākās lietās (piemēram, Valmieras rajona tiesas 2014. gada 4. novembra spriedums lietā Nr. C39072814 [5], Valmieras rajona tiesas 2015. gada 12. augusta spriedums lietā Nr. C39056515 [8], Madonas rajona tiesas 2015. gada 1. septembra spriedums lietā Nr. C23045514 [9], Valmieras rajona tiesas 2016. gada 16. februāra spriedums lietā Nr. C39052915 [11]), kurās tika izšķirti strīdi starp dažādu Konvencijas dalībvalstu komersantiem, tiesa, lai arī kāds no pušu pārstāvjiem norādīja uz Konvenciju kā piemērojamo tiesību aktu, savu lēmumu balstīja uz Civillikuma normām. Kādā citā lietā par ražošanas plēvju un stenda piegādi [16] tiesa, lai arī prasītājs pārstāvis īpaši norādīja, ka, tā kā abu iesaistīto pušu valstis ir Konvencijas dalībnieces, līdz ar to saskaņā ar šīs Konvencijas 1. panta 1. punkta "a" apakšpunktu prasītājs un atbildētājs tiesiskajām attiecībām, kas izriet no savstarpējās vienošanās par preču pirkumu, piemērojama minētā Konvencija, savu lēmumu balstīja uz Komerclikuma normām. Diemžēl arī tiesas analīze par attiecīgo tiesību normu piemērošanu (proti, kāpēc tiesa uzskatīja, ka pušu tiesiskās attiecības izšķiramas, balstoties uz nacionālo tiesību normām) iepriekš minētajās lietās netika iekļauta.

Kritiski vērtējami arī tādi tiesu nolēmumi (piemēram, par rapšu sēklu piegādi no pārdevēja Latvijā pircējam Igaunijā [3]), kuros tiesa atzīst un piemēro Konvencijas normas, tomēr papildus piemēro arī nacionālās tiesību normas, līdz ar to Konvencijas 7. panta pirmajā daļā minētos principus ievērojot vien daļēji. Citā lietā par zāģmateriālu piegādi [13] tiesa rīkojās līdzīgi. Apelācijas tiesa atzina, ka pirmās instances tiesa ir kļūdījusies, uzskatot, ka pārnacionālās normas piemērojamas tikai tad, ja kādu no strīdīgajām attiecībām nenosaka līgums vai Latvijas likums. Motīvu daļā tā norādīja, ka pušu attiecības regulē Konvencija, un pat atsaucās uz Konvencijas Konsultatīvās padomes viedokli, tomēr kā regulējošās materiālo tiesību normas tika norādītas gan Konvencija, gan līdzīgus terminus regulējošās Civillikuma normas. Pārsteidzoši ir tas, ka tiesa, lai arī motīvu daļā citēja Konsultatīvās padomes viedokli Nr. 1, tomēr attiecībā uz procentu maksāšanas pienākumu piemēroja Civillikuma pantus, nevis Konvencijas 78. pantu un Konsultatīvās padomes viedokli Nr. 14, kas tajā laikā jau bija publicēts.

Līdzīgi tiesa rīkojās lietā par roziņu piegādi [14] no Vācijas pircējam Latvijā. Šajā lietā tiesa pievienojās prasības pieteikuma iesniedzējam un tās lēmums tika balstīts gan uz Konvencijas (attiecībā uz pircēja tiesībām un pienākumiem), gan nacionālajiem tiesību aktiem, proti, Civillikuma normām, piemirstot, ka pircēja zaudējumus šajā gadījumā regulē Konvencijas 74.–77. pants (protams, ja vien no pušu pirkuma līguma šie panti netika izslēgti). Pirmšķietami varētu domāt, ka šādās lietās tiesa ir izpildījusi pienākumu pušu attiecībām piemērot Konvenciju, tomēr, ja Konvencijā esošie termini tiek skaidroti ar līdzīgiem nacionālajās normās atrodamiem terminiem (nacionālo normu kontekstā), Konvencijas 7. panta pirmajā daļā noteiktās prasības ir pārkāptas. No minētā secināms, ka arī augstākas instances tiesām reizēm trūkst izpratnes par Konvencijas autonomās piemērošanas nepieciešamību.

Kopumā jāsaaka, ka *homeward* trends vairāk konstatējams pirmās instances tiesu nolēmumos un bieži vien augstākas instances tiesa (protams, ja vien lēmums ir pārsūdzēts)

šo tiesas kļūdu labo. Tā, piemēram, lietā attiecībā uz specializēto automašīnas piegādi [6] no pārdevēja Somijā pircējam Latvijā pirmās instances tiesa nepamatoti nepiemēroja Konvencijas normas. Tiesa uzskatīja, ka šajā gadījumā nevar atpazīt starptautisko elementu. Tā uzskatīja: tā kā līgumslēdzējas puses ir vienojušās, ka attiecības starp tām regulē Latvijas likumi, tad ir piemērojamas Latvijas tiesību normas, tādējādi kļūdaini secinot, ka Konvencija nav daļa no Latvijas tiesībām un nav piemērojama. Papildus tā norādīja, ka pat atbildētājs savā pretprasībā balstījās ne tikai uz Konvenciju, bet arī uz Latvijas Civillikumu. Tomēr Latvijas Augstākā tiesa šajā lietā [12] laboja tiesas kļūdu, norādot: tā kā pirkuma līgumā Konvencija tieši nebija izslēgta, pušu savstarpējām attiecībām Konvencija ir piemērojama.

Atsevišķas diskusijas vērti ir tiesu spriedumi, piemēram, stikla slīpējamās mašīnas piegādes lieta [17] vai rapšu sēklu piegādes lieta [3], kuros tiesa atzīst Konvenciju kā piemērojamo tiesību normu vien uz kolīziju tiesību normu pamata, nevis tās piemērošanu automātiski, kā tas norādīts Konvencijas 1. panta pirmajā daļā.

Tomēr ar gandarījumu jāsaaka: nolēmumu analīze atklāja, ka dažas tiesas tomēr spēj atturēties no *homeward* trenda kārdinājuma. Tā, piemēram, lietā par stikla pakešu piegādi [10] starp Latvijas un Lietuvas uzņēmumiem gan pirmās instances tiesa, gan apelācijas tiesa pareizi piemēroja Konvencijas normas. Tiesa pareizi norādīja, ka pirmās instances tiesa pilnīgi pamatoti nav atsaukusies uz Civillikuma normām, ņemot vērā, ka piemērojamās tiesību normas ir Konvencijā ietvertās normas, kā arī to, ka Konvencija ir jāpiemēro tieši un autonomi no jebkādām nacionālajām tiesībām, nemeklējot papildus atbilstošu normu nacionālajās tiesībās. Arī lietā par papīra piegādi [5] Zemgales apgabaltiesas lēmums bija līdzīgs. Diemžēl nevienā tiesas lēmumā netika izvērtēta kādas citas Konvencijas dalībvalsts tiesu prakse vai Konvencijas ekspertu viedoklis, taču tieši šādu palīgavotu izmantošana varētu sekmēt Konvencijas vienveidīgas piemērojamības nodrošināšanu Latvijas Republikā, mazināt gan *homeward* trenda izpausmes, gan, iespējams, arī spriedumu pārsūdzēšanu.

Konvencija kā nepiemērojamais tiesību akts

Kopējā tiesas nolēmumu ($N = 73$) izpēte atklāja, ka vairāki juridiskie pārstāvji, tostarp tiesneši un advokāti, atsauca un piemēro CISG noteikumus pretēji mērķiem, kādiem CISG tika izveidota, proti, radīt vienotas normas, kuras regulētu starptautisko preču pārdošanas darījumus starp uzņēmējiem, kas atrodas dažādās CISG dalībvalstīs. Piemēram, 27 civillietās (no tām 11 civillietās tika izšķirti strīdi, kas radušies starp patērētāju un banku noslēgto aizdevuma līguma ietvaros par parāda samaksu vai prasību par saistību atbrīvošanu nepārvaramas varas dēļ) puses juridisko pārstāvju vai tiesnešu atsaukšanās uz Konvencijas normām un attiecīgo apstākļu attiecināšana uz Konvencijas 79. pantu (šķēršļu apstākļi, kurus nevar kontrolēt) pēc analogijas vai citi CISG noteikumi, pēc autores domām, nebija pareizi un noteikti ir diskusijas vērts jautājums. Tikai vienā no 27 [4] gadījumiem vienas puses juridiskais pārstāvis pareizi norādīja, ka civillietās, kurās

iesaistītas privātpersonas (kā patērētāji), atsaukties uz Konvencijas noteikumiem ir nepamatoti. Viņš pareizi norādīja, ka Konvencija regulē attiecības, kas izriet no starptautiska pārdošanas līguma starp divām pusēm no dažādām CISG līgumslēdzējām valstīm. Tikai septiņos gadījumos tiesa pareizi neatsaucās uz Konvencijas 79. pantā definēto atbrīvošanu no atbildības, bet pareizi pamatoja lēmumus ar nacionālo tiesību aktiem.

Kritiski jāvērtē arī 2017. gada 30. janvāra tiesas spriedums lietā Nr. C33324315 [15], kurā tika izšķirts strīds starp autostāvvietu operatoru un kādu fizisku personu, kurš vairākas reizes nebija samaksājis par automašīnu novietošanu teritorijā, ko apsaimniekoja operators. Tiesa uzskatīja: lai arī Konvencija tieši neregulē attiecības, kas rodas no pakalpojuma līguma attiecībām vienas valsts ietvaros, tomēr atzina, ka ir pamats piemērot Konvencijas regulējumu (ofertes iekļauto definīciju). Autores ieskatā, šis lēmums ataino, ka dažkārt arī tiesnešu lēmumos ir neprecizitātes un ir notikusi nepareiza materiālo tiesību normu piemērošana un Konvencijas “kropļošana”, kas ir atsevišķi diskutējams jautājums un sīkāk šajā rakstā netiks iztirzāts.

Nobeigumā būtu vērts izcelt arī šādas autores pārdomas: ja tiesu portāla vietnē bija identificējami 30 tiesu nolēmumi, kuros kāda no pusēm norādīja uz Konvenciju kā piemērojamo tiesību aktu, bet tiesa Konvenciju piemēroja daļēji vai nepiemēroja nemaz, tad cik potenciāli varētu būt tiesu nolēmumu, kuros neviena no pusēm nav atsaukusies uz Konvenciju un arī *iura novit curia* princips nav sevi attaisnojis?

Secinājumi

1. Salīdzinoši nelielo tiesas nolēmumu analizē secināts, ka Konvencijas 7. panta pirmajā daļā iekļautās prasības pilnībā vai daļēji netiek ievērotas. Proti, dažkārt tiesām ir grūtības pašām identificēt un/vai atzīt Konvenciju kā piemērojamu tiesību aktu, un tās bieži papildus Konvencijas normām piemēro arī nacionālos tiesību aktus, kas liecina par *homeward* trenda pastāvēšanu Latvijas Republikas tiesu praksē.
2. Konvencijas normu “apiešana” vai to piemērošana caur nacionālo tiesu aktu prizmu biežāk konstatēta pirmās instances tiesu lēmumos.
3. Tiesām ir atšķirīga izpratne par Konvencijas 7. panta pirmajā daļā ietvertajām prasībām, līdz ar to vienveidīgas piemērojamības sasniegšana Latvijā ir apdraudēta.
4. Konvencijas normu piemērošana atbilstoši starptautisko tiesību ekspertu ieteiktajiem interpretācijas soļiem, neapšaubāmi, ir viens no instrumentiem *homeward* tendences mazināšanai.
5. Latvijas Republikas tiesu praksē, iespējams, identificējams jauns Konvencijas normu deformēšanas veids.

Existence of Homeward Trend in the Case Law of the Republic of Latvia

Abstract

The objectives of this study are to focus on the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (CISG) case law of the Republic of Latvia; to determine whether and how the mandate has been given in Article 7(1) of CISG, consider its international character and need to promote uniformity in its application is observed in Latvian courts. The author examines and analyses court decisions related to applicability of the CISG in Latvia in the period from September, 2013 to January, 2019. The author notes that arbitration decisions are excluded from this study due to their mostly confidential nature.

The study has been performed in a purely theoretical manner assessing and comparing the compliance of judicial decisions with the objectives of the CISG; however, the views of academics and legal scientists have been taken into consideration.

The study reveals that courts, although sometimes recognise the CISG applicability, use domestic principles in determining the outcome rather than make decisions based on CISG. Therefore, it identifies that Latvian courts are prone to the so-called homeward trend.

The article concludes with the author discussing and suggesting possible solutions in order to minimise the homeward trend.

Keywords: CISG, CISG applicability, homeward trends, case-law of the Republic of Latvia.

Avoti un literatūra

Tiesību akti

1. ANO Konvencija par starptautiskajiem preču pirkuma-pārdevuma līgumiem. Parakstīta 11.04.1980. Iegūts no: <https://www.uncitral.org/pdf/english/texts/sales/cisg/V1056997-CISG-e-book.pdf> [sk. 25.09.2020.].
2. 1997. gada 19. jūnija likums "Par Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvenciju par starptautiskajiem preču pirkuma-pārdevuma līgumiem" (ar grozījumiem, 2012. gada 6. septembrī). Iegūts no: <https://likumi.lv/ta/id/44192#p99> [sk. 25.09.2020.].

Tiesu prakse

3. Rīgas pilsēta Latgales priekšpilsētas tiesas 2013. gada 10. oktobra spriedums lietā Nr. C29710312. Iegūts no: <https://manas.tiesas.lv/eTiesas/> [sk. 25.09.2020.].
4. Rīgas rajona tiesas 2013. gada 13. novembra spriedums lietā Nr. C33455712. Iegūts no: <https://manas.tiesas.lv/eTiesas/> [sk. 25.09.2020.].
5. Zemgales Apgabaltiesas 2013. gada 4. decembra spriedums lietā Nr. C06066112. Iegūts no: <https://manas.tiesas.lv/eTiesas/> [sk. 25.09.2020.].

6. Rīgas apgabaltiesas Civillietu kolēģijas 2014. gada 12. jūnija spriedums lietā Nr. C-0375-14/22. (spriedums nav publiski pieejams).
7. Valmieras rajona tiesas 2014. gada 4. novembra spriedums lietā Nr. C39072814. Iegūts no: <https://manas.tiesas.lv/eTiesas/> [sk. 25.09.2020.].
8. Valmieras rajona tiesas 2015. gada 12. augusta spriedums lietā Nr. C39056515. Iegūts no: <https://manas.tiesas.lv/eTiesas/> [sk. 25.09.2020.].
9. Madonas rajona tiesas 2015. gada 1. septembra spriedums lietā Nr. C23045514. Iegūts no: <https://manas.tiesas.lv/eTiesas/> [sk. 25.09.2020.].
10. Latgales Apgabaltiesas 2015. gada 6. oktobra spriedums lietā Nr. C12117915. Iegūts no: <https://manas.tiesas.lv/eTiesas/> [sk. 25.09.2020.].
11. Valmieras rajona tiesas 2016. gada 16. februāra spriedums lietā Nr. C39052915. Iegūts no: <https://manas.tiesas.lv/eTiesas/> [sk. 25.09.2020.].
12. Latvijas Republikas Augstākās tiesas 2016. gada 21. aprīļa spriedums lietā Nr. C04357112. Iegūts no: <https://manas.tiesas.lv/eTiesas/> [sk. 25.09.2020.].
13. Rīgas Apgabaltiesas 2016. gada 10. oktobra spriedums lietā Nr. C28248415. Iegūts no: <https://manas.tiesas.lv/eTiesas/> [sk. 25.09.2020.].
14. Rīgas pilsētas Kurzemes rajona tiesas 2016. gada 19. decembra spriedums lietā Nr. C28249216. Iegūts no: <https://manas.tiesas.lv/eTiesas/> [sk. 25.09.2020.].
15. Rīgas rajona tiesa 2017. gada 30. janvāra spriedums lietā Nr. C33324315. Iegūts no: <https://manas.tiesas.lv/eTiesas/> [sk. 25.09.2020.].
16. Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesas 2017. gada 12. aprīļa spriedums lietā Nr. C32318116. Iegūts no: <https://manas.tiesas.lv/eTiesas/> [sk. 25.09.2020.].
17. Kurzemes apgabaltiesas 2017. gada 10. oktobra spriedums lietā Nr. CA-0320-17/11. Iegūts no: <https://manas.tiesas.lv/eTiesas/> [sk. 25.09.2020.].
18. ASV Federālās apgabaltiesas (*U.S. Federal District Court*) 2004. gada 6. jūlija spriedums lietā Nr. 03 C 1154, *Raw Materials Inc. v. Manfred Forberich GmbH & Co., KG*. Iegūts no: <http://cisgw3.law.pace.edu/cases/040706u1.html> [sk. 25.09.2020.].

Literatūra

19. Gillette, C. P. 2016. *Advanced introduction to international sales law*. USA: Edward Elgar Publishing.

Nodaļa grāmatā

20. Klimas, T. 2014. Baltic States, Belarus, and Ukraine. In: DiMatteo, L. A., ed. *International Sales Law: A Global Challenge*. New York: Cambridge University Press.
21. Meyer, O. 2014. The CISG: Divergences between Success-Scarcity and Theory-Practice. In: DiMatteo, L. A., ed. *International Sales Law: A Global Challenge*. New York: Cambridge University Press.
22. Schwenzer, I. 2014. Divergent Interpretations: Reasons and Solutions. In: DiMatteo, L. A., ed. *International Sales Law: A Global Challenge*. New York: Cambridge University Press.

Raksti akadēmiskos žurnālos

23. Cuniberti, G. 2006. Is the CISG Benefiting Anybody? *Vanderbilt Journal of Transnational Law*. 39.
24. Flechtner, H. M. 2002. Recovering Attorney's Fees As Damages Under the U. N. Sales Convention: A Case Study on the New International Commercial Practice and the Role of Foreign Case Law in CISG Jurisprudence. *Northwestern Journal of International Law and Business*. 22.

25. Flechtner, H. M. 1998. The Several Texts of the CISG in a Decentralized System: Observations on Translations, Reservations and other Challenges to the Uniformity Principle in Article 7(1). *Journal of Law and Commerce* 17.
26. Lookofsky, J., Flechtner, H. 2005. Nominating Manfred Forberich: The worst CISG Decision in 25 years? *Vindobona Journal of International Commercial Law & Arbitration*. 9.
27. Schwenzer, I., Hachem, P. 2009. The CISG – Successes and Pitfalls. *American Journal of Comparative Law*. 57.

Citi žurnāli

28. *Jurista Vārds*. 28.07.2020. Nr. 30(1140)

Interneta resursi

29. Apvienoto Nāciju Starptautiskās tirdzniecības tiesību komisijas mājaslapa. Iegūts no: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=X-10&chapter=10&clang=_en [sk. 25.09.2020.].
30. CISG Nordic datu bāzes mājaslapa. Iegūts no: <http://www.cisgnordic.net/index.shtml> [sk. 29.09.2020.].
31. Judikatūras par UNCITRAL tekstiem (CLOUT) mājaslapa (Case Law on UNCITRAL Texts (CLOUT)). Iegūts no: <https://www.uncitral.org/clout/> [sk. 29.09.2020.].
32. Konvencijas datu bāze (atjaunotā versija). Iegūts no: <https://iicl.law.pace.edu/cisg/updates> [sk. 25.09.2020.].
33. Konvencijas datu bāze (arhivētā versija). Iegūts no: <https://www.cisg.law.pace.edu/cisg/text/digest-cases-toc.html> [sk. 25.09.2020.].
34. Konvencijas Konsultatīvās padomes mājaslapa. Iegūts no: <http://www.cisgac.com/opinions/> [sk. 25.09.2020.].
35. Latvijas tiesu portāla e-pakalpojumu vietne. Iegūts no: <https://manas.tiesas.lv/eTiesas/> [sk. 25.09.2020.].
36. UNCITRAL Tiesu prakses apkopojums / pārskats par Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas starptautiskajiem preču pirkuma-pārdevuma līgumiem. 2016. gada izdevums. Iegūts no: https://www.uncitral.org/pdf/english/clout/CISG_Digest_2016.pdf [sk. 29.09.2020.].
37. UNILEX mājaslapa. Iegūts no: <http://www.unilex.info/instrument/cisg> [sk. 29.09.2020.].

<https://doi.org/10.25143/socr.19.2020.1.195-200>

Reconciling Conflicting Interests of Coastal and Riparian States: The Hard Case of Black Sea Straits

Jetta Abgaryan

Russian-Armenian Slavonic University, Armenia

jetta.ab@gmail.com

George Chakhvadze

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

george.chakhvadze@yahoo.com

Levan Jakeli

Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia

l.jakeli@bsu.edu.ge

Dr. iur. Jānis Grasis

ORCID: [0000-0002-1394-9958](https://orcid.org/0000-0002-1394-9958)

Rīga Stradiņš University, Faculty of Law, Latvia

janis.grasis@rsu.lv

Abstract

There are two basic understandings of the regime of the Black Sea straits: the Black Sea straits as a legal regime and the Black Sea straits as a political regime [1]. *The legal assessment of the Black Sea Straits* regime requires determining what the existing regulation of the Straits is, how open the Straits are to international navigation, and if closed, whether there are real legal grounds for closing straits while the reference to the *Black Sea Straits as a political regime* allows for the possibility that straits may be closed for ensuring the security of Turkey and the Black Sea riparian states [1].

It is worth noting that arguments advanced by international legal scientists on the Black Sea straits as legal regime fundamentally differ from each other. Some scientists consider the Montreux Convention to be a major problem in the legal regulation of the Black Sea straits. They consider it necessary for Turkey to recognise the 1982 Convention on the Law of the Sea as a legally binding treaty [2]. Others argue that the main problem in regulating the Black Sea straits is the unilateral regulations adopted

by Turkey (1994, 1998 and 2003 Regulations), which, in their view, violate the basic norms of the Montreux Convention, especially the regime of free passage through the straits established by this Convention [3; 4]. Another group of scientists believes that although the regime of the Black Sea straits is significantly restricted by Turkish unilateral regulations, these acts are aimed at protecting the marine environment and safety, and, therefore, the Turkish policy of regulating the Black Sea Straits is legally justified [1; 5].

This article is dedicated to the international legal regulation of navigation in the Black Sea Straits. The aim of the paper is to evaluate the current regime of the Black Sea Straits, the relationship and differences between the regime established by the Montreux Convention and the unilateral acts adopted by Turkey on the regulation of traffic in the Black Sea Straits, and to answer the question whether the urgent need to protect the natural environment and maritime safety entitles Turkey to restrict the regime established by the Montreux Convention. Thus, special attention will be drawn to the Montreux Convention, the rules and recommendations adopted by the International Maritime Organisation and the case law of international courts. In the view of the authors, the environmental and safety arguments put forward by Turkey for restricting navigation through the Black Sea Straits have two conceptual dimensions. First, these arguments are acceptable when it comes either to introducing norms related to the movement of ships to ensure safety of navigation or providing an obligation of notification to the Turkish authorities [6]. Another important thesis advanced by this article is that in each particular case, the regulations adopted by Turkey should be interpreted in the light of the recommendations made by the International Maritime Organisation. The main rationale of this argument is that under the existing regulations, Turkish authorities can still suspend the movement of ships in the straits for various reasons, some of which are quite vague. However, the article showcases that Turkey can, in case of pressing environmental need, when there is an urgent interest in the protection of the natural environment, act with the motive of protecting the natural environment, regardless of whether this action derives from a particular international treaty.

Keywords: Black Sea Straits, legal regulation, Montreux Convention.

Introduction

It should be noted that Turkey is not a party to the 1982 Convention on the Law of the Sea (hereinafter referred to as the 1982 Convention). Passage through the Black Sea Straits is regulated by the 1936 Montreux Convention [7]. Turkey recognises the special role of the Montreux Convention in regulating navigation through the Black Sea straits and ensuring stability in the region. The regime established by this convention has been stable for decades, but since the 1990s Turkey has unilaterally changed the rules. In particular, after a major accident in the Bosphorus Strait in 1994, which caused an explosion and fire, the Turkish government adopted regulations to change the rules of navigation

in the Black Sea Straits. This was followed by the 1998 Regulations, which replaced the 1994 Regulations, as well as the 2003 Regulations on the Movement of Ships through the Turkish Straits [6; 8; 9].

Opinion on Legality of Turkish Unilateral Acts

Objectively, the new Turkish regulations were a big step forward towards avoiding pollution in these straits, improving movement of ships and ensuring safety of navigation, but as some scholars point out, these regulations have very problematic provisions that violate the basic principles of the Montreux Convention concerning the navigation through the Black Sea Straits [4].

As professor Martin Belsky points out, the international community rarely agrees to the unilateral action of a single government if that action affects the rights of the international community [10]. Moreover, the scholars point out that the unilateral change of regulation in the straits used for international shipping is already contrary to the fundamental principle of international maritime law on unimpeded transit and the foundations of public international law. They argue that the existence of an international treaty in the form of the Montreux Convention, which regulates the legal regime of navigation in the Black Sea Straits, suggests that the subject matter of the legal regulation is international and not a domestic one. Consequently, the state interests of Turkey should not be justified by illegal actions. It is not surprising that a number of the Black Sea states, especially Russia, strongly oppose the regulations adopted by Turkey, arguing that the right of their ships to cross the Black Sea Straits is violated. In addition to Russia, these states include Ukraine, Romania, Bulgaria, Greece and Cyprus. These states are also protesting against the great economic damage caused by the delay of ships in the Black Sea Straits and are rejecting environmental arguments invoked by the Turkish government. For instance, the spokesman for the Greek Ministry of Maritime Trade Tracivoulos Stavridopoulos called the Turkish government's environmental argument a bluff based on Turkey's political and economic aspirations [2]. One can say that the harsh criticism of the Greek side regarding Turkish regulations has some support in legal scholarship as well. For example, Christopher Joyner and Jeanne Mitchell argue that although the interest in protecting the Black Sea natural environment is unequivocal, Turkey still cannot re-evaluate its friendly relations with the Black Sea states for economic and strategic reasons [3].

The environmental and safety arguments put forward by Turkey in terms of restricting access to the Straits are quite reasoned (this line is also developed in the present paper); simultaneously, it must be emphasised that Turkey, as the only state bordering the Black Sea Straits, the sole determinant of the regime of the Black Sea Straits, should take into account the interests of the riparian states. In this regard, the interests of Georgia as the Black sea riparian state should also be taken into account as the Black Sea straits are the only exit for Georgia to the world ocean.

The existence of an international treaty in the form of the Montreux Convention, which regulates the legal regime of navigation through the Black Sea Straits, indicates that the subject of legal regulation is international and not a domestic one. Such case indicates that environmental considerations of the coastal state should not be justified by illegal actions. In its resolutions, the UN General Assembly also calls on the coastal and riparian states to work together to ensure the safety of navigation as well as to prevent, reduce and control pollution from ships [11].

In addition, the recommendations of the International Maritime Organisation show that despite the organisation's open position that the rules adopted by this organisation are not intended to affect the rights of any ship to use international straits under international law, including the 1982 Convention, the Montreux Convention of 1936 and the Turkish internal regulations, the organisation itself has recognised the need to deviate from the internal regulations adopted by Turkey to protect the interests of the states using the Black Sea Straits in exceptional cases [5].

Against the background of differences of opinion on the issue, the aim of the article remains to objectively assess the existing framework for the regulation of the Turkish Straits. The paper aims to determine the extent the regime established by the Montreux Convention is restricted and whether Turkey has had the right to adopt domestic acts regulating the Black Sea Straits.

In the authors' point of view, the environmental and safety arguments put forward by Turkey for restricting navigation in the Black Sea Straits have two conceptual dimensions. First, these arguments are acceptable when it comes either to introducing norms related to movement of ships to ensure safety of navigation or providing an obligation of notification to the Turkish authorities. A salient example of such a regulation is the establishment of a system of maritime traffic schemes adopted in accordance with Rule 10 of the International Convention for the Prevention of Collisions at Sea (COLREG 72) and approved by the Assembly of the International Maritime Organisation in 1995. The same can be said of other important articles of the 1998 Regulations. For example, Rule 13 of these regulations stipulates that ships should not exceed 10 knots while sailing. It is generally forbidden to overtake another ship, and any ship intending to overtake a low-speed vessel must obtain a permit from the Turkish Traffic Control Station.

Another important circumstance on the basis of which Turkey can restrict the principle of free passage established by the Montreux Convention is an urgent, pressing need to protect the natural environment. In this case, Turkey can act with the motive of protecting the natural environment regardless of whether its action derives from an international treaty. The sinking of the Liberian oil tanker *Torrey Canyon* in 1967 on the west coast of Cornwall, the largest cargo ship ever to sink, could set another precedent when the state could act in an emergency to protect the natural environment whether or not the action derives from an international treaty [13]. The International Law Commission concluded that the bombing of the ship by British

forces was lawful because its ultimate aim was to prevent a massive oil spill on the coast of Britain, and this measure was taken only after all attempts to stop the pollution of the sea had ceased.

Notwithstanding the above, it is worthwhile to acknowledge that Turkey, as the only country bordering the Black Sea Straits, appears to be the sole determinant of the navigation regime in these Straits, and the interests of the states bordering the Straits may not be taken into account. In this regard, the interests of Georgia as a riparian state of the Black Sea should be considered, as the Black Sea straits are the only exit for Georgia to the world ocean; for example, the case of 2008 when Turkey did not allow an American warship to cross the Dardanelles Strait and enter the Black Sea. In particular, the US warship was going to enter Georgian territorial waters but because it had a capacity of more than 300 thousand tons, according to Turkish state regulations, a request to cross the strait had to be sent a few days in advance to consider a specific request and authorise the passage through the Strait. As this requirement was not met, the American ship could not enter the territory of Georgia. This decision of the Turkish state was difficult for Georgia, which was involved in the war with Russia at the time. It seems that Turkey to some extent has considered Russia's political interests when making such decision.

Conclusion

The ability of states to establish their own rules in straits enables them to regulate and control maritime traffic in these straits. This can significantly change the political and economic situation in some countries where maritime traffic depends on these straits.

Analysis of the Turkish unilateral regulations shows that to some extent they violate the norms of international public law. While the State bordering the Strait has the right to introduce additional rules to ensure safety and protection of the natural environment in the straits, this possibility must be realised in conformity with the interests of international navigation. Under current regulations, the Turkish government can hamper navigation in the straits, and this is justified by the fact that these measures are aimed at safety of navigation or other reasons. There are norms in the Turkish law that complicate the application of the Montreux Convention. For example, in 1982, the Turkish government tried to unilaterally expand the internal regime of the port of Istanbul to the Black Sea straits, which would allow Turkey to close these straits even in peace situation. Turkey rejected the idea only after a sharp criticism and pressure from the Black Sea riparian states.

Bibliography

1. Inan, Y. (2001). The current regime of the Turkish straits. *Journal of International Affairs*, 6 (1), p. 162.
2. Palvyuk, S. (1998). Regulation of the Turkish straits: UNCLOS as an alternative to the treaty of Montreaux and the 1994 Maritime Traffic Regulations for the Turkish straits and Marmara region. *Fordham International Law Journal*, 22 (961), p. 964.
3. Joyner, C. (2002). Regulating navigation through the Turkish straits: a challenge for the modern international environmental law. *The International Journal of Marine and Coastal Law*, 17 (4), p. 525.
4. Dremligau, R. (2015). The development of the Black sea straits regulation of international navigation. *Asian Social Science Journal*, 11 (12), p. 269.
5. Fornari, M. (2005). Conflicting interests in the Turkish Straits: is the free passage of merchant vessels still applicable? *The International Journal of Marine and Coastal Law*, Volume 20: Issue 2, p. 225–246.
6. *Maritime Traffic Regulations for the Turkish Straits and the Marmara Region*. (1998). Available: <http://www.vda.org.tr/upload/duyuru/T%C3%9CRK%20BO%C4%9EAZLARI%20DEN%C4%B0Z%20TRAF%C4%B0K%20D%C3%9CZEN%C4%B0%20Y%C3%96NETMEL%C4%B0%C4%9E%C4%B0%20%C4%B0NG%C4%B0L%C4%B0ZCE%2020-19.pdf> [09.09.2020].
7. *Convention Regarding the Regime of the Straits*. (1936). Available: http://sam.baskent.edu.tr/belge/Montreux_ENG.pdf [09.09.2020].
8. *Maritime Traffic Regulations for the Turkish Straits and the Marmara Region*. (1994). Available: https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TUR_1994_Regulations.pdf [09.09.2020].
9. *Regulations on the Turkish Straits Vessel Traffic Service*. (2003). Available: https://www.afcan.org/dossiers_techniques/tsvts_gb.html [09.09.2020].
10. Belsky, M. (1996). Using Legal Principles to Promote the “Health” of an Ecosystem”. *TuLsAJ. COMP. & INT’L L* 1, 2.
11. Resolution adopted by the General Assembly on 23 December 2016. 71/257. *Oceans and the Law of the Sea*. Available: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/general-assembly/docs/globalcompact/A_RES_71_257.pdf [10.09.2020].
12. Convention on the International Regulations for Preventing Collisions at Sea, 1972 (COLREGs). Available: <https://www.imo.org/en/About/Conventions/Pages/COLREG.aspx> [10.09.2020].
13. *Torrey Canyon: The world’s first major oil tanker disaster*. Available: <https://safety4sea.com/cm-torrey-canyon-the-worlds-first-major-oil-tanker-disaster/> [10.09.2020].

Autoru alfabētiskais rādītājs / Alphabetic List of Authors

Abgaryan, Jetta 8, 12, 195	Lall, Annika 6, 10, 14
Apsītis, Allars 7, 11, 67	Lieljuksis, Aldis 6, 10, 49
Chakhvadze, George 8, 12, 195	Prykhodko, Olena 8, 12, 178
Damberga, Sindija 8, 12, 184	Rozentāle, Lidiya 8, 12, 166
Eglīte, Inga 7, 11, 120	Shynkarenko, Ihor 6, 10, 32
Filipenko, Nataliia 6, 10, 32	Sinkevičs, Ņikita 7, 11, 90
Grasis, Jānis 8, 12, 195	Spitsyna, Hanna 6, 10, 32
Jakeli, Levan 8, 12, 195	Tsymbalistyi, Vitalii 6, 10, 32
Joksts, Osvalds 7, 11, 67, 120	Vanaga, Sanita 8, 12, 152
Kaugia, Silvia 6, 10, 14	Veikša, Ingrīda 7, 11, 130
Ķinis, Uldis 7, 11, 90	Vilks, Andrejs 6, 9, 10, 13, 39
Kipāne, Aldona 6, 10, 39	Vindele, Liene 8, 12, 139
Kronis, Ivars 7, 11, 110	Voins, Valdis 7, 11, 76
Kurdes, Oleg 6, 10, 25	Zīle, Aelita 6, 10, 14